Şark İslâm Klasikleri

MUKADDİME
III

İbn Haldun

MEB YAYINLARI

ŞARK - İSLÂM KLASİKLERİ

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 483
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 56
Şark-İslâm Klasikleri : 4

Kitabın adı
MUKADDİME III
Yayın Kodu
96.34.Y.0002.233
ISBN 975.11.0358.4 (Tk. No.)
ISBN 975.11.0361.4 (III. Cilt No.)
Baskı yılı
1996
Baskı adedi
5.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
9.12.1996 tarih ve 7966 sayılı yazıları ile
dördüncü defa 5.000 adet basılmıştır.

Şark - İslâm Klasikleri

MUKADDİME
III
İbn Haldun

Çeviren
ZAKİR KADİRİ UGAN

İstanbul, 1996

Sihir ve Tılısım Bilgileri

Herhangi bir vasıtanın yardımı olmadan veyahut semavî kuvvetlerin yardımiyle, nefs ve ruhların unsurlar âlemine tesir etme kudret ve istidadını bildiren birer bilgidir. Bunların birincisi sihir. ikincisi, tılısım bilgisi adiyle anılır. Bu bilgiler, şeriatler nazarında zararlı görüldüğü ve Tanrı'nın yardımına başvurulmadan yıldızlarla başka varlıklar ve unsurlara teveccüh edildiği için sihir ve tılısım hakkında yazılan eserler, halk arasında ilk önce yok denecek kadar azdı. Ancak Musa (O'na selâm olsun) Tanrı tarafından Peygamber olarak gönderilmeden önce, Nabat ve Keldani'ler gibi kavimler tarafından yazılan eserlerde bu ilimlere âit bilgilere raslanırdı. Çünkü Musa'dan önce gelen peygamberler yeni şeriatler ortaya koymamışlar, onlara indirilen kitaplar şeriatler ve şer'i hükümleri bildirmek üzere indirilmemiş olup ancak öğüt (vaazlar) ve Tanrı'yı bir bilmeye çağıran ve hayırlı kimselerin cennetlik ve kötü kimselerin ise cehennemlik olacaklarını anlatan kitaplardan ibaretti. Süryan ve Keldan'lardan ibaret olan Babil ahalisi ve Mısır'da Kıbtiler ve başkaları sihir ve tılısım bilgileriyle uğraşmışlar, bu bilgilere dair kitaplar ve eserler meydana getir-

mişlerdi. Fakat bu kavimlerin eserlerinden ancak Babil ahalisi tarafından meydana getirilen (Felâhet-i Nabatiyye) gibi[1] pek az eser Arapçaya çevrilmiştir. Bu alanda çalışanlar bu bilgiyi bu eserden öğrendikten sonra onu geliştirmişler ve bu bilgilerin uzmanı olmuşlardır. Bunlar bu bilginin terim, kural ve kanunlarını ortaya koymuşlardır. Yedi gezegenin harita ve şekillerini çizmeleri bu cümledendir. İslâm bilginleri Hintli Tumtum'un feleklerin derecelerine ve gezegenlerin şekil ve suretlerine dair olan eserini de Arapçaya çevirdiler. Bundan sonra doğuda (Kûfe'de) islâmların en büyük sihirbazı olan Cabir bin Hayyan[2] yetişti. O, kendinden önce yazılan eserleri inceliyerek bu bilgiyi meydana koydu; bu bilginin içine dalarak uzman oldu, eserler yazdı, pek çok fikirler ileri sürdü, sözler söyledi. Sihir ve tılısımın dallarından olduğu için Cabir simya bilgisiyle de meşgul olarak bu bilgi hakkında da birçok düşünceler ileri sürdü ve sözler söyledi. Simya'nın sihir ve tılısım bilgilerinin bir kolunu teşkil etmesi, onun hangi neviden olursa olsun, bir maddenin suret ve şeklini, başka bir şekil ve surete sokmanın amelî olan zanaat ve bilgilerin yardımı olmayıp, ancak nefs ve ruhun kuvvet ve tesiriyle olmasından ileri gelmektedir. Simya, bir maddenin suret ve şeklini değiştirerek diğer bir şekle sokmaktan ibaret olduğu için, aşağıda anlatacağımız gibi, sihir bilgisi kabilindendir.

Bundan sonra riyazî bilgiler ve sihirde Endülüslülerin hocası olan Mesdeme bin Ahmet Me-

caritî[3] yetişti. O, sihir ve tılısıma dair yazılan bütün eserleri kısalttı, düzeltti, bu bilgilerin terim ve kanunlarını kendinin (Gayete'l-Hakîm) adlı eserinde topladı. Mecaritî'den sonra, hiçbir bilgin tarafından bu bilgiler hakkında eser yazılmadı.

Sihirin özü ve gerçeğini anlatmak için ilk önce bir önsöz yazacağız: Kişilerin nefisleri, nevileri itibariyle bir ise de özellik ve hasiyetleri bakımından bir takım sınıflara ayrılırlar. Her sınıf, kendi nevinden olan, başka sınıflarda bulunmayan özellikle diğer sınıflardan ayrılmaktadır. Bu durum, o sınıf için yaratılışından gelen bir özellik taşımaktadır. Ayrı bir sınıf teşkil eden peygamberlerin (hepsine selevat ve selâmlar olsun) nefslerinin ayrı bir özellik ve hasiyeti var ki bunlar, kendilerinde bulunan bu özellik sayesinde Tanrı'yı tanımaya ve meleklerle konuşmaya müstaittirler. Biz yukarda bundan söz etmiştik. Bundan sonra nefsin kuvvetiyle veya şeytanın yardımiyle varlıklara tesir ve yıldızların ruhaniyetini celb, bunların tesiri ile varlıklarda tasarruf edenler sınıfı gelir. Peygamberlerin varlıklara tesir ve tasarrufları Tanrı'nın yardımiyle olup, ilâhî olan bir özellik ve hasiyettir. Kâhinler (Türklerin Şaman ve baksîları) in gaybî olan şeyleri bilmeleri, şeytanî olan kuvvetlerin tesir ve yardımiyledir. Böylece her sınıf öbüründe bulunmayan özellik ve hasiyetlerle birbirinden ayrılır.

Sihirbazların nefsleri, aşağıda açıklıyacağımız gibi, üç dereceye ayrılır. Birinci derecede olanları alet, araç ve yardımcılardan başka ancak kendi

gayret ve himmetleri ile varlıklara tesir ederler ki filozoflar bu tesiri sihir adiyle anarlar. Feleklerin mizaç ve yaradılışlarının veya adetlerin özelliklerinin yardımiyle varlıklara tesir eden nefsler ikinci dereceyi teşkil ederler. Filozoflar bunu tılsım adiyle anarlar. Bu nefsler derece itibariyle yukarda andığımız, nefslerden aşağı derecededirler. Kişilerin hayal kuvvetlerine tesir edenler de üçüncü dereceyi teşkil ederler. Bu sınıftan olan nefsler kişilerin hayal kuvvetlerine teveccüh edip, o kuvvetlere bir nevi tesir yapar. Bunlar kişilerde arzu ettikleri her çeşit hayaller ve vehimler yarattıktan sonra, bu hayal ve vehimleri nefislerindeki kuvvet ve istidatla, seyircilerin gözleri ile görebilecekleri bir hale getirirler, bundan sonra seyirciler bağlar, bostanlar ve saraylar (gibi) nesneler görmüş gibi olurlar.. Halbuki olmuş bir şey yoktur (hep vehim ve hayalden ibarettir). Filozoflar bunu Şa'veze yahut Şa'beze (hokkabazlık) adiyle anarlar. Nefslerin tesirlerinin derece ve mertebeleri işte bundan ibarettir.

Sihirbazlarda bu kuvvet, diğer bütün beşerî kuvvetlerde olduğu gibi, ancak bilkuvve var olup, yalnız riyazaet ile fi'len bulunur. Sihirbazların riyazeti ise, her çeşit ululama ve ibadetle; alçaklık ve küçüklük göstererek felek, gezegen ve yüce olan âlemlerin ruhaniyetlerine yönelmek ve başvurmaktan ibarettir. Bu ibadet ve tapma Yüce Tanrı'dan başkasına tapmak olduğu için sihir, küfür sayılır. Çünkü küfür, sihrin madde

ve sebepleridir ki, sen bunu gördün ve bildin. Sihrin maddesi küfür olduğu için, sihirbazın ne gibi bir sebepten dolayı öldürülmesi hususunda fakihlerin düşünceleri çeşitlidir. Sihirbaz, taparak ve secde ederek Tanrı'dan başkasının yardımına başvurmuş bulunduğundan kâfir olduğu için mi yoksa, bu tasarrufunun tesiri ile varlıklarda bozukluğa sebep olduğundan mı öldürülmelidir? Sihirbazın bu işinde bu anlattığımız sebeplerin her biri vardır, (bundan dolayı) her halde öldürülmelidir. Sihrin ilk derecesinde sihirbazın tasarruf ve tesirinin eserleri dışarda gözle görüldüğü ve üçüncü derecesinde tesirleri ancak vehim ve hayalden ibaret olup, gerçekte hiç bir şey bulunmadığı için, sihrin hakikatte ve vâkide var mı, yoksa hayal ve vehimden mi ibaret olduğu hakkında bilginler arasında anlaşmazlık başgöstermiştir. Önceki iki derecesini göz önüne alanlar sihrin gerçeğinin var olduğuna ve onun üçüncü derecesine bakanlar ise, gerçeğinin mevcut olmadığına inanmışlardır. Halbuki bunlar arasında anlaşmazlık olmaması gerekir; aralarındaki düşünce ayrılığı ancak sihrin derece ve mertebelerini, birbiriyle karıştırmaktan ileri gelmiştir.

Bil ki sihrin tesirleri gerçekte mevcut olduğu için akıl sahipleri sihri şüphe götürmez bir gerçek olarak kabul ederler. Kur'an açık bir ifade ile, sihrin varlığını anlatarak diyor ki: "Yahudiler, Süleyman Hükümdarlığı çağında şeytan-

ların (Süleyman'a) iftira ederek okuduklarına tâbi oldular. Süleyman, sihir ile kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular. Bunlar halka sihri ve Bâbil'de Harut ve Marut'tan ibaret olan iki meleğe indirilen şeyleri de öğretirler, o iki melek: ise: Biz bozguncuyuz, yani Tanrı tarafından halkı sınamak için gönderilmişiz, sen kâfir olma diye öğüt vermeden önce hiç bir kimseye sihri öğretmezlerdi. Halk ise bu iki melekten, kocası ile eşini birbirinden ayıran şeyleri öğrenirlerdi. Bununla beraber sihirbazlar Tanrı'nın izni ve iradesi olmadan kimseye zarar vermezlerdi. Onlar kendilerine zararı dokunan ve kimseye hiç bir fayda sağlamıyan sihri öğreniyorlardı. Halbuki Yahudiler, sihirle uğraşanların ahrette hayırdan hiç bir payları olmayacağını pek iyi bilirlerdi ve bu suretle ne kadar çirkin bir şey karşılığında kendilerini feda etmiş ve cezaya çarptırmışlardı" (2: 102). Peygamber (O'na selâm olsun) de sihirlenmişti ve yapmadığı bir şeyi yaptığı hayaline kapılıyordu. O, bir tarak ve taraktan çıkan birtakım kıllara ve hurma çiçeğinin kabuğuna sihir yapılarak Zervan kuyusuna[4] gömülmek suretiyle sihirlenmişti. Yüce Tanrı Falak ve Nas sûrelerindeki: **"Düğüm bağlıyarak efsun üfürenlerin şerrinden sabahın Rabbi olan Tanrı'ya sığınırım..."** âyetini indirdi. Ayşe: "Peygamber sihirlenmiş olan düğümlerden hangisinin üzerine bu âyeti okursa o düğümler kendi kendine çözülüyordu." der.

Bâbil ahalisi ve Keldanîlerden olan Nabat ve

Süryanilerde sihir bilgisi çok revaçta idi. Kur'-an bu kavimlerde sihrin bulunduğunu anar. Rivayet ve haberlerde de bu kavimlerin sihirle meşgul oldukları anlatılmaktadır. Musa'nın (O'-na selâm olsun), Tanrı tarafından Peygamber olarak gönderildiği çağlarda Bâbil ve Mısır'da bu kavimler arasında sihir çok yayılmış ve gelişmiş bir halde idi. Bundan dolayı Musa'nın mucizesi, onlar arasında geçen ve âdeta birbiriyle yarışmakta oldukları sihir olmuştur. Kıptîlerin sihirlerinin bu eserleri Mısır'ın Sa'id bölgesindeki Berabi'de müşahede edilmektedir ki bu da Mısır'da sihrin yayılmış olduğuna tanıklık eder. Sihirbazlardan bazıları sihirlenmiş kimsenin suretini kastedip niyetine göre bazı maddelerin hasiyet ve özellikleri ile tasvir ederler, suret terkip edilirken kullanılan isimler ve sıfatlardan ibaret olan bu mânaların benzerleri birleştirme ve ayırma bakımından sihirlenmiş kimsede bile bulunur, yani sihirlenirken o nesneler, isim ve sıfatlar kullanılmış olur, bundan sonra sihri çözmek istiyen sihirbaz aynen veya mânen (yani sihirlenmiş kimsenin ruhaniyeti ikame edilmek suretiyle) sihirlenmiş kimsenin benzeri olarak dikmiş olduğu surete hitap edip sözler söyler. Kullandığı o kötü sözlerin harfleri mahreclerinden, yani boğazdan çıktığı vakit o harfleri tekrarlarken ağzında toplanmış olan tükrükleri suretin üzerine üfürür. Bu maksatla hazırlamış olduğu ipi düğümler; o, bu tükrükleri üfürmek ve bu niyetle hazırlamış olduğu ipi düğümlemekle sih-

rin çözülmesi ve bunun lü umu için hayırlı bir fal telâkki eder. Sihir yaparken ve sihri çözerken üfürmesine ortak ettiği cinden söz alır, ona and içirir. Sihirbaz bu işi ile efsunun azimle yapıldığını bildirmek ister. Biz bunları kendi gözümüzle gördük. Üfürdüğü vakit tükrüğü ile ağzından çıkan bu bünye ve kötü ad ve kelimelerin çok kötü olan ruhları vardır; bunun bir sonucu olarak kötü olan bu ruhlar çıkarken sihirbazın kast ve irade ettiği sihirlenmiş olan kimsede vukua gelir. Biz sihri meslek edinenlerin bir giyime veya deriye işaret ederek gizlice bir şeyler söylediğine, o giyim ve derinin param parça olduğunu kendi gözümüzle gördük. Bundan başka otlaklarda otlayan koyunların karınlarının yarılmasını niyet edip, işaret ettiğinde koyunun karnının yarılarak bağırsaklarının yere düştüğünü de gözümüzle gördük. İşitildiğine göre de çağımızda Hindistan'da sihirbaz, bir insana işaret ettiğinde o insanın kalbi yerinden koparak düşüyor işaret edilen kimse de ölüyor ve gövdesi açılarak araştırıldığında iç organları arasında yine kalbi bulunmuyormuş. Hintli sihirbaz nara işaret ettiğinde narın içi açılıp tanelerinden hiç bir şey içinde görülmüyormuş. Sultan ülkesinde ve Türk ülkelerinde (5) bulutları sihirliyerek belli ve muayyen topraklara yağmur yağdıran sihirbazlar bulunduğunu işittik. "Rk" ve "Rfd" harflerinden ibaret olan ve "Mütehabbe" adiyle anılan sayılar ile şaşılacak tılsımlar yapıldığını da gördük. Mütehabbe harflerinden

Rk 220 yi, Rfd 284 ü ifade eder (6). Mütehabbe'nin lûgat anlamı her ne kadar sevişmek, başka deyişle birbirini sevenler demek ise de burada yarışı, dörtte bir, beşte bir ve altıda bir gibi bütün parçaları bir araya toplandığı takdirde, her iki sayının parçaları birbirine eşit olur, anlamında kullanılmaktadır. Parçaları bu yolda birbirine eşit olduğu için, sevişen anlamına gelen Mütehabbe adı verilmiştir. Tılısım bilgisi uzmanlarının söylediklerine göre, birbirini seven bu iki kimsenin resim ve suretleri yapılır. zühre yıldızı kendi hanesinde veyahut şeref hanesinde, aya sevgi ve kabul gözü ile baktığında, suretlerden birinin talihi zühre yıldızı olarak tâyin olunur. Birbirini sevenlerden diğerinin talihi, evvelki suretin talihinin yedinci derecesi yapılır. Bu iki suretten birinin üzerine Mütehabbe harflerinden biri, öbür suretin üzerine ise, bu harflerden diğeri konulur. Çok sayı anlatan harfler üzerine konulan suretten sevgili irade olunur. Nicelik bakımından mı yoksa parçalarından ötürü mü çokluk irade olunduğu belli olmaz. Tılısımcıların söylediklerine göre sevişenler arasında alışkanlık, sevgi husule gelmesinde bu tılısımın tesiri pek büyük olup, onlar birbirinden ayrılamıyacak derecede birbirini severler. Bu sözler Gayete'l-Hakîm adlı eseri yazan Mecaritî ve bu ilmin üstatları olan diğer bilginlerin sözleridir ve tecrübeler de sözlerin doğruluğuna tanıklık etmektedir. Hasa (çakıl taşı) talihi adiyle de anılan Esed (aslan) talihinin tesiri de büyüktür.

Bu tılısım şöyle yapılır: Yelesi kabarmış ve bir çakıl taşını ısırıp iki parça etmiş olduğu halde bir aslan resmi çizilir, aslanın önünde bir yılan resmi yapılır. Bu yılan, aslanın ayaklarından yüzüne doğru süzülmüş ve ağzını aslanın ağzına doğru açmış bir halde gözükür; aslanın arka tarafında yürüyüş halinde bir akreb resmi çizilir. Bu şekli yapmak için güneşin esed burcunun birinci ve yahut ikinci derecesine hululü vakti seçilir; fakat şekil yapılırken Neyyireyn'nin (ay ile güneşin) uğursuzluk vaktine rasgelmesinden sakınmak şarttır. Bu vakit bulunup tâyin olunduktan ve bir miskal kadar veya ondan daha az altın üzerine öteki resim basıldıktan sonra, atın gül suyu ile ezilmiş olan Zafran içine daldırılır, altının üzerine basılmış olan şekil, Zafran suyunun içinden alınarak, sarı renkte ipekli bir kumaş parçasına sarılıp beraberce taşınır. Bu resmi yanında taşıyan kimsenin sultanlar yanında derece ve ikbali son derecede büyük olur. Eğer bu şekli bir sultan yanında taşır ise, uyruğu arasında onun aziz ve kuvvetli olacağını da iddia ederler. Bu sözler de Gayete'l-Hakîm ve tılsımlara dair olan diğer eserlerde yazılıdır ve tecrübeler de sözlerinin doğru olduğuna tanıklık eder. Güneşe mahsus olan vefk-i müseddes (7) de bu kabildendir. Bu vefk, güneş kendi şeref hanesinde, uğursuzluktan uzak, ayın da hükümdarların talii hanesinde uğursuzluktan uzak bulunduğu bir zamanda yerleştirilir. Bu vefk konulurken Aşir (ceza yıldızı) sahibinin talih sahibine dostluk ve kabul gözüyle bakmış

olması muteberdir. Bu vakitlerde koyulan vefklerin belgeleri hükümdarlar evlâdı hakkında şerefli âlametlerden istidlâle yarar. Uğurlu olan vakit bu yolda seçildikten ve öteki altın üzerine basılmış olan şekil, kokulu şeyler içine daldırıldıktan sonra bir sarı atlas parçasına sarılır. Bununla hükümdarlara arkadaşlık etmeye ve hizmetlerinde ve onlarla görüşüp konuşmalarda bulunmaya tesir edeceğini iddia ederler. Bunların benzeri olan tılısım ve sihirler çoktur. Mesleme bin Ahmet Mecaritî sihir ve tılsımlara dair olan eserinde geniş bir surette bu bilgilerden bahseder ve bütün meseleleri eserinde anar.

İmam Fahr (e'd-din) bin Hatip (Razî) nin bu bilgiye dair bir eser yazmış ve ona El-Sire'l-Mektum adını vermiş olduğunu bize söylediler. (8) Razî'nin bu eseri doğuda elden ele dolaştırılmakta imiş. Biz bu eseri görmedik ve zannımıza göre de üstat bu bilgilerin üstatlarından değildir. Bundan dolayı bu eserin, Razî'nin eseri olmaması gerekir. Batıda bu bilgi mensuplarından bir kitle mevcut olup, bunlar sihir yapmakla ve sihir bilgisiyle uğraşırlar, Beacin, yani "yaranlar" adiyle anılırlar. Yukarıda gösterdiğimiz gibi, bunlar giyimlere veya derilere işaret ettiklerinde, giyimler ve deriler, koyunların karınlarına işaret ettikleri zaman ise koyunların karınları yarılır. Bunların her biri, çağımızda, Beac, yani "yaran" adiyle anılmaktadır. Çünkü bunlar bağışlarda bulunsunlar diye, koyunlarının karınlarını yarmakla, sahiplerini korkuturlar ve devlet

memurlarının ve hâkimlerin kendilerini yakalıyarak cezalara çarptırmalarından korunmaya son derece önem verirler, sakınırlar ve saklanırlar. Ben bunlardan bir kitleyi ve bunların bu gibi işlerini gözümle gördüm. Bu kitlenin bana haber verdiklerine göre, küfürden ibaret olan duaları: cin ve yıldızların ruhaniyetini işlerine karıştırmak ve yardımlarını elde etmek üzere, kendilerine mahsus riyazetleri ve teveccühleri olup, buna (Hinziriyye) adı verilir ki "domuza mensup" demektir. Bunların bu bilgileri ayrı bir sayfada toplanmıştır ve elden ele dolaştırarak bu kitabı okurlar. Bunlar ancak riyazet ile, vecde ve yıldızlara yönelmekle, bu sihirler tesiri ile yapmak istediklerini yapabilecek dereceye gelirlermiş. Bu sihir ve tılısımlarla ancak eşya, hayvan ve kölelere tesir meydana getirebilmektedirler. Bağımsız insanlara tesir etmekten acizdirler. Bu durumlarını anlatmak için: "Biz ancak para ile satın alınarak mülk edinilen, alınan ve satılan nesnelere sihir ve tılısımla tesir edebiliyoruz." derler ve iddiaları da bundan ibarettir. Ben bunlardan bazılarından sorularda bulundum. O kimse bana bu sözleri söyledi. Bunların yaptıkları işler meydandadır. Bu sihir ve tılısımlarından birçoğunu öğrendik ve şüphemiz kalmıyacak kadar bunların bu türlü işlerini gözümüzle gördük. Sihir ve tılısımlar işte bundan ibarettir ve eserleri her yerde görünmektedir.

Filozoflara gelince: bunlar sihir ile tılısımı birbirinden ayırıp, sihir ve tılısımların kişilerin

nefs ve ruhlarının eseri olduğunu söylerler. Bunlar bu iddialarını ve insan nefsinin bu gibi tesirleri bulunduğunu, nefsin bazan tabiî ve cismanî olan sebeplerden başka da gövdeye tesirler yapmasiyle ispat ederler ki, sevinç ve neşe gibi sebeplerden doğmuş olan sıcaklık, bazan da vehme kapılmak ve ruhî olan tasavvurlar gibi geçici sebepler bu cümledendir. Bir duvarın kenarında veya yüksek bir yerde bağlanmış olan ipin (telin) üzerinde yürüyen kimse, bunun bir örneğini teşkil eder, ve eğer yuvarlanmak vehmine kapılırsa, onun duvarın yahut ipin üzerinden yuvarlanacağı şüphesizdir. Bundan dolayı birçok kimselerin idman ve meleke ile bu vehmi kendilerinden koğmaya çalıştıklarını görüyoruz. Bu vehmi uzaklaştırmaya alıştıktan sonra, duvarın kenarında ve ipin üzerinde düşmeden yürüyor ve düşmekten korkmuyorlar. Kendilerinden bu vehmi ulaklaştırmaya çalışmıyanların, vehimden ve düşmeyi düşünmekten kurtulamadıkları görülür. Tabiî olan sebep ve tesirlerinden başka, nefs bu yolda gövdeye tesir ediyorsa, nefsin kendi gövdesinden başkasına da tesir edebilmesinin mümkün olabileceği anlaşılır. Çünkü nefsin kendi gövdesine ve kendi gövdesi cinsinden olan gövdelere, tesiri birdir. Nefs gövdede yerleşmiş ve karar bulmuş değildir; bu suretle nefsin kendi gövdesinden başka gövdelere de tesir edebileceği ispat edilmiş oluyor.

Filozofların sihir ile tılısımı birbirinden ayırt etmelerine gelince, sihirbaz sihir yaparken dışa-

rından hiçbir yardım ve yardımcıya muhtaç değildir; tılısım yapan ise, astrologların dediği gibi, yardıma muhtaç olup o, yıldızların ruhaniyetine, adetlerin sırlarına, varlıkların özellik ve hasiyetlerine ve unsurlar âlemine tesir eden feleğin hal ve durumuna başvurmaya muhtaçtır. Filozoflara göre sihir, ruhun ruhla, tılısım ise ruhun cisimle birleşmesinden ibarettir. Tılısımın mânası ise yüce ve semavî olan tabiatleri aşağılık, yani yeryüzündeki tabiatlere bağlamak demektir. Yüce tabiatler ise, yıldızların ruhaniyetidir. Bundan dolayı tılısım yapan, çoğunlukla astrologinin yardımına başvurur. Filozoflara göre sihirbazın sihiri, çalışıp öğrenmekle elde edilen bir şey değildir; bunlara göre sihir, bu türlü tesirler yapmaya mahsus olan bir tabiattir. Bu tabiat ve özellik, yaradılışı bakımından şair de bile vardır.

Mucize ile sihire gelince, filozoflara göre mucize ilahî bir kuvvet olup, nefslerde bu tesir kudretini husule getirir. Mucize sahibi göstereceği olağanüstü hallerde Tanrı'dan yardım görmektedir; sihirbaz ise sihri ancak kendi nefsinin ve kendi kuvvetinin ve bazı hallerde şeytanların yardımiyle, yapar. Bundan anlaşıldığına göre sihir ile mucize gerçekte ma'kuliyyet, yani akıl ile tasavvur bakımından olduğu gibi, özü ve zatı yönünden de birbirinden farklıdır. Bize gelince, biz mucize ile sihri ancak dış alâmetleri ile birbirinden ayırt etmekteyiz ki, bu da mucizenin hayırlı kimseler tarafından hayırlı maksatlar için ve hayır ile yuğurulmuş nefsler ve: "Ben Tanrı elçisiyim, işte

mucizem, inanmaz iseniz siz de bu mucizenin benzerini gösteriniz." diye Peygamber tarafından açıklanması ve sihrin ancak kötü insanlarda bulunması ve kötü maksatlar için ve çoğunlukla karı ile kocanın arasını bozmak ve bunları birbirinden ayırmak ve düşmanlara zararlar vermek üzere kullanılmasıdır. Sihir ancak kötülükle yuğurulan kimselere mahsustur. İlâhiyatçı filozoflar mucize ile sihri işte bu yolda birbirinden ayırırlar.

Tasavvuf ehlinden kerâmet sahibi olanlar arasında da âlemin hal ve durumlarına tesir eden kimseler bulunur. Bu kerâmetler Tanrı'nın yardımiyle olduğu için bunların bu tesirleri sihir nevinden sayılmaz, çünkü bu dereceye yükselen bu sofuların mezhep ve tarikatleri Peygamberliğin eseri ve Peygamberliğe bağlıdır. Bu dereceye yükselenler kendi durtumları, imanları ve Tanrı'nın buyruk ve sözleriyle amel etmeleri nispetinde Tanrı'nın yardımına erişirler. Bu dereceye yükselen kimse kötülük düşüncesiyle âlemin durumuna tesir etmeye gücü yeter ise de bunu yapmaz, çünkü o kimse bir işi işlemek ve bırakmak hususunda ilâhî olan emirle kayıtlı olduğundan izinli bulunmadığı işi yapamaz. Aralarında izinli olmadığı bir işi yapan bulunursa, o doğru yoldan bir yana sapmış olur; bu gibi hal ve hareketinden dolayı aralarından bazısının mertebe ve derecesinden mahrum edilmiş olduğu da olur. Mucize, Tanrı'nın yardımı ve ilâhî olan kuvvetle vukua geldiği için, sâhirlerden kimse

mucizeye karşı koyamaz. Musa'nın asadan ibaret olan mucizesine karşı koymak isteyen Firavun'un sihirbazlarının halini iyice düşünürsen anlarsın ki Firavun'un sihirbazlarının Musa'nın mucizesini bozmak üzere yere atmış oldukları maddeleri âsâ yuttuğu için, sihirleri hiç de yapılmamış gibi, tesirsiz kalmıştır. Tanrı Elçisi Muhammed' (O'na selâm olsun) e yapılan sihir de Falak süresindeki: **"Düğümleri üfürükliyerek efsun yapanların şerrinden sabahın Tanrısı'na sığınırım..."** âyetini okumakla yapılan bu sihir çözülmüştür ki 'Ayşe: "Peygamber bu âyeti sihirbazların sihir yapmak üzere düğümlemiş oldukları her düğüme okuduğunda, düğüm hemen çözülürdü" der. Sözün kısası, Tanrı'nın adı ve Tanrı'nın adını anmakla sihir çözülür. Tarihçiler şunu naklederler: Kadisiyye savaşında Kisra'nın bayrağı olan Direfş-i Kâviyanî'yi meydana çıkarmışlardı. Rasat edilerek feleklerin durum ve vaziyetleri anlaşıldıktan sonra Direfş-i Kâviya'ın üzerine altın ile Vefk-i me'ini, yani güven ve yenmek vefki ve alâmeti işlenmiş idi. Rüstem, Kadisiyye meydan savaşında öldürüldükten, acemler yenilip ve perişan olduktan sonra bu bayrak yere serilmiş bir halde bulundu. Tılısımcı ve vefkcilerin iddiasına göre, bu bayrağı taşıyan er ve ordu hiçbir vakit yenilmez, zafer kazanır. Bu bayrağı taşıdığı halde acem ordusunun Kadisiyye savaş meydanında yenilmesi, Tanrı Elçisinin arkadaşlarının imanları sağlam olduğu ve Tanrı'nın buyrukları ve sözleriyle iş gördükleri için, eriştikleri ilâhî yardım ile karşıla-

mış, bunun tesiriyle sihir yapılarak düğümlenen bütün düğümler çözülmüş, ilâhî olan yardıma karşı koyamamış ve bütün yaptıkları sihirler tesirsiz kalmıştır.

Şeriat bakımından sihir ile tılısım arasında fark yoktur. Şeriat her ikisini bir cinsten sayarak, her ikisini de yasak etmiştir. Çünkü şeriat ancak dinî bakımdan ahiretimiz için faydalı ve dünyada geçinmemize yardımı dokunacak, dünya işlerimizi düzeltecek olan iş ve amelleri mübah kılmıştır. Dünya ve ahiretimiz için önemi olmıyan işlere gelince, o iş zararlı veya o işte bir çeşit kötülük bulunursa, şeriat onu işlemekten insanı alıkoymuştur ki adama ve hayvana kötülüğü dokunan sihir bunlardandır. Eser ve tesiri yönünden sihirden başka olmadığı için tılsım da sihir hükmündedir. Astrologluğa gelince, bu bilgide de yıldızların tesirine inanıldığı ve Tanrı'dan başkasından yardım istenildiği ve işler Tanrı'dan başkasına havale edildiği için, iman ve inancı bozduğundan, astrologiyle meşgul olmanın da bir çeşit zararı vardır. Sözün kısası her iş vereceği zararı ölçüsünde yasak edilmiştir. Eğer iş bizim için önemli olmadığı gibi, zararı da yok ise en azından Tanrı'ya yaklaşmak maksadiyle işi bırakmalıyız. Çünkü bir kişinin güzel ve iyi bir müslüman olması faydasız şeyleri bırakmasiyle olur. Zararlı olduğu için şeriat, sihir, tılısım ve hokkabazlığı bir cinsten sayarak hepsini de yasak etmiş, haram kılmıştır. Mütekellimînin anlattığına göre mucizede tahaddi, yani: "Ben Peygamberim, işte mu-

cizem, inanmıyorsanız siz de bunun benzerini gösteriniz," diye iddia etmek ve mucizenin dâvaya uygun olarak vukua gelmesi şarttır. Sihirbaz ise bu iddiada bulunmaktan alıkonulmuş olması bakımından, mucize ile birbirinden ayırt edilir. Mütekellimine göre yalancı da dâvasına uygun olarak mucize göstermek kudretinde değildir, çünkü mucizenin zatî olan vasfı tasdik ve mucizenin doğruluğuna delâleti aklî olduğu için, yalancıdan mucize meydana çıktığı takdirde, doğru dediğimizin yalan olması gerekirdi. Doğru bir şeyin yalan olması ise imkânsızdır. Bundan dolayı yalancı mucize gösteremez. Filozoflara göre mucize ile sihir arasındaki fark hayır ile şer arasındaki farkın aynıdır. Sihirbazdan ise hayır sadır olmaz; o, sihrini hayırlı işler için kullanmaz. Mucizeler gösteren kimseden ise, şer ve kötülük meydana gelmez; mucizesini kötülüğe götüren işlerde kullanmaz. Bundan dolayı mucize gösteren kişiyle sihirbaz tabiat ve yaradılışları bakımından birbirine uymıyan ve aykırı olan iki nesnenin iki tarafı gibidirler. Yüce Tanrı dilediği kulunu doğru yola sevkeder. O, kudretli ve azizdir. O'ndan başka besliyen Tanrı yoktur.

34. Fasıl

Göz değmesi de nefsî ve ruhî olan tesirler gibidir. Göz değmesi, bir kimsenin gözüyle herhangi bir insanı veyahut bir durumu gördüğünde son derece beğenip, son derece güzel bularak o

nesneye bakmasının bir sonucu olarak, o nesne ve o varlıklara bu şekilde bakan kimsenin nefsinin, yani ruhunun tesir etmiş olmasından ibarettir. İstidat sahibi olan kimsenin gözüyle, bu suretle son derece güzel bularak bakmasından kıskançlık doğar. Bu kıskançlık o güzelliği o varlıklardan çekip almak istemek olduğundan bu, o varlığın hal ve durumunun bozulmasına tesir ede.. Böylece göz değmesi tabiî ve yaradılıştan gelme bir özelliktir. Göz değmesi özelliğinin tesiri ile, yukarda andığımız tesirler arasında ayrılık şudur: göz değmesi tabiat ve yaradılıştan gelme bir özellik olduğu için değişmez, bakan kimsenin o varlığa tesiri istek ve dileğine de bağlı değildir, bu özellik gayret ve emek sarfetmekle de elde edilmez, yukarda andığımız tesirler arasında her ne kadar tabiî olanları ve yaradılıştan gelenleri var ise de, tesir edebilmesi için, istidat sahibinin tesiri istemesi ve düşünmesi gerekir. Bu tesirlerin yaradılıştan gelen tarafı tesirin istidat sahibinden çıkması kuvvetidir, bu çıkışın kendisi ise yaradılıştan gelme bir hal değildir. Bundan dolayı bilginler sihir ve kerâmet ile adam öldüren kimse öldürülür ise de, gözünün değmesiyle bir kimsenin ölümüne sebep olan kişi öldürülmez, derler. Bunun sebebi göz değmesi halinin göz sahibinin ihtiyar ve arzusuna bağlı olmadan bu özelliğin yaradılıştan gelme bir hal olup, değmenin zorla ondan sadır olmasıdır. Gaybî olan durumları ve kalblerde saklı olan şeyleri Tanrı bilir.

23. FASIL

Harflerin Sırlarını Öğrenme Bilgisi

Harflerin sırlarını öğrenmek bilgisi çağımızda Simya bilgisi adiyle anılır. Tılısım bilgisinin bir terimi olan Simya tâbiri, varlıklara tesir eden ve tasarruf sahibi olan tasavvuf ehlinden nakledilerek, anlamı genel olan bir kelimenin has ve özel bir anlamda kullanıldığı gibi kullanılmak suretiyle, harflerin sırlarını öğrenme bilgisine ad olarak verilmiştir. Bu bilgi islâmlığın ilk çağında yoktu, ancak aşırı giden mutasavvıflar ortaya çıkıp duyguların perdelerini açmaya, yani ruhun gövde ve duygularla olan bağlarını çözerek, yüce âlemlere ulaşmaya kalkışmasından sonra görünmüştür. Bunlar kendilerinden olağanüstü hallerin zuhurunu ve unsurlar âleminde tasarruf sahibi olduklarını iddia ederek eserler yazmaya başlamışlar, vücudun bir birlikten çıkmasına ve bütün varlıkların bu birden çıkmasının tertibine dair iddialarına göre, bu eserlerini yazmışlar ve terimler ortaya koymuşlar, böylece bu yolda başka bilgiler gibi bu bilgi de ortaya konulmuştur. Bunlar adların kemalinin (Esma'-i kemalînin) çıktığı yerin felek ve yıldızların ruhları olduğunu ileri sürmüşler ve harflerin tabiatleri, sırları bu düzene göre isimlere ve isimlerin varlıklara sirayet ettiğini iddia etmişlerdir. Bütün varlıklar, benzersiz olarak, ilk yaradılıştan (ibdadan) beri bu kemale paralel olarak bu kemalin devirlerini geçmekte ve onun

sırlarını açıklamaktadır, derler. İşte bunları öğrenmek ve öğretmek üzere harflerin sırlarını bildiren bilgiye (İlm-i esrar-i huruf) denilmiştir. Bu bilgi Simya bilgisinin bir kolunu teşkil eder; bunun konusu bilinmez ve meseleleri sayıp tükenmek bilmez.

Bu bilgiye dair Bunî ve İbni 'Arabî ve onların yolunda yürüyenler tarafından birçok eserler yazılmıştır. Bunlara göre bu bilginin yardımiyle varlıklara geçmiş olan bütün sırları içine alan harflerden meydana getirilen Tanrı'nın güzel adları (Esma-i Hüsna'sı) ve ilâhî kelimeler ile ruhların tabiat âleminde tasarrufu temin edilir. Bu bilginin faydası işte bunda nibarettir. Bu bilginler bu bilgiyi böylece açıkladıktan sonra, harflerin bu tasarrufu taşımasının sebep ve hikmeti hakkında da çeşitli düşünceler ileri sürmüşlerdir. Aralarından bir kısmı bu tasarrufu harflerin mizaç ve tabiatine hamledip, unsurlar gibi bu harfleri de dörde bölmüşlerdir. Bu yolda dört tabiatten ibaret olan dört unsurdan her biri, tesir yönünden harflerin bir kısmına ayrılmış olup, gerek tesirden ibaret olan iş, gerekse teessür (işten müteessir olma) bakımından bu tasarruf, o sınıftan olan harflerin tabiatinde vardır, demişlerdir. Bu şekilde unsurların çeşitlerine göre kırılmak ve parçalara ayrılmak anlamına gelen çoğaltma adını verdikleri ve ortaya koydukları kanuna uygun olarak, harfleri de unsurlar gibi ateş, hava, toprak ve su nevilerine bölmüşlerdir. Bu harflerden (elif) ateş, (b) hava, (c) su, (d) toprak unsuruna

ayrılmıştır. Bundan sonra harfler ve unsurlar sonuna kadar bu sıraya uygun bir şekilde sayılarak, unsurlardan her biri için yedişer harf tâyin etmişlerdi ki, şunlardır:

Ateş unsuru	Hava	Su...	Toprak...
A	B	C	S
D	V	Z	R
T	Y	K	L
U	N	S	D
F	Z	K	R
S	T	S	H
Z	Z	G	Z

Ateşe ayrılan harfler emraz-ı baride için olup, soğukluğu uzuklaştırıp sıcaklığı hissen veyahut hükmen artırmak istenilen yerlerde bu harflerin tesirlerine başvurulur; savaşlar esnasında savaş, öldürme ve yaralama gibi durumlarda Merih yıldızının kuvvet ve tesirlerini kat kat artırmak üzere de bu harflerin tesir ve yardımına başvurulur.

Su unsuruna ayrılan yedi rarf ise hummalar gibi gövdenin sıcaklığını artıran hastalıkları gidermek, sıcaklığı gidermek üzere hissen veyahut hükmen olsun soğukluğu kat kat artırmak gereken yerlerde kullanılır ki ayın kuvvetini artırmak için de bu cinsten olan harflere başvurulur.

Bu bilgiyle uğraşanlardan bir kısmı, bu harflerin tabiatlere tesirinin sebep ve hikmetini harf-

lerin adedî, yani sayıların nispet ve tenasüplerinde aramışlardır. Çünkü Ebced harfleri gerek durumları, gerekse tabiatleri ile belli ve bilinen sayılara delâlet ettikleri için (10) sayılar arasında nispet ve tenasıp bulunduğu gibi, harflerin kendilerinde de bir nispet ve tenasüp vardır. Nitekim (b) birler mertebesinde ikiye, (k) onlar mertebesinde ikiye ve (r) yüzler mertebesinde ikiye delâlet ettiği için bu üç harf arasında tenasüp vardır. (d) ile (m) ve (t) dahi dörde delâlet ettiğinden ve dört de ikinin iki katı olduğundan, yukarda andığımız üç harf bile bir tenasüp olduğu sayılarının vefkleri (11) bulunduğu gibi yukarda andığımız isimlerin bile vefkleri vardır. Harflerin her sınıfı sayılarının şekilleri veya harflerinin sayısı bakımından aralarında nispet ve tenasüp bulunan vefklere mahsustur. İşte bu tenasüpten dolayı, harflerin sırları ile sayıların sırları birbiriyle karışmıştır. Fakat harflerin tabiatlerle yahut harflerin sayılarla olan nispet ve tenasübünün sırlarını anlamak zordur. Çünkü bu nispet ve tenasübün sırlarını anlamak bilim ve bilimsel olan kıyas ve karşılaştırmalar gibi değildir. Zira bu bilgilerin mensuplarının delilleri, diğer bilimsel karşılaştırmalarda olduğu gibi aklın ve duygunun delilleri olmayıp, ancak keşif ve zevkten ibarettir. Bunî: "Harflerin sırlarının akla dayanan kıyas ve karşılaştırmalarla bilinecek maddelerden olduğu zannına kapılmamalı, bu bilgi ancak keşif yoluyle müşahede ve ilâhî olan bağışlarla elde edilir" der. Bu harflerle ve bu harflerden terkip edilen

isimlerle tabiat âleminde tasarrufun vukuu ve bu tasarruftan varlıkların müteessir olduğu, başka bir deyişle, bu tasarrufun varlıklara tesirleri inkâr edilmiyecek bir gerçektir. Çünkü bu bilginlerden birçoğunun varlıklarda tasarrufu, yalanlanamıyan toplulukların rivayetiyle sabittir. Bunların varlıklarda tasarrufları ile, tılısımlar tesiriyle tasarruf birdir gibi sanırlarsa da bunların bu düşünceleri doğru değildir. Çünkü bilginlerin incelemelerine göre, tılsımın gerçeği ve ne olduğu Kahır Cevherinden husule gelen, himmet, azim ve irade ile bağlı ve ilgili bulunan birtakım ruhanî kuvvetlerdir ki, tılısım ne için ve ne maksatla yapılmış ise, feleklerin sırları ve kullanılan âdetlerin ölçülü oluşu ile ve tılısımın ruhaniyetini çeken buhurlarla kahır ve üstünlük işlemini elde eden işler ve tesirler husule gelir. Tılısımın faydası yüce olan tabiatleri aşağılık olana, başka bir deyişle yeryüzündeki tabiatlere bağlamaktır. Tılısımcılara göre tılısım toprak, ateş, su ve hava unsurlarından yuğurulan bir maya gibidir ki, kendisine bitişik olan nesneleri kendi suret ve şekline sokar. Madenî cisimler için iksir de bir maya gibi olup, bulaştığı madenî maddeleri kendi kalıbına sokar. Bu tesirinden ötürü kimya bilgisinin konusu, "cisim içinde cisimdir" derler. Çünkü iksirin bütün maddeleri cisimdendir. Tılısımın konusu ise cisim içinde ruhtur. Zira tılısım, yüce olan tabiatleri aşağılık olan, başka bir deyişle yeryüzündeki, tabiatlere bağlar. Tılısımcılarla, harflerden terkip edilen isimlerle varlıklarda tasarruf edenlerin,

tasarrufları arasındaki ayrılıkları aşağıda inceliyeceğiz. Fakat her şeyden önce tabiat âlemindeki bütün tasarrufların insanların nefs, ruh ve himmetleri ile olduğuna inanmak gerekir. Çünkü insanın nefs-i natıkası tabiati kuşatmış bir durumdadır ve tabiate kendiliğinden hâkimdir. Tılısımcıların tasarrufları ise feleklerin ruhaniyetini çekip, bunları suretlere veya sayılardaki nispet ve tenasüplere bağlamakla, maya gibi karıştığı şeyleri başka bir kalıba sokarak, bir nevi micaz husule getirmek suretiyle olan tasarruftur. Harflerden terkip edilen isimler vasıtasiyle varlıklarda tasarruf edenlerin tasarrufları ancak (maddî) olan bağlardan sıyrılarak, yüksek âlemlere ulaşmak sonundaki müşahede ve keşiflerle kendilerinde hâsıl olan ilâhî nur ve Rabbanî olan yardım iledir ki, bu ilâhî kuvvet sayesinde tabiat onlar tarafından teşhir edilmiş olur ve buyruklarına boyun eğer. Bunlar, bundan dolayı semavî kuvvetlere ve başkasına muhtaç olmazlar. Tılısımcılar ise, feleklerin ruhaniyetlerini celbetmek üzere Nefs-i natıkalarına kuvvet verecek derecede riyazete de muhtaçtırlar. Bu riyazetlerinin en kolayı kalbî olan teveccühlerdir. Harflerden terkip edilen isimlerin yardımiyle, varlıklarda tasarruf sahibi olanların hali böyle değildir. Bunların riyazetleri yüksek derecede bir riyazet olup, bunlar varlıklarda tasarruf maksadiyle riyazet etmezler. Bunlarda varlıklarda tasarruf geçici bir şey ve Tanrı'nın bir saygısı (kerâmeti) olarak husule gelir, ve bizzat varlıklarda tasarrufu kastetmez-

ler. İsimlerin yardımiyle varlıklarda tasarruf sahibi olan kimse kalbiyle olan mücahedesi, keşif ve mükâşefesi sonunda ilâhî sırlara ve Tanrı'nın büyüklük ve saltanatının gerçeğine vâkıf olamaz, mücahedesi isimlerle harflerin tabiatleri ve kelimelerin birbirine olan nispet ve tenasüpleri üzerinde çalışmanın ve bunların tesiriyle varlıklarda tasarrufun öbür tarafına geçmezse, bu sınıfa Simya bilginleri adı verilir ve bunlarla tılısımcılar arasında fark kalmaz. Belki de tılısımcılar tasarruflarında bu sınıftan daha kuvvetli ve güvenlidirler. Çünkü tılısımcı tabiî olan usullere, tertip ve düzenli olan kanunlara başvurmaktadır. İsimlerin yardımiyle varlıklarda tasarruf sahibi olan kimsenin kanun ve terimlere dayanan ilmî delilleri olmadığı gibi, hulus ve teveccühünün semeresini de kaybetmekten başka, keşiflerde de bulunamadığı için, derece ve rütbesi alçalmıştır. İsimlerin yardımiyle varlıklarda tasarruf sahibi olan kimse, bazan kelime ve isimlerin kuvvetini, yıldızların kuvvetiyle karıştırıp, Tanrı'nın güzel adlarını (Esma-i Hüsna'sını) ve belki de başka adları okuyarak dua etmek veya bu adların vefklerini çizmek için, bu ad ona uygun olan yıldızın talihinden, zamanlar tâyin eder. Nitekim Bunî, Enmat adını verdiği kitabında bu şekilde hareket etmiştir. Bu bilgiyle uğraşanlara göre bu bağ Kemal-i Esma (isimlerin kemalinin) berzahı, [hicap ve fasılası] olan Hazret-i âma'î'den beri ola gelmiş bir keyfiyet olup, ancak bu isimlerin tafsilleri uygun olduğundan gerçekleri

uydurmak suretiyle vefkler tertip olunur. Bunlara göre bu bağ ancak keşif yoluyle müşahedede bulunmak suretiyle ispat olunur. Kelime ve adların tesiriyle tasarruf sahibi olan kimse, keşif yoluyle müşahedede bulunmadan, bunları taklit suretiyle telâkki eder ise, onun tasarruf işi tılısımcının tasarruf işlemi derecesine iner; yukarda andığımız gibi, bu takdirde tılısımcının işi, onunkinden daha sağlam ve daha inandırıcı olur. Tılısım ile tabiate tesir eden kimse de bazan kelimelerle yıldızlar arasında münasebet temin etmek üzere, belli kelimelerden cümleler kurup bu duaların kuvvetiyle, varlıklara tasarruf etmek düşüncesiyle tılısım bilgisini yıldızların kuvvetiyle karıştırır. Fakat tılısım uzmanlarına göre bu tenasüp ve münasebetler, isimlerin tesiriyle tabiate tasarruf sahibi olanların gözünde olduğu gibi, keşfin bir sonucu olan müşahedelerle bilinmez. Onlar bu münasebetleri anlamak üzere kendilerinin sihirdeki yol ve usullerine başvurarak, yıldızları da, diğer varlıklar âleminde olduğu gibi, cevherlere, ârazlara, zat ve mânalara ayırırlar. Harflerle isimler dahi, âlemdeki varlıklar cümlesinden olduğu için, yıldızlardan her birine harflerin bir kısmı ayrılır. Bunlar birtakım inkâr edilen düşünce ve dâvalarını bu usullerine dayandırırlar ve Kur'an'ın sûre ve âyetlerini bile bu usullerine göre bölerler. Nitekim Mesleme Mecaritî (Gaye) adlı eserinde, bu şekilde hareket etmiştir. Bunî'nin (Enmat) adlı eseri gözden geçirildiğinde onun da tılısım bilginleri mezhebine göre, hare-

ket etmiş olduğu anlaşılır. Ancak Enmat'ı ve Enmat'ın içine aldığı duaları ve bunları yedi yıldızın saatlerine ayırmış olduğu gözden geçirildikten sonra onun maksadı anlaşılır, her yıldıza ayrılan Kiyamat-i Kevakib, yani o yıldızlar için okunan duaları incelersen Bunî'nin bu Enmat'ını tılsımcılardan alarak tanzim ettiği veya asıl ibdaa (yaradış) ve bilgi berzahındaki (başka deyişle temellerindeki) nispet ve tenasüplerin bunu gerektirmiş olduğu anlaşılır. Kaldı ki bizim bildiklerimiz bilmediklerimizden daha çoktur. Size bilgiden az bir şey verilmiştir (Kur'an). Din ve şeriatçe öğrenilmesi haram sayılan bilgilerin bulunduğu inkâr edilemez. Nitekim şeriat sihri haram etmiş olduğu halde, mevcuttur. Fakat bildiklerimiz bize yeter.

Harflerin nispet ve tenasübünden dolayı kelimelerin birbirine bağlanmasiyle sorulan sorulara cevap vermek ve bu bağlanıştan cevaplar çıkarmak Simya bilgisinin bir kolunu teşkil eder. Bu alanda çalışanlar, gelecekte varlıklarda cereyan edecek olayları bilmek için bu münasebetlerin bir temel teşkil edeceği vehmini verirler. Gerçekte ise bunlar bilmeceye benzeyen oynak meselelerden ibarettir. Bunlar bu hususta bilmece kabilinden pek çok sözler söylemişlerdir. Söylenen bu sözler arasında en çok insanı şaşırtanı Septeli'nin (Âlemin zayirçesi) dir ki biz bu zayirçeden yukarda (Birinci ciltte) konuşmuştuk. Burada ise, dairesi ve daire kenarlarında yazılı olan cetvelleri ile beraber bu zayirçe ile na-

sıl amel edileceğini anlattıktan sonra, bu zayirçenin gerçeğini ve bunun kayıptan haber veren bir şey olmadan, ancak sorulara verilen cevapların söylenmesi bakımından, birbirine uygun olmasından ileri geldiğini açıklıyacağız ki, biz buna da yukarda (Birinci ciltte) işaret etmiştik. Bu kasidenin doğru olduğunu açıklıyacak olan nakil ve rivayetlerle karşılaşmadık. Bununla beraber elde bulunan nesnelerin doğrusunu araştırdık*.

* Zayirçenın ve dairenin anlaşılmasını kolaylaştırmak üzere mütercim, Zayirçe'nin Arapça metnini nakletmeden önce, şu açıklamada bulunmak zaruretini hissetmiştir: Zayirçe hicrî altıncı yüzyılda Magrip'te (Batı Afrika'da) sufîlerin şeyhi olan Septeli Ebu 'Abbas'a nispet edilmektedir. Şeyh, Septe'de doğmuş ve Merrakeş'te yaşamıştır. Kabri Merrakeş'tedir ve bir ziyaret yeridir. Havastan sayılan birçok kimseler bu zayirçe vasıtasiyle gaybî olan şeyleri keşfetmeye düşkündürler. Zayirçenin bilmece kabilinden ve çözülmesi güç olan taraflarını anlamaya çalışmaktadırlar. Bunların gaybı keşfetmek kasdiyle üzerinde uğraştıkları büyük daire feleklere, unsurlara, varlıklara, ruhaniyetlere, bilgilere ayrılan ve birbirine paralel olan ayrı daireleri içine alır. Her daire kendi feleğinin kısımlarına göre birtakım kısımlara bölünmüştür. Büyük dairenin kısımlarını ve parçalarını birbirinden ayıran ve bölüm noktasından dairenin merkezine uzanan doğru çizgiler vardrı ki bu çizgilere veterin cem'i olan (Evtar) adı verilir. Her veterin üzerinde hesap bilginleri arasında bilinen sayılar yerinde kullanılan birçok harfler yazılıdır. Sayıları ifade etmek üzere konulmuş olan bu harflerin bir kısmı Berüşümü'z-zimam adiyle anılmaktadır. Bu harflerin bazısı yazar zamanında batıda hesap defterlerinde kullanılan sayıların şekilleridir. Bu harflerin diğer bir kısmı da Berüşüm'-ül gu-

Septeli Ebu 'Abbas'a nispet edilen ve dairenin etrafında yazılı olan (Zayirçet-i âlem) kasidesi:

قول سبيق ومحمد ربه   مصل على هاد الى الناس ارسلا
محمد المبعوث خاتم الانبياء   ويرضى عن الصحب ومن لهم تلا

---

bar adını taşır. Daireler arasında ilim ve fenlerin adları yazılıdır. Dairelerin dışarısında dörtgen (murabba) şeklinde pek çok haneli büyük bir cetvel çizilmiştir. Enine ve uzunluğuna çizilen çizgiler (hatlar) birbirini kesip geçmekte olup enine 55, uzunluğuna 131 haneye bölünmüştür. Bu hanelerin bir kısmında sayılar ve bazısında bu bilgiyle uğraşanlar tarafından konuları olan harfler yazılıdır, hanelerin bir kısmı boş bırakılmıştır. Fakat cetvelde yazılı olan sayıların birbirine olan nispet ve tenasübü, harflerle doldurulmuş olan hanelerle boş bırakılmış olan hanelerin bölünüşü keyfiyeti belli değil, belirsizdir. Zayirçe şeklinin iki tarafında fethalı (üstünlü) lâm kafiyesi ile Bahr-i tavil'den bir kaside yazılıdır. Kaside:

قول سبيق ومحمد ربه * مصل على هاد الى الناس أرسلا ...

beyti ile başlar ki bu beyitlerde bilinmesi istenilen sorunun cevabının zayirçeden nasıl çıkarılacağı anlatılmak istenilmekte ise de nazım ve tertibi son derecede ağır ve bilmece gibi anlaşılması da son derecede güç olduğundan, garip olan sırlarını anlamak da o nispette zordur. Endülüs'teki İşbiliyye ahalisinden ve fazilet sahibi olan tanınmış bilginlerden Malik bin Vuhayb'a nispet edilen bir beyit de zayirçe şeklinde yazılıdır. Bu zat da (cefr ve başka bilgiler vasıtasiyle) gayipten haber vermek teşebbüsünde bulunanlardan biridir (biz bu beyti de olduğu gibi aşağıda nakledeceğiz). Yazarın tıb ile kimya ve ruhanî tıbba, hükümdarların ve evlâdının talihini anlamaya, ruhanî olan üzüntü ve kederle ve ilâhî olan boyun eğme, sevgi, kalb-

ألا هذه زايرجة العالم الذى	تراه بحيكم وبالعقل قد حلا
ومن احكم الوضع فحكم جسمه	ويدرك أحكاما قد رها الملا
ومن أحكم الربط فيدرك قوة	ويدرك للتقوى وللكل حصلا
ومن أحكم التصريف يحكم سره	و يعقل و صح له الولاء
و فى عالم الأمر تراه محققا	و هذا مقام من بالاذكار كملا
فهذى سرار عليكم بكتمها	اقمها دوائرا و للحاء عدلا
غطاء لها عرش و فيه نقوشنا	بنظم ونثر قد تراه مجدولا
و نسب دوائر كنسبة فلكها	و ارسم كواكبا لادراجها املا
واخرج لاوتار وارسم حروفها	و كور بمثله على حدمن خلا
اقم شكل زرهم و سويوته	وحلق بها مهم ونورهم جلا
وحصل علوما للطباع مهندسا	وعلما لموسيق والارباع مثلا
وسو لموسيق وعلم حروفهم	وعلم بالآت محلق وحصلا
وسو دوائر ونسب حروفها	وعالمها بطق والاقليم جدولا
أميرلنا فهو نهاية دولة	زناتية آيت وحكم لهاجلا [*]
وقطر لاندلس فابن لهودهم	وجاء بنونصر وظفرهم تلا
ملوك وفرسان وأهل لحكمة	فان شئت نصهم ونظرهم حلا

le mücadele, tâat, teveccüh, murakabe ve makamlara, vasiyet, islâm ve imana dair naklettiği kaside ve beyitler bilmece kabilinden olup, ancak bu bilgilerin uzmanları tarafından anlaşılabilecek ve açıklanması son derece güç olan şeylerdir. Biz bunlar ıda olduğu gibi nakledecek ve ancak pek kısa bir şekilde anlamını elden geldiği kadar açıklamaya çalışacağız. Yazarımızın da anlattığı gibi, bunlar bilmece kabilindendir ve bu zayirçe ve beyitler bilmece kabilinden olarak anlaşılmıyacak bir şekilde yazmaları, da bu bilgiyi başkalarından saklamak düşüncelerine dayanmaktadır.

Mütercimin açıklaması burada bitiyor.

* Başka bir nüshası:

أمير لنا يهوى بجاية دولة	زناتية أتت وحكم لها جلا

ومهدى وحد بتونس حكمهم ملوك وبالشرق بالاوفاق نزلا
واقسم على القطر وكن متفقدا فان شئت للروم [1] فالبحر شكلا
ففنش و رشنون [2] الراء حرفهم وافرنسهم دال بالطاء كلا
ملوك كناوة ودلو لقافهم واعراب قومنا بترقيق اعملا
فهند حاشي وسند فهرمس وفرس ططاری ومابعدهم طلا
فقيصرهم حاء وبرد جدهم لكاف وقنطيهم بلامه طولا
وعاسهم كلهم شريف معظم ولا كن ترى هذا الفعل عطلا
فان شئت وفيق الملوك وكلهم [3] فخذ بيوتا ثم نسب وجدولا
على حكم قانون الحروف وعلمها وعلم طبائعها وكله مثلا
فى علم العلوم يعلم علمنا ويعلم أسرار الوجود وا كلا
فيرسخ علمه ويعرف ربه وعلم ملاحم محادم فصلا
وحيث أتى اسمه وا مروض يشقه فحسكم الحكم فيه قطعا بقتلا
وتأتيك أحرف فسو لضربها وأحرف سيبويه تأتيك فيصلا
فكن متكبر وقابل وعوض مترنمك الفالى للاحراء خلخلا
وفى النقد والمجزور يعرف غالبا وزولمع وصفه فى العقل [4] فلا
واختر لطالع وسوبه رتبة [5] واعكس بجدريه وبالدور عدلا
ويدركها المرء يبلغ قصده وتعطى حروفها وفى نظمها انجلا
اذا كان سعد فالكوكب اسعدت فحسك الملك ونيل اسمه العلا
وايقاع دالهم برموز ثمة فقس دناديبا تجد فيه منهلا
واوتار زبرهم فللحاء بهم ومتناهم المثلث بجيمه قدجلا
وادخل بافلاك وعدل بجدول وارسم أباجاد وباقيه جلا

---

[1] Nüsha: وان شئت للروم فانحاء شكلا

[2] » و رشالون

[3] » وحلهم

[4] Nüsha: العقل فلا

[5] » وسوبيوته

وجوز شذود النحو تجرى ومثله　　أتى فى عروض الشعر عن جملة ملا

فاصل لدينا وأصل لفقهنا　　وعلم لنوحنا فاحفظ وجملا

فادخل انقطاط على الوقف جذره　　وسبح باسمه وكبر وهللا

فتخرج ابياتاً وفى كل مطلب　　نظم طبعى وسر من العلا

وتفنى بحصرها كذا حكم عدهم　　معلم الفواتيح ترى فيه منهلا

فتخرج أبياتا وعشرون صمت　　من الالف طبيعيا فما صاح جدولا

زبك صناتما من الضرب اكملت　　فصح لك المنى وصح لك العلا

وسجم بريرهم واتى بنظرة　　افقها دوائر الزيرو حصلا

افقها باوفاق واصل لعدها　　من أسرار أحر مهم صفه سلسلا

كا ك ح و ا ه عم له رسم كط ال م ن ح ع ف و ل

Özeti: Septeli Ebu 'Abbas'a nispet edilen zayirçet-i âlem'in özeti şudur:

Septeli Tanrı'yı övdükten, Elçisine salâvat ve selâmlar okuduktan, sahabelere dua ettikten, onları ve onlara uyanları yargılamasını Tanrı'dan diledikten sonra, zayirçeyi tarife ve onu övmeye başlıyor. Zayirçe'deki kaide ve hükümleri birbirine bağlıyabilen kimsenin kuvvet bulacağını, Tanrı'dan sakınmanın ne olduğunu anlıyacağını, istediği her nesneyi elde edebileceğini söylüyor. Zayirçeyi kavramış olan kimsenin (Âlem-i emir) i hakkiyle tanıyacağını anlattıktan sonra, bu derecenin zikirlerle kemalât kazanmış olan kimselerin makam ve derecesi olduğunu anıyor Zayirçedeki sırları açıklamanın gereğini bildiriyor. (Bu kabilden olan zayirçilerin her birinin bu bilgiyle uğraşanlar arasında başkalarından saklanması, sır tutulması tavsiye edilmektedir.

Ancak bu bilgiyle uğraşanlar kendi aralarında birbirinden nakl ve rivayet edegelmişlerdir. Zayirçeleri bilmece gibi anlaşılması son derecede zor bir şekilde tertip etmelerinin sebebi de budur. Mütercim). Septeli bundan sonra zayirçe şekil ve suretinin nasıl çözüleceğini anlatarak, daireler çizileceğini, cetvel düzenlenerek uygun harflerin yerli yerine yazılacağını, feleklerin nispet ve sayısınca (büyük dairenin içinde) daireler ve dairenin yukarı tarafına yıldızların şekil ve suretleri çizileceğini, veterler, yani büyük dairenin içindeki dairelerin kısım ve parçalarını birbirinden ayırt edip bölüm noktasından merkez daireye uzanan çizgiler çizileceğini, bu çizgiler (arasında) harfler yazılacağını ve bu bilgilerin uzmanlarından olan seleflerin usulüne göre, bu harflerin tekrarlanacağı hanelerin tersim edileceğini, bunların anlamları incelendiğinde, nurlarının parlıyacağını, tabiatlere, bilgilere ve bu cümleden musikiye de yer ayrılacağını anlattıktan sonra devletlerin durumundan haber vermeye başlıyor. Zenateler Devletinin yıkılışını ve Endülüs'ün bir tarafında hüküm süren (Beni Hud) Devletinin yıkıldığını, onlardan sonra Beni Nasr Devletinin kurulduğunu, onların arkası gelmeden zaferler kazandıklarını söylüyor, süvariler, aynı zamanda hikmet sahipleri diye hükümdarlarını, devletlerini övüyor. Birleştirici olan Mehdî tarafından kurulan devletin Tunus'ta hükümet sürmekte olduğunu, bunların talihini gösteren Vekf'i, diğer hükümdar ve memleketlerin talih

ve sonlarını keşfetmeye başlıyarak, rumların, frenk hükümdar ve devletlerinin talihlerini gösteren şifrelere işaret etmektedir. Hint, Habeşe, Sint hükümdarlarının, Hürmüz ve Tatarların talihini yokluyor. Kayserlerin talihine (H) ve Yezdigird'in talih ve sonuna (K), Kıptîlerin talihine (L) şifresiyle işaret edilmiş olduğunu söylüyor. 'Abbasî halifelerini övdükten sonra, Türklerin idare ve devleti onların elinden aldıklarını anıyor. Hükümdarların sonlarını ve talihlerini incelemek istediğin takdirde, harfler kanununa uygun olarak, haneler tertip edip, harflerin birbirine olan nispet ve tenasübüne dikkat et, cetvel tertip edip hükümler çıkar, bilgilere vâkıf olanlar bizim bu bilgimizi ve varlıkların bilgilerini bilirler, kemalât derecesine ererler, bizim bilgimizi bilen kimse, bilgide uzman olur, Tanrı'sını tanır, diyor. Gelip geçecek büyük olaylara, savaş ve âfetlere (hammim) ile işaret edilmiş olduğunu anlatıyor. Bundan sonra Zayirçet-i âlemden sorulara nasıl cevaplar çıkarılacağını, kendilerine mahsus olan bilmece kabilinden olan şifrelerle anlatmaya başlıyor ki yazarımızın da dediği gibi, bu remizleri halletmek son derecede güçtür. Yazarımız ise aşağıda (Zayirçet-i âlem) den (sorulan sorulara cevaplar çıkarmak şekil ve keyfiyeti) bölümünde bu zayirçeden nasıl cevaplar çıkarılacağını geniş bir surette anlattığı için, bu kasidenin o kısmını ve aşağıdaki beyitleri çözmekle uğraşmaya lüzum yoktur. Bundan dolayı biz bu kasidenin kalan parçalarını ve diğer na-

zım ve beyitleri olduğu gibi, nakledeceğiz, bu kaside ve aşağıdaki nazım ve beyitlerden hükümler çıkarmak istiyenler yazarımızın aşağıdaki açıklamalarına başvurarak, zayirçe, nazım ve beyitlerden sorulara nasıl cevaplar çıkarılacağını öğrenmeye çalışabilirler. Yazarımız bu eserinin birinci cildinin (Gaipten haber verme) bölümünde de bu konuyu az çok açıklamıştır.

Aşağıdaki beyitlerde vezinlerin nispeti, vezinlerin kayfiyeti, bu nispet ve keyfiyetlerin karşılıklarının miktarı, tabiatler birbiriyle karışarak kaynaşmış olduğu yerlerine nispetle dereceleri ve birbirinden ayrı olan kuvvetleri anlamak ve çıkarmak keyfiyeti ve tıb ile kimya sanatı hakkında şöyle diyor:

يا طالباً للطب مم علم جابر — وعالم مقدار المقادير بالولا
اذا شئت علم الطب لابد نسبة — لاحكام ميزان تصادق مهلا
فيشفى عليلكم والا كسير محكم — وامزاج وصعكم بتصحيح اجلا

Ruhanî Tıb :

وشئت ايلاوش ٦٥ ٥ هودهنه تجلا * اهرام ر حيس وسمة ١ كلا
لتحليل اوجاع البوارد صححوا * كذلك والترتيب حيث تنقلا
كد منم مهم ٣٥٥ و هح ٦ صح لهاى ولح ١ آ ٤ وهح وى
سكره لال ح مهث ٠٠٠ ع ع ى ص ح ٤ ٢ ٤ ٢ ٢ ک
طا عر

Işınların düşme ve yansımasiyle hükümdarların ve evlâdının doğumlarının uğurlu veya uğursuz olduğunu çıkarma keyfiyeti:

وعلم مطاريح الشعاعات مشكل   وضلم قسيها بمنطقة جلا
ولكن فى حج مقام امامنا   ويبدو اذا عرض الكوا كب عدلا
بدال مراكز بين طول وعرضها   فمن ادرك المعى علائم وضلا
مواقع تربيع وسه مسقط   تسديسهم تثليث بيت الذى تلا
زاد لتربيع وهدا قياسه   يقينا وحذره وبائعين أعملا
ومن نسبة الربعن ركب شعاعك   بصاد وضعفه وتربيعه انجلا
اختص صح صح عـ ٨ ـسم دى

Zayirçede işaret edilen bu iş ile hükümdarların sonu bilinir. Bu kaide ve kanun umumi ve küllidir. İnsanı bu işten daha çok şaşırtan bir şeyle karşılaşmadım. Zayirçet-i âlem şekil ve dairesinin arkasında yazılı olan* harfler ve remizler cetvelinde hükümdarlar makamına şu remizlerle işaret edilmiştir:

Birinci makam: ه İkinci makam: مح مهمه صم
Üçüncü makam : ع ع Dördüncü makam: لح Beşinci makam: لای Altıncı makam: ع یر Yedinci makam: عره

Birleşme ve ayrılma çizgisi (infisal ve ittisal hattı) : ع ا ع ه ط ن ع مح

Birleşme hattı: لح ح ا > ٨ ا

Ayrılma (infisal) hattı: 6 و ع ع دا لح

Hepsinin veteri, yani dairelerin kısım ve daireye uzanan ve dosdoğru olarak çizilen çizgiler ve cezritama tâbi olan hal şu remizle gösterilir: مح < د د . ا ا ع و و ٤٤٤٤

Ayrılma ve birleşme: ع لم

---

* Biz bu cetveli ayrıca bir sayfaya yazdık.

Birleşmelerde tamam ve vecib olan haller:
ـھـھ ـھـ ـھ < ع

Nurların devamlı durağı: ء ع

Ameli icabettiren cezr şekli: ـھ ع ـھ ا صح

Hükümdarların durum ve sonlarından soru işareti: < ا ا ـھـ ـھـ ح ا ه لا ح - ح - ع -

Nurların durağı: لا حج ه بها ملام ء ه

Ruhanî tesirler ve Rabbanî olan (boyun eğme):

أنا طالب السر التهليل ربه لدى اسمائه الحسنى تصادف منهلا
تطيبك أخيار الانام بقلبهم كذالك رئسهم وفى الشمس اعملا
رى عامة الناس الك تقدوا وما قلته حقا وفى الغير اعملا
طريقك هدا السل والسبل الذى اقوله غيركم ونصركم احتلا
اذا شئت تحيانى الوحودمم التق ودينا متينا اوتكن موصلا
كذى النون والجنيد مع سر صنعة وفى سر بسطام اراك مسر بلا
وفى عالم العلوى تكون محدثا كذا قالت الهند وصوفية الملا
طريق رسوالله بالحق ساطع وما حكم صنع مثل جبريل أنزلا
فطشك تهليل وقوسك مطنم ويوم الخميس البدء والاحد المجلا
وفى جمعة ايضاً بالاسماء مثله وفى اثنين للحسى تكون مكملا
وفى طائه سر وفى هائه اذا أراك بها مع نسته الشكل أعطلا
وساعه سعد شرطهم فى نقوشها وعود ومصطكى بخور تحصلا
وتتلو عليها آخر الحشر دعوة والاخلاص والسبع المثانى مرتلا
، اتصال انوار الكواكب) بلمانى لا مى ى لا ظ ع ش لد سع
ق صح ه ف و ى
وفى يدك اليمنى حديد وخاتم وكل بر أسك وفى دعوة ملا
وآية حشر فاجعل القلب وجهها واتلو اذا نام الانام ورتلا
هى السرف الاكوان لاشئ غيرها هى الاية العظمى فحقق وحصلا
تكون بها قطبا اذا جدت حدمة وتدرك اسرارا من العمالم الملا

سرى بها ناجى ومعروف قبله | وباح بها الحلاج جهرا فما عقلا
وكان بها الشبلى يدأب دائما | الى ان رقى فوق المريدين واعتلا
فصف من الادناس قلبك جاهدا | ولازم الاذكار وصم وتنفلا
فما نال سر القوم الا محقق | عليم باسرار العلوم محصلا
ع صح صح وسلم ع م م كلح م ا آ ا لح كـ سحاع ٭ ٭ ح
اا ح د ف كـ صر ح هـ ر م

Kasidenin özeti:

Ey tehlil okuyarak Tanrı'ya yalvarmak sırrını anlamak isteyen kimse! Tanrı'nın güzel adlarını okumak, bu sırları anlamak için sana yeter. Tanrı'nın güzel adları (Esma-i Hüsna'sını) okuyarak Tanrı'ya yalvarırsan Tanrı'nın en izgü kulları ve onların başkanları samimî olarak kalbten sana itaat ederler. Güneşe de tesir edebilirim. Bütün halkın kendine bağlı kaldığını görürsün. Senin sözün doğru sayılır. Başkalarının sözlerine kulak asılmaz. Bu yollar senin ve başkalarının yoludur. Bu suretle hareket ettiğimiz takdirde zafer ve yardımlarınız parlak olur. Sen âlemde Tanrı'dan sakınarak (tekva ile) yaşamak ve dinde metanet sahibi olmak veya dergâha ulaşmak istersen bu yoldan ayrılma. Sen de Zünnun, Cüneyd gibi bu sanat ve mesleğin sırlarını anlar, Bestam'ın sırları ile de korunmuş ve kuvvetlenmiş olursun. Yüce âlemlerden haber verirsin. Hint bilginleri ve sufîyenin ileri gelenleri, bu sözleri söylemişlerdir. Bu yol Tanrı Elçisinin yoludur. Tanrı Elçisinin yolu ise hakkı ve doğruluğu parlak bir surette gös-

termektedir. Çünkü Cibril vasıtasiyle Tanrı tarafından indirilen hükümlerin doğruluğu şüphe götürmez bir gerçektir. Senin kuvvet ve şiddetin tehlil okuyarak Tanrı'ya yalvarmak, yayın ise bilgi kazanmak ve bilmektir. Perşembe, günü başlarsın, pazar günü aydın olarak gözükür, cuma günü dahi Tanrı'nın güzel adlarını okuyarak başlıyabilirsin; Tanrı'nın güzel adlariyle (Esma-i Hüsna'siyle) gayba ait olan şeyleri bilmeye çalışmak mükemmel sonuçlar verir. Bu harflerden (ط) harfinin sırları vardır. Sana (ه) harfinin öteki harflerle olan nispet ve tenasübünü gösterirsem, onun başkalarını amelsiz bıraktığı görülür. Bu harflerin uğurlu vakitte yazılması ve bu iş esnasında öd ve ufalanmış buhur kullanılması gerekir. Dua olarak Haşr sûresinin sonunu, İhlâs ve Fatiha sûrelerini okursun.

Yıldızların nurlarının bitişmesi şu şifre ile gösterilir:

للمآنى لا مى ى لا ظ ع ش لد سع ق صح ه ف و ى

Kasidenin özeti: Sağ elinde yüzük ve demir bulunsun. Şekil ve resmini güzel bir surette çiz, iddiada bulunma. Haşir âyetini oku, kalbini bu âyetle meşgul et, halk uyuduktan sonra bu âyeti oku. Bu âyet varlıklarda saklanmış bir sırdan başka bir şey değildir, büyük bir alâmettir, sen ciddî çalışarak ve hizmetlerde bulunarak bunu anlar isen, kutubluk derecesine yükselir, yüce âlemin sırlarını öğrenirsin, bu sırları Naci ile Mâ-

ruf sakladı, Hallac ise bu sırrı açığa vurduğu için öldürüldü. Bu âyeti okuyarak bu tarzda hareket etmek Şiblî'nin bir âdeti idi. O, diğer müritlerden üstün bir dereceye ulaşıncaya kadar, bu tarzda hareket etti. Sen de mücahedelerde bulunarak kalbini kirlerden ve pisliklerden temizle, zikirlere devam et, oruç tut, nafile ibâdetlerde bulun, bu kitlenin sırlarını ancak inceliyenler, bilgilerin sırlarını öğrenenler anlıyabilmişlerdir.

Sevgi makamı, nefslerin meyli, nefsle çekişme, tâat, ve ibadet, sevgi ve aşk, ölümlük, yöneliş (teveccüh), samimî ve daimî dostluk, tabiî olan keder:

لبرحيس فى المحبة الوفق صرفوا   قزدر اونحاس الخلط اكلا
وقبل بنصة صحيحا رأيته   فجملك طالما حظوظه ماعلا
توح به زياده النور للقمر   وجملك للقبول شمه أصلا
وبومه والبخور عود بندهم   و وقت لساعة ودعوه ألا
ودعوته نتاية مهى اعمات   وعى طيسمان دعوة ولها حلا
وقل مدعوه حروف لوضعها   بحر هواه او مطالب اهلا
فتنقش أحرفا بدال ولامها   ودلك وفق للمريم حصلا

بلمانى لا مى ى لا ظ ع ش لد سع ق صح ه ف و ى
ر و ج , ب , ا

سثوال عظيم الحق حزت فصن
عرائب شك صبطه الجو مثلا ع ع

İleri sürülen şartlara uygun olarak şekiller çizilmesi, Meryem sûresinin baş tarafı okunması tavsiye edilmektedir, Bunî ile Bestam'ın da bu maksatla Meryem sûresini okudukları... anılmak-

tadır. Hanelerini binden fazla sayı ve harflerle doldurmak gerektiği, bu takdirde içindeki sırların açık olarak gözükeceği, bir takım şifrelerle, anlatılmaktadır.

Makamların sonu:

لاك الغب صورة من العالم العلا   وتوحدها دارا وملبسها الحلا
ويوسف فى الحسن وهذا شبيهه   نثر وترتيل حقيقة أنزلا
وفى بده طول وفى الغيب ناطق   فيحكى الى عود يجاوب لبلا
وقدجن بهلول بعشق جمالها   وعند تجلها بسطام اخذلا
ومات أحليه واشرب حبها   جنيد وبصرى والجسم اهملا
فتطلب فى التهيل غايته ومن   بأسمائه الحسنى بلا نسمة خلا
ومن صاحب الحسنى له الفوز بالمنى   ويسهم بالزلفى لدى جيرة العلا
وتخبر بالغيب اذا حدث خدمة   ترك عجائبا عمن كان مؤملا
فهذا هو الفوز وحسن تناله   ومنها زيادات لتفسيرها تلا

Özeti: Bu beyitlerde, gaybın yüce âlemlerde şekil ve sureti olup, bu suretin güzellikte Yusuf'a benzediği, Kur'an âyetleri ve dualar berekesinde gerçeği açık olarak bildireceği, Yusuf gibi gaipten doğru olarak haber vereceği çağda işitilen seslerin bülbül ile cevaplaşan Ud'un sesine benzediği, Behlül'ün onun aşkiyle mecnun olduğu, bu suretin tecellisinin güzelliğinden dolayı Bestam'a da kendisini sevdirdiği, onun aşkiyle yanarak Bestam ve Basri'nin öldüğü anlatıldıktan sonra, Tehlil okumak suretiyle ve Tanrı'nın güzel adları (Esma-i Hüsna'sı) yardımiyle bu makama yükselen kimsenin yüce âlemlerle temaslarda bulunarak maksadına erişeceği, ciddî olarak ödevleri yapmaya devam ettiğin takdirde

bu suretin garip durumlar göstereceği, ve gaipten haber vereceği anlatılıyor, bunun büyük bir zafer ve saâdet olduğu açıklanıyor.

Vasiyet, sır saklamak, iman, islâm, haram ve ehliyet kazanmak hakkında:

فهذ قصيدنا وتسعون عدة   وما زاد خطة وحتما و حدولا
عجبت لأبيات وتسعون عدها   ولد ابياتا وما حصرها انحلا
فن فهم السر ويفهم نفسه   ويفهم تفسيرا تشابه اشكلا
حرام وشرعى لاظهار سرنا   لناس وان خصوا وكان التأهلا
فان ذمت أهلها فغلظ عينهم   وتفهم رحلة ودين نطولا
لذلك أن تجو وسامح سرهم   من القطع والافشاء فترأس بالملا
فجل امباس لسره كاتم   فقال سادات وتابعه علا
وقام رسول لله فى الناس خاطبا   فى رأس عرشا فذلك آ كملا
وقدركب الازواح اجساد مظهر   فا كت لقتلهم مدق تطولا
الى العالم العلوى يغى فناؤنا   ويلبس أثواب الوجود على الولا
فقد تم نظرا وصل الهاتا   على خاتم الرسل صلاة بها املا
وصلى الله العرش دوالمجد والعلا   على سيد سادات الانام وكملا
محمد الهادى الشفيع امامنا   واصحابه أهل المكارم والعلا

Özeti: Kasidenin baş tarafında, kasidenin doksan beyitten ibaret olup, bu beyitlerden diğer beyitler doğduğu anlatılmakta ve bu bilginin sırlarını başkalarından saklamak tavsiye edilmekte, bu bilginin sırlarını anlıyanların kendilerini, bu kasidelerin ve bu bilginin anlaşılması güç olan meselelerinin tefsirlerini anlıyacakları, yakın ve havastan olanlara bile bu bilginin sırlarını anlamanın şer'an haram olduğu, ehli olan kimseye bu sırları açmak istenildiği takdirde, ağır

şartlara bağlıyarak andlar içirileceği açıklanıyor. (Peygamberin amcası olan) 'Abbas'ı biz, Peygamberin sırlarını sakladığı için ululuyoruz; o, bu sırları sakladığı için mesut ve bahtiyar olmuş, yüksek derecelere ermiştir, diyor. Ruhların gövdeleri binek hayvanı gibi kullandıkları, ancak gövdeleri öldürdükten sonra yüce âlemlere ulaştıkları, ruhların binek edindikleri gövdeleri ölümlü olduktan sonra arkası kesilmeden vücuttan yeni giyimler giydikleri anlatılıyor.

Samimî dostluk sonunda erişilen derece ve mertebeye bu şifrelerle işaret edilir:

سـ ح اسم د ه م ٨ ط ا ـ ع و ء

Ay ve güneşin halini tashih, değiştirilmesi istenilen herhangi bir vakit ve tarihte yıldızların durumunu değiştirmek üzere şu remizler kullanılır:

د سر ک و و ه ا ه لو طر م الاو تار الكلية
ا ٢ لد ع ع ع ا ا ه ح الاول ثم ٨ ع ـ ع ه ع ح عو
ه عو عو ٨ عو حح ح ا د عو عو عو عز صح

Zayirçe üzerinde çalışanlardan görüştüğümüz kimselerden nakledip (Zayirçet-i âlem)' den sorulan sorulara cevaplar çıkartmak üzere nasıl amel edileceğine dair bilgiler vereceğiz.

Sorulan soruların, dereceler sayısı nispetinde, 360 cevabı vardır. Belli bir talih hakkında sorulan sorunun cevabı veter harflerine (ya-

ni dairenin kısım ve parçalarını birbirinden ayırt edip, bölüm noktasından dairenin merkezine kadar uzanan çizgilere) eklenen soruların, çeşitli olmasiyle ve kasidenin hanesinden harfleri çıkartma işiyle uygun olarak türlü türlü olur.

Tenbih: Veter harflerinin ve cetvelin terkibi üç usul üzere yapılır. Biri arapça harflerden terkip usulü olup, arapça harfler kendi şekilleri ile olduğu gibi naklolunur. İkinci usul Resm-i gubar ile yazılan harflerden cetvel tertip etmek usulüdür. Devreler dörtten çok olmaz ise, bu harfler de olduğu gibi kendi hallerinde bırakılır, devreler dörtten çok olursa, harfler ikinci mertebeye (meselâ onlar, icabederse yüzler) mertebesine nakledilir. Üçüncü bir usul de zimam harfleri adı ile anılan harflerle tertip usulü olup, bu harflerin işlemi dahi gubar harflerinin işlemi gibidir. Ancak zimam harfleri ikinci bir nispet meydana koyar ki bu da birler derecesinde bin sayılmaktan ibarettir ve (gubar harflerinin) onu hükmündedir. Bu harflerin arapçadaki beşe nispeti vardır. Bundan dolayı cetvelin hanesinde şu şekilde üç harf ve o şekilde iki harf bulundurmak gerekli olmuştur. Aynı sebepten ötürü cetvelde boş haneler bırakılmıştır ki dört devreden fazla olursa, cetvel uzunluğunda, (tulünden) ve dörtten fazla olmadığı takdirde, ancak sayı ve harflerle dolu olan haneler hesap edilir.

Sorulan sorularda amel yedi usule tâbi ve muhtaçtır ki şunlardır: Veter harflerinin sayısını, on ikişer on ikişer çıkardıktan sonra devrelerin

kaç olduğunu ezberlemek, talihin derece ve burçların sultanını, büyük devrenin aslını, talihin asıl devreyle eklenmesinin toplamını, talihle devrenin burçların sultanına çarpımının ve burçların talihle katılmasının toplamlarını bilmektir. Devirler tam olursa daima sekiz, eksik devirler daima yedidir. Büyük devrin aslı daima birdir. Bütün amel üç devirde sonuçlandırılır ki bu üç devirde üçü dörde çarpmakla on iki devir husule gelir. Üçü dörde çarpmadan husule gelen bu üç devrin nispeti, menşe itibariyle, üçlüdür. Her neşet (çıkma) in başlangıcı vardır. Üçlü devirler dörtlü devirlerle çarpıldığı gibi dörtlü devirler de üçlü devirlerle çarpılır. Altının ikiyle çarpımından da 12 husule gelir. Bunların her biri amellerde gözükür. Bu amellerin birincisine, farazî olarak, zayirçe hakkında bir soru ile başlıyoruz ki zayirçe eski ve antik bir bilgi midir, yahut yeni ortaya çıkarılmış bir bilgi midir? Zayirçenin talihini Kavs (yay) yıldızının ve benzeri olan Cezva yıldızının veterlerinin harflerini ve üçüncü yıldız olan Delv (Kuga) yıldızının veterinin harflerini, dairenin merkezine kadar uzatır ve soru harflerini dahi bunlara ekler ve kaç harf teşkil ettiğine dikkat edersin, bu harfler en azında 84, en çok 96 harf eder ki bu ise, doğru olan devrin toplamıdır. Bizim bu sorumuzun harflerinin toplamı ise 93 harftir. Soru harfleri 96 yı geçerse, soru kısaltılır (ihtisar edilir). Bundan sonra devirleri on ikişer on ikişer çıkardıktan sonra, geriye kalanı ezberlersin, sorumuzda devir

yedi, gerisi dokuz olup, talih 12 dereceyi bulmadığı için devirleri harflerde ispat edersin. Talih 12 dereceyi bulursa, sayısı da devirleri de tesbit edilmez. Üçüncü amelde talih 24 dereceyi geçerse, talihı tesbit edersin; talih birdır, talihin sultanı ise dörttür, devir de birdir. Bunların her birini tesbit edersin, Talih ile devri toplarsın ki misalimiz de 2 dir. Bu toplamı, burcun sultaniyle çarparsın. Bunun toplamı sekizdir. Sultanı talihe kattığında beş eder. İşte bunlar yukarda andığımız yedi usulden ibarettir. Talih ile büyük devrin, Kavs yıldızının sultaniyle çarpımın toplamı 12 yi bulmadığı için, cetvelin alt tarafından yukarıya doğru sekizin köşesine girersin. Talih ile büyük devrin Kavs (yay) yıldızının sultaniyle çarpımının toplamı 12 yi geçerse, devirler çıkarılarak geri kalaniyle dahi sekizin dılı'na girer ve sayının sonunu bir alâmetle işaretlersin. Sultan ile talihten çıkarılan beş, talihten ibaret olup, cetvelin köşesinin üzerine yazılır. Sayı; cetvelinin sayı ve harflerle dolu olan haneleri hizasındaki elif b c z (ا، ب، ج، ز) harflerinden biri üzerinde duruncaya kadar arkasını kesmeden beşer olmak üzere devirleri sayarak ezberlersin. Bizim işimiz ise elif üzerinde olup üç devirde hâsıl olduğu için, üçü üçle çarptık. Çarpımdan hâsıl olan bu dokuz, birinci devrin sayısıdır; dokuzu ezberler ve tesbit edersin. Dik ve yaygın (mebsut) köşeleri toplayıp bunları cetvelin dolu olan haneleri hizasındaki sekizinci hanesinde toplarsın. Cetvelin boş hanelerinden-

biri üzerinde o harflerden biri rasgelirse, sen buna itibar etmeden devirler üzerinde çalışmana devam edersin. Birinci devirde talihin sayısı dokuzdur, sen bu sayıyla cetvelin sol tarafına geçer, dokuzun 8 le birleştiği yerden cetvelin sol tarafına girersin burada (L ل) harfi, elif harfi üzerine düşmüştür. Bundan hiçbir zaman mürekkep harf çıkmaz, ancak harfleri âdetince 400 ü ifade eden (T ت) harfi mürekkep bir harf olduğu için sen bu harfi kasidenin beytinden naklettikten sonra onun üzerini bir bellikle işaret edersin. Talihin sultanını anlatan devrin sayısını topla, bu sayının toplamı 13 eder. Bu 13 ü veter harfleri arasına al, sayı hangi harfe rasgelirse onu işaretle, kasidenin beytinden alarak onun üzerini bir işaretle tesbit et. İşte bu kanun ile tabiî olan nazımda ne kadar devrettiğini anlarsın. Bu devirler şu yolda olur: Birinci devrin amelinden hâsıl olan sayı (9) dur. Burcun sultanını ifade eden sayı (4) tür. İkisinin toplamı (13) tür. Bu 13 ü 13 e kattığında (26) eder. Talihin derecesi olan (1) i 26 dan çıkartırsın, (25) kalır. İlk harflerin ameli işte bu şekilde yapılır. Bundan sonra (23) de iki kere ve (22) de dahi iki kere bu çıkarma (tarh) hesabiyle manzum olan beytin sonundaki (1) e varıncaya kadar çıkarma (tarh) ameline devam edersin. İlk önce (1) i (24) ten çıkarmak için 24 üzerinde durmazsın. Bununla birinci devre tamam olur. Bundan sonra ikinci devre geçersin. Birinci devrin harflerini talih ile devrin sultaniyle çarpımının

toplamı olan sekize eklemekle sayı (17) yi bulur, kalan (5) tir. (22) den kalan beştir. İlk devirde ulaştığın yerden (5) ile (8) in köşe tarafına geç ve üzerini bir bellilikle işaretle. Cetvelin baş tarafına (7) ile, sonradan (5) ile geç. Boş olan haneleri hesaba katma. devir 20 dir. Burada (S) harfine rasgeliyoruz ki (500) ü ifade eder. Fakat devrimiz onlar mertebesinde olduğu için bu harf (N) olarak telâkki olunur ve bu (500) ancak (50) yi ifade eder. Devir (17) dir. Devir (27) olmadığı takdirde yüzleri ifade ederdi. (N) yi tesbit et. Bundan sonra (5) ile cetvelin baş tarafından girdikten sonra satıhta bunun hizasında olan sayıyı yoklar ve (1) olduğunu görürsün. Biri tersine olarak arkaya alırsak (5) in üzerine düşer, bu beşe, yüzdeki biri eklersen (6) eder. (V) harfini yerinde bırak, kasidenin beytinden alarak (V) nin üzerini (4) ile işaretle. Bu dördü, devreyle talihin sultanına çarpmaktan hâsıl olan (8) e ekle, (12) eder. Buna ikinci devrin geri kalanı (5) i eklediğinde, (17) eder ki, bu ikinci devrin sayısıdır. Bundan sonra bu (17) ile veter harfleri arasına giriyoruz, sayımız (1) in üzerine düştüğü için (elif) i yerinde bırak, kasidenin beytinden alarak üzerini işaret et, ikinci devirden çıkan harflerin sayısınca veter harflerinden üç harfi çıkar (bu suretle ikinci devir tamam olduktan sonra) üçüncü devrin ameline başla. (5) i (8) e ekle, (13) eder, kalan (1) olduğuna göre (1) ile devri sekizin köşesine naklet, ka-

sidenin beytine (13) ile gir. Sayı hangi harf üzerine düşerse, onu al ki, o harf (k ق) 'dır. (K) nın üzerini işaretle, (13) ile de veterlerin arasına gir, rasgeldiğin harfi işaretle ki bu harf (5) tir. Kasidenin beytinden aldığın bellilikle (S) nin üzerini işaretle, bundan sonra (S س) nin komşusu olan yerden, (13) devrinin geri kalanı (1) ile gir ve veterlerden (s) ye komşu olan harfi al ki, bu harf (y ى) dir. (y) yi yerinde bırak ve kasidenin beytinden alarak bir bellilikle üzerini işaret et. Bu devir (Mâtuf devir) adını taşır. Bunun sağlanmasının doğruluğu şöylece açıklanır: On üçe başka bir on üçü eklersek (26) eder. Dörtten kalan biri, (26) ya eklersen (27) eder. Bu ise kasidenin beytinin veterlerinden çıkarılan (6) harfidir. (13) ile baş tarafından cetvele gir, satrından mukabilini bul, o sayıya kendinin benzeri olan başka bir sayıyı ve (13) ten kalan (1) i ekle. karşılığı üçe delâlet eden (C ج) olup, iki kere üç (6) eder. Bunu (13) ten kalan bire eklendikten sonra (7) eder ki yedi (Z ز) harfiyle ifade olunur. (Z) harfini yerinde bırakır ve kasidenin beytinden aldığımız işaretle belirtiriz. Bunun doğruluğunu şu sağlamayla ispat ederiz: (7) ye diğer bir yediyi eklediğimizde (14) eder, (13) ten geri kalan (1) i eklediğimizde (15) eder. (Z) de kasidenin 15 inci harfidir. Üçüncü devrin ameli işte bundan ibarettir. Bundan sonra dördüncü devrin ameline başlarsın. Bu devrin sayısı üçüncü devirden kalma sayıyla birlikte

(9) eder. Devirle beraber talihi sultanla çarparsın. Bu devir kasidenin birinci beytinde rubailerden (dörtlüklerden) yapılan son iştir Dokuzu veterlerden iki harfle çarptıktan sonra dokuz ile sekizin köşesine çıkar ve kasidenin beytinde en son aldığın harfin devrinden cetvele girersin ki, dokuz harf (R) dir. (R) yi yerinde bırakır ve bir bellilikle işaret edersin, 9 la cetvelin baş tarafından girersin, satıhta karşılığı olan harfi aradığında, o harfin (c) olduğunu görürsün. Bir sayı atlayarak tersine arka tarafa dönersen (c) elif olur. Elif ise kasidede (R) harfinin ikincisi olduğu için onu yerinde bırakır ve yine bir alâmetle isaretlersin. Bundan sonra onun komşusu olan harften başlayarak dokuzu saydıktan sonra, onuncu harfin yine elif olduğu görülür; elifi yerinde bırak ve bir işaret koy. Veter harflerinden biriyle çarp. Dokuza bir dokuz daha ekle (18) eder; bu 18 le veter harfleri arasına girdiginde ilk önce (R) harfine rasgelirsin. (R) harfini yerinde bırakırsın. Kasıdenin beytinden alarak (48) i işaret et. (18) le veter harflerine geçtiğinde (S) harfiyle karşılaşırsın. (S) harfinin üzerine (2) sayısını yaz, ikiyi (9) a ekle. (11) eder. (11) le cetvelin baş tarafından girdiğinde, satıhta elifi bulursun, elifi yerinde bırak, üzerine bir işaret koy.

Beşinci devir: Bundan sonra beşinci devrin ameline başla. Bu devrin sayısı (17) olup, geri kalanı (5) tir. Bu (5) le sekizin köşesine çıkar. Veter harflerinden iki harfle çarpar ve

beşe bir beş daha ekler ve devrin sayısı (17) ye ilâve edersin, toplamı (27) eder. Bu (27) ile veter harfleri cetveline girersin, orada (B) ye rasgelir, (B) yi yerinde bırakır, B nin üzerine (32) i yazarsın, (17) den (32) nin baş tarafındaki (2) yi çıkarırsın, geriye kalan (15) eder. (15) le veterler cetveline girdiğinde, (K) harfine rasgelirsin. (K) nın üzerine (26) yı yazarsın. Bu (26) ile cetvele gir. Cetvelde Ressm-i gubar harfiyle ikiyi ifade eden (B) harfini bulursun. (B) harfini yerinde bırak, üzerine (54) sayısını yaz. Veter harflerinden iki harfle çarp.

Altıncı devir: Bundan sonra altıncı devrin ameline başla. Bu devrin sayısı da (13) tür, geri kalanı birdir. Devrin düzeninin (25) ten olduğu, burada açıkça gözüktü. Çünkü devirlerin 25, 5, 4, ve 1 olduğu için (5) i (5) le çarp ki bu da (25) eder, beytin düzeninde de devir odur, bu yolda devrı (1) sayısiyle, sekizin köşesine naklet. Fakat, yukarda nalattığımız gibi, kasidenin beytine (13) sayısiyle girilmez. Çünkü (13) sayısı ikinci derecedeki terkipten doğmuş olup, ikinci devre aittir. Kasideden (b) harfi üzerine yazılan (54) teki (4) ü (1) e eklediğinde (5) olur. (5) i (13) le toplarsın. Toplamı (18) eder. (18) le cetvelin baş tarafına geçersin. Düzeyde karşısına çıkan harf eliftir. Elifi yerinde bırakırsın ve kasidenin beytinden alarak üzerine (12) sayısını yazar ve veterlerin harflerinden iki harfle çarparsın. Buraya geldi-

ğinde soru harflerini gözden geçirirsin. Soru harflerinden ne çıkarsa, o harfleri kasidenin beytinin son tarafına eklersin. Soru harflerini bir işaretle belirt ki. kasidenin beytinin harfleri sayısına dahil olsun. Bundan sonra soru harflerine uyan her harf hakkında bu şekilde muamele ederek ne çıkarsa, kasidenin beytinin sonuna ekler ve üzerinden bir bellilikle işaret edersin. Bundan sonra birler derecesinden alarak. elif harfiyle üzerinden işaretlemiş olduğun (2) yi (18) e katarsın, (20) eder. Bu (20) ile veterlerin harflerine geçersin. Orada (R) harfine rasgelir, onu yerinde bırakır ve kasidenin beytinden aldığın (96) yı üzerine yazarsın. Bu iş, veter harflerinde devrin sonu olduğu için, veterlerden iki harfle çarparsın.

Yedinci devir: Bundan sonra yedinci devrin işlemine başlarsın. Bu devir iki buluştan, yani benzeri olmayan iki şeyi bulup meydana çıkartmaktan doğmuştur. İkinci buluşun başlangıcıdır. Sayısı (9) dur. İkinci derecedeki mürekkep sayıların türemesine temel teşkil etsin diye (9) a (1) i ekle ki, sayılar bu nispette oldukça, 12 inci devreye gelinceye kadar (1) eklemeye veya gereğinde eksiltmeye devam edersin. Bu surette hepsi on olduğu için (98) in dılına çıkarsın. (10) ile cetvelin baş tarafına geçersin. Orada (500) ü bulursun. Fakat (500) iki (n) den ibaret olup (k) ile ifade olunduğundan, onu yerinde bırakır, kasidenin beytinden alarak üzerine (52) yi yazarsın. Bu (52) den ikiyi ve devrin sayısı olan (9) u çıkardıktan sonra (41)

kalır. Bu (41) le veterlerin harflerine geçer, orada (1) e rasgelirsin. Bu sayı ile kasidenin beytine geçtiğinde yine bire rasgelirsin. İkinci mertebedeki mürekkeb harflerle ameli icra olunan devrin (Neş'at-i Saniye) yani ikinci defa doğuşun sağlanması budur. Kasidenin beytinden alarak biri elif, öbürü (24) olmak üzere iki bellilikle belirtirsin. Birini sağlama harfi olan elifin, diğerini birinci elifin üzerne yazarsın. İkincisi (24) olup bunu veter harflerinden iki harfle çarparsın.

Sekizinci devir: Bundan sonra sekizinci devrin amaline başla. Sayısı (17) dir. Kalan (5) tir. (52) nin köşesi ile kasidenin beytine (5) ile geç, orada (ع = ayın) harfine raslanır. (ع) i yerinde bırakırsın, kasidenin beytinden alarak üzerine (48) i yazarsın. İkinci üs için (1) i (48) den çıkardıktan ve devrin harfi olan (5) i ekledikten sonra toplamı (52) eder. Bu (52) ile cetvelin baş tarafından girer ve orada ikiyi ifade eden Resm-i gubar harfine rasgelirsin. Sayılar arttığı ve yüzler mertebesinde bulunduğu için, bu gubar harfi (200) ü ifade eder. Bu (R) harfidir. Bu harfi yerinde bırakır, kasidenin beytinden alarak üzerine (24) sayısını yazarsın, bu suretle keyfiyet (96) dan cetvelin baş tarafına geçmiş olur ki bu sayı (24) tür. (24) e devrin harfi olan (5) i ekleyip (1) i çıkardıktan sonra (28) eder. (28) in yarısı olan (14) le kasidenin beytine geçtiğinde, (8) i ifa-

de eden (H) harfine raslarsın. (H) yı yerinde bırakır ve üzerini işaretlersin.

Dokuzuncu devir: Bundan sonra dokuzuncu devrin işlemine başla. Bu devrin sayısı (13) tür, kalan (1) dir. Bu birle sekizin köşesine geç, fakat sayılar bir kat arttığından ve bu devir mürekkep harflerle amel edilen ikinci mertebede ve burçların dörtgenlerinin üçüncüsünün üçte biri ve üçgenlerin dördüncüsünün nispetinin sonuncusu olduğundan ve amel nispeti altıncı devirdeki nispet gibi olmadığından, devrin harfi olan (13)ü, yukardaki burçların dördüyle çarparsın, toplamı (52) eder. Bu (52) ile cetvelin baş tarafına geçersin, orada gubarî harfiyle ikiyi bulursun. Fakat sayılar birler ve onlar mertebesinden yükselmiş ve yüzler mertebesine gelmiş olduğundan bu ikiyi (200) olarak sayar ve yerinde bırakırsın. Kasidenin beytinden alarak üzerine (48) yazarsın. Devrin (13) üne üssün birini eklediğinde (14) eder. Bu (14) le kasidenin beytine geçer, orada sekizi bulursun. Bu sekizin üzerine (28) i yazarsın. (14) ten (7) yi çıkardıktan sonra (7) kalır. Bu yediyi yeter harflerinden iki harfle çarparsın. Yedi ile cetvele geçtiğinde (L) harfini bulursun. Bu harfi olduğu gibi yerinde bırak. Kasidenin beytinden alarak üzerine işaret koy.

Onuncu devir: Bundan sonra onuncu devrin islemine başla. Bu devrin sayısı da (9) dur. Bu devir üçüncü üçgenin başlangıcını teşkil eder. Bu dokuzla sekizin köşesine geç, buradaki

hane boş olduğu için diğer bir dokuzla geçmek gerekiyorsa da, o dokuz ikiyle çarpılmış olduğundan, dokuzu dörtle çarpıp (36) ile cetvele gireceksin. Cetvelde zimam harfi cinsinden olmak üzere, dördü ifade eden harfe rasgeleceksin. Bu sayının onlar mertebesinden olması icabediyor ise de, devirler az olduğu için birler mertebesinden aldığımız (D) harfini olduğu gibi yazarsın, 36 yı üssün birine eklersen onun haddi kasidenin beytinden olduğu için, üzerini bir bellilikle belirtirsin. Çarpmadan yalnız dokuzla cetvelin baş tarafına geçersen (8) in üzerinde durursun. Bu (8) den dördü çıkartırsın, kalanı (4) eder. İstenilen sayı da budur. İkiye çarpmadan hâsıl olan (18) le cetvelin baş tarafına geçersen zimam harfi ile ifade olan birin üzerinde durursun. Zimam harfleri usulünce birler, onlar mer tebesinde sayıldığı için bu bir, onu ifade eder. Bu ondan dokuzun tekrarı olan ikiyi çıkartırsın, kalan sekizdir. Bu sekizin yarısı istenilendir. Dokuzun üçle çarpımının toplamı olan (27) ile cetvelin baş tarafına geçersen, zimam harfiyle ifade edilen onun üzerinde durursun. Amel yine bir dir. Dokuzla kasidenin beytine girer, ne çıkarsa onu olduğu gibi bırakırsın ki, bu harf eliftir. Bundan sonra dokuzu yukardaki nispetinin tekrarı olan üçle çarp ve biri çıkart. (26) ile cetvelin baş tarafına geçersin. Orada (200) ü ifade eden (R) harfini bulur ve onu olduğu gibi bırakırsın. Kasidenin beytinden alarak (96) yı yazar ve veter harflerinden iki harfle çarparsın.

On birinci devir: Bundan sonra on birinci devrin ameline başlarsın. Bu devrin sayısı (17) dir, kalanı (5) tir. Bu beş ile birinci devirde nasıl ve ne şekilde hareket etmişsen öylece, o miktarda sekizin köşesine ve dörtle cetvelin baş tarafına geç. Orada boş hanenin üzerinde durur, düzeyden karşılığındaki biri alarak, bu birle kasidenin beytine gir, orada (S) harfini bulursun. Onu yerinde bırak. üzerini (4) rakamı ile işaretle, cetvelde rakam ve harflerle dolu olan hanenin üzerinde durmuş olsaydık, biri, üç olarak telâkki ve tesbit ederdik. (17) ye başka bir (17) yi ekle, (34) ten biri çıkart, dördü ekle. (37) eder, bu (37) ile veterlerin harflerine geç. Orada (6) ya rasgelir, (6) nin üzerinde durur, (6) yı olduğu gibi yerinde bırakır, üzerini (5) rakamı ile belirtirsin, (5) e diğer bir (5) ekle, (10) eder, kasidenin beytine geç, orada (L) harfine rasgeleceksin. (L) harfini yerinde bırak. Üzerine (20) sayısını yaz. Bu (20) yi veterlerin harflerinden iki harfle çarp.

On ikinci devrin işlemine başla. Bu devrin harfi (13) tür. Geri kalanı (1) dir. Bu birle (8) in köşesine geç. Bu devir, devirlerin ve buluşların üçlü cinsinden olan dörtgenlerin ve dörtlü nevinden olan üçgenlerin sonuncusu olduğundan, cetvelin baş tarafındaki (1) rakamı (80) i ifade eden zimam harfi üzerine düşer. fakat mertebe birler mertebesi olduğu için, bu (80) ancak (8) sayılır, devirlerden bizim eli-

mizde ancak (1) sayısı var. (12) dörtgeninden (4) ve yahut (12) üçgeninden (3) elde kalmış olsaydı, (r) harfiyle ifade edilmiş olurdu. Bu surette ise ancak (D) ile ifade olunacaktır. (D) i yerinde, bırakır, kasidenin beytinden alarak üzerine (74) ü yazarsın. Bundan sonra düzeyinden bu sayıyla arasında nispet ve tenasüp bulunan sayıyı araştırdığında (5) i bulacaksın. Üss için olmak üzere beşe bir beş daha ekle, on eder, (y) harfini yerinde bırak, üzerini bir bellilikle işaretle, bu sayıların hangi mertebede bulunduğunu gözden geçirdiğimizde, bu işimiz yedinci mertebede yapıldığı için, (7) ile veterlerin harflerine geçeceğiz. Bu usul harf doğurtma (tevlid-i harfî) adı ile anılır. Doğan harf (f) dir, f yi yerinde bırakacağız. (7) ye devrin geri kalanı (1) i ekleriz, (8) eder. B usekizle veterlerin harflerine geçtiğimizde (S) harfini bulacağız. Bu harfi yerinde bırakırsın. Üzerine (7) rakamını yazarsın (devrimizin harfi 13 olduğunu uuntma). Bu amelimiz dörtlü üçgen devirlerinin sonuncusu olduğu için, (8) i devrin ondan artan (3) sayısiyle çarparsın, (24) eder. Bu (24) le kasidenin beytine geçeriz, orada (200) e rasgeleceğiz, bu (200) ün üzerine (96) sayısını yaz. Bu iş harflerle iş yapılan ikinci devrin sonudur. Bu sayıyı veter harflerinden iki harfe çarp ve ilk önce elde etmiş olduğun sonucu tesbit et (ki bu sonuç (R) dir). Netice olan (R) nin sayısı da (9) dur. Bu sayı veterleri dörder dörder olarak çıkardıktan sonra daima geri

kalaniyle mütenasip olur ki burada kalan (9) dur. (9) u veter harflerinden (93) ün doksandan artan üçüyle çarpıp ve buna ikinci devrin kalanı, biri ekledikten sonra (28) eder. Bu (28) le veter harflerine geçtiğimizde elife rasgelir ve onu yerinde bırakırız. Üzerine (96) sayısını yazarız. (93) ün (90) dan artan üçü ile 12 inci devrin geri kalanı birden ibaret olan devirle çarparsan aynı sonucu elde edersin. (7) ile sekizin köşesine geç. (9) ile cetvele girdiğinde zimami harfiyle ifade olunan (2) yi bulursun. Dokuzu düzeyindeki uygun olan sayıyla çarp ki bu sayı üçtür. Bu üçe veter harflerinin sayısı olan (7) yi ekle ve 12 nci devrin geri kalan birini çıkart, (33) eder. (33) le kasidenin beytine geçtiğinde, beşe rasgelirsin. Bu besi yerinde bırak. (9) a diğer bir dokuzu ekle. (18) eder. Bu (18) le cetvelin baş tarafına geç. Düzeydeki elif harfini alarak veter harflerine geçtiğinde (m) i bulursun. M i yerinde bırak, üzerini bir alâmetle işaretle. Veter harflerinden iki harfle çarp, bundan sonra elde etmis olduğun neticeyi tesbit et. Netice (17) dir, kalan (5) tir. Bu beşle sekizin köşesine geç. Beşi (93) ün doksandan artan üçüyle çarp ki (15) eder. Bu (15) e 12 nci devrin geri kalan biri ekle, (16) eder. Bu dokuzla cetvelin baş tarafına geç, orada zimami harfle ifade olunan otuzu bulursun. Bundan sonra düzeydeki harfi gözden geçir, orada bire rasgelirsin. Bu biri yerinde bırak. Kasidenin beytinden alarak üzerini bir bellilikle işa-

retle ki o da kasidedeki beytin dokuzuncusudur. Bu dokuzla cetvelin baş tarafına geç. Orada üçü bulursun. Bu üç onlar mertebesinde olduğu için (L) yi yerinde bırakır, üzerini bir alâmetle işaretledikten sonra elde ettiğin üçüncü sonucu tesbit et ki bunun sayısı (13), kalanı birdir. Bu birle sekizin dılına geçer, bu on üçe (doksan üçün) doksandan artan üçü ve on ikinci devrin geri kalan birini ekledikten sonra (17) eder. Neticenin birini ekledikten sonra (18) olur. Bu (18) le veter harflerine geçer, orada (L) harfini bulursun. (L) yi yerinde bırakırsın. İşlemlerin sonu işte bundan ibarettir.

Yukarda andığımız gibi misalimiz talihi kavsin birinci derecesi olarak tâyin edip zayirçenin eski bir bilgi mi yoksa sonradan ortaya konulmuş bir bilgi mi olduğunu bilmekti. Biz bunu bilmek üzere önce veter harflerini, bundan sonra soru harflerini tesbit ve usullerini koyduk. Veter harfleri (93), devirleri (7), kalan (9), talih (1), kavis (yay) yıldızının sultanı (4), büyük devir (1), devir ile talihin derecesi (2), devir ile talihin sultanla çarpımının toplamı (8), sultanın talihle eklenmesinin toplamı (5) tır.

Kasidenin beyti şudur:

سؤال عظم الحلق حزت فصن اذن غرائب شك ضبطه الجد مثلا

Yazarımızın bu beyitle nasıl amel edileceği ve soru harflerin nasıl tertip edileceği hakkında verdiği bilgiler burada sona ermiştir. Burada verilen bilgilere üstelik birinci ciltte verilen bilgileri

de adam akıllı hazmetmiş olmak ve bu ciltte eklediğimiz (Zayirçet-i âlem) haritasını göz önünde bulundurarak bu zayirçe ile nasıl amel edileceğini anlamak ve sorulara cevaplar verebilmek için şarttır. Üss, veter ve vefk gibi terimler hakkında verdiğimiz bilgileri de kavramak gerektir. Veter harfleri şunlardır:

ن ه ظ ک ط ص ى س ر ق ض ف ع ص ن م ل ب ا
ش ه ث ن و ص ض م ه ک ث ح ع ن ك ط ش غ ظ د
خ ث ت س ر ق ع ص ن م ل ك ط ح ر و ه د ج ب ا
ص ن م ل ك ص ل ح و ز ص ى

Soru harfelri şunlardır:

م ى د ق م ا ث د ح م م ل ع ت ه ر ى ا ز ل ا

Devirlerin harfelri: Birinci devir: 9, ikinci devir: 17, kalan 5, üçüncü devir: 13, kalan 1, dördüncü devir: 9, beşinci devir: 17, kalan 5, altıncı devir: 13, kalan 1, yedinci devir: 9, sekizinci devir: 17, kalan 5, dokuzuncu devir: 13, kalan 1, onuncu devir: 13, on birinci devir: 17, kalan 5, on ikinci devir: 13, kalan 1, birinci sonuç 9, ikinci sonuç 17, kalan 5, üçüncü sonuç 13, kalan 1 dir.

ه ع حج و ٦٦ ق اى ٦

Beyitteki harfler:

1	s
2	v
3	a
4	b

5	s
6	ẓ
7	y
8	a
9	m
10	
11	l
12	h
13	ḳ
14	ḥ
15	z
16	t
17	f
18	s
19	n
20	a
21	z
22	n
23	g
24	r
25	a
26	y
27	b
28	ş
29	k
30	z
31	b
32	t
33	h
34	a
35	l

36	h
37	d
38	m
39	ş
40	l
41	a

f, v, z, a, v, s, r, r, a, a, s, a, b, a, r, k, a, s, a, r , s , h, l, d, a, r, s,a, l, d, y, v, s, r, a, d, m, n, a, l, l

Bu harflerin devri 25 üzerindedir. Bundan sonra iki defa 23 ve iki defa 21 üzerine beytin son harfi olan a ya ulaşıncaya ve bütün bu harfler naklolunup bitinceye kadar devir icra olunur. Sorulara cevap olarak şu harfler çıkar:

t, r, v, h, r, v, h, a, l, k, d, s, a, b, r; z, s, r, h, a, l, a, d, r, y, s, f, a, s, t, r, k, a; b, h, a, m, t, k, v, aa, l, l, a.

Zayirçeden manzum olarak cevap çıkarmaya dair olan açıklamamız burada bitiyor

Bu bilginin uzmanları zayirçe usulünden başka diğer usullerle de sorulara cevaplar verirler. Bunların zayirçeden manzum olarak cevap çıkarmalarının sebebi, Malik bin Vühayb'ın yukarda andığımız beytini işe karıştırarak cevap vermelidir sanıyorum. Cevaplar Malik'in beytinin kafiyesiyle karşılaştırılarak, mukayese edilerek cevap verildiği için munzam olan bu cevapların kafiyesi Malik'in kafiyesine uygundur. Zayirçeden başka, diğer usullerle sorulara cevap

verildiğinde cevaplar nesir ile verilmektedir. Bu hususta bilginlerden naklederek aşağıdaki bölümde bilgiler vereceğiz.

Fasıl.

Harflerin birbirine bağlanışı ve tenasübü yönünden istidlâl ederek gizli olan sırları anlamak keyfiyeti.

Tanrı seni ve beni doğru yoldan bir yana saptırmasın. Bil ki. (aşağıda anacağımız harfler) her hâdise ve olay hakkında sorulan soruların temelini teşkil eder. Soru harflerini. yani soruyu anlatan cümleler onlardan terkip edilen harflerin (hepsini de keserek) birbirinden ayırt etmekle sorulara cevaplar verilir. Bu soru harfleri 43 harf olup şunlardır:

a, v, l, a, s, z, s, a, l, m, h, y, d, l, z, k; t, a, r, z, s f g n ş, a, k, k, y, b, m, z, b, h; t; l, c, h. d. n. l. s. a.

Fazilet sahiplerinden biri, bu harfleri bir beyitte toplamış; Şeddeli her harfi iki harf saymış, bu beyite Kutup (hem veter) adını vermiştir. Beyit şudur:

سؤال عظيم الخلق حزت فصن   غرائب شك ضبطه الجد مثلا

Herhangi bir soruya cevap vermek istediğinde. tekrarlanan harfleri çıkartır ve bundan kalanı (yazı ile) tespit edersin. Bundan sonra asıldan, yani beyitten ibaret olan kutuptan soru

harflerinden çıkarttığın harflerin benzerlerini çıkartır, bu çıkartmadan sonra kalan harfleri (yazı ile) tesbit edersin, bundan sonra soru ve kutuptaki harflerden kalanlarını birbirine karıştırarak, bir satırda toplarsın. Toplarken kutuptaki harflerden çıkarttıktan sonra kalan harflerin birincisinden ve soru harflerinin ikincisinden başlarsın, çıkartmadan kalan bu harfler tamam olunca veya kutup ve soru harflerinden biri bitinceye kadar, harfleri (yazı ile) tesbit etmeye devam edip sırasiyle bir satırda toplarsın. Böylece kutuptan ve soru harflerinden birer birer sırasiyle çıkarttığın harflerin sayısını karşılaştırdıktan sonra, harfler aslın, yani kutbun çıkarılmadan önceki harflerinin sayısı miktarında ise, amel doğru sayılır, ahenk ölçülere paralel olsun ve harflerin sayısı 48 i bulsun diye, beş tane (n) eklersin. Bu harflerden dörtgen şeklinde bir cetvel tertip edersin. Cetvel tertip ederken birinci satırdaki harflerin sonuncusu ikinci satırdaki harflerin ilk harfi olur. Kalanını olduğu gibi nakledersin Bu suretle cetvel dolarak ve birinci satır aynen eski şeklini alarak harfler kendi sıralarında, hareketlerine göre, arka arkaya yer alıncaya kadar sıralamaya ve bu işe devam edersin. Bundan sonra her harfin karesini, mevcut parçalardan en büyüğüne böldükten sonra, veterini çıkartır ve o veteri kendi harfi hizasına yerleştirirsin, bundan sonra harflerin cetvellerinin unsurlara nispetini çıkartır, tabiî olan kuvvetini ve ruhanî olan ölçüsünü (sağlamasını), nefsanî olan

seciyesini ve asıllarının üslerini, bu maksatla tertip edilen cetvele bakarak bilirsin. Cetvelin sureti şudur:

—	ر	ق	ه	ه	ع	ع	[illegible]
Kuvvetler	ك ك ف	٩ [illegible] لـل	٩ [illegible] ٧٨	ك [illegible]			[illegible]
Sağlamalar	ه ع ٧٨ ك	٩ ب ك	ع ل	ك ل			[illegible]
Tabiatlar	٩ ه	ك ه ر	ك ه ل ل	ع ل ل ل ل	ك ل ن	دل ـهـل	٢ خ ح ٢ ٢
Üçler	[illegible] ن	ك ن	ك ر	٩ [illegible]	ك ف	٩ ه	
ع				Tabiatların sonucu			
Sağlamalar					ط		
Asıl üçler				Kuvvetler			دل

Feleğin dört veted (kazığı) ini üsleriyle çarptıktan sonra her harfin vetedini alırsın. Vetedlere bitişik ve amelden sakıt olanlara dokunmaktan sakın, çünkü onların nispeti çeşitli ve kararsızdır. Bu suretle çıkarılarak elde edilen şey ilk sirayet derecesidir. Bundan sonra unsurların toplamını ele alarak onlardan mütevellit (doğurucular) ın üslerini, çıkartıp aldıktan sonra Âlem-i halk (yaratıklar âlemi) nin üssü kalır. Buna maddeden soyutulmuş olan bazı unsurları eklersin ki, bu unsurlar imdat unsurlarıdır. Bundan sonra Nefs-i evsat'ın ufku meydana çıkar. Buna sirayetin ilk derecesini eklersin. Bütün bu unsurlardan sirayetin ilk derecesini çıkarttıktan sonra tavassut (vasıtacılık) âlemi geriye kalır. Bu iş basit olan varlıklar âleminde geçen bir ameldir, mürekkep âlemlere de geçmez. Tavassut âlemini Nefs-i evsat'ın ufkuyla çarptıktan sonra ufuklar meydana çıkar. Buna sirayetin ilk derecesini eklersin, sirayetin dördüncü derecesinden asıl imdadın ilk unsurlarından birincisini çıkarttıktan sonra, sirayetin üçüncü derecesi geriye kalır, bu suretle dört unsurun bütün cüzlerini, dördüncü sirayet derecesiyle çarparsın. Bunun üzerine ilk Tafsil-i âlem meydana gelir. İlk sirayet derecesini diğerleriyle çarptıktan sonra ikinci Tafsil-i âlem meydana çıkar. İkincisini ikincisiyle çarptığında ikinci Tafsil-i âlemi, üçüncüsünü üçüncüsüyle çarptığında üçüncü Tafsil-i âlemi, dördüncüsünü dördüncüsüyle çarptığında dördüncü Tafsil-i âlemi mey-

dana çıkar. Bu suretle tafsiller âlemi bir araya toplandıktan ve bu âlemleri Âlem-i külden çıkarıldıktan sonra maddeden soyutulmuş olan âlemler geriye kalır. Bu âlemleri ufka böldükten sonra ilk cüz meydana çıkar. Kesir haline gelmiş olan cüz'ü orta ufku böldükten sonra ikinci cüz meydana çıkar, üçüncü cüz kesir haline gelir, bu amelden sonra dördüncü cüz de belli olur. Dört parçalı (cüzlü) olanların (yanı Rüba'i'lerin) ameli işte bundan ibarettir. Dört parçadan fazla olmasını istersen tafsiller âlemini, sirayetlerin derece ve mertebelerini, harflerden sonra vefkleri çoğaltırsın, bizi ve seni Tanrı doğru yola sevketsin. Tecrit, yani maddeden mücerret olan âlemi sirayetin ilk derecesine bölersen terkip âleminin ilk cüzü meydana çıkar. Kevn, yani varlıklar âleminin sonuncu derecesine gelinceye kadar bu şekilde hareket edebilirsin. Sen bunları iyice anla, tedbirler al, Tanrı sana doğru yolu gösterir ve yardım eder.

Bu bilgilerle uğraşanların sorulardan cevaplar çıkartmak hususunda diğer usulleri de var. Bunların araştırma sahibi olanlarından biri şöyle diyor: Tanrı seni ve beni kendi kudretiyle doğru yoldan ayırmasın, bil ki harfler pek kıymetli bir bilgidir. Bu bilgiyi bilen kimse insanlar arasında yayılmış olan diğer bilgilerin yardımiyle başkalarının bilemediklerini öğrenir. Bu bilgiyle amel etmenin birtakım şartları var ki bu şartlara riayet etmek gerektir. Bu bilgiyi bilen hilkatin ve tabiatın sırlarını bilir, kimya ve simyadan

ibaret olan iki felsefî bilginin sonuçlarını elde eder. O kimse için bilinmeyenleri örten perdeler ortadan kalkar ve kalblerin içinde gizlenmiş olan sırlar bilinir. Ben batıda bunu başaran bazı kimseleri gördüm. Bu adam garip, acaip ve vukuu alışılmış olmıyan (başka bir deyişle harikulâde) şeyler gösterdi. Tanrı'nın yardımı sayesinde varlıklarda tasarruf etti. Mahrumluğun başı acelecilik olduğu gibi her faziletin temeli içtihat ve her hayrın anahtarı olan sabır ve güzel melekedir. Ben diyorum: Ebced harflerinden ibaret olan (El Fabitos) harflerinden her harfin kuvvetini sırasiyle başından sonuna kadar bilmek istersen, o harfin sayılardan hangisine delâlet ettiğini ve onun bu harfe uygun olan derecesini bul. Çünkü harfin derecesi, onun cisimli olan varlıklardaki derecesini gösterir. İşte bunu bilmek harfler bilgisini öğrenmeye başlamak için ilk basamak teşkil eder. Bundan sonra bu sayıyı kendi benzeriyle çarparsan, çarpımdan hâsıl olan toplam o sayının ruhanî varlıklardaki kuvvetini gösterir. Bu kuvvet bu harfin veteridir. Bu iş noktasız harflere mahsustur. Noktalı harflerde ise sonuç vermez. Çünkü noktalı harflerin, aşağıda anlatacağımız gibi, türlü anlamlara delâlet eden derece ve mertebeleri vardır. Bil ki, harflerin şekillerinden her birinin yüce âlemde, yani kürsîde kendine mahsus bir şekli vardır. Bir kısmı harekeli, bir kısmı sükûnlu bir kısmı yüce ve aşağılık olup, bunların her biri bu düşünceyle tertip edilmiş olan zayiçelerde, kendilerine uygun

olan cetvellerinde gösterilmiştir. Bil ki harflerin kuvvetleri üç kısma bölünür. Kuvvetçe en aşağı derecede olanı ilk kısmı olup, bu kısımdan olan harflerin kuvveti bu harflere mahsus olan ruhanî âlem için yazılır. Bu harfler nefsanî ve ruhî kuvvetle himmeti kendinde toplar ise, cisimli âlemlere tesir eder. İkinci neviden olan harflerin kuvvetleri fikrî olan suret ve şekillerdeki kuvvetleri olup bu kuvvet ruhaniyeti idare ve tasarruftan meydana gelir. Bu kısımdan olan harflerin yüce olan ruhaniyet âleminde kuvveti ve cisimli âlemlerde kuvvetinin şekli vardır. Üçüncü kısımdan olan harflere gelince, bu harflerin içe ait, yani nefsanî ve ruhanî olan kuvvetleri vardır. Bu kısımdan olan harflerin ağızdan ve telâffuz edilmeden önce, yani ruhta, telâffuz ettikten sonra harflerde şekilleri ve telâffuz edilirken diğer bir kuvveti vardır. Bu kısımdan olan harflerin tabiatları ise mütevellidate (yani doğurucu kuvvetlere) mensup olan tabiatlar cümlesinden olup, sıcaklıkla kuruluk, sıcaklıkla nemlilik ve soğuklukla nemlilikten ibarettir. Yemani olan harflerin (12) sırları işte bundan ibarettir. Sıcaklık ise, hava ve ateşi kendinde toplar ki, harfleri şunlardır:

a, h, t, m, f, ş, z, c, z, k, s, k, z dir. Soğukluk ise hava ile suyu kendinde toplar. Harfleri şunlardır: b, v, y, n, s, t, z, d, h, l, s, r, h, ve g dir. Kuruluk ise ateş ile toprağı kendinde toplar. Harfleri şunlardır: a, h, t, m, f, ş, z, b, v, y, n, s, t, z dir.

Harflerin tabiatlarının nispeti işte bundan ibarettir. Tabiatların cüzleri kendi başlarına ayrı ayrı dört tabiat halinde, birbiriyle karışmış bir haldedir, aralarında yüce ve aşağılık olanları vardır. Bilinmiyenleri çıkartmak meselesine gelince, herhangi bir meselede bilinmiyeni anlamak ve cevap çıkartmak istersen soru soran adamını veya meselesinin talihini inceler ve feleğin dört veted harflerinden birincisi, dördüncü, yedinci, ve onuncu harfini mürettep bir şekilde istintak eder, yani sorguya çekersin. Aşağıda anlatacağımız gibi, kuvvetlerinin sayılarını ve vetedlerini çıkartırsın, bunları birbirine ekledkiten ve nispet ettkiten sonra cevapları neticelendirir, ya açık bir lâfz ile veya anlamıyla, istenilen cevabı elde etmiş olursun. Her meselede bu şekilde soruyu soran adamın adını ve maksat ile talihin harflerinin kuvvetlerini anlamak ve çıkartmak istediğinde cümel-i kebir, yani ebced harfleri hesabiyle sayıları topla. Meselâ hamelin talihi dördüncü sertan, yedinci mizan, dördüncü cedi olur. Bu talih feleğin en kuvvetli vetedidir Her burçtan tarif harflerini (yani elleri) çıkart. Her dairesinde onun için konulmuş olan sayıların bölgesinden her burca mahsus olan sayıyı gözden geçir, istintak, yani soruşturma sırasındaki nispetlerdeki kesirlerin bütün cüzlerini çıkart, her harfin kesrini o harfin alt tarafına yaz, bundan sonra dört unsurun harflerini ve onlara mahsus olanları, önce ne şekilde bulunmuşsa, o şekilde tesbit et. Bunların

hepsine harflerle işaret ve veter, kuvvet ve tabiatlarını birbirine karıştırarak bir satırda tertip et. Sağlamalarını çıkartmak üzere sayıları kesirler haline getir, çarpılacaklarını birbiriyle ve topla, cevapları sonuçlandır; bununla sana başla, kalbde saklanan ve cevabı belli olur. Bunun bir örneği şudur: Yukarda andığımız gibi, talihin hamel olduğunu farzederek h m l harflerini yaz, h harfinin sayıyla ifadesı (8) dir, (8) in yarısı (4), dörtte biri (2) ve sekizde biri (1) dir. Bu sayılar a b harfleri ile ifade olunur. Hamelin m harfinin sayıyla ifadesi (40) tır. (40) ın da yarısı, dörtte biri, sekizde biri; onda biri, onda birinin yarısı vardır. Bunları incelemek istediğinde m, k, y, h, d harfleriyle tesbit edersin. L nin sayıyla ifadesi (30) dur. Otuzun yarısı, üçte biri, beşte biri, altıda biri, onda biri vardır. Bu sayıları, k, y, v, h. c, harfleriyle ifade olunur; soru harflerinin her biri de talihini bilmek istediğin her şahsın adı hakkında bu suretle hareket edersin. Vetedleri çıkartmak işine gelince, her harfin karesini mevcut olan cüzlerin en büyüğüne bölersin. Meselâ d harfinin sayısı dörttür, karesi 16 dır, bu on altıyı en büyük parçası olan 2 ye bölersin bunun üzerine d nin veteri olan 8 sayısı meydana çıkar. Bundan sonra her veteri kendi harfinin sırasına yazarısn, bundan sonra harflerin unsurlarının birbirine olan nispetini çıkartırsın. Biz istintakı (soruşturmayı) açıklarken bunu anlatmıştık. Bu bilgiyle uğraşanların harflerin ve cetvelde yer-

leri olan beytin tabiatlarından soruların cevaplarını çıkartmak için küllî olan kaideleri vardır. Şeyh terimleri bilen kimseler için bu kaideyi anmıştır.

FASIL

Harflerin kaide ve kanunu ile sır ve kalblerde gizli olan şeyleri bilmeye ve istidlâle dair.

Bir kimse, hastalığı belli olmıyan bir hastanın hastalığının ne olduğu ve ne gibi bir ilâçla iyileşeceği hakkında sorularda bulunursa sen ondan belirsiz olan bu hastalığa bir ad takmasını ister ve bu adı hastanın hastalığını anlıyabılmek için bir kaide ve temel edinirsin. Meseleyi incelemek istediğinde talihın adı ve unsurları, soru soran kimse, gün ve saati ile beraber bu adı sorguya çekersin. Yoksa soruyu soran kimsenin andığı ve belirttiği ad ile yetinir ve aşağıda anacağımız şekilde hareket edersin. Meselâ soruyu soran adam hastalığa feres (yani at) adını verirse, sen feresin f ve r ve s den ibaret olan üç harfini aşağıda anacağımız gibi, bu harfleri ifade eden sayılaryile beraber tesbit edersin. Feres kelimesinin f si 80 i ifade eder. 80 nin kesri m, k, y, h ve b harfleridir. Feres kelimesinin R si ise ebced hesabiyle 200 e delâlet eder. 200 ün kesri k, n, k ve y harfleridir. Feres kelimesinin S harfi ise ebced hesabiyle 60 a delâlet eder. Kesirleri m, l, k ve v dir. V

tam bir sayı olup kesri d, c, b dir. S de tam bir sayı sayı olup kesirleri m, l, k dır. Bu suretle adların harfleri incelenerek gözden geçirildikten sonra birbirine eşit iki unsur meydana çıkar. Bu iki unsurdan hangisinin harfi çok ise, o unsurun diğerine üstün olduğuna hükmolunur. Bundan sonra istenen ismin harflerini ve unsurlarının harflerinin sayısını ve dileyenin adını geniş bir surette incelemeden, ancak kısa olarak gözden geçirir, harfleri çok ve unsurları kuvvetli olanın galebesiyle hükmedersin.

Uunsurların kuvvetlerini anlamak keyfiyetini gösteren cetvel:

Ateş unsuru	Toprak unsuru	Hava unsuru	Su unsuru
H H H	V	C	H
m m	Y Y Y Y	K K K K	l
	n	Ķ	

cetveldeki harflerin delâletinden anlaşıldığı gibi, burada üstünlük toprağındır. Toprağın tabiatı, soğuk ve kuru olduğu ve tabiatın sevda olduğunu gösterdiği hastalığın sevda olduğuna hükmedilir. Takribi olan bir nispetle istintak, yani soruşturma harflerinden bir söz terkip edildiğinden hastanın, hastalığa tutulmuş olan organının, boğazı olduğu anlaşılır. Bu hastalığın ilâcı ise şırınga vasıtasiyle hukne ve şerbetlerden limon şerbetidir. İşte feres (at) adının harflerinin sayılarının kuvvetlerinden çıkan sonuç budur. Bu, kısa ve takribi bir örnektir.

Şahıs adlarından unsurların kuvvetlerini anlamak ve çıkartmak keyfiyet ve sureti şöyledir: Muhammed'i buna örnek olarak alırsak harflerini ayrı ayrı olarak yazdıktan sonra, bu dört unsuru feleğin tertibi üzerine yerleştirdikten sonra, harfler ve sayılar myedana çıkar ki, örneği şudur:

üç cins	a a a	üç cins	b b b	altı cins	c c	altı cins	d d d d
	HHH		VVV		Z Z		ḤḤḤ
	t t t		n n n		k k k		l l l
					S S		, , , ,
					k k		r r r
					Ş Ş		ḥ ḥ ḥ

Muhammed en kuvvetli unsuru su unsuru olup, bu unsurun cetveldeki harflerinin sayısı 20 tanedir. Bundan dolayı bu unsur bu adın diğer unsurlarından üstündür. Bütün adlar hakkında bu yolda hareket ve bunları veterlerine veya zayirçede talihe nispet edilen vetere veya Malik bin Vühayb'e nispet edilen beytin veterine eklersin. Malik ise soruları bu beyitteki harflerle karşıtırıp sorulara cevap vermek üzere bir kaide ve temel ortaya koymuştur. Beyit şudur:

سؤال عظيم الخلق حزت فصن اذن   فرائب شك ضبطه لجد مثلا

Bu beyit bilinmiyenleri anlamak ve meydana çıkartmak hususunda meşhur bir veter olup, İbni Rakam ile öğrenci ve uyrukları ve çalışırlar. Bu veter, tertip edilen ve konulan örneklerde başlı başına tam bir iştir. Bu veterlerle şu şekilde iş görülür.

Beyitteki kelime ve cümlelerin harfleri ayrı ayrı harflerle ayrıldıktan sonra çoğaltma (kesirlere ve parçalara ayırma) kanununa uygun olarak, bu harfleri soru harfleri, yani soruyu anlatan cümlelerin içine aldığı harflerle karıştırarak sırasiyle yazarsın. Bu veterin, yeni beytin, şeddeli harfleri iki harf sayıldığı için, 43 harf teşkil eder. Bundan sonra soru ve harflerinden tekrarlananlarını ve asıldan (yani beyitteki harflerden) soru harflerinin çıkartılan harflerine benziyen harfleri çıkartır ve her ikisinden çıkartılan harfleri birbiriyle karıştırarak bir satır halinde düzenlersin. Bu satır düzenlenirken biri kutuptan yani beyitten çıkartılmış olan fazla harfleri ve öbürü, soru harflerinin fazla harfleri olmak üzere, iki fazla bitinciye kadar bir bir alarak, bunları birbiriyle karıştırdıktan sonra, sırasiyle, 43 tane harf dizilir. Musikinin ölçüsünü (yani sağlamasını) doğrulamak üzere beş (n) ekliyerek bu harfleri 48 e doldurursun. Böylece harfleri birbiriyle karıştırdıktan sonra, fazla harfler çıkartılmadan önceki asıl harflerın sayısı kadar olursa, amel doğrudur. Bundan sonra bu iki unsurdan alarak birbirine karıştırmış olduğun harflerden dörtgen şeklinde bir cetvel düzenle. Bu cetvel düzenlenirken birinci satırdaki harflerin sonuncu harfini, ikinci satırdaki harflerin birinci harf olarak sıralarsın. İlk satır eski haline döner ve harfler kendi sıralarında hareketleriyle uygun şekilde arka arkaya dizilirler. Bundan sonra yukarda anlattığımız şekilde, her harfin ve-

terini ve aslındaki üssünün harfini bilmek üzere, bunlara mahsus olarak tertip edilen cetveldeki harflerin unsurlarının nispetini çıkartırsın.

Unsurların birbirine olan nispeti şöyle çıkartılır: İlk önce ilk harfin tabiatını ve temel edindiğin beyitteki tabiatını anlamak üzere, cetvelin ilk harfini gözden geçirirsin, cetveldeki harfin tabiatiyle o harfin beyitteki tabiatı birbirine uygun ise ne âlâ. Yoksa bu iki harfin tabiatlarının nispetini anlamak lâzımdır. Cetveldeki bütün harfler bu kanuna uyar. İncelemek usulünü bilenler icin bu kanun ile iş kolaydır ve musikiye ayrılan dairesinde bu amel gösterilmiştir. Bundan sonra, yukarda açıkladığımız gibi, her harfin veterini, feleğin dört veterinin üsleriyle çarptıktan sonra veterini çıkartıp alırsın. Çıkartıldıktan sonra elde edilen (hâsıl) sirayetin ilk derece ve mertebesidir. Bundan sonra bütün unsurları (yani ateş, toprak, hava ve su unsurlarını) ele alır ve müvellidat adı verilen kuvvetin üslerini, bunlardan çıkartırsınw Kevnî meded, yani varlığın yardım kuvveti (ki zayirçelerde gösterilmiştir) ile karşı karşıya geldikten sonra, Âlem-i halk'ın yani yaratıklar âleminin üssü geri kalır. Bunlara imdat unsurlarından ibaret, cisim ve maddeden mücerret olan unsurlardan bazısını eklersin. Tavassut âlemi (vasıtacı kuvvetler) geriye kalır. Bu amel de basit olan varlıklara mahsus olup, mürekkep olan varlıklara uygulanamaz. Bundan sonra Tavassut âlemini, Nefs'i evsat'ın ufkuyla çarparsın. Bunun üzeri-

ne Ufk-u âlâ (en yüksek ufuk) meydana çıkar. Sirayetin ilk derece ve rütbesini ona yükletirsin. Sirayetin dördüncü derece ve mertebesinden asıl olan imdat unsurlarını çıkartırsın. Bundan sonra üçüncü sirayet derece ve rütbesi kalır. Sonra da dört unsurun cüzlerinin toplamını her vakit dördüncü sirayet derecesiyle çarptıktan sonra, tafsil âlemlerini toplar ve Âlem-i Küll'den çıkarttırırsın, bundan sonra maddeden soyutulmuş olan âlemler kalır. Bu âlemleri ufk-u âlâ'ya böldükten sonra, birinci cüz meydana çıkar. Bunu müteakip tam olan sayılarda amel tam olarak devam eder. İbni Varşiy, Bunî ve başkalarının eserlerinde (bunları anlamaya hizmet eden) mukaddimeleri anılmıştır. Bu amel bu fende ve tanrısal hikmete dair olan fenlerde, hikmete dayanan tabiî kanunlara göre cereyan eder. Harflere dair olan zayiçe ve tanrısal olan bilgiler ve felekî olan Nirencler* bu temel kanun üzere tertıp edilmektedir. Her şeyi ilham eden Tanrı'dır, yardımlar ancak O'ndan istenilir, her hususta O'na güvenilir. O, ne hoş vekildir.

24. BÖLÜM

Kimya bilgisi.

Bu bilgi, zenaat ile altın ve gümüş (gibi değerli maddeler) husule getirmeye elverişli olan

* Sihrin bir nevi olup gözleri bağlamak maksadiyle tertip olunur.

maddelerden bahseder ve bu maksada eriştiren amel ve temelleri açıklar. Bundan dolayı kimyagerler altın ve gümüş haline getirilmeye elverişli olan maddeleri bulmak emeliyle bütün varlıkların ve maddelerin mizacını ve terkiplerini öğrendikten sonra, madenlere üstelik olarak kemik, tüy, kıl, yumurta, doku ve gübreler gibi hayvanların artıklarına (fazelâtına) varıncaya kadar inceler ve altın, gümüş haline gelebilecek maddeleri bulmak ümidiyle, araştırmalarda bulunurlar.. Bu bilgi tahlil ve damlatma suretiyle cisimleri bileşikleri olan tabiî parçalarına çevirmek ve sıvı halinde olan maddeleri alçı ile dondurmak, taş gibi katı olan maddeleri ufalamak attarların destesenk ve samaki adiyle andıkları avuç içine sığacak kadar olan taşla ufalamak gibi hallerini ve bunlara benzer amel ve tahlilleri anlatılır. Bu zenaat ile iksir elde edilir. Kalay, bakır gibi altın ve gümüş haline gelmeye elverişli olan maddeler ateşte kızdırılıp üzerlerine iksir döküldükten sonra, bu maddelerin saf altın olacağını, kimyagerler iddia ederler.

Kimyagerler terimlerini bilmece kabilinden tâbirlerle anlatmak istediklerinden bu iksiri ruh ve üzerine iksir dökülen maddeyi kalıp diye anarlar. Bu terimleri ve altın, gümüş haline gelmeye istidatlı olan maddeleri başka bir kalıp ve şekle sokan bu amel ve zenaati açıklıyan bu bilgi kimya bilgisidir. Eski ve son çağlarda yetişen bilginler bu fenne dair birçok eserler yazmışlardır. Bu fennin ehli olmıyanlara sözler ve fikir-

ler isnat ve nispet edilmiş bulunduğu da olmuştur. Bu fende eserler yazanların üstatları Cabir bin Hayyan'dır. Cabir bu fennin en ileri gelen üstadı olduğu için bu fen ona tahsis ve isnat edilerek. İlm-i Cabir, yani Cabir'in adı ile de anılmıştır. Cabir'in bu fenne dair yetmiş risalesi vardır, ve bu eserlerini bilmece gibi, anlaşılmaz bir ifade ile yazdığından onları ancak bu fennin bütün usul ve sırlarını bilen uzmanlar anlıyabiliyorlar, diye söylerler. Son çağda doğuda yetişen hekimlerden Tuğranî (13) nin de divanları ve bu bilgiyle uğraşanlarla tartışmaları vardır. Endülüslü filozoflardan Mesleme Mecaritî de kimyaya dair Rütbet el-Hakîm adlı eserini yazarak, bunu sihir ve tılısım hakkında yazılmış olan Gayet el-Hakîm adlı eserine eşit kılmıştır. Mecaritî: "Kimya ve simyadan ibaret olan bu iki fen ve zenaat, hikmetin sonucu ve amellerin meyvası olup, bu iki bilgiyi bilmiyenler bilgi ve hikmetin meyvasından yoksundurlar" diye iddia eder. Mecaritî'nin gerek bu eserindeki sözleri ve gerekse diğer kitaplarındaki ifadeleri hep bilmece kabilinden olduğundan, terimlerini bilmiyenler anlamakta böyle güçlük çeekrler. Bu fen mensuplarının eserlerini böyle remizlerle bilmece gibi yazmalarının sebebini aşağıda anlatacağız. Fen ehlinden İbni Magire'nin de bu fenne dair garip ve güzel şiirleri vardır. Fakat şiirlerinin hepsi de bilmece kabilinden olduğundan anlaşılmıyor. Gazalî'ye de bu fenne dair yazılan bazı eserleri isnat ederler. Fakat bunların

bu isnatları doğru değildir. Çünkü Gazalî yüksek ilimler ve değerli bilgiler sahibi olup, kimyacerlerin katlandıkları yanlışlıklara katlanacak ve kararsızlıklara düşecek bir insan değildir ki, onların mesleklerine intisap etmiş olsun. Mervan bin Hakem'in öveyoğlu olan Halid bin Yezid bin Mu'aviye'ye de çok defa bu fenne dair sözler ve mezhepler isnat ederler. Halid ise arap uyruğundan olup, göçebelik yaradılışına en çok yakın ve bütün bilgi ve zenaatlardan uzak olduğundan, bileşik maddeleri, yaratılış ve mizaçları anlamaya dayanan bu garip zenaata nasıl bilgi kazanmış olabilir? (14) Üstelik o çağda bu gibi bilgilerden bahseden tabiîyat ve tıp kitapları henüz terceme ve telif edilmiş değildi. Bundan dolayı bu Halid, Halid bin Mu'aviye olmayıp, bu bilgiyle uğraşanlardan adı Halid'in adına uygun olan başka bir kimse olmalıdır.

Ben sana şimdi Ebu Bekir bin Bişrun'un, İbni Semh'a yazdığı mektubunu nakledeceğim. Bunların her ikisi Mesleme bin Mecaritî'nin öğrencisidir. İyice düşünerek okuduğunda bu mektubundaki sözlerinden onun mesleğini ve mezhebini anlıyabilirsin. İbn-i Bişrun maksat dışında yazdığı sözlerden sonra, şöyle diyor: Bu değerli zenaatın madenlerin bileşimine, taş ve mücevherlere, ülke, bölge ve yeryüzünün parçalarına dair önsöz kabilinden olan kısımlarını ondan önce yetişen bilginler anmış ve filozoflar da hepsini nakletmiş oldukları için ben bu önsözleri burada anacak değilim. Ancak bu fenni kavnya-

bilmek için gerekeni burada anacağım. Bu fennin mensupları bu hususta şöyle diyorlar: Bu bilgiyi kavramak isteyenler üç maddeyi bilmelidir ki biri: Olur mu? Diğeri: Olduğu takdirde ne gibi bir maddeden elde edilir? Üçüncüsü nasıl elde edilir? Bu üç maddeyi iyice kavradıktan sonra, bilmek istediğini bilir ve bu fennin derinliklerine dalabilirsin. Bu maddenin bulunduğunu anlatmak ve nasıl elde edildiğini istidlâl etmek için gönderdiğimiz iksir sana yeter. Bu maddenin ne gibi bir maddeden elde edileceği meselesine gelince, kimyagerler bu konuda konuşurken ancak iksir istihsali mümkün olan Hacer (taşcevher) hakkında konuşurlar ve sözleriyle ancak bunu söylemek isterler. Bu hacer her varlığın bileşiminin başlıca maddesini teşkil eden ve mercii olan dört tabiattan, yani dört unsurdan biri olduğu için, bütün unsurlar üzerinde işlem fi'len mevcut ve mümkündür; maddeyi elde etmek bilkuvve kabildir. Çünkü bu unsurlardan bazısında bu madde bilfiil yoktur. Eczasını tahlil etmek mümkün olmıyan maddelerde bu amel ancak bilkuvve yapılabildiğinden bu maddeler üzerinde çalışılmaz ve amelî tedbirlere girişilmez. Ancak tahlili mümkün olan maddeler üzerinde çalışılır ve tahliller yapılır. İşte ancak bu maddelerde amel ve tahlil kuvveden fiile çıkar. Bazı maddelerde tahlilin mümkün olmaması bazı tabiat, yani unsurların, diğerini tamamiyle çevirmiş ve büyüğünün küçüğüne nispetle kuvvetinin fazla olmasından ileri gel-

mektedir. Tanrı sana başarılar ihsan eylesin ki her şeyden önce senın yapacağın işin tahlili mümkün ve tahlil işine en uygun olan taş parçaları seçmek, cinslerini, kuvvetlerini tahlil etmek, maddeleri birbirinden ayırmak. saf bir hale getirmek, alçılamak. damıtmak, bir kalıptan başka bir kalıba sokmak usullerini bilmek ve öğrenmektir. Bu zenaatın esası olan bu usulleri bilmiyen kimse hiçbir zaman bir şey elde etmemekle beraber bir hayır ve menfaat de göremez. Bundan başka bu amellerde başkasının yardımına başvurulabilir mi veya yalnız bu hacer kifayet eder mi? İksir başlangıçta tek bir madde midir yahut başka maddeler ona karışmışı olup da tedbir ve amel usulü bir olduğundan hacer (taş) adiyle anılmış mıdır?. Bunlardan başka olarak amelin niteliğini, zamanların nicelik ve ölçüsünü, ruhun, yani iksirin terkibi, nefsin ona sokulması halini terkibinden sonra tahlilıne ateşin kudreti kifayet edip etmiyeceğini, yetinilmediği takdirde kudretinin yetmemesinin sebebinin ne olduğunu bilmelisin. Senden istenilen de budur.

Bil ki bütün filozoflar nefsi överler, gövde ve organları idare, denetleme ve koruma, gövde ve organları işleten nefs olduğunu söylerler. Bunun sır ve hikmeti ise şudur: Gövdeden nefs, yani ruh çıktıktan sonra gövde ölür, soğur, dirilikten bir eser kalmadığı için hareketsiz ve kendisini koruyup çekişmemekten âciz kalır. Burada nefs ile gövdeyi anmamız besin

ve yiyecek maddeleri ile yaşıyabilecek bir şekilde birleşmiş olan diğer kuvvetlerin maddî ve hayatî olan kuvvetle yapamadığı büyük bir karışık işleri bu zenaatın kendine alet ettiği nefsin nuranî ve diri olan kuvveti ile yaptığı ve bu yönden insanın gövdesine benzediği içindir. İnsanın üzüntüleri de bileşiminde bulunan tabiatların (unsurların) başka başka olmasından ileri gelmektedir. İnsanın bileşiminde bulunan tabiat (unsur) bir türlü olmuş olsaydı, insan geçici ve birbirine zıd ve ters olan hallerden sâlim kalır, nefs gövdeden çıkamaz, o da ölümsüz bir yaratık olurdu. Varlıkları idare ve sevkeden Tanrı, yüce ve her türlü eksiklikten uzaktır.

Bil ki bu amel, kendisinden ve bu amelî yapan tabiatlar (unsurlar) başlangıçta feyzî olan bir dafia keyfiyetinden ibaret olup sona ermeye muhtaçtır. Bir cesede girip o cesede karıştıktan sonra, yukarda insan hakkında anlattığımız gibi. onun kendisini yoğuran eski madde ve unsuruna dönmesi imkânsızdır. Çünkü bu cevherlerin yaratılışları birbirine karışarak tek bir vücut haline gelmiştir. O, kuvvet ve işi bakımından nefse, bileşimi yönünden de gövdeye benzemiştir. Halbuki önce bunlar zatları itibariyle kendi başlarına yarı ayrı tabiatlar (unsur) idiler. Yaratılışların tesir ve işlemleri ne kadar garip ve acaiptir ki. madde ve parçaları tahlil ve terkibe ve tamamlamaya muktedir olan kuvvet zayıfta. yani ruhtadır. Bundan dolayı hem kuvvetli hem zayıftır, tâbirini kullandım. İlk bi-

leşimde değişiklik ve ölümlülük olması unsurlarının çeşitli olmasından ileri gelmiştir. Unsurlar birbirine uygun olduğu için ikinci bileşimde değişiklik yoktur.

Bizden önce gelip geçenlerden bazısı: "Tahlil ve parçalara ayırma yaşama ve geri kalmadan, bileşim ise tam ölüm ve ölümlülükten ibarettir." demiştir. Bu deyimin anlamı derindir. Çünkü filozof "dirilik ve ölümsüzlüktür" deyiminden yoktan var olmayı irade etmiştir. Çünkü maddeler eski bileşiminde bulundukça şüphesiz ölümlüdür: yeniden bileşik hale geldikten sonra, ölümlülük yok olmuştur. İkinci bileşim ise ancak tahlilden ve parçalara ayrıldıktan sonra yapılır. Bundan anlaşıldığına göre, ikinci bileşim, bilhassa, bu amelde tahlilden ve parçalara ayrıldıktan sonra husule gelir. Bu cevherin girmiş olduğu gövde kaldıkça, sureti bulunmadığı için cevher o gövdede yayılır. Çünkü gövdeye girmiş olan cevher gövdede sureti olmıyan nefs gibi bir şey olmuştur. Cecherin sureti olmaması, onun ölçüsü ve ağırlığı olmamasından ileri gelmiştir. Tanrı dilerse, aşağıda göreceksin. Yücel olan bir şeyin güzel olan başka bir şeyle karışıp kaynaşması katı ve kaba nesnenin diğer sert ve kaba bir nesne ile karışmasından daha kolaydır. Ben bu sözümle ruhlarla ruhların, cisimlerle cisimlerin şekillerinin ortak olduğunu anlatmak istiyorum. Çünkü eşya şekilleri ile birbirine bitişir. Ben bunu güzel olan ruhanî yaratılıştan amelin, cisimleşmiş ve kaba madde-

lerdenki amelden daha uygun ve mütenasip olduğunu anlatmak maksadiyle anıyorum. Akıl, taşların ateşe karşı olan dayanıklığının ruhlarınkinden daha kuvvetli ve dayanıklı olduğunu tasarlar. Nitekim altın ve bakırın ateşe karşı kibrit ve cıvadan daha dayanıklı olduğu meşhurdur. Ben diyorum ki: Cesetler de ilk yaratılışlarında kendi bedenlerinde ruhlar idi. Kian'ın harareti, yani tabiatın sıcaklığı dokunmakla cesetler onları payışık, katı ve kaba bir hale getirdi. Son derece katı olduğundan ateş bu cesetleri yiyemedi. Fakat onları son derece şiddetli bir şekilde yaktığında, ilk yaratılışlarında oldukları gibi, ruhlar haline getirdi. Cesetler lâtif ruhlar haline geldikten sonra, ateş dokunduğunda ruhları eskisi gibi ruh halinde bıraktı. Ruhların üzerinde duramadı ve yakamadı. Cesetleri ceset, ruhları ruh haline getiren kuvvet nedir? Bilinmesi gereken nesnelerin en önemlisi işte budur. Ben ruhların bu halde yanması, alevlenmesinden ve lâtifliğinden ötürüdür, diyorum. Bu şekilde alevlenmesi ise rutubetlerinin çokluğundandır. Çünkü ateş rutubetin bulunduğunu duyarsa o maddeye yapılır, çünkü havadan olduğu için ruh, şekli itibariyle ateşe benzer, ateş rutubetli maddeye yapışır. Rutubeti bitinceye kadar onu yakar, yapışıklığı az ve kaba olduğu için ateş karşısında kaldığında cesedin hali de böyledir. Cesetlerin alevlenmemesi, cesetlerin toprak ve sudan mürekkep olmasından, ateşe karşı olan dayanıklığından ve eşyanın mad-

delerini birbirine karıştıran yumuşak maddeyi uzun müddet pişirdiği için, lâtifinin yoğunu ile karışmış bulunmasındandır. Çünkü her dağılan şey, ateşin tesiriyle dağılır, lâtif olan maddeleri yoğun olan maddelerinden ayrılır. Tahlilsiz, birbirine karışır. Fakat cüzlerin böyle birbiriyle birleşmesi ve birbirine girmesi gerçek bir birleşme değildir. Ancak bir komşuluktan ibaret olduğu için lâtifinin yoğunundan ayrılması kolaylaşmıştır. Bunun örneği su ile sade yağıdır. Bunları tavsif etmekten maksadım, bu örneklerden tabiatların (unsurların) bileşimini delilleriyle anlamaya yol açmaktır. Bunları iyice anlarsan bu örnekler sayesinde bilmek istediğini bilmiş olursun. Bu zenaatın unsurları olan noktalar birbirine uygundur ve bir cevherden (asıl maddeden) ayrılmıştır. Bu unsurların mizaçları bir düzene bir nizama bağlıdır. Bunların cüz külleri arasında hiçbir yabancı unsur yoktur. Nitekim filozof bunu söylemişi. Sen, tabiatların düzen ve telifini sağlam bir temele bağlar ve araya yabancı unsur sokmazsan sağlamak ve elde etmek istediğini sağlam bir surette elde etmiş olursun. Çünkü bu takdirde tabiat birdir. Yabancı unsur yoktur. İşlerinde tabiatlar arasına yabancı unsurlar sokan kimse doğru yoldan ayrılmış ve yanlışlıklara katlanmış olur.

Bil ki bir tabiata ona uygun ve yakın olan bir ceset münasip şekilde hulûl edip, incelik ve lâtiflikte bile ona benzerse bu tabiat (unsur) o cesette yayılır. O tabiatın hüküm ve tesiri altı-

na girer. Çünkü cesetler katı ve kaba olursa yayılarak gelişemez, birbirine eşit olmazlar, cesetlerde kaynaşıp karışma ise ancak ruh ile olur. Tanrı seni doğru yoldan ayırmasın. Sen bu sözleri iyice anla. Şunu da bil ki, ancak hayvanın cesedindeki kaynaşıp karışma bozulmıyan ve yok olmıyan gerçek bir kaynaşma olup tabiatların halini değiştirir ve her çeşit renkler ve garip sonuçlar verir. Buna aykırı olan her çeşit hulûl ve kaynaşma tam bir kaynaşma değildir. Çünkü bu çeşit kaynaşma hayata uymaz. Ancak katılık ve kabalıktan olan tabiatlar kendi hal ve durumlarını değişmeye ve başka bir kalıba girmeye müstatittir. Her madde ancak lâtiflik ve katılık bakımından uygun olan maddeye dönmek, o maddenin tabiatına uymakla ateşin yakmasını uzaklaştırabilir. Cesetler böylece kaynaşarak lâtifliğin son derecesine erdikten sonra, cisimlerde tutucu (mümsik), daldırıcı, değiştirici ve faydalı bir kuvvet husule gelir. Başlangıcında doğruluktan uzak olan işten bir sonuç alınmaz. Bil ki soğuk olan tabiat maddeleri kurudur ve rutubeti koyulaştırarak bitşitirir ve biriktirir, sıcak olan tabiat ise rutubeti meydana çıkarır, kuruluğunu sağlar. Sıcaklık ve soğukluğu burada bilhassa anmanın sebebi onların fail, tesir eden ve rutubeti meydana getiren kuvvetler olmasındandır. Soğuk ve sıcaktan ibaret olan iki failin işinden soğukluk, sıcaklık ve bunların bu tesirlerindende yeni cisimler husule gelir. Sıcaklığın soğukluğa nazaran etkisi ve işlemi daha büyük ölçüdedir. Çünkü

soğuklukta maddeleri bir halden diğer bir hale çevirmek kuvveti bulunmadığı gibi, harekete getirmek kudretinde de değildir. Hareketin illet ve sebebi sıcaklıktır. Sıcaklıktan ibaret olan tesir kuvvet ve işi zayıflarsa, hareket ve değiştirme gibi hiçbir durum ve iş tamamlanamaz. Sıcaklık haddini geçer de o maddede soğukluk bulunmazsa, sıcaklık o şeyi yakar ve yokeder. Bu sebepten dolayı bir zıddın başka bir zıdda karşı koyması ve ateşin sıcaklığını yok edebilmesi için bütün bu işlerde soğukluğa ihtiyaç vardır. Filozoflar her şeyden fazla yakıcı ateşten sakınırlar, Bunun için bunlar tabiatları ve nefsleri temizlemeyi, kirlerini, paslarını, rutubetlerini âfetlerini yok etmeyi istemişlerdir Onların bu düşünceleri ve aldıkları tedbirler doğrudur. Çünkü onların bütün tahlil, amel ve işleri başlangıçta ateşle olduğu gibi sonunda da ateşle bitmektedir. Bu yüzden filozoflar: "Yakıcı ateşlerden sakınınız" demişlerdir. Onlar bu sözleriyle bir araya toplanan âfetleri kovmaya kastetmişlerdir. Çünkü göğdede iki âfet toplanabilir, bu takdirde bu âfetler cisimleri çarçabuk yok eder. Her nesnenin zatı olan tabiatları birbirine zıd ve ters olmasiyle mahvolur. Zat bu şekilde iki tesirin altında kalır, kendisini kuvvetlendirecek ve kendisine yardım edecek kuvvet bulmadığı için âfetlerin kahrına uğrar. Bu âfetler onu yok ederler.

Bil ki filozofların her biri ruha pek önem vermişlerdir. Devamlı bir surette gövdede bulu-

narak ateşe karşı koymak kudretinde olması için ruhların cesetlere çok defa gidip gelmesine önem verirler. Çünkü ruhlar ilk önce ateş unsuruna alışmış bir halde idiler. Sen bunu da bil.

Şimdi filozofların anlattığına göre, kendisiyle iş görmek ve amel etmek mümkün olan hacer (cevher) meselesine gelelim. Bu taş hakkında filozofların fikirleri başka başkadır. Bir kısmı taşın hayvanda, diğer bir kısmı bitkilerde, üçüncü bir grup madenlerde, dördüncü bir gruptakiler ise, bu taşın bütün bu andıklarımızda bulunduğunu iddia ederler. Bizim için bu iddiaları saymanın ve bu ilim mensuplarının bu husustaki tartışmalarını anmanın gereği yoktur. Çünkü bunları sayar ve anarsak söz pek uzayacak. Yukarda bu emelin her şeyde bilkuvve icra edebileceğini, çünkü tabiatların (unsurların) her şeyde bulunduğunu anmıştık. Biz burada bilkuvve ve fiilen bu maddenin hangi şeyde bulunabileceğini sana bildirmek istiyoruz Bu sözümüzle Harranî'nin söyleriklerini kastediyoruz. O diyor ki: her boya aynı boyadır, fakat gövdenin boyası beyaz giyimdeki safran gibi gövdeye hulûl eder. Boyanın bu kısmı yok olur, bileşimi bozulur. İkinci türlü bir boya da vardır ki bu, bir cevherin (yani asıl maddenin) başka bir cevheri kendi şekil ve rengine sokmasıdır. Ağaç toprağı, hayvan bitkiyi kendi şekline sokar. Toprak, bitki ve bitki de hayvan olur. Bu kalıp değiştirme ise ancak ciremleri doğuran ve şahıs ve zatları bir şekilden başka bir şekle so-

kan, diri olan ruh, fail ve tesirli bulunan tabiatla olur. Bundan anlaşıldığına göre amelin herhalde hayvanda veyahut bitkide yapılması zaruridir. Bunun delili şudur: hayvan ile bitkinin beslenmesi, onların yaratılışındandır. Yaşamaları ve dirilikleri besinlerdir. Bitkide hayvandaki lâtiflik ve kuvvet bulunmadığından, bu bakımdan filozoflar ondan az bahsederler. Hayvana gelince o maden, bitki ve hayvandan ibaret olan ve başka bir şekil ve kalıba giren üç maddenin sonuncusudur. Çünkü maden bitki, bitki hayvan şekline girerse de hayvanın kendisinden daha lâtif olan diğer bir maddenin şekil ve suretini alması mümkün değildir. Ancak katı ve kaba bir şekle dönerse ayrı bir şekil alabilir. Üstelik âlemde diri olan ruh, hayvandan başkasında bulunmaz. Ruh ise, âlemde bulunan bütün varlıkların en lâtifidir. Ruhun hayvanla ilgili bulunmasının bir sebebi de hayvanın ruha benzemesidir. Bitkide bulunan ruh az ve önemsizdir. Bitkideki yoğunluk ve kabalık vardır. Bununla beraber bu ruh katı ve kaba olduğu gibi, bitkinin cismi de katı ve kaba olduğu için bitkiyi kaplamış bir durumdadır. Bitki kendisi ve ruhu katı ve kaba olduğundan hareket edemez. Oynak olan ruh ise, gövdede ve cisimde saklanmış olan ruhtan çok lâtiftir. Çünkü oynak olan ruh besini kabul eder. Bir yerden bir yere geçişi ve nefes alması mümkün olur ve teneffüsü de kabildir. Gövdede saklanmış ruh ise, ancak besini kabul eder. Cisimlerde saklanmış

olan bu ruh diri ruhla karşılaştırılacak olursa, suyun yanındaki toprağa benzer, bitkinin hali de hayvanla mukayese edildiğinde böyledir. Bundan dolayı hayvanda amel en yüksek ve kolay ameldir. Akıllı olan kimse bunları bildikten sonra en kolay maddeler üzerinde deneylerde bulunmalı, işi ve deneyi güç olanlarını bırakmalıdır.

Hakîmler tabiatların temel ve esası ve sonradan doğmuş olması bakımından hayvanı diri ve ölü olmak üzere birtakım kısımlara bölerler. Bu belli ve kolayca anlaşılan bir şeydir. Bunlar her hareketliyi diri ve fail, hareketli olmıyanı ölü ve mef'ul telâkki etmişler, bütün eşyaları ve eriyen cisimleri, madenî olan kökleri bu kısımdan saymışlar, ateşte eriyen, alevlenen ve uçan her maddeyi bu adla anmışlar, bunlardan başkasını ölü maddelerden saymışlardır. Hayvan ve bitkilere gelince ondan dört tabiata (dört unsur) ayrılanını diri, ondan dört tabiata ayrılmıyanını ölü adiyle anmışlardır. Hakîmler bundan sonra bütün diri olan kısımları incelemişler, dört kısma bölünenler arasında, hayvandaki hacerden başkasını bu zenaate elverişli ve uygun bulmadıkları için, ancak bu hacerin cinsinden söz etmişler ve bunun ne olduğunu öğrenmişler, onu ele almışlardır. Onlar maksatlarına erdiler, tıpda kullanılan otlar ve bitkiler toplanıp, tahlil edilip araştırıldığı vakit de bu sonuç elde edilmektedir. Bitkilere gelince, onlardan da çuğan gibi bazısının, bu dört kısımdan bazısına ve par-

çalara ayrılanları vardır. Madenlere gelince madenlerin hem cesetleri ve ruhları hem de nefsleri vardır. Bunlar birbirine karıştırılarak inceledikten sonra, aralarında tesirli olanların bulunduğu görülür. Biz bunların hepsini inceledik, bu incelemenin sonunda, bu bakımdan hayvanın en yüksek derecede bulunduğu, amel ve tahlilin de kolay olduğu anlaşıldı. Hayvanda bulunan bu hacerin ne olduğunu ve nasıl bulunduğunu bilmek senin için bir ödevdir. Biz sana hayvanın mevalidin (mevlûtların) en yüksek derecesinde ve hayvandan terekküp eden maddelerin de en lâtif maddeler olduğunu anlatmıştık. Bunun bir örneğini toprak ile bitki verir. Bitkilerin topraktan lâtif olması, bitkinin toprağın en sâf olan cevherinden ve cisminden terekküp etmiş olmasından ileri gelmektedir. Bu yüzden bitkinin topraktan lâtif olması gerekir. Hayvanî olan bu hacer (taş) de toprağa göre bitki hükmündedir. Sözün kısası hayvanda bu hacerden ayrı, dört tabiata ayrılan başka bir madde yoktur. Bu sözleri iyice anla. Ancak bilgisizliği açık ve aklı kıt olan kimse bu sözleri anlıyamaz. Ben sana bu hacerin ne olduğunu anlattım ve cinsini bildirdim. Kendimiz için insafla hareketi bir ödev saydığımız için, bu taşla nasıl hareket edileceğini de anlatacağım.

Bu değerli taşı eline al, onu borunun içine at. Ateş, hava, toprak ve sudan ibaret olan dört unsuru ayırt et ki bunlar ceset, ruh, nefs ve boyadır. Suyu topraktan ve havayı ateşten ayırdık-

tan sonra, bunlardan her birini ayrı ayrı kutusuna at. En aşağı inenini al ki bu çöküntüdür. Bu çöküntüyü tutarak ağırlığı gidip hafifleşinceye, siyahlığı kayboluncaya kadar temizle ve bembeyaz bir hale getir; ancak bir hale gelmiş olan rutubetlerin fazlasını uçurursun. Bundan sonra bu çöküntü katıksız ve beyaz bir su halini alır. Kiri gider, zıd olan unsurlar kalmaz. Bu unsurun yukarıya doğru yükselen tabiatlarını incele. Bunları da siyah paslardan ve birbirine zıd olan unsurlardan, (ateşte tutarak) lâtif, ince ve sâf bir hale gelinceye kadar temizle. Bunu yaparsan Tanrı sana başarılar bağışlamış olur. Bundan sonra amelin temeli olan terkip işine başla. Bu da ancak eşit bir hale getirmek ve taafın ile olur. Eşit bir hale getirmek ise lâtif, katı ve kalın olan parçaları birbirine karıştırmakla olur. Taafin, parçalar birbirine karışarak, aralarındaki değişiklik biterek tek bir madde ve su ile karışmış bir hale gelinceye kadar ezmek demektir. Bundan sonra yoğun olan madde lâtif olanını tutacak bir duruma gelir. Ruh (İksir) da ateşe dayanacak derecede kuvvet kazanır. Nefs de cesetlerin içine dalacak, cismin her yerine sirayet edecek derecede kuvvetlenir. Bu hal ancak bileşimden sonra husule gelmiştir. Çünkü nefs hulûl etmiş olan ceset ruhla bir olduktan sonra, nefs cesedin bütün parçaları ile karışmış ve bir birine benzedikleri için, birbirine girerek tek bir madde halini almıştır. Bunun bir sonucu olarak ruh cesede ârız olan iyilik, kötülük, baka ve se-

bat gibi bütün hallere katlanır. Nefs de tedbir ve idare etmek hizmetini görmek üzere, cesede girer. Ceset ve ruhla karıştıktan sonra, nefsin parçaları ceset ve ruhun bütün parçaları ile birleşir. Her üçü tek bir vücut haline gelir. Aralarında hiçbir başkalık kalmaz. Tabiatları her ayıptan salim ve parçaları birbiriyle birleşmiş olan bütüne nispetle parçaları hükmünde olur. Ruh ve nefsin, girdiği bu mürekkep cesedin üzerine ateş koyulup da ateş onu yakmaya başlayınca, mürekkepteki rutubeti meydana çıkarır. Ruh ve nefs girmiş olan cesede erimek ve ateş dokunduğunda yanmak, rutubetin tabiatındadır ve ateş onu yakmak istediği zaman suyla karışmış bir halde bulunduğu için nefs ile birleşmesine engel olur. Çünkü yağ katıksız bir hale gelmeden önce, yağla ateş tutuşmaz. Ateşle yanmamak suyun da tabiatındandır. Ateşle kızdırarak (kaynatarak) suyu uçurmak istenince, onunla karışmış olan kuru gövde suyu içinde saklar. Suyun uçmasına (buhar haline gelmesine) engel olur. Bu suretle gövde suyun uçmasından, su da yağın kalmasının, yağ ise boyanın değişmesinin sebep ve illeti olur. Boya ise yağın ortaya çıkmasının ve nursuz, karanlık ve cansız olan eşyada yağı ve rengi göstermesinin sebebidir. Doğru (adiyle andıkları) ceset işte budur ve işi de bundan ibarettir. Bu mürekkepten akan maddeyi hekimler "Beyza" adiyle anarlar. Onlar beyza ile bu maddeyi anlatmak isterler. Maksatları tavuk yumurtası değildir. Bil ki, hekimlerin bu maddeyi

bu adla anmaları, boşuna değildir. Bu maddeyi yumurtaya benzettikleri, için ona bu adı vermişlerdir. Günlerden bir gün ben Mesleme (Macaritî)'nin katında bulunuyordum. Yanında kimse yoktu. Ben: "Ey fazilet sahibi hakîm! Mürekkep hayvana (yukarda anılan maddeye) filozoflar niçin yumurta adını vermişlerdir? Bunlar bu adı seçerek gelişigüzel mi bu maddeye verdiler, yoksa bunun bir sebebi mi vardır?" diye sorduğumda filozof: "İnce bir mâna içindir." diye cevap verince ben de: "Ey hakîm! Yumurtaya benzeterek bu maddeye bu adı vermelerinin ne gibi bir faydası ve fen bakımından da ne gibi bir ilgisi var?" diye sorduğumda adı geçen hakîm: "Bu iki maddenin terkipleri bakımından birbirine benzemesinden ve aralarındaki yakınlıktan ötürüdür. Düşünecek olursan bunun mânasını anlarsın." diye cevap verdi. Bunun üzerine ben düşünceye daldım, fakat mânasını anlıyamadım. Üstat benim düşünceye daldığımı ve anlıyamadığımı görünce elimden tutup hafifçe salladı ve: "Ey Ebu Bekir! Bu maddeye bu adın verilmesi, tabiatlar tahlil edilerek birbirine karıştığı vakit, bu ikisi arasındaki renklerin niteliğindeki nispet ve tenasübünden ileri gelmektedir." diye cevap verdi. Üstadın bu sözlerini işittiğim zaman perdeler ortadan kalktı. Zihnim aydınlandı. Aklım bunu kavrayabildiği için Tanrı'yı övdüm ve O'na şükrettim. Sevinerek evime döndüm. Bundan sonra Mesleme (Mecaritî)'nin bu düşüncenin doğruluğunu hendeseye dayanan de-

lillerle ispat ettim. Sana burada bu delili anlatacağım. Mürekkep tam ve mükemmel bir hale geldiğinde bu mürekkebin tabiatının nispeti, yumurtanın tabiatı ile bu mürekkepteki ateşin tabiatının nispeti ve yuumrtadaki ateşin tabiatı nispetinde olur. Toprak ile suyun tabiatlarının nispeti de böyledir. Vasıfları itibariyle bu şekilde birbirine uygun olan iki nesne, birbirine benzer. Meselâ bu yumurtanın sathı (hzuh) olur da bunu ispat etmek istersek, mürekkeplerdeki unsurların en azı bulunan kuruluğu (yabisliği) ele alarak, bir kat rutubeti ona ilâve ederiz. Kuruluğun tabiatı, rutubet unsurunu kendine çekip içerek onun kuvvetini kabul edinceye kadar bu ikisi üzerinde uğraşırız. Bu sözümüzde bir remiz var gibidir, fakat sen bunu anlıyacaksın. Sonra da bu ikisinin toplamını ruhtan, yani sudan bunun iki katını eklersin. Böylece toplamları altı kat olur, daha sonra ise devam edip toplama nefsten ibaret olan havadan bir katını eklersin ki, bu da üç parça olduğu için toplamı bilkuvve kuruluğun (yubusetin) dokuz katı olur. Tabiatı mürekkebin yüzeyini çevirmiş olan bu mürekkebin her iki köşesi altında, iki tabiat olduğunu kabul edersin. Böylece onun yüzeyini çevirmiş olan suyun tabiatı ile havanın tabiatını tesbit edersin. Bunlar ebced yüzeyini ve "a h d" köşesini teşkil eder. Yumurtanın yüzeyini çevirmiş olan su ve havadan ibaret olan bu iki köşesi ki Bunlar H V h köşeleridir, bu suretle e b c d yüzeyi H V z h yüzeyine benzemektedir. Mürekkep

yüzeylerden olan b c h yüzeyi de bu ölçüdedir. Hakîmlerin bir nesneye başka bir nesnenin adını vermeleri, herhalde o nesneleri birbirine benzetmelerindendir. Açıklamasını istediğin terimlerden biri olan arz-ı mukaddes (kutlu toprak) tâbiri şeydir. Bakır anlamına gelen nuhas ise toz haline gelinceye kadar siyahlığı giderilen ve bundan sonra bakır rengini alıncaya kadar zac (kara boya) ile kızartılmış olan bir nesnedir. Mağnisia ise bu bilgiyle meşgul olanların taşı olup, yüce ruhlar onda dondurulur. Ateşe karşı koymak üzere ruhların perde edindiği bu yüce taşı yüksek tabiat meydana çıkartır. Ferfere ise tabiatın sıcaklığından doğan kırmızı renktir. Rasas ise üç türlü kuvveti bulunan bir taş olup, bu kuvvetlerin şahısları çeşitli ise de cinsleri birbirine benzemektedir. Birincisi nuranî ve sâf bir ruhsallık, fâil ve müessir olan bir kuvvettir. İkincisi nefse ait olup oynak ve hassastır. Fakat bu evvelkisine nispetle kalın ve yoğundur ve merkezi de ilk ruhaniyetten aşağıdır. Üçüncüsü hassas ve tutucu olan arzî (yere ait) bir kuvvet olup, ağırlığından dolayı arzın merkezine doğru yansır. Hem ruhani hem de nefsanî olanı çevreliyen ve imsak eden bir kuvvettir. Kalan terimler ise bilgisizlerden sakınmak üzere bulunmuş kelimelerden ibarettir. Fennin girişlerini bilen kimse ise, başkasına muhtaç olmaz. Sorduklarının hepsini de sana açıkladım, yorumlayıp açıklıyarak sana gönderdim. Başarılar sağlı-

yan Yüce Tanrı'dır. İstek ve dileklerine ermeyi temenni eder ve esenlikler dilerim.

İbni Bişrun'un sözleri burada bitiyor. İbni Bişrun hicrî üçüncü yüzyılda yaşamış olup kimya, simya ve sihirde Endülüslülerin hocası Mesleme Mecaritî'nin ileri gelen talebesindendir. Tâbir ve terimlerinin nasıl anlaşılmıyacak bir şekilde düzenleyip ve ortaya konmuş olduğunu sen de görüyorsun. Bu da bu fennin tabiî bir zenaat olmadığını gösterir. Kimya hakkında gerçeğin teyit ettiği bir gerçek ve inanılması gereken bir şey varsa o da kimyanın ruhanî olan nefslerin eserleri cinsinden olduğudur. Tabiat âleminde tasarruf eden ruhanî nefsler; hayırlı nefsler ise, bir nevi kerametttir. Bu nefsler azgın, bozguncu ve kötüyseler sihir gibi olurlar. Keramete gelince, belli ve açık bir şeydir. Sihir ise, yukarda anlattığımız gibi, sihirbaz sihir kuvvetiyle maddi olan varlıkları bir şekilden başka bir şekle sokar. Bununla beraber onların gözünde sihir sihir yapabilmek için bir maddenin bulunması şarttır. Toprak maddesinden, ağaçtan ve bitkilerden, sözün kısası kendisine mahsus olan maddesinden ve başka maddeden hayvan yaratmak gibi. Firavun'un sihirbazlarının ip ve urganlarla asaya karşı yaptıkları sihirler bunlardandır. Güneyin uzak taraflarında yağmur yağdırmak için göğü ve havayı sihirlediklerine ve başka şeylere dair haberler verilmektedir. Kendine mah-

sus olmıyan maddesinden altın yaratmaktan ibaret olduğu için kimyanın da sihir kabilinden olması gerekir. Cabir ile Mesleme ve onlardan önce gelip geçen diğer kavimlerin hakîmleri gibi, bu fende söz söyliyen büyük filozoflar, ancak bu yolu tutmuşlar ve bu mesleği seçmişlerdir. Şeriat, sihir ve tılsım gibi bilgileri öğrenmeye engel olduğu için, ona karşı gelmiş görünmekten sakınarak, bu fenne dair olan sözleri bilmece gibi remizli olarak söylemişlerdir. Bu bölümde uzman almıyanların dedikleri gibi, söz ve düşüncelerinin başkaları tarafından anlaşılmasını kıskandıklarından değildir. Mesleme Mecaritî'nin bir eserini **Rütbete'l-Hakîm** ve sihir ve tılsımlar hakkında yazdığı diğer bir eserini de **Gayete'l-Hakîm** adiyle anmış olduğuna dikkat et. Çünkü o bu adları vermekle Gaye adlı eserinin konusunun genel ve **Rütbete'l-Hakîm**'in konusunun ise özel olduğuna işaret etmiştir. Çünkü Gaye ve maksat Rütbe'nin meselelerine nispetle daha yüksektir. Böylece Rütbe'nin meseleleri, Gayenin meselelerinin bir kısmı ve parçasını teşkil eder. Konuları itibariyle de birbirine benzerler. Mesleme'nin kimya, sihir ve tılısım hakkındaki sözlerinden bizim sözlerimizin doğruluğu açıkça anlaşılır. Kimya zenatının tabiî zenaatlardan biri olduğunu iddia edenlerin bu düşüncelerinin yanlışlığını aşağıda açıklıyacağız.

25. FASIL

Felsefenin boş ve yanlış bir şey olduğuna ve bu bilgiyle uğraşanların yanlış bir yola sapmış olduklarına dair.

Bu ve bundan sonraki fasıl önemlidir. Çünkü bu bilgiler toplumsal hayat yaşıyan beşer topluluklan arasında doğmuş yeni bilgidir. Şehirlerde çok yayılmıştır. Bu bilginin dine olan zararı büyükütr. Bu yüzden bu bilgiler hakkındaki doğru sözleri açıkça söylemek, inan ve inanç sahibine hakkı ve gerçeği açık olarak anlatmak gerekir.

Meselenin açıklanması şudur: Beşer cinsinden olan akıl sahiplerinden bir kitle, varlıkların ister beş duygudan biriyle idrak edilsin, ister duygularla idrakin üstünde olsun, onların zatını ve durumlarını düşünce ile inceliyerek, sebep ve iletleriyle aklî mukayeselerle idrak edilebileceğini, iman ve inançların da Peygamberlerden nakledilen ve işitilen şer'î rivayetlerle değil, ancak aklî delillerle düzeltilebileceğini, naklî olan delillerin de akıl ile idrak olunan şeyler olduğunu iddia ederler. Bu kitle filozofun cemi sigası olan felâsife adiyle anılırlar. Filozof yunanca bir kelime olup, hikmeti seven demektir. Bunlar bu konuyu incelediler, maksat ve gayeye ulaşmak için son derece çalıştılar. Aklın hak ile yanlışı birbirinden ayırt edebilmesi için, kanun koyup bu kanuna da Mantık adını verdiler. Bunun

kısaca izahı şudur: Doğru ve gerçeği yanlıştan ayırmak üzere düşünmek, zihne aittir. Zihin varlıkların şahıs ve zatlarından aldığı anlamları inceler. İlk önce bu varlıkların şahıslarından, mührün muma veyahut mühür çamuru üzerine çizdiği resimler gibi. Zihin de bütün şahıslara uygun olan suretler çizer. Bu suretler, mahsus, yani duygularla bilinen şeyler değildir. Bundan dolayı bu suretler ilk makulât, yani akıl ile bilinen ilk şeyler adını taşır. Bunlardan sonra, ortak olduğu takdirde, zihin bu küllî olan anlamlardan diğer birtakım küllî anlamlar yaratır. Bu anlamlar zihinde birbirinden ayrıldığında zihin bunlardan ikinci ve üçüncü defa olmak üzere, küllî ortak olan anlamlar çıkarır. Ortak olan bu anlamlar bütün anlam ve şahıslara uygun olur. Suretler tecridi mümkün olmıyan basit, küllî anlamlara ulaşıncıya kadar, zihin tecrit işine devam eder. Bu kolay anlamlar yüksek cinslerdir. Tecrit edilen bu suretlerin her biri duygu ile bilinmiyen şeylerdir. Bu mücerretler, kendilerinden bilgi edinmek üezere birbiriyle birleşip ve uzlaşma bakımından Ma'kulât-ı saniye (ikinci ma'kuller) adiyle anılır. Düşünce, mücerret olan bu ma'kulleri inceliyerek, vücudu hakkiyle tasvir etmek istediği vakit, zihin yakîn derecesindeki aklî olan delille, bu mücerretleri birbirine nispet ve isnat veyahut nefy etmesi gerekir. Bu iş doğru bir kanun ile yapılınca, zihin, vücudu doğru ve gerçekte olduğu gibi tasavvur edebilir. Filozoflara göre neyf ve ispat ile hükümden ibaret olan bu onanma,

sonucu bakımından tasavvurdan önce gelir. Tasavvur ise başlangıcı itibariyle olduğu gibi. öğretimde bile onanmadan öncedir. Çünkü onlara göre tasavvur bütün ve tam bir idrakin gayesı olup, onanma ve hüküm ise tam olan idrak için bir vesiledir. Tasavvurun onanma ve hükümden önce olduğuna ve onanmanın tasavvura dair mantık kitaplarında okuluğun ve işittiğin sözler şuur anlamına gelip, tam ve bütün bilgi demek değildir. Bu anlattığımız, filozofların büyüğü olan Aristo'nun mezhebidir. Hakîmler bundan başka gerek duygularla bilinen, gerekse duyguların üstünde olan varlıkları bu deliller ve incelemelerle bilmenin, saadetin kendisi olduğunu söylerler.

Hakîmlerin varlık (vücut) hakkındaki fikir ve düşüncelerinin sonucu şudur: onlar önce müşahede ve hislerle arzî olan cısimleri öğrenmişler, bundan sonra biraz daha ilerliyerek hayvanların hareket ve duygularından, nefsin varlığına geçmişler, sonradan nefsin kuvvetlerinden hâkim olan akıl ve duyguları anlamışlardır. Buraya geldikten sonra idrakleri bunun ötesine geçememiştir. Bunun üzerine göksel olan yüce cismi insanla karşılaştırarak feleğin de insan gibi nefsi ve aklı olduğuna hükmetmişlerdir. Sonunda sayıları da birler derecesinin sonuncusu olan, ona kadar çıkararak bu akıllara ('ukul-i 'aşre), yani on akıl adını vermişlerdir. Bu on akıldan dokuzunun zatları bir toplam teşkil ettiğini, bunlardan ilk ve tek olup bunun onuncu akıl olduğunu söyler-

ler. Bunlar saadetin ancak nefsi terbiye edip fazilet ve meziyetlere alıştırmakla beraber, vücudu bir inana göre idrak etmekle kabil olacağına inanırlar. İnsan aklı ve düşüncesiyle fazileti ve kötü işleri birbirinden ayırt eder. İnsan tabiatının sevkiyle övülmüş olan iyi işlere meyledip kötü ve çirkin işlerden sakınır. Şeriatler inmemiş olsa bile bunu idrak etmek mümkündür. Bu saadet hâsıl olduğunda nefste aydınlık ve lezzet husule gelir. Bunu anlamamak ise sonsuz bir talihsizliktir, diye iddia ederler. Filozoflara göre, ahiretteki nimet ve azap bundan ibarettir. Bu mezhebin imamı bu meseleleri bir araya toplıyarak bu bilgiyi derlemiş olan (tedvin eden) ve Muallim-i evvel (İlk öğretmen) lâkabiyle anılan Aristo'dur. Aristo Eflâtun'un öğrencilerinden olup, Rumeli'ndeki Makedonya'da doğmuştur. O, İskender'in hocasıdır. Mutlak olarak ilk öğretmen (Muallim-i evvel) denilince Aristo kastedilmektedir. Bu lâkabla anmakla, onun mantık öğretmeni olduğunu anlatırlar. Çünkü mantık bilgisi, ondan önce metodlu bir şekilde düzenlenmiş değildi. Mantık kanunlarını metodlu olarak düzenliyen ve meselelerini bütün bir hale getiren, güzel bir surette açıklıyan odur. Bu kanun ilâhiyattaki maksat ve hedeflerini temin etmiş olsa idi, ne güzel olurdu. İslâmlık çağında da Aristo mezhebine uyarak, pek az mesele hariç, onun bütün düşünce ve mezhebini kabul edenler yetişti 'Abbasî halifeleri eski çağlarda yetişen filozofların eserlerini yunancadan arapçaya çevirttikleri za-

man, müslümanlardan birçok kimseler bu eserleri okudular, incelediler. Bunlar arasında bazısı azgınlık ederek filozoflar mezhebini kabul edip, savunup, mübahase ve münazaralarda bulundular. Teferruattan olan bazı meselelerden öütürü aralarında anlaşmazlıklar başgösterdi. Bu islâm filozoflarının en tanınmışı Hicrî IV. yüzyılda Seyfü'd-Devle çağında yaşıyan (Tarhan oğlu Ebu'n-Nasr) Farabî ile Hicrî V. yüzyılda (Buhara'da yetişen ve Saman oğullarının felsefî ve tabiî ilimler bakımından en zengin olan kitaplıklarından faydalanan ve sonradan koyu bir sünnî olan Gazneli Mahmut'un davetini kabul etmeden İsfehan'a giderek) İsfehan'da Büveyh Hanedanının terbiye ve himayesinde yaşıyan (Afşinalı) Ebu 'Ali bin Sina ve daha başkalarıdır.

Bunların ileri sürdükleri düşünceleri her bakımdan yanlıştır. Varlıkların (mevcudatın) hepsinin Akl-ı evvel'den çıkışını iddia ve bütün varlıkları bu akla isnat edip, bu aklın ötesine yükselmeden, Vacıba (yaradana) ulaşmadan bununla yetinip, bu aklın ötesindeki Tanrı yaratıklarının rütbelerinden, habersiz olmaları iddialarının yanlış ve yersiz olduğunu gösteren bir delildir. Varlığın (vücudun) çevresi bundan uzaktır. Bazan zihin hayalî suretleri ile şahıslara uygun olan ilk makulâtta tasarruf edip, ikinci derece ve mertebede suretler tecrit eden ikinci makulât üzerinde uğraşmayabilir. Bu takdirde hüküm, his ile bilinen şeylerde olduğu gibi, yakını ifade edecek derecede olabilir. Çünkü ilk makullerde

uygunluk mükemmel olduğu için ilk makuller dıştaki suretlere daha yakındır. Böylece de onların bu husustaki dâvalarını kabul ve teslim edebiliriz. Fakat biz onların bu dâvalarını incelemekten vazgeçmeliyiz. Çünkü bundan vazgeçmek mü'minin faydasız olan şeylerde uğraşmaktan vazgeçmesi demektir. Tabiiyyat meseleleri dinimiz için olduğu gibi, dünyamız için de önemli değildir (15). Bundan ötürü bu meselelerle uğraşmamak gerekir.

Hislerin üstünde olan ruhaniyet hakkındaki delilleri eksiktir, onlar bu delil ve burhanları tanrısal bilgi ve mâbade't-tabia' ilmi diye anarlar. Bu delillerinin eksikliği ruhaniyatın zatları, esasen, belirsiz olup, onlara akıl erdirmenin imkânsızlığından ileri gelmektedir. Onlar hakkında delil ve burhan ileri sürülemez. Çünkü dışarda müşahhas olan varlıklardan aklî olan suretleri (başka bir deyişle makuller) ancak idrak edebileceğimiz şeylerden tecrit edilebilir. Ruhanî zatlarla aramızda perde bulunduğu için onları idrak etmekten âciziz nerede kaldı ki onlardan başka mahiyetler tecrit etmek imkânını bula'ım. Bundan dolayı onlar hakkında delil ve burhanlar ileri sürecek durumda ve toplu bir surette olsa bile, bunları ispat edecek kudrette değiliz. Ancak vicdanî delil kabilinden olan nefsî halimiz ve bilhassa herkesçe vicdanı bir şey olarak tanınan rüya ile ispat edebiliriz. Sıfat ve vasıflarının tafsilâtını ve gerçeklerini anlamak güç ve çetin olduğundan, bunları

anlamanın yolu yoktur. Filozofların ileri gelenleri bile bunu açık olarak söylemişlerdir. Bunlara göre maddi olmıyan şeyler hakkında delil ve burhanlar ileri sürülemez. Çünkü burhanın mukaddimelerinin zati olması şarttır, derler. Filozofların en büyüklerinden olan Eflâtun da ilâhiyatta yakîn derecesinde bir bilgi elde edilemez, ancak zan derecesinde bir bilgi elde edilir, der. Bu kadar emek verdikten sonra yalnız zan derecesinde bilgi elde edecek isek, yorulmaya değmez. Bundan önceki zannımız bize yeter. O halde bu felsefî bilgilerle uğraşmanın faydası nedir? Halbuki biz hislerin üstünde bulunan varlıklar hakkında yakîn derecesinde bilgiler elde etmeye önem veriyoruz. Bu filozoflara göre de insanî olan düşünce ve düşüncelerden maksat ve hedef budur Demek ki saâdet, delillerle var olan şeyleri olduğu gibi idrak etmektir, demeleri asılsız, uydurma ve reddedilmiş bir sözdür. Bu mesele şöyle açıklanır: İnsan cisim ve ruhtan ibaret olan iki parçadan mürekkeptir; ruh cisimle karışmış bir haldedir. Bu iki parçanın her ikisinin kendine has olan idraki vardır. İdrak edilen şey ise birdir. Ruhanî o parçası bazan ruhanî ve bazan cismanî olan şeyleri idrak eder. Bu ikisi arasındaki fark şudur: Ruh, ruhanî olan şeyleri, zatı ile vasıtasız olarak idrak eder. Cismanî olanlarını beyin ve beş duygu vasıtasiyle anlar. Her idrak kuvvesi kendisinin idrak ettiği şeylerden dolayı rahatlık duyar. Sen bu hali çocuğun ilk idrakleri çağında görebilirsin. Ço-

cuk ışığı gördüğü ve sesleri duyduğu vakit ne kadar sevinir. Nefsin zatı ile vasıtasız olarak idrak ettiklerinden, beyin ve duygular vasıtasiyle idrak ettiğine nispetle daha çok sevindiği ve lezzetlendiği bir gerçektir. Ruhanî olan nefsleri zatı olan idrakleri ile vasıtasız olarak idrakleri daha kuvvetlidir. Bu idraklerinden dolayı nefsler son derece zevk duyarlar Bu idrakler incelemeler ve bilgiler vasıtasiyle elde edilmez. Ancak duygunun perdesini kaldırmak ve bütün cismanî olan idrakleri unutmakla elde edilir. Sofîler çok defa bu idrakin husuliyle, bu rahatlık, lezzet ve sevinci elde etmek için, riyazet ile cismanî kuvvetleri öldürmeye ve beyinden düşünceyi bile silmeye, boş bırakmaya çalışırlar. Cismanî olan çalışıp çabalamaların ve engellerin yok olmasiyle, kendilerinde anlatılması güç olan bir huzur, sevinç ve lezzet duyarlar. Filozofların iddialarının doğruluğunu kabul etsek bile, maksatlarını ispata delilleri kâfi değildir. Bu aklî delil ve burhanlar, bu neviden olan idrak huzur, sevinç ve lezzet husule getirir, demeleri de doğru değildir. Çünkü burhan ve deliller beyinin kuvvetinden sayılan hayal ve düşüncenin mahsulü olduğu için, cismanî olan idraklerdendir. Bu idraki elde etmek için ilk önce önem vereceğimiz şey, bu idrake engel olan beynin kuvvetini öldürmektir. Hikmet ve felsefe uzmanlarının seçkin simaları İbn-i Sina'nın (Şifa), (İşâret) ve (Necat) adlı eserleri ile İbnü'r-Rüşd'ün, Aristo'nun eserinden kısaltılmış (ve şerhetmiş olduğu

eserlerinin mütalâasına dalarak, bu eserleri incelemek, delil ve burhanlarına dayanarak araştırmalarda bulunmakla, bir nevi saadet ümit ederler. Bu hareketleri ile engelleri çoğlatmış olduklarını bilmiyorlar mı? Bunların bu hususta güvendikleri Aristo, Farabî ve İbni Sina'dan nakledilen şeylerdir, bunlara göre her kim, faâl olan akıl (Akl-ı fa'al) in ne olduğunu bilir ve ölümünden önce bunu anlarsa, o saadetten nasibini, payını almış olur, derler. Fa'al akıl hislerin ruhanî derece ve mertebelerden ayrıldığı ilk derece ve mertebedir, akl-ı fa'ali idrak derecesine ulaştırmaktan ise ilmî anlayışı söylemek isterler. Yukardaki açıklamalarımızdan, bu düşüncelerin doğru olmadığını anladın. Aristo ile onun bu düşüncesini kabul edenler, bu idrak ve ilmî anlayıştan nefsin vasıtasız olarak, kendi zatiyle olan idrakini kastederler. Bu idrak de ancak hissin hicabını (başka bir deyişle duyguların perdelerini) ortadan kaldırmakla hâsıl olur. Bunların, bu idrakten husule gelen huzur, sevinç ve lezzeti vâdedilen saadetin kendisidir, diye iddia etmeleri de boş sözdür. Çünkü bunların bu açıklamalarından bizce anlaşılan şey, ancak nefsin duygunun üstünde ve ötesinde vasıtasız olan başka bir idraki olup, bu idrakinden dolayı huzur, sevinç ve lezzet duymalarıdır. Nefsin bu idrakten dolayı huzur ve lezzetler içinde bulunması, ahiret saadetinin bundan ibaret olduğunu ispat etmez. Ancak bu idrak bu saadetin lezzetlerinden birini teşkil eder. Saadet varlıkları olduğu gibi hamiyetleri

ile idrak etmekten ibarettir, demeleri de, tevhit, yani Tanrı'yı bir bilmek inancını açıklarken andığımız gibi, vehim ve yanıltma (mugalâta) larına dayanan boş sözlerden başka bir şey değildir. Onların her idrak sahibine göre, vücut kendi idrakinin içindedir (diğer bir deyişle, her idrak sahibi, idrak edilebilecek her nesneyi ihata eder) diye iddiaları da boş sözlerden ibarettir. Biz yukarda gerek ruhanî ve gerek cismanî olsun, varlıkların bütün kısımlarını idrak etmenin imkânsız olduğunu anlatmıştık.

Filozofların geniş olarak anlatırken söylediğimiz sözlerin özeti şudur: Cisim ve gövdelerin ruhanî olan parçaları cisim ve gövdelerden ayrıldıktan sonra, zatî olan idrakleri ile, ancak bilginizin kavrayışı içinde bulunan varlıkları idrak eder. Bütün varlıkları idrak edemezler. Çünkü varlıkların çevresi, bilginizle kavradığınızdan geniştir. Bunları sayıp tüketmek de imkânsızdır. Gövdenin bir parçası olan bu ruhanî varlık, bu çeşitten olan idraki ile, çocuğun ilk gelişme çağında duygusiyle idrak ettiklerinden dolayı sevindiği gibi, pek çok sevinir. Filozofların anlattığı bu varlıkların ötesinde sayılıp tükenmez derecede çok olan varlıkları bize kim anlatır? Ve şariin buyurduğu gibi amel etmezsek onun vadettiği gerçek saadete bizi kim eriştirebilir? İnsan iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edebildiği için nefsini güzel bir surette terbiye ve ıslah etmek, temizlemek kudretindedir, buna hiçbir engel çıkmaz, demeleri ise Tanrı tarafından vade-

dilen saadetin, nefsin zatî olan idraki ile idrakinden ibaret olduğu iddialarına dayanan bir dâvadır. Bunlar: "Kötü ve çirkin işlere alışkanlığı (melekeyi) ve gövdenin çeşitli duygu, dilek ve istekleri sebebiyle nefsin kirlenmesi onun bu idrakine engeldir. Bu çirkınlikler ve pisliklerden temizlendiği takdirde nefs bu saadete erişir." derler. Biz ise saadet ve felâketin cismanî ve ruhanî idraklerin ötesinde bir şey olduğunu yukarda anlatmıştık. Bunlar bu sözleriyle faydalı olan terbiye ve ıslahın, kanun ve kaidelere dayanan bir anlayış sonunda doğan, lezzet ve sevinç olduğunu anlamak ve anlatmak istiyorlar. Şariin bize emrettiği amellerin ve ahlâkın bir sonucu ve bunun üstünde olan saadet ise, idrak sahiplerinin idraklerine ve akıl sahiplerinin de akıllarına sığmıyan bir saadettir. Filozofların başkanı olan İbni Sina bu sırrı anladığı ve buna dikkat ettiği için Mebde' ve Mead (yaratılışın başlangıcı ve dünyanın sonu ve ahiret) bölümünde şöyle der: "Ruhanî haşr (toplanma) ve halleri belli, ölçülü bir nispette olduğu için, aklî delil ve burhanlar, doğru mukayeselerle idrak edebileceğimiz hallerden olduğu için, delil ve burhan ile ispat edebilmek kudretindeyiz. Cısmanî olan haşr ve haller belli bir nispette olmadığı için burhanlar yardımiyle bilinir şeylerden değildir. Doğru ve hak olan Muhammed'in şeriati bize bu haşri yeter derecede anlattığı için, cismanî haşrin halleri hakkında şerefli olan şeriate başvurulsun." İbni Sina'nın sözlerinin özü bun-

dan ibarettir. Bu açıklamamızdan anlaşılıyor ki bu bilgi, filozofların düşündüğü gibi, amaç ve dâvalarını ispata yetecek, kadar değildir. Üstelik bu bilgide şeriatin açık hükümlerine aykırı taraflar da vardır. Bununla beraber bilginin her ne kadar bir mevvesi yoksa da, deliller ve burhanlar, terkip edip dâvaları ispata çalışmakla zihinleri işletmeye ve keskinleştirmeye hizmet ettiği için faydalıdır. Çünkü bunların delil ve kıyasları tertip etmeleri mantıkta şart koşulan kaide ve kanunlara uygun olduğundan hükümleri sağlam temellere dayanır, bunlar, tabiî, ilâhî ve riyazî bilgilerde bile delil ve burhanlarını bu esaslara göre düzenlerler. Ayrıca bu gibi şartlara göre tertip edilen birçok delilleriyle beraber bu bilgileri mütalâa edenler, istidlâl ve delillerden faydalanarak, sağlam bir meleke elde etmiş, doğru bir usul öğrenmiş olurlar. Çünkü mantık bilgisi her ne kadar filozofların gaye ve dâvalarını ispata yeter değilse de, benzeri olan kanunlardan bildiklerimiz arasında en doğrusu yine bu fendir. Bununla beraber hikmet ve felsefe bilgileri okuyacak olan kimse, ilk önce tefsir, fıkıh ve diğer şer'î bilgileri hakkiyle öğrenmeli ve ancak bundan sonra bu bilgiyi öğrenmeye başlamalıdır. İslâmî bilgileri bilmiyen kimse bu bilgiyi öğrenmeye yanaşmamalıdır. Çünkü din bilgilerini bilmiyenlerden bu bilgilerin ölüme götüren hallerinden sağlamca kurtulanları azdır. Doğru ve hak yolu gösteren ve hidayet yoluna sevk eden O'dur. Tanrı bizi doğru yola sevk

etmemiş olsa idi, biz de hidayet yolunu bulamazdık.

26. FASIL

Nücum (astrologi) ile uğraşmanın doğru olmayışı ve nücum ile elde edilen bilgilerin zayıflığı, gayesinin bozukluğu hakkında

Nücum bilgisi ile uğraşanlar, bu bilgiyle yıldızların kuvvet ve tesirlerinden istidlâl ile, unsurlar âleminde varlıklardaki olup bitecek durum ve olayları olmadan önce bileceklerini iddia ederler. Gerek ayrı ayrı, gerekse topluca olsun yıldızlar doğurucu elemanlara (müvellit unsurlara) tesir ettikleri için, felek ve yıldızların, durumları küllî olan evremin (varlıkların) ve şahısların durum ve hallerini, nevilerini bildireceğini iddia ederler. Astrologların ilk önce yetişenlerine göre, yıldızların kuvvet ve tesirleri tecrübe ile bilinir. Fakat bu tecrübelerden sonuçlar almak için insanların ömürleri yetmez. Çünkü tecrübe ile, gerek bilgi, gerekse zan derecesinde bilgi elde edebilmek için denemeleri defalarca tekrarlamaları gerektir. Halbuki yıldızlardan bazılarının devirleri pek uzun sürdüğünden onların devirlerini tekrar deneylerde bulunmak için âlemin ömrü bile yetişmiyecek kadar uzun yüzyılların ve zamanların geçmesi lâzımdır. Astrologlardan bazıları yıldızların kuvvet ve tesirlerinin vahiy ile bilinmiş olduğunu iddia ederler ki bu

iddialarının da çürük ve boş olduğu yukarda verdiğimiz bilgilerden anlaşılmıştır. Çünkü Tanrı elçileri (Onların hepsine de selevat ve selâmlar olsun) herkesten çok fen ve zenaatlarla uğraşmaktan uzaktırlar. Onlar, Tanrı kendilerine bildirmedikçe hiçbir zaman kayıptan haber vermeye kalkışmazlar ki fenlerin yardımiyle kayıptan haberler almak iddiasında bulunarak, ümmetlerine bunun şer'î bir iş olduğunu bildirmiş olsunlar. Ptolémée ile sonradan yetişenlerden ona uyanlar yıldızların âlemde olup bitecek durum ve olaylara delâleti, varlıkların unsurlarında husule gelen mizac ve tabiatları bakımından olup, bunun tabiî bir delâlet olduğunu söylerler. Ptolémée bunu ispat etmek üzere şöyle diyor: Âlemi aydınlatan güneş ile ayın unsurlardaki işi ve işlerinin eserleri açık olarak gözükmektedir. Bunu kimse inkâr edemez. Nitekim güneşin, mevsimlerın değişmesine, mizac ve tabiatlarına, meyvaların olgunlaşmasına ekinlerin yetişmesine olan tesiri bellidir. Ayın rutubetlerdeki fiili, sulara, hıyar cinsinden olan bitkileri yetiştirmeye olan tesirleri de açıkça gözükmektedir. Güneş ile ayın bu işlerini bu yolla ispat ettikten sonra, diğer yıldızların iş ve tesirlerini ispatta iki metodumuz vardır. Biri şu hususlarda, bu fenlerin üstat ve uzmanlarından nakledilen sözleri delil edinerek onları taklit eder. Fakat bu usul nefislerde kanaat husule getirmez. Öbürü de her yıldızın durumunu, işi ve tesirleri bizce belli olan güneşe kıyas ile tecrübe ve tahmin etmek usulüdür ki bunun

için ilk önce kıran vukuunda, yani güneş ve aydan başka herhangi bir veya bundan fazla yıldızların, burçlardan birinde bir araya geldiği vakit, o yıldızların kuvvetinin artıp artmadığını anlamak gerektir. Kıran ile kuvveti artar ise o yıldızın iş ve tesir bakımından güneşe benzediğini anlarız. Kıran ile o yıldızın kuvveti eksilir ise onun yönden benzemediğini biliriz. Yıldızların ayrı ayrı hallerindeki kuvvetlerini böylece bildikten sonra, mürekkep oldukları, üçü ve dördü bir burcda bir araya geldikleri zamanlardaki hallerini de bu usul ile öğreniriz. Bu suretle bunların halini de güneşle mukayese ederek, burçların tabiatları bakımından anlarız. Bu usul ile yıldızların hepsinin işleri ve tesirlerini bildikten sonra asıl maksada geliriz. Çünkü yıldızların kuvvetlerinin havaya tesiri bellidir. Yıldızların iş ve tesirinden havada husule gelen mizaç onun tesirindeki müvellitlerde de husule gelir. Meni ve tohum bu cümleden olup, bunlarda meydana gelen bu mizaç, gövde ve onunla ilgili olan nefste de bu iş ve tesiri meydana getirir. Çünkü meni ve tohumun niteliği bunlardan husule gelenlere de geçer. Filozofların bu usul ile ispatları da zandan ibarettir, yakini ifade etmez ve tanrısal kaza, yani kader ve takdir kabilinden bir tesir olmayıp, ancak husule gelecek olan nesnenin tabiî sebeplerindendir. Tanrısal olan kaza ve hüküm ise her şeyden önce gelir. Ptolémée'nin sözlerinin özeti işte bundan ibarettir. Ptolémée'nin sözlerinin tafsili dört kitabında ve daha başka kitapla-

rında yazılmıştır. Bu fennin delillerinin zayıflığı işte bu açıklamamızdan anlaşılmıştır. Bu konu şu şekilde açıklanır: Uygun yerinde anlatıldığı gibi. var olacak bir şey hakkında bilgi yahut zan derecesinde bilgi edinmek için onun bütün sebepleri, yani fail ve fiili kabil olduğunu, suret ve gayesini bilmek gerektir. Bunların yukarda anlattıklarına göre yıldızların kuvvetleri fail, cüz' ve unsurları kaabildir; faakt yıldızların bu kuvvetleri doğrudan doğruya kendi başlarına fail değildir; babanın doğurtma kuvveti ve menideki cins ile nevin sınıflarını birbirinden ayırt eden hassanın kuvvetleri gibi. Yıldızların kuvvetleri ile maddenin cüzlerinde fail olan diğer kuvvetlerde bulunur. Bundan dolayı yıldızların kuvvetleri tamamiyle belli olduğunda, yıldızların bu kuvvetleri var olacak şeyin fail olan sebeplerinden ancak birini teşkil etmiş olur. Bundan başka yıldızların kuvvet ve tesirleri belli olmakla beraber bu husustaki zan ve tahminlerin artmış ve kuvvetlenmiş olması şarttır, ancak bu takdirde zan derecesinde bilgi edinilebilir. Zan ve tahmin ise ancak astronomun fikrinde husule gelen bir kuvvetten ibarettir. Olacak şeyin olacağını ispat etmediği gibi zenaatın da usul ve kaidelerinden de değildir. Bu zan ve tahmin kaybolduğu takdirde husule gelen bilgi. zan derecesinden şek ve şüphe derecesine iner. Bu ancak yıldızların kuvvetleri hakkında usul dairesinde, doğru bir bilgi edinildiği ve herhangi bir yanlışlık vukua gelmediği takdirdedir. Bu ise güç ve çetin

bır iştır. Çünkü yıldızların durum ve hallerini bilmek için yıldızların dolaşma ve hareketlerini ince hesaplarla incelemek gerektir. Üstelik herhangi bir yıldıza belli bir kuvvet ayırıp bu kuvvetle o yıldızı öbürlerinden ayırt edebilmek için de hiçbir delil yoktur.

Ptolémée'nin güneşe kıyas edip, beş yıldızın kuvvetlerini ispat etmek üzere ileri sürdüğü delilleri de zayıftır. Çünkü güneşin kuvvetli yıldızların bütün kuvvetlerinden üstün olup, yıldızlar güneşin tesiri altında bulundukları için, Ptolémée'nin dediği gibi, mukayese usulüyle yıldızların kuvvetlerinin arttığını ve eksildiğini bilmek zordur. Bu hal ve sebeplerin her biri unsurlar âlemindeki varlıklarda husule gelen durum ve halleri, bu bilgi vasıtasiyle öğrenmeye engel teşkil etmektedir. Üstelik yıldızların kendi tesirleri altındaki yıldızlara tesirlerini iddia etmek de boş sözden ibarettir. Çünkü (tevhit) Tanrı'nın birliğinden bahsederken delillere dayanarak, Tanrı'dan başka bir fail bulunmadığını ispat etmiştik ki, bunu bu eserimizin o bölümünde okudun. Kelâm bilgisi uzmanları pek açık bir şekilde sebeplerin sebep oldukları varlıklara olan tesirleri keyfiyetinin belirsiz olduğunu ispat etmişlerdir. Aklın yıldızların evvel emirde görülen hallerini düşünerek, bunların diğer varlıklara tesirleri ile hükmetmesine de güvenilmez. Çünkü sebeplerin belli olmıyan ve bilinmiyen daha başka tesirlere dayanmış olması mümkündür. Tanrısal kudret olabilir. Şeriatin bütün olayları tanrısal

kudretin tesirine bağlamış olması bunu teyit ve diğer bütün tesirleri red etmesi de bunu ispat eder. Peygamberler de yıldızlarda bu kudretin bulunmasını ve tesirlerini inkâr ederler. Şer'i olan delilleri incelemek de buna tanıklık eder. Nitekim Tanrı Elçisi: "Güneş ile ay kimsenin ölümünden dolayı tutulmaz, Başka deyişle herhangi bir kimsenin ölümünden dolayı husuf ve küsuf hâdisesi vukua gelmez. (16) ve kutsî olan bir Hadiste: **"Kullarımın bir kısmı mü'min, diğer bir kısmı kâfir oldu, yağmur Tanrı'nın bir bağışı ve bir esirgemesi olarak yağdı, diyen kulum ise bana iman etmiş, yıldızların tesirini inkâr etmiştir, yağmurların yağmasını yıldızların düşmesi gibi cevvî (17) (hava ile ilgili) olan hallere nispet eden kulum da benim kudretimi inkâr edip kâfir oldu, yıldızlara iman etti, yani onları Yaratan olarak tanıdı."** der. Hadisler sahihtir. Bu suretle şeriat bakımından da bu bilginin yanlış ve öğrettiği bilgileri zayıf olduğu anlaşılmış oldu. Halkın inan ve inancını bozduğu için sosyal bir hayat yaşıyan insan toplulukları için de zararlıdır. Bazan, bir tesadüf eseri olarak astronomiye dayanarak verilen hükümler doğru çıkıyor ise de, bu hükümler bir inceleme ve araştırma sonunda verilen hükümler değildir. Kandırıldıklarından dolayı bu bilginin düşkünü olan bilgisiz kimseler ise, bazı olaylarda, bir tesadüf eseri olarak, hükümlerinin doğru çıkmasından diğer hükümlerinin de doğru olacağı zannına kapılırlar. Halbuki bu doğru değildir. Çünkü bu, varlıkların vücut ve sebebini

Yaratandan başkasına isnat etmek demektir. Bundan başka düşmanlarına saldırmak üzere devletler, uğurlu saat bekliyerek fırsatı kaçırdıkları sıralarda, fırsat bekliyen düşmanlarının onların üzerine saldırdıkları ve üzerlerine çıkdıkları olmuştur. Biz bu hallerden birçoğunu gözümüzle gördük. Bu bilgiye inanarak, onun hükümlerine göre ış görmek, din ve devlet için zararlı olduğundan, sosyal hayat yaşıyan bütün insan topluluklarında bu bilgi yasak edilmelidir. Bilgi ve idraklerinin bir icabı olarak astronominin beşer cinsi için tabiî bir nesne olmasiyle buna itiraz edilemez. Çünkü iyilik de kötülük de insanlar için tabiîdir, mevcuttur ve bunları ortadan kaldırmak imkânsızdır. İnsanlar ancak iyi işi işlemenin ve kötülükten sakınmanın sebeplerine girmekle mükelleftirler. Bundan dolayı insanlar iyiliğin sebeplerini elde etmeye ve kötülüğünkini ortadan kaldırmaya çalışmak zorundadırlar. Bu bilginin zarar ve kötülüklerini bilen kimselere, bu kötülüğü ortadan kaldırmaya çalışmak düşer. Doğru olduğu farzedildiği takdirde hiç kimse bu bilgiyi öğrenemez ve bu bilgide meleke sahibi olamaz. Bir kimse bununla meşgul olup da onu öğrendiğini sanarsa, bu bilgi gerçekte bizzat kusurlu olduğundan, o kimsenin bu iddiası da doğru olamaz. Bunun sebebi şudur: Şeriat bunu öğrenmeyi yasak ettiği ve insan toplulukları da öğrenmeyi oy birliğiyle kabul etmedikleri için, bu bilginin düşkünü olanların sayısı pek az olup, bunlar da ona dair olan eserleri ve makaleleri ahali

duymasın diye ancak evlerinin bir köşesine çekilerek ve halktan sakınarak öğrenirler. Üstelik bu bilgi dallara budaklara ayrılmış, kolları çoğalmış olduğu için onu kavramak, ondan faydalanmak ve onun sayesinde faydalar elde etmek zorlaşmıştır. Din ve dünya için faydası umumî ve Kur'an, Hadis ve Sünnetlerden ibaret olan kaynaklarından faydalanmak kolay olup halk bu bilgileri okuduğu, öğrendiği, derin inceleme, araştırmalara tâbi tutulduğu, uzun zamanlar müzakere ve münakaşalarda bulunulduğu halde, yüzyıllar içinde, birbiri arkasından olarak ancak çok az fıkıh bilgisinde meleke kazanmıştır. Şeriat tarafından yasak ve haram edilen, ancak halktan saklanarak ve bir tarafa çekilerek öğrenilen, usullerini ve dallarını öğrenmek birçok tahmin ve zanlara dayanan, alışkanlıklara muhtaç bulunan ve bundan ötürü de öğrenilmesi güç olan bu bilgide uzmanlık derecesine nasıl erişilebilir? Bundan dolayı bu bilgiyi biliyoruz iddiasında bulunanların iddiaları doğru değildir, inkâr edilır. Müslümanlar arasında bu bilgiyi öğrenenler az ve müslümanlar için yabancı bir bilgi olduğundan bu iddiayı ispat edebilecek delil ve tanık da gösterilemez. Dikkat edersek bu sözlerimizin doğruluğu anlaşılır. Gaybı ancak Tanrı bilir. Tanrı gaybtaki sır ve işlerini kimseye açıklamaz. Çağımızda, arkadaşlarımızdan biri astronomları inkâr edip bir kaside tertip etmiştir. Araplar, Sultan Ebu Hasan'ın askerini yenerek onu Kayrevan'da kuşattıkları vakit, her iki ta-

rafın yardımcı ve düşmanları, birçok yalan haberler dağıttıklarından Tunuslu şairlerden Ebu Kasım Ruhî şu kaidesini inşadetti. Kasidenin özü şudur:

Her an ve her vakit Yüce Tanrı'dan beni yarlığaması ve bağışlamasını dilerim. Doğrusu neşeli hayat ve yaşayış ortadan kalktı. Sabah ve akşamları Yunus'ta geçiriyorum. Sabah ve akşamları tedbir ve idare etmek ise Tanrı'ya aittir. Korku, açlık ve ölüm gibi kaygulu olayları kargaşalıklar ve kolera doğuruyor. Halk ise şüphe ve endişe içinde, savaş halindedir. Bu çağda dedikodu, şek ve şüpheler fayda vermese gerektir. Halk birbiriyle çekişip de ve savaşmakta olup, Ahmed'e taraftar olanlar Ali'yi mahvolmaya yaklaşmış diye sanar, tarafları ise Ali'nin zafer kazandığı ve Saba yelinin çarçabuk üstünlük haberini getireceğini söyler. Fakat Tanrı her ikisinin üstünde olup, iki kulu hakkında dilediği gibi hükmeder. Ey bu dolaşan yıldızları gözetliyen kimse! Bu gök şimdiye kadar ne yaptı, uzun sürdürdünüz, halbuki siz bildiğinizi iddia ediyordunuz. Perşembeden sonra başka bir perşembe geçti, cumartesi de çarşamba da geldi. Ayın yarısı, ikinci ve üçüncüsünün onu da gelip geçtiği halde ortalıkta yalandan başka bir şey görmüyoruz (ki astronomi hükümlerine dayanarak verdikleriniz haberin hepsinin yalan olduğu görülüyor). Acaba, bu, bilgisizlik midir, yoksa bizimle alay etmek midir? Biz ise her işimizi Tanrı'ya bıraktık. Size ise ay veyahut gün yeter. Tanrı'nın kaza ve hük-

münü baştan savmanın imkânsız olduğunu da biliyoruz. Gözlerimizle gördüğümüz bu dolaşan yıldızlar, ancak Tanrı'nın köle ve kullarıdır. Yani O'nun buyruğu altında olup, O'na baş eğmektedirler. Tanrı onlara hükmeder. Onlar Tanrı'nın yaratıklarına hüküm ve tesir etmekten âcizdirler. Akılları doğru yoldan bir yana sapmış olanlar ise, dağılma ve ölümlülük yaradılışlarından olan bu varlıkları kadim (sonu yok ve ebedî) sanarlar. Su ile havanın meydana getirdiği tabiatın varlıklara hâkim ve fail olduğuna inanırlar. Acı karşılığı tatlılığı görmediler mi ki bunlar birbirinin zıddı iken her ikisini toprak ile su besliyor ve terbiye ediyor. Benim Rabbim Tanrı'dır; ben cevher, fert ve hâlâ ne olduğunu bilmiyorum, benim için suretsiz yaşamak mümkün olmadığı gibi. var yok, dâim ve sabit ve yok olarak ortadan kaybolmak yoktur, diye seslenen heyulâ'yı da tanımıyorum. Alım ve satım yoluyla geçinmekten başka geçinme vasıtası bulunduğunu da bilmiyorum. Başka bir deyişle remil atmayı ve astronomluğu geçinme vasıtası olarak tanımıyorum. Benim mezhep ve dinim nebîler ve velîler gibi Tanrı'dan bakınanların O'ndan ayrılmadıkları doğru yol, mezhep dindir ki o çağda ne mezheplere ayrılma ve ne de bu kaide ve usuller vardı, gerçek ve doğru olan mezhep, ilk müslümanların (Sahabe ve Tabîlerin) uydukları mezheptir ki biz bu eski mezhebi örnek ediniyoruz. Örnek edindiğimiz bu mezhep ne hoş bir mezheptir. Bu ilk müslümanlar, nakil ve ri-

vayet etmekte olduğunuz ve bildiğiniz doğru yolda ve mezhepte idiler. O çağlarda (astronom, astrolog, remil atan ve diğer kayıptan haber vermek iddiasında bulunanlar tarafından söylenen) akla uymıyan bu hezeyanlar da yoktu. Ey çağının Eş'ari'si olan zat! Yaz ve kışların birbiri ardından geçip gitmesinden edindiğim tecrübeler bana, kötü işler işlediğim takdirde kötü cezalara çarptırılacağımı ve iyiliğin de karşılığı iyilik olacağını bildirdi. Tanrı'ya itaat edersem, maksadıma ermiş ve kurtulmuş olacağım. Âsi olursam da Tanrı'nın beni esirgemesini ümit ederim. Ben herhalde arş ve yeryüzü kendisine boyun eğmiş olan Yaradan'ın hükmüne boyun eğerim. Sizin vehimlerle dolu ve kendiniz için, yazmış olduğunuz kitaplarınızda bunlar yazılı değildir; fakat Tanrı'nın kaza ve hükmü bunları hazırlamıştır, diğer tâbirle bunların her biri mukadderdir.

Eş'arî kendi mezhep ve fikrine uyan kimselerden bunları sormuş ve onları söyletmiş olsaydı,: "Haber verin ki ben bunların bu sözlerinden beziyorum," derdi.

27. FASIL

Kimyanın faydasını inkâra, madde ve cisimleri başka bir madde ve cisim haline getirmenin imkânsızlığına bu zenaat ve mesleğe intisabetmeden doğacak zararlara dair.

Bil ki tabiî olan yollarla geçinmekten âciz olanlardan birçokları temaha kapılarak bu mesleğe intisap ederler. Bunlar bu zenaatı geçinme vasıtası ve mesleklerden biri diye sanarlar, bu zenaat vasıtasiyle para kazanmak kolay olup, intisap edenlere bu mesleğin para kazandıracağını umarlar. Birçok yorgunluklara, sıkıntılara, güçlüklere ve hâkimlerin şiddetli cezalarına katlanırlar Maksatlarına ermek ümidiyle birçok paralar harcarlar. Sonunda yok olurlar. Bunlar böylece zarar ve felâketlere katlandıkları halde güzel ve faydalı bir iş yaptıklarını ve yapacaklarını zannederler. Bu zararlara, güçlüklere ve tamahlara katlanmaları, madenler arasında ortak bir madde bulunduğu için, bu maddelerden bazısının şekil ve suretine girebileceğine inanmalarından ileri gelmektedir. Böyle bir inanları bulunduğundan ilâcın tesiriyle gümüşten altın, bakır ve kalaydan gümüş yapmaya çalışırlar. Tedbir ve amelde usul ve mezhepleri başka türlü olduğu gibi, Hacer-i mükarrem adını verdikleri bu maddenin dışkı mı yoksa kan mı. kıl mı veya yumurta mı yahut başka bir madde mi? olduğu hakkında bile fikir ve düşünceleri ayrıdır. Bunlar bu ilâç için gereken maddeyi tâyin ettikten sonra, bu madde düz ve sert bir taşın üzerine konularak el ayasını dolduracak kadar bir taşla ezilir. Madde ezilirken tıbda kullanılan ot, kökler ve ilâçlar karıştırıldıktan sonra, su ile ıslatılır. Bu ilâç ve otları karıştırmaktan maksat, maddeyi maksada uygun bir hale getir-

mek ve maddenin maden haline değişmesine yardım etmektir. Bu madde bu suretle su ile ıslatıldıktan sonra, suyunu veya toprağını çıkartmak üzere güneşte kurutulur yahut ateş üzerine konularak kaynatılır, veyahut eritilir, katı bir madde haline getirilir. Bu fennin kaide ve usulüne uygun olarak elde edilen bu toprak veya sıvık, iksır adiyle anılır. Bunlar bu iksir ateşte kızdırılmış gümüşün üzerine döküldüğünde, gümüş altın, ateşte kızdırılmış bakır üzerine döküldüğünde bakır gümüş olur, diye iddia ederler.

Uzman kimyagerlerin iddialarına göre bu iksir dört unsurdan mürekkep bir madde olup, bu amel ve tahlillerin bir sonucu olarak, bu maddede ayrı bir mizaç ve tabiat husule gelir. Üzerine döküldüğü ve temasta bulunduğu madde de tasarruf edip, o maddeyi kendi suret ve şekline sokar. İksirde bulunan kuvvet ve keyfiyet o maddede husule gelir. Ekmeye nispetle maya bunun bir örneğini teşkil eder ki maya hamuru kendi haline sokar, hamurda ditilme ve yayılma kuvveti meydana getirir. Bunun bir sonucu olarak hamur midede kolaylıkla hazmolunur. Hamuru çarçabuk besin olacak bir hale sokar. Altın ve gümüş üzerine dökülen iksir de madenlere tesir edip, maddeleri altın ve gümüş şekil ve suretine sokar. Kimya uzmanlarının fikirlerinin özü işte bundan ibarettir. Bu fen mensupları buna inandıkları için, amel ve araştırmalarına devam edip, bu zenaat sayesinde kazançlar elde etmek iddiasında bulunurlar. Bu

fennin kaide ve usullerini kendilerinden önce geçip giden uzmanlarına isnatla nakl ve rivayet ederler. Birbirinden nakletmekte oldukları bilmece gibi olan bu sırlarını öğrenmek maksadiyle tartışırlar. Bilmece gibi olan bu sözlerin çoğu Cabir bin Hayyan'ın Resâ'il-i Seb'în (Yetmiş risalesi) Mesleme Macaritî'nin Rütbete'l-Hakîm'inde, Tuğranî ve İbni Mugayrî'nin çok güzel ve beliğ kasidelerinde ve bunların benzerleri olan başka eserlerde anılmıştır. Bilmecelere benziyen bu şeyleri anlamak için uğraşan bu fen mensupları sonunda hiçbir fayda elde edemiyorlar. Günlerden birinde Endülüsün en ileri gelen bilginlerinden olan Ebu Berekât Telififî ile bu ve buna benzer konularda konuştum. Bu fen mensuplarının bazı eserlerini gösterdim. Üstat, eseri uzun uzadıya karıştırdıktan sonra bana geri verdi, ve: "Ben bununla uğraşanların ümitsiz ve yoksun bir halde evlerine döneceklerini kesin olarak söyliyebilirim." dedi. Bunlardan bazıları ancak sahtekârlık yoluna saparak gümüşü altın, bakırı gümüş suyuna daldırmak suretiyle, gümüşü altın ve bakırı gümüş diye gösterirler veyahut bu maddeleri bir veya iki, üç parçası kadar karıştırırlar. Bu zenaatın yardımiyle madenler arasında benzerlik haleti yaratırlar. Bu karıştırma ve yaldızlama sonunda maddeleri gerçekleri kolaylıkla anlaşılmıyacak bir hale getirirler. Uzmanlardan başkası bunları fark edemez. Bu sahtekârlar bu sahtekârlıkları ile kalp paralar yaparak, pazarlara sürüp halkı aldatabilirler.

Halkı aldatmak üzere bu paraları devletin damgasiyle damgalarlar. Bunlar ahalinin malını ve parasını israf ettirmek üzere halkı aldattıkları için, en kötü zenaat ve geçinme vasıtasını seçerse, en hasis kişilerden sayılırlar. Çünkü bu zenaat mensupları kendi ceplerini doldurmak üzere bakırı gümüş, gümüşü altın diye piyasaya sürerler. Bunlar hırsızlar, belki hırsızlardan daha azgındırlar. Batı Afrika'da bizim memleketimizde bu sahtekârların çoğu berber öğrencileri olup, bunlar memleketin etrafında dolaşırlar, mescitlere sığınırlar. Bunlar altın ve gümüş yapmak sanatını bildiklerini iddia ederek zenginleri aldatırlar. İnsanlar bu iki maddenin düşkünü bulunup, bunları ele geçirmek için felâketlere katlanmaya hazır olduklarından bu öğrenciler bu sahtekârlıklariyle geçinebilecek bir şey elde etmektedirler. Aczleri belli oluncıya kadar, korku içinde ve gözetleme altında bu zenginlerin yanında bir zaman kalırlar. Aczleri meydana çıkarak rezil olduktan sonra, oradan başka bir yere kaçarlar. Burada da dünyaya düşkün olan bazı kimseleri ,altın ve gümüş yapmak iddiasiyle kandırıp aldatırlar. Bunlar daima böyle geçinirler.

Bu sınıftan olan kimyagerlere bir diyeceğimiz yoktur. Çünkü bunlar alçaklık ve bilgisizliğin son derecesine varmış ve hırsızlığı bir meslek ve hüner edinmiş kişilerdir. Bunları bu çirkin iş-

lerinden alıkoymanın biricik çaresi, hükümet ve hâkimlerin bunlara karşı şiddetli davranıp, nerde bulunurlarsa bulunsunlar yakalayıp, sahtekârlıkları görüldüğünde ellerini kesmektir. Çünkü bunlar bu kalpazanlıkları ile halkın ve devletin mal ve servetinden ibaret olan paraları bozmaktadırlar. Bunun zararı ise umumidir. Paraları düzeltmek ve korumak için gizli tedbirleri almak ve bozanlara karşı şiddetli davranmak devletin ödevidir. Kimyagerliği bir zenaat ve meslek edinen ve sahtekârlığa yanaşmıyan ve müslümanların paralarını bozmaktan, değerini düşürmekten uzak bulunan ve ancak gümüşü altın, kurşun, bakır ve kalayı istihsal ettikleri ilâç ve iksirle gümüş haline getirmekle uğraşanlara gelince, biz onlarla münakaşalarda bulunacağız. Bunların bu husustaki bilgi ve delillerini inceliyeceğiz. Bununla beraber bilginlerden kimsenin bu zenaatla maksadına ermiş, aradığını bulmuş olduğunu bilmiyoruz. Bunların bu alanda çalışmak, taşla ufalamak, havanda ezmek, eritmek, katı bir madde haline getirmek, tıbda kullanılan ot ve kökleri toplamak üzere korkunç durumlara katlanmakta ve bunları araştırmakla dâ ömürleri geçip gitmektedir. Kendi aralarında filân kimse bizzat maksadına ermiş veyahut maddeleri başka kalıplara sokmanın sırlarını bilmiş gibi birçok hikâyeler naklederler, birtakım masallara aldanmış kimseler gibi, bunlar da bu hikâyeleri işitmekle yetinirler. Bu iddialarını müşahede ve muayene yoluyla ispat etmeleri istenildiğinde bunu

inkâr ederler ve "Biz bunu ancak başkalarından işiterek söylüyoruz, gözümüzle gördüğümüz yok," cevabını verirler. Her yüzyıl, çağ ve nesilde bunların durumları böyledir.

Bil ki kimyagerlik mesleği ve sanatı dünya tarihinde pek eskidir. İlk çağlarda geçip giden bilginler gibi, sonradan yetişen bilginler de bu sanata dair sözler söylemişlerdir. Biz bunların söz ve mezheplerini naklettikten sonra araştırma ve incelemelerin sonucunu gerçekte olduğu gibi anlatacağız:

Hakîmlere göre bu fende esas olarak incelenen mesele, birbiri üzerinde katlar halinde bulunan yedi madenin halidir. Bu madenler: altın, gümüş kurşun, kalay, bakır, demir ve harşın (18) dir. Bunların her biri kendi başına ayrı bir cins olup ancak fasileleri bakımından mı yoksa bir cinsin sınıfları olup da keyfiyetlerden ibaret olan bir takım özelliklerle mi birbirinden ayrılırlar? (Tarhan Oğlu) Ebu'n-Nasr Farabî ve ona tabiiyet eden Endülüslü filozoflara göre, madenlerin birbirinden başka oluşu ancak rutubet, kuruluk, yumuşaklık, katılık, renklerinin sarı, beyaz ve siyah olması gibi keyfiyetlerden ibaret olup, her biri bir tek cinstendir. İbni Sina ve ona uyan Doğulu filozoflara göre madenlerden her biri fasîleleri çeşitli olan ayrı ve müstakil nevilerdir ve her birinin, herhangi bir nevi gibi kendisini başkasından ayıran fasîle ve cinsi bulunan ayrı mahiyetlerdir. Farabî ise ârazın, yani arızi olan, diğer

tâbirle mürekkebin açık ve özü olmıyan şeylerin değişmesi mümkün olduğuna dayanarak, adları geçen yedi madenin birbirine dönme ve tahavvülünü, yani bu madenlerden her birinin diğerinin şekil ve suretini alması imkânına kail olup, madenlerin nevileri bir olduğunu ispat etmek istemiştir. Çünkü fen ve zenaatın yardımı, ilâç ve iksirin tesiriyle ancak ârazlar değişmiş olur ki bu zenaatın yardımiyle ârazların değişmesi mümkündür. Farabî düşünce ve mezhebine göre maddeleri değiştiren kimya, öğrenilmesi kolay ve mümkün olan bir zenaattır. Ebu 'Ali Sina ise madenlerin nevilerinin çeşitli olduğu temeline dayanarak, bu zenaatın varlığını inkâr etmiştir. Çünkü gerçeği ve mahiyetleri değiştirmek imkânsız olduğu için fasîleleri değiştirmek yolu da kapalıdır, imkânsızdır. O, ancak bütün varlıkları yaratan ve takdir eden yüce ve her eksiklikten uzak olan Tanrı'nın yaratmasiyle mahiyetleri değişebileceğine inanmıştır. Fasîlelerin mahiyet ve gerçekleri belirsiz olduğu için fasîlelerde bu değişme nasıl tasavvur edilebilir? diye Farabî'nin düşüncesine itiraz etmektedir. Bu zenaatın büyüklerinden olan Tuğranî, İbni Sina'nın bu sözlerini şöyle reddetmektedir: Bu zenaatın yardımiyle ve ilâç tesiriyle maddelerin şekillerini değiştirmek işi yeni baştan yaratmaya ve ibdaa kalkışmak değildir. Ancak özelliği ve hassayı kabul etmek üzere maddeyi hazırlamaktan ibarettir. Maddeyi özellik ve hassayı kabule hazırladıktan sonra ötesini Yüce Tanrı yaratır. Nitekim Yara-

tan, cilâlanma sebebiyle cisimlere parlaklık ve aydınlık bağışlar ki O'nun bu nesnelere nasıl nur bağışlamış olduğunu öğrenmeye ve düşünmeye ihtiyacımız yoktur. Fasîlelerini bilmediğimiz bazı hayvanların yaratılmasını gözümüzle görüyoruz. Nitekim toprak ve samandan akrep, kıldan yılan yaratılmaktadır. Çiftçilikle uğraşanlara göre, arı bulunmadığı zaman buzağılardan arı yaratılması ve inek, keçi ve ahu gibi hayvanların boynuzları yere ekilerek kamış yetiştirilmesi ve içlerine bal dökmek suretiyle bunları şeker kamışına döndürmek bu cümledendir. İlâç ve iksirin tesirleri ile madenler de bu gibi değişikliğin meydana gelmesine ne gibi bir engel vardır? Bunların her biri amel ve tedbirler almakla maddeyi fasîleleri kabule hazırlamaktan başka bir şey değildir. Biz altın ve gümüş yapmak üzere bu yoldan hareket edip altın ve gümüş şekil ve suretini kabule en çok istidadı olan maddeyi arar ve bu istidadın fiile dönmesiyle o maddenin fasîlesini kabul edinceye kadar o maddenin üzerinde uğraşırız." Tugranî'nin İbni Sina'nın düşüncelerini inkâr etmek üzere ileri sürdüğü sözlerinin özeti budur.

Bizim bu zenaatın imkân ve vücudunu inkâr etmek üzere başka bir kaynağımız var. Bu delillerimizle yalnız Farabî ve Tugraî'yi değil, bu fennin bütün mensuplarının iddialarını inkâr ve bu zenaatın varlığının mümkün olmadığını ispat edeceğiz:

Bu zenaatla uğraşanlar kendinde bulunan yakın bir istidata altın ve gümüş şeklini alabilecek maddeyi araştırarak bulduktan sonra, o maddenin üzerinde uğraşmaya başlarlar. Tabiat madendeki cisimde nasıl tasarruf ve tesir edip, o maddeyi nasıl altın ve yahut gümüş haline getirmiş ise kimyagerler de tabiatın tasarruf ve tesirini örnek edinerek altın ve gümüş şeklini alabilecek maddenin üzerinde uğraşmaya başlarlar. Maddenin az bir zamanda altın ve gümüş şeklini alabilmesini temin etmek üzere, tesir eden ve fail olan kuvveti ve maddenin onun fiilini kabul etmek kuvvetini kat kat artırırlar. Fennin uygun bölümünde anıldığı gibi, fail olan kuvvetleri kat kat artırmak fiil ve işin süresini kısaltır. Yine fenin uygun bir bölümünde anıldığı gibi, altın madeni ancak 1080 yılda altın olarak teşekkül eder. Bu suretle ilâç ve amelin tesir kuvveti ve keyfiyetleri arttıkça altının, zarurî olarak, bundan daha az bir zamanda teşekkül etmesi gerekir. Kimyagerler bu yolla yahut başka bir usul takibederek, altın ve gümüş şekline sokmak istedikleri maddede ayrı bir mizaç yaratmak yolunu araştırırlar. Meselâ: o maddeyi hamur ile maya gibi telâkki edip, o şekilde hareket ederler. Maya hamurda başka bir mizaç yarattığı gibi iksir de maddede istenilen fiil ve tesiri yapar. Bilindiği gibi, her-angi bir varlığın mütevellit (doğurucu) unsurlardan terekküp etmesi için dört unsurun değişik bir ölçüde o maddede bir araya toplanması ge-

rektir. Çünkü unsurlar ölçüde birbirine denk ve eşit olursa uyuşmaları tamam olmaz. Uyuşmalarının tamam olması için unsurlardan birinin diğer bütün unsurlara üstün gelen bir parçasının bulunması şarttır. Müvellit olan unsurlardan cismin bileşimine karışmış olan her parçada tabiî olan sıcaklığın bulunması da şarttır. Çünkü cismin şekil ve suretini korumasına hizmet ettiği için, bu sıcaklık fail olan bir kuvvettir. Üstelik belli bir müddet içinde birleşmiş olan her varlığın bileşimi esnasında bileşim son buluncıya kadar, o varlığın bir devreden öbürlerine geçmek suretiyle, şeçitli devreler geçirmesi şartiyle çeşitli devreler geçirmesi gerekir. İnsanın bileşimini düşün ki ilk önce meni halinden uyuşmuş kan haline gelir, bundan sonra et parçası, sonra cenin, yavru ve meme emen çocuk olur, ihtiyarlayıp ölünciye kadar çeşitli devreler geçirir. Her devresinde parça ve uzuvların ölçü, sayı ve nitelikleri değişir. Yoksa ilk durumunu sonuncu durumunun aynı olması icabederdi. Altının altın şeklini aldığı 1080 yıl içinde, madeninde geçirdiği çeşitli devrelere dikkat et. Herhangi bir maddeyi altın haline getirmek istiyen kimyagerler, bir maddeyi altın haline getirmek istediklerinde, altın madeninde bulunduğu devrelerde tabiatın yaptığı bütün tesirleri ve madde altın şekil ve suretine gelinciye kadar ilâç tahlil ve tedbirleri ile, tabiatın fiillerini yapmaya muhtaçtırlar. Herhangi bir iş yapılmak istenildiğinde, daima maksat ve hedefi düşün-

mek zenaatın şartıdır. Hakîmlerin bir mesele halini almış olan sözlerinden biri de: "İş ve amelin başlangıcı düşüncenin sonu, düşüncenin sonu da iş ve amelin başlangıcıdır." vecizesidir. Demek ki bir madde altın haline getirmek istenildiğinde, altının bileşiminin, onun pek çok olan durumlarının, nispet ve tenasübünün her devresindeki değişikliğinin, bu değişmeler sırasındaki tabiî olan türlü sıcaklığın, her devresinin zaman ve miktarının, tabiat kuvvetinin yerini tutacak muzaaf olan kuvvetlerin miktarının, altın madeninden bulunduğu bu uzun zaman içinde sıcaklığın yerini tutacak ve her hususta tabiat kuvvetlerinin işini yapacak olan kudretin bulunması şarttır. Yahut o maddeyi altın haline getirmek için hamura nispetle maya gibi olan bir madde yaratmak gerektir ki maya hamurun yapısını değiştirdiği gibi, o madde altın haline getirilmek istenilen maddenin mizaç ve tabiatını değiştirsin. Bu maddenin altının madeninde geçirdiği zaman içinde yaptığı bütün tesir ve işleri yapması şarttır. Bunların her birini ancak bütün varlıkları çevreliyen tanrısal bilgi çevreliyebilir. Beşerin bilgi ve kavrayışı bundan âcizdir. Kimya bilgisiyle altın yapmayı iddia eden kimsenin hali, meniden insan yaratmayı iddia eden kimseninkine benzer. Bu iddiada bulunan kimsenin meninin bütün parçalarını, ölçüsünü geçirdiği devrelerini ve rahimde nasıl yaratılmakta olduğunu hiçbir şey bırakmadan bütün dal budakları ile bildiğini farazi olarak kabul edersek,

bu iddiada bulunanın kimsenin de insan yaratabileceğini kabul etmek gerektir. Fakat o kimse bu bilgiye sahip olmaktan çok uzaktır.

Kolayca anlaşılsın diye kimya zenaatı ile altın yapmanın imkânsızlığını ispat eden delili kısaca anlatalım. Elverişli olan maddeyi kemaline vardırmak suretiyle, altın yapacaklarını iddia eden kimyagerler, bu sınaî ve sunî olan fiillerini madenin tabiatına tamamiyle uygulamak veyahut madenî maddede tabiî bir tesir ve fiil meydana getirip, o maddeyi kendi şekil ve suretine sokacak kuvvet ve ayrı bir mizaç sahibi bir madde yaratmak iddiasında bulunurlar. Bu ise sınaî ve suni olan fiilin ve yahut kendisinde maddeyi başka bir şekle sokmak kuvvet ve kudreti bulunan maddenin fiil ve tesiri ile, altın şekil ve suretine getirilecek olan maddenin tabiatının hallerini bir bir etraflıca bilmeye dayanır. Madenin tabiatının halleri ise sayılıp bitirilemiyecek derecede çok olup, beşerin bilgisi bunları kavrıyamaz. Bu iddiada bulunan kimsenin durumu insan veya hayvan ve bitki yaratmak iddiasında olan kimsenin haline benzer. Bu iddiayı bozan delil ve burhanın özü bundan ibarettir. Ve bildiğin delillerin de en kuvvetlisidir. Bu açıklamadan istidadı bakımından altına en yakın olmak maddeden altın yapmanın imkânsızlığı, fasîleleri değiştirmenin mümkün olmayışından ve tabiattan ileri gelmeyip, ancak beşer bilgisinin bunu bilmekten ve kavramaktan âciz olduğundan ileri gelmekte olduğu anlaşılır. İbni Sina'nın bu ze-

naatı iptal için ileri sürdüğü delilller arasında bu delil anılmış değildir.

Bu bilginin gaye ve amacı yönünden imkânsız olmasının başka bir delili daha var: Altın ve gümüşün az olmasının tanrısal hikmeti, bu iki madenin insanların çalışma ve emeklerinin karşılığı olmasıdır. İnsanın çalışma ve emeklerinin karşılığı olan bu iki maden, zenaat ve suni yollarla elde edilebildiği takdirde, çoğalır ve tanrısal olan hikmet boşa çıkardı. Bu suretle altın ve gümüş elde etmenin imkânsızlığının başka bir delili de, tabiatın kendi fiil ve tesirinde, yakın olan yolu seçmesinin, uzak yolu bırakmasının tabiî bir kanun olmasıdır. Kimyagerlerin iddia ettikleri bu sınaî usul doğru olduğu takdirde, tabiatın kısa ve yakın olan yolu bırakarak altın ve gümüşün bileşiminde uzun yolu seçmiş olması icabederdi. Tugraî'nin, kimyagerlerin bu amel ve tedbirlerini akrep, bal arısı ve yılanın hal ve yaratılışları gibi, tabiatta görülen hallere benzetmesine gelince: İddia ettiği gibi, doğrudur ve bunlar bilinen ve görülen hallerdir. Kimya bilgisi ise bunlarla mukayese edilemez. Çünkü bilginlerden kimsenin bu bilgiyi bildiği onun, usul ve yollarını bulduğu işitilmiş değildir. Bu bilgiyle uğraşanlar daima, önündekini görmeden çiğneyip geçen deve gibi, yolsuz hareket edip, zarardan başka bir şey elde edememişlerdir. Bunların yalan ve uydurma hikâyelerden başka kazançları olmamıştır. Bu bilgi eğer varsa bunlardan çoluk - çocukları, öğren-

cileri, yakınları ve arkadaşları naklederler, fiil ve amel ile görülmesi, bu rivayetlerin doğruluğunu tasdik eder ve bilgi yayılmış, bize ve bizden başkasına da erişmiş olurdu. İksirin maya ve hamur hükmünde olup, karıştığı maddeleri kendi kalıp ve şekline sokan bir bileşik olduğuna dair sözlerine gelince: Mayanın hamuru değiştirmesi, kolayca hazmedilecek hale getirmesinden ibarettir, yoksa bu hali tahvil (değiştirme) değildir; ancak şekil ve halini bozmaktan ibarettir. Maddelerin bozulması (fesadı) ise tabiatlarda görülen kolay bir iştir. İksir meselesine gelince (iddialarına göre) maksat, maddeyi bulunduğu halden daha şerefli bir hale getirmek ve derecesini yükseltmektir. Bu ise yeni baştan yaratmak ve düzeltmektir. Yaratmak ve düzeltmek ise, bozmaya nispetle güç bir iştir. Bundan dolayı iksir maya ile mukayese edilemez.

Meselenin iç yüzü şudur: Cabir bin Hayyan ve Mesleme bin Ahmed Mecaritî ve benzerleri, mütekellimin'den olan hakîmlerin iddia ettikleri gibi, kimya zenaatı tabiî olan zenaatlardan olmadığı gibi, maddeleri başka bir kalıba sokmak da sınaî ve suni olan yolarla yapılacak bir iş değildir. Bunların bu konuda söyledikleri sözler tabiî bilgilere dair söylenmiş sözler olmayıp, ancak sihir ve sihire benziyen olağanüstü haller hakkında söylenmiş sözler kabilindendir. Hallaç ve benzerlerinin sözleri de bunun gibidir. Mesleme (Gaye) adındaki eserinde buna benzer sözler söyler. Mesleme'nin Rütbete'l-Ha-

kîm adlı eserinde söylediği sözleri de bu kabildendir. Cabir'in (Risaleler)'indeki sözleri de buna benzer. Bu sözleri açıklamanın lüzumu yoktur. Sözün kısası bu bilgi, bunlara göre, zenaat usul ve hükümleri dışında bir şeydir, bir gün veya bir ay içinde ağaç ve hayvan yetiştirmek imkânsız olduğu gibi, bir gün veyahut bir ayda altın yapmak da imkânsızdır. Bundan dolayı kimyayı bir zenaat olarak öğrenmek istiyen kimse malını ve ömrünü israf etmiş olur, buna kısır denilir Âdet ve alışılmış olan kural ve kanunlar değişmez. Ancak tabiat âleminin ve zenaatların üstünde olarak olağanüstü bir kuvvet ve kudretin tesiri ile değişebilir ki, su üzerinde ve havaya basıp geçmek, koyu ve kalın cisimlerin içinden geçip gitmek gibi velilerde görülen olağanüstü durumlar ve Peygamberlerin mucizeleri olmak üzere kuş yaratmak da bu cümledendir. Bu olağanüstü hal Kur'an'da şöyle hikâye edilmektedir: Yüce Tanrı diyecek: **"Ey Meryem'in oğlu 'İsa! Annene bağışlamış olduğum nimet ve bağışlarımı hatırla; beşikte bir çocukken ve sonra da olgunluk çağında halk ile konuşmak üzere, seni kutsal ruhla kuvvetlendirdim. Sana kitap, hikmet, Tevrat ve İncil'i öğrettim, Benim iznimle çamurdan kuş sureti yaptın, ona üfürdün, suret benim iznimle kuş oldu. Ölüleri mezarlarından benim iznimle diri olarak çıkardın. Sen İsrail oğullarına açık mucizelerle gelmişken onlar seni öldürmek istediler. Onların kötülüklerini senden uzaklaştırdım. Onlardan kâfir**

olanlar: "Bu mucizeler açık bir sihirden başka bir şey değildir," dediler. (Sûre 110: Âyet 5).

Tabiî yollarla elde edilmiyen bu bilgiler ruhani olan tesir ve tasarruflarla elde edildiği için, elde edilmesinin kolaylığı, kendisine bu kudret verilen kimselerin hallerine göre başka başkadır. Bu olağanüstü kuvvetin salih olan kimseye verilmiş olması mümkündür. Salih olan kimse bunu başkasına da öğretebilir, fakat salih kimseden telâkki eden o kimsenin elinde bu kuvvet iğreti ve ödünç olur. Veyahut olağanüstü olan bu kuvvet salih kimseye verilir de salih kimse bu bilgiyi başkasına bildirmek kuvvetine sahip (veyahut yetkisinde) bulunmaz. Bundan dolayı olağanüstü olan bu hal başkasının elinde tamam olmaz. Salih kimseden başkasından olağanüstü bu gibi haller görülürse, o kimse bu olağanüstü işi sihir kuvvetiyle yapmış olur. Yukardaki açıklamamızdan olağanüstü olan bu gibi hallerin meydana gelişini ruh ve nefs kuvvetiyle husule geldiği, mucize ve keramet yahut sihrin kuvveti ve yoluyla vukua gelen harikalardan olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden bütün hakîmlerin bu hususta söylemiş oldukları sözleri bilmece gibi olup, gerçek anlamları, ancak sihir bilgisinde uzman olan, ruh ve nefslerin tabiat âlemindeki tasarruflarının sırlarını bilen kimseler tarafından anlaşılmaktadır. Olağanüstü olan işler sayıp tükenmez derecede çoktur. Kimse bunları öğrenmeye kalkışmıyor. Tanrı ise onların bildiklerini bilir. Yukarda anlattığımız gibi tabiî yollarla ge-

çinmelerini sağlamak, çiftçilik, ticaret ve tabiî olan vasıtalarla elde etmekten âciz olan kimseler kimya zenaatını meslek edinirler. Tabiî olmıyan yollarla birden çok para elde etmek istiyenler, bu mesleğe intisap etmektedirler. Bu yol ile kazanmak istiyenlerin çoğu sosyal hayat yaşıyan toplulukların fakir olan kişileridir. Mütekellimin-den olan hakîmler de bu zenaatın varlığını inkâr veya ıspat edenlerin halleri de böyledir. Meselâ bu zenaatın varlığını inkâr eden İbni Sina ise vezirlerden olup zengin ve malmülk sahibi idi. Bu zenaatın varlığını kabul eden Farabî ise ancak fakirce geçinmeye yetecek bir kazancı zorla temin eden bir fakirdi. İşte bunların her biri kimyagerliğe ve bu mesleğe düşkün olanlar hakkında açık bir suçlandırma teşkil eder. Geçim ve rızıkları sağlıyan Tanrı'dır. O, kudret ve metanet sahibidir. O'ndan başka besliyen Tanrı yoktur.

28. BÖLÜM

Bilgi ve fenlere dair yazılan eserlerin çokluğu o fenlerin öğrenilmesine engeldir.

Bil ki eser ve teliflerin, bilgi ve terimlerinin ve öğretim yollarının çokluğu kişilerin bilgiler öğrenip o bilgilerin gayelerine erişmelerine engeldir ve aynı zamanda zararlıdır. Çünkü öğrenci bunları araştırıp bulmaya muhtaçtır. Ancak bu eser ve vasıtaları bulduktan sonra öğrenci öğretimini sağlamış olur. Bundan sonra

öğrenci bu eser ve terimlerin hepsini veya çoğunu ezberlemeye ve usullerine riayet etmeye mecbur olur. Bunun bir sonucu olarak bilgi dallarından birine dair olan eserleri ve terimleri bile ezberlemeye ömrü yetmez. Bunlara riayet etmediği takdirde, tahsili eksik ve yetersiz olur. Malikî mezhebi, bu mezhebin fıkhına dair yazılan (Müdevvene) yi ve bu esere yazılan İbni Yunus, Lahmi, İbni Beşir'in, Utbiyye'nin şerhi olan (Mukaddimat), (Beyan), (Tahsil), İbni Hacib'in eseri ve bu esere yazılan şerhler bunun bir örneğini teşkil eder. Öğrenci bu eserleri okuduktan sonra Kayrevan usulünü, Kurtube, Bağdat, Mısır metodlarından ayırt ve fark etmeye, bunlardan sonra yetişenlerin düşünce ve metodlarını anlamaya, bunların her birini kavramaya muhtaçtır. Öğrenci ancak bundan sonra fetva vermek yetkisinde olur. Bu eserlerde aynı anlamlar tekrarlanmakta ise de, öğrenci bunların her birini hazırlamak ve bu eserlerdeki bilgileri birbirinden ayırt etmek zorundadır. Ömürlerse bunlardan biri üzerine uğraşmakla geçip gitmektedir. Öğretmenler öğrencilere yalnız bu mezhebin meselelerini öğretselerdi bu kitap, şerh ve haşiyeleri okutmaktan çok daha kolay olurdu. Fakat bunu düzeltmek, ortadan kaldırmakla uğraşmak zor bir derttir. Çünkü âdet ve alışkanlıklar süre gelmiş olduğundan bu alışkanlıklar tabiî bir durum şeklini almış ve değiştirmesi imkânsız bir hale gelmiştir. Diğer bir örneğini de arabiyat teşkil eder. Sibeveyh'ın kitabından, ve

onun eserine yazılmış olan şerh ve haşiyelerden, Basralı ve Kûfeli, bunlardan sonra Bağdatlı ve Endülüslü, bunlardan önce ve sonradan yetişen bilginlerden İbni Hacib ve İbni Malik gibi bilginlerin eser ve öğretim metodlarını ve bunların her birine yazılan şerh ve haşiyeleri öğrenci nasıl öğrenebilir ve onlardan bunların her birini öğrenmesi nasıl istenilebilir? Öğrencinin bunlarla uğraşarak ömrü geçip gidiyorsa da, azı müstesna, bu bilgiyle uğraşanlardan hiçbiri gaye ve amaca eremez. Çağımızda yetişen Mısırlı İbni Sişam'ın eserleri Batı Afrika'ya gelmiştir. Bu eserlerinden onun Arabiyat alanında son derecede büyük bir meleke sahibi olduğu, Sibeveyh, İbni Cinnî ve bunların tabakasından olanlar hariç olmak üzere, bu bilgilerin usul ve dallarını, gelip geçmişlerden hiç kimsenin onun kadar bilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu zatın bu bilgideki meleke ve uzmanlığı, bu bilginin usul ve dallarını kavraması son derecede geniştir, durumu fazilet ve kemalin geçip gidenlere mahsus olmadığını gösterir. Yukarda anlattığımız gibi, bilgi elde etmekten alıkoyan bu kadar engeller bulunduğu, usuller ve eserler bu kadar çok olduğu halde bu dereceye varmak pek güçtür. Yüce Tanrı fazlı arzu ettiğine ihsan eder. Tanrı'nın bu bağışlarına erenlerin sayısı da son derecede azdır. Yoksa öğrenci bütün ömrünü arabiyyat öğrenmeye verse bile, buna ömrü yetişmez. Halbuki arapça, bilgileri öğrenmek için ancak bir alet ve vasıtadan ibarettir. O halde bu

şartlar içinde asıl maksat olan bilgiler nasıl öğrenilebilir? Yüce Tanrı ise arzu ettiği kuluna ihsanlarda bulunur.

Bilgi eserlerini fazlaca kısaltarak yazmanın bilgi öğrenmek için zararlı olduğuna dair:

Sonradan yetişen bilginlerden birçoğu bilgi eserlerini kısaltma, kısaca yazmak usulünü seçmişler, bunun düşkünü olmuşlardır. Bunlar her bilgiye dair kısaca, müfredat programı kabilinden, eserler yazarak kısa ve derli toplu kelime ve cümlelerle pek çok anlamları anlatmak istemişlerdır. Bunların bu usulü takibetmeleri belâgat bakımından doğru olmadığı gibi anlamayı da güçleştirmiştir. Bunların bilgi ve fenlerin ana kaynaklardan sayılan geniş bir surette yazılmış olan eserler, ebzerlemeyi ve kavramayı kolaylaştırmak maksadiyle kısaltmaya kalkıştıkları da olmuştur ki İbni Hacib'in fıkıh, ve usul-ü fıkhı İbni Malik'in Arabiyyat bilgilerini, Huencî'nin Mantık bilgisini bu şekilde kısaltmaları ve bunların benzerleri bu cümledendir. Bu usul öğretim ve öğrenmek için zararlı ve öğretim usulünü bozmaktadır. Çünkü bu usul derin ve geniş bilgileri kavramaya hazırlanmamış ve o bilgiyi öğrenmeye yeni başlamış olan öğrenciye, sonradan ve sonunda bileceği bilgileri öğretmeye kalkışarak, onu şaşırtmaktan başka bir şey değildir. Aşağıda anlatacağımız gibi, bu, bozuk bir öğretim sistemidir. Üstelik birçok anlamlar kısa ibarelerde toplanmış olduğu için anlaşılması güç bir hale getirilmiş olan bu cümleleri anlamaya çalış-

mak ve kelimeleri incelemek gibi güç bir iş öğrencilere yükletilmiş oluyor. Bundan başka bu kısa ibarelerden meseleleri çıkartmak da zor olduğundan, öğrenci bunları anlamaya çalışarak çok zaman harcamaya ve kaybetmeye mecburdur. Öğrenci bu gibi güçlüklere katlanarak engellere uğramadan o bilgide bilgi ve meleke edinebildiği takdirde bile bilgi ve melekesi geniş olarak yazılmış ve anlaşılması kolay olan eserlerden öğrenilen bilgi ve melekeden daha aşağı derecede kusurludur. Çünkü uzunca yazılan bu eserlerde faydalı birçok tekrarlar bulunması bütün bir bilgi edinmeye hizmet etmektedir. Tekrarlar ne kadar eksik olursa o ölçüde meleke de noksan olur. Bu yüzden ebzerlemelerini kolaylaştırmak düşüncesiyle bu şekilde fazla kısa eserler yazanlar, öğrencileri faydalı ve bütün bilgi edinmekten alıkoyan bir sistem takibederek, onları güçlüklere sokmuşlardır. **Tanrı'nın doğru yola sevketmiş olduğu kişileri kimse doğru yoldan bir yana çeviremez. Tanrı'nın doğru yoldan ayırmış olduğu kişileri de kimse doğru yola sokamaz.** (Kur'an). Her eksiklikten uzak olan Yüce Tanrı bilir.

30. FASIL

Bilgiler öğretilirken öğretimde takibedilmesi gereken doğru metoda dair.

Bil ki bilgiler öğretilirken ancak derece derece ve az az öğretmek usulü takibedildiği tak-

dirde o öğretim öğrenciler için faydalı olur. İlk önce, öğretilecek olan bilgi ve fennin her bölümünün esasını teşkil eden meseleler öğretilmeli, öğrencinin aklının öğretilecek meseleleri kavrıyabilme kabiliyeti, derecesi göz önünde tutularak bu meseleler kısa bir şekilde açıklanmalıdır. Öğretilmekte olan bilginin sonuna kadar bu metot takibedilmelidir. Bu sistemi takibetmenin bir sonucu olarak öğrenci, bu bilgide bilgi ve meleke kazanır. Fakat onun bu bilgi ve melekesi az ve zayıftır. O bu devrede ancak bu bilgiyi anlamaya ve meselelerini kavramaya alışmış olur. Bundan sonra öğretmen bilgiyi yeni baştan öğretmeye başlar ve bu defa ötekisine nispetle daha geniş bir surette bilgiler verir, kanunları daha etraflı anlatır, sonuna kadar bu şekilde hareket eder. Bu defa da öğrencinin bilgisi ve alışkanlık derecesi artmış olur. Öğretmen bundan sonra üçüncü defa olmak üzere o bilgiyi yeni baştan öğretmeye başlar. Bunda çözümü güç ve derin olan bütün meseleleri anlatır. Bunun bir sonucu olarak öğrenci o bilgide alışkanlık (meleke) elde etmiş olur. Gördüğün gibi öğretilmek istenilen bilgi üç defa öğretilmiş ve bunun bir sonucu olarak öğrenci o bilgide alışkanlık (meleke) elde etmiştir. Faydalı olan öğretim yolu işte budur. Bazı öğrenciler yaradılıştan gelen istidatları sayesinde, bundan daha az bir zamanda o bilgide alışkanlık elde edebilirler.

Biz, çağımızdaki birçok öğretmenlerin öğretim ve bilgileri anlatmak ve açıklamak meto-

dundan habersiz olduklarını görüyoruz. Bunlar bir bilgiyi daha yeni öğrenmeye başlamış olan öğrenciye, o bilginin anlaşılması güç olan meselelerini anlatmaya çalışıyorlar. Onu, bu meseleleri anlamaya ve ezberlemeye zorluyorlar. Bunlar bunu doğru bir öğretim yolu sanmaktalar. Halbuki öğrencinin düşünme ve zihni bunları anlıyacak derecede gelişmiş değildir. Zaten o bilgiyi öğrenmek aslında güçtür. Bunun bir sonucu olarak öğrenci tembelleşir, zihni bilgiyi kabul etmez, onun bu bilgiyi öğrenememesi sürüp gider. Bu ise, öğretim metodunun bozukluğunun bir sonucudur. Öğretmen, öğrenci gerek öğrenmeye yeni başlamış, gerekse ilerlemiş olsun, dayanıklılık ve yetkisi dışında ona ders yüklememeli, okutmakta olduğu kitabın dışına çıkmamalı, öğrencinin o kitabı başından sonuna kadar zaptedip, kavrıyabilmesi başka bir kitaba geçebilmesi, bir bilgiyi anlıyabilmesi için kitapta anlatılan meseleleri başkasiyle karıştırmamalıdır. Çünkü öğrenci bilgilerden birinde meleke elde ederse, başka bilgileri de kavramaya hazırlanmış olur. Öğrenci de fazla heves ve arzu meydana gelir ve bilginin amacına ulaşıncıya kadar öğrenci daha yüksek derecelere varmak ister. Öğretim metodu karışık olursa öğrenci o bilgiyi kavramaktan âciz kalır. Onda usanç meydana gelir. Düşüncesi körleşir. Bilgi öğrenmekten ümidini keser. Sonunda bilgi öğrenmeyi bırakır. Tanrı arzu ettiği kuluna doğru yolu gösterir.

Bundan başka ey öğrenci! Sen derslerin arkasını bırakarak bir bilgi ve fenni öğrenmek zamanını uzatma. Çünkü derslerin arkasını kesmek öğrendiklerinin unutulmasına sebep olur. Meselelerin birbirine bağlanışları çözülür. Mesele ve konuların bu şekilde dağınıklığı onlarda meleke elde etmeyi güçleştirir. Bir bilginin meseleleri düzenli bir surette başından sonuna kadar kavranmış, hazmedilmiş bir halde bulunursa, bu bilgiler unutulmaz ve onda meleke edinmek kolaylaşır. Bilgiler birbirine sağlam bir surette bağlanır, akıl ve zihinde yerleşir. Çünkü meleke dediğimiz alışkanlık ancak işlerin arkası kesilmeden tekrarlanmasiyle husule gelir. İşler unutulursa, o işlerden doğan meleke de unutulur. Tanrı bilmediklerinizi size öğretti.

Öğretimde riayet edilmesi gereken güzel metodlardan biri de iki bilgiyi birden öğrenmemek ve birbiriyle karıştırmamaktır. Çünkü bu takdirde kalb ve düşünce bölünmüş, her ikisini anlamak üzere, birinden öbürüne yönelmiş olduğundan ikisini birden kavramak güçleşir, öğrenci hiçbirini kavrıyamaz. Boşu boşuna yorulur ve yoksun kalır. Akıl ve düşünce ancak öğrenmek istediği bir bilgiyle meşgul olursa, çoğunlukla, insan o bilgiyi öğrenir. Yüce ve her eksiklikten uzak olan Tanrı doğru yola sevkedip başarılar sağlar.

31. FASIL

Ey öğrenci! Ben sana faydalı bir yolu göstereceğim. Sen de benim bu öğüdümü meleke ve zenaatın bir vasıtası ve yardımcısı olarak kabul ve telâkki edersen, değerli ve şerefli bir hazine elde etmiş olursun. Anlaşılmasını kolaylaştırmak için ben önce sana bir önsöz kabilinden olmak üzere şunu anlatmak istiyorum: Kişinin düşüncesi ayrı ve özel bir tabiat olup, diğer varlıkları yarattığı gibi, Tanrı onu da o şekilde ve o tabiatta yaratmıştır. Düşünce, benin ortasında bir yerde olup, nefsin bir iş ve hareketinden ibarettir. Düşünce, bazan kişilerin iş ve hareketlerinin düzen ve tertibini sağlamanın başlangıcını teşkil eder. Bazan da bilinmesi istenilen belirsiz bir nesneye yönelip, onu, olumlu olumsuz olmak üzere iki taraflı olarak düşünür. Çabucak bu iki tarafı bir araya getirecek bir vasıta araştırır. Vasıta bir ise bunu hemen açıkça bilir. Vasıtalar çok olunca da düşünce bu vasıtalardan birinden öbürüne geçerek aradığını bulur. İnsanı hayvanlardan ayıran düşüncenin tabiatının hali ve durumu işte böyledir. Bundan sonra mantık işe karışır, düşüncenin tabiî olan inceleme işinin niteliğini düşünceye anlatıp öğretir. Çünkü doğru düşünmek her ne kadar fikrin yaradılışının kendisinden sonuçlar çıkarmak üzere kaziyyeler tertip ederken, olumsuz ve olumlu yönlerini düşünürken, heyet ve suretler birbiriyle karışmış olduğundan, düşünce bazan yanılabilir. Mantık,

düşüncelerin sırasında husule gelecek olan bu gibi yanlışlıklardan korumak üzere, ona yardım eder. Bundan anlaşıldığına göre mantık, düşüncenin tabiatı için yedekçilik ödevini gören ve düşüncenin iş ve hareketinin suretine uyan suni bir bilgidir. Suni bir bilgi olduğu için de çok defa ona başvurulmaz. Nitekim yaratılışta incelemelerde bulunan büyük kişiler bilgisel araştırmalarında mantığın yardımından başka bilgisel sonuçlar elde ederler. Bilhassa doğruluk ve iyi niyet bu hususta en büyük bir yardımcı olup, düşüncenin yaradılışı doğru bir şekilde sevk ve idare olunursa Tanrı'nın yaratmasından gelen tabiat ve istidadı ile, düşünce vasıtayı bulur. Bu yolda mantığın yardımından başka istenilen bilgi elde edilir. Suni, sınai ve bir giriş kabilinden olan mantıktan başka bilinmesi gereken başka bir giriş daha vardır. O da gerek kitapta şekil ve resimleri gerekse dille konuşurken sözlerin zihindeki anlamlara delâletlerini bilmektir. Ey öğrenci! Maksadına erişmek için bu perdeleri ortadan kaldırarak fikir âlemine ulaşman gerekir. İlk önce en hafif ve kolay olanını bilmek lâzım bu da kitaplardaki resim ve şekillerin söylenen ve okunan sözlere delâlet ettiğini bilmektir. Bundan sonra bu sözlerin, anlatılmak istenilen anlamlara delâletini anlamaktır. Bundan sonra anlaşılan anlamları, mantık kanunlarına uygun olan kalıp ve şekle sokarak, istidlâl keyfiyetini öğrenmek ve sonunda Tanrı'nın yardım ve bağışlarına başvurarak, düşünce yaradılışının yar-

dımiyle, bilmek istediğin anlamların söz ve şekillerden sıyrılmış bir halde, zihinde yerleşmesidir. Bu derece ve devreler herkesin kolay kolay erişebileceği bir şey değildir. Bilgiyi öğrenirken kaldırılması gereken bu perdeleri herkes çabuk kaldıramaz. Derin incelemelere dalarak düşüncenin, sözlerin anlamlarında duraklaması mümkündür. Yahut deliller karışık, şüphe ve münakaşalarla karışmış olduğundan, düşünce yanılır. İstenilen bilgi ve sonuç elde edilemez. Bu karışık ve güç durumdan ancak Tanrı'nın doğru yolu gösterdiği pek az kimse kurtulabilir. Sen böyle bir hale katılır, duraklar veyahut şüphelerden dolayı akıl ve fikrinde bir karışıklık husule gelirse, akıl ve fikrinden, zihnini perdeliyen bu sözlerın engellerini ve mantığı bir tarafa atarak düşüncenin yaradılışından gelen ve tabiî olan fiilinin hükmüne ihlâsa başvur. Gelip geçen ulular gibi temiz kalbli ve ihlâsla Tanrı'nın yardımına sığın. Tanrı onlara ilham ettiği ve bilmediklerini bildirdiği gibi, senin kalbini de aydınlatır. Bu aydınlık sayesinde istediğini elde edersin. bu düşüncenin gerektirdiği vasıta sana ilham olunur, bundan sonra anladığın bu anlamları delil, şekil ve kalıbına sokarsın. Mantık kaidelerine uygun olarak tertip edip, kelime ve cümleler kurarak sağlam bir yapı, güzel bir ifade ve dil ile meramını anlatırsın.

Sen suni bir zenaat olan mantıkî delillerin şüphe ve münakaşaları içinde kalır ve bunların

doğrusunu yanlışını ayırt edemezsen, bu deliller yapma ve sınai olup, yapılışları ve terimleri bakımından birçok cepheli ve birbirine benzedikleri ,için, gerçeği, doğruyu anlamak güçleşir. Çünkü gerçekler ancak tabiî yollar ve bilgilerle anlaşılabilir. Bunun bir sonucu olarak husule gelen şekil ve şüpheler, eskisi gibi devam eder. Bunların her biri, bilinmesi istenilen bilgiyi elde etmekten alıkoyar. İncelemelerde bulunan ve sonradan yetişenlerin çoğunun hali işte böyledir. Bilhassa arap dilini iyi bilmiyen ve belâgatine vâkıf olmıyan kimsenin zihni lâfız ve kelimelere bağlanır. Veya mantık, kaide ve kanunlarına düşkün olduğundan, taassuba kapılarak mantık bilgisini gerçeği anlamak için bir alet telâkki edip, delillerin şüpheleri tesirinde ve duraklamalar içinde kalır. Bu şüphelerin içinden çıkamıyacak bir hale gelir. Çünkü yukarda anlattığımız gibi, gerçekler ancak düşünceler şüphe ve duraklamalardan temizlenerek, Tanrı'nın yardımına başvurularak tabiî düşünce (fikr-i tabiî) nin yardımı ile anlaşılabilir. Mantığa gelince, bu bilgi ancak nasıl iş göreceğini anlatmak suretiyle, çoğunluk düşünceyi destekler. Sen buna dikkat et. Ne zaman sence meseleleri anlamak güçleşirse, o zaman sen Tanrı'nın yardımına başvur. O, doğru yolu gösterecek ve aydınlatacak olan nurları sana bağışlar. O, doğru yolu göstermek suretiyle kullarını rahmetine kavuşturur. Bilgi ancak O'nun tarafından bağışlanır.

32. FASIL

Bilgilerden geniş ölçüde bahsetmenin, ve incelemelerde bulunmanın, meseleleri dallandırıp budaklandırmanın doğru bir usul olmadığına dair.

Sosyal hayat yaşıyan topluluklar tarafından tanınmış bilgiler ikiye bölünür. Biri tefsir, hadîs, fıkıh ve kelâm gibi şer'î bilgilerle tabiiyat ve felsefeden sayılan ilâhiyat gibi bizzat kendilerinin bilinmesi istenilen bilgilerdir.

Diğeri arabiyyat, hesap ve daha başka şer'î bilgilerle, mantık gibi felsefî bilgilere vasıta olan bilgilerdir. Sonradan yetişen bilginlerin sistemine göre, mantığın kelâma ve usul-ü fıkha alet edildiği de olmuştur. Bizzat bilinmesi gereken bilgiler de uzun uzadıya incelenmede, meseleleri dallandırılıp budaklandırılmakta, delilleri açıklanmakta ve incelemeleri derinleştirilmekte bir korku yoktur. Çünkü bu bilgileri bu yolda genişletmek öğrencinin alışkanlığını artırır, melekesini kuvvetlendirir. Anlamları açıklamaya alıştırır. Arabiyyat, mantık ve benzerleri olan aracı bilgilere gelince bunlar, ancak başkalarını öğrenmeye bir alet, bir vasıta olarak ele alınır. Sözler uzatılmaz, meseleleri dallanıp budaklandırılmaz. Çünkü bu suretle sözü uzatmak, bu bilgilerin amacı dışına çıkmak olur. Bu bilgiler vasıta olmaktan başka bir şey değildir. Bunun dışında hareket etmekle, maksattan uzaklaşmış

oluruz. İşi uzatmak ve dalların budaklarını çoğaltmak bu bilgilerde meleke edinmeyi güçleştirdiğinden boşuna emek harcanmış olur. Üstelik bu aracı bilgilerin dal budakları çok olduğu için, bu melekeyi elde etmek zordur. Öğrenim süresi uzun sürdüğü takdirde, bizzat öğrenilmesi gereken bilgileri öğrenmekten alıkoyabilir. Halbuki o bilgileri öğrenmek çok önemlidir. Bu suretle bütün bu bilgileri öğrenmeye ömürler yetmemektedir. Harcanmış ve faydasız şeylerle uğraşmış oluruz. Sonradan yetişen bilginler arap sentaksı, grameri, mantık ve usul-ü fıkıh bilgilerinde bu metodu takibedip uzun uzadıya sözler söylemişler ve bu bilgileri vasıta olmaktan kurtararak bizzat öğrenilmesi gereken bilgiler sırasına sokacak derecede incelemişler ve delilleri artırmışlardır. Bu eserleri gözden geçirirken bizzat öğrenilmesi gereken bilgileri anlamak için dil ve lûgat bakımından gereği olmıyan çok şeyler görürüz. Bu bilgileri böyle geişletmek genel olarak öğrenciler için zararlıdır. Çünkü bunun bir sonucu olarak öğrenciler bizzat öğrenilmesi istenilen bilgilerden çok, vasıta kabilinden olan bu bilgilere önem vermek zorunda kalırlar. Öğrenciler vasıta kabilinden olan bu bilgileri öğrenmekle ömürlerini geçirirlerse, öğrenilmesi gerekenleri ne zaman öğreneceklerdir? Bundan ötürü vasıta kabilinden olan bu bilgileri okutan öğretmenler, bu metodu uygulamaktan sakınarak bu bilgileri okutmaktan güdülen amacın ne olduğunu öğrencilere anlatma-

lıdırlar. Bundan sonra öğrenciler arasında kendiliklerinden bu bilgilerde derin bilgi edinmek istiyenler bulunursa, o bilginin erişilmesi güç olan derecelerine yükselebilir. Herkes neye kabiliyetli olarak yaradılmışsa onu kolayca öğrenir.

33. FASIL

Çocuklara bilgi vermek metoduna ve İslâm yurtlarında öğretim metotlarının çeşitli oluşuna dair.

Bil ki çocuklara Kur'an öğretmek dinin belgilerindendir. Çünkü Kur'an öğrenmek çocukların kalblerinde iman ve inancın yerleşip kalmasına sebep olduğundan, müslümanlar her yerde çocuklarına Kur'an ve Hadisten bazı metinleri öğretmeyi bir ödev kabul etmişlerdir. Böylece Kur'an, bundan sonra öğrenilecek bilgilerde meleke edinmenin bir temeli olmuştur. Müslümanların bu yolu seçmelerinin sebebi, küçük yaşta öğretilen bilginin kalblerde yerleşip kalmasıdır. Küçük yaşta öğretilen bu bilgi bundan sonra öğretilecek olan bilgiler için bir temel teşkil eder. Her yapı temeline uygun ve yapının sağlamlığı da temeline göre olduğundan, sonradan verilen bilgiler de önceden çocukların kalblerinde yerleşen bilgiye dayanır ve ona göre sağlam olur. İslâmların bu öğretimden doğan alışkanlık (meleke) hakkındaki telâkkileri başka başka olduğundan Kur'an öğretmek hususundaki metotla-

rı da ayrıdır. Batı Afrika islâmları çocuklara ilk önce yalnız Kur'an okuturlar. ve okuturken yazılışı, şekli ve yazısı, hafızların ve kıraat bilgilerinin bu husustaki anlaşmazlıkları anlatılır. Hadis, fıkıh, şiir ve arap dili gibi diğer bilgileri karıştırmazlar. Öğrenci bu hususta yeter derecede bilgi edininceye veya ders kürsüsünden ayrılıncaya kadar, bu şekilde hareket ederler. Öğrencinin okuldan bu ayrılışı, çoğunlukla, bilgi edinmekten büsbütün vazgeçmekten ibaret olur. Batı Afrika ahalisi ve bu hususta onları örnek edinen Berber köylüleri olgunluk çağını geçirinceye kadar çocuklarını bu şekilde terbiye ettikleri gibi, ömrünün önemli bir kısmı geçtikten sonra, öğrenmeye başlamış olanları da bu şekilde terbiye ederler. Bundan ötürü bunlar Kur'an'ın resm ve hattı, hıfzı hususunda diğerlerinden ileri ve kuvvetlidirler. Endülüs ahalisine gelince onlar Kur'anı ve diğer kitapları ancak okumak ve öğretmek maksadiyle okuturlar. Fakat eğitimlerinin temeli, din ve bilgilerin kaynağı olduğu için Kur'anı, öğretimlerinin esası olarak kabul etmişlerdir. Bununla beraber öğretim esnasında Kur'an ile beraber, çoğunluk, çocuklara yazı öğretirler. Şiirler okutup ezberletirler. Arap dili bilgilerini de verirler; güzel yazı yazmaya alıştırırlar. Sözün kısası yalnız Kur'ana önem vermezler. güzel yazıya daha çok önem verirler. Çocuk olgunluk çağını geçerek yetişkin bir yiğit oluncaya kadar bu şekilde terbiye ederler. Bu eğitim sisteminin bir sonucu olarak genç, arapçadan ve şiirden

bir şeyler öğrenmiş, yazı ve kompozisyon işlerinde ilerlemiş, bilginin dallarına yapışmış olur. Kendi yurdunda bilgiler, üstatlar tarafından öğretildiği takdirde bu bilgileri anlıyacak bir hale gelmiş olduğu halde, okuldan ayrılır. Fakat o yurtlarda çeşitli bilgi öğretiminin arkası kesilmiş olduğundan onlar başka bilgiler öğrenmek imkânından mahrumdurlar. Bundan dolayı onlar ne öğrenmişlerse onunla yetinmek zorundadırlar. Tanrının kendilerine doğru yolu gösterdiği kimseler için bu da yeter.

Kuzey Afrika ahalisine gelince onlar çoğunluk, Kur'an ile Hadisi birbirine karıştırarak öğretiyorlar. Bilgilerin kural ve kanunlarını ve daha bazı meselelerini de bildiriyorlar. Bununla beraber Kur'an öğretmeye, çeşitli rivayetleri bildirmeye ve kıraate daha çok önem verirler. Yazı bunlara eklenerek öğretilir. Sözün kısası Kuzey Afrika'nın eğitim sistemi, Endülüs sistemine yakındır. Çünkü Endülüs'ün doğu bölgelerini hıristiyanlar zorla ele geçirdikleri vakit, (diğer göçmenlerle beraber) Endülüs'lü şeyh ve üstatlar, Kuzey Afrika tarafına geçerek, Tunus'ta yerleşmişler, Kuzey Afrikalılar da bu eğitim tarzını bu üstatlardan almışlardı. Sonradan çocukları da bu usulü ata ve babalarından öğrenmişlerdir.

Doğu ahalisine gelince, bize gelen haberlere göre, onlar da Kur'an ile beraber yukarda andığımız bilgileri çocuklarına öğretmektedirler. Fakat hangisine daha fazla önem veriyorlar, bilmiyorum. Bize söylediklerine göre, gençlere Kur'-

an ile beraber başka kitapları, kural ve kanunları öğretmeye daha çok önem verip yazı öğretmezlermiş. Çünkü bunların yazı öğrenmek için ayrı kanun ve kaideleri ve bu kanunlara uygun olarak yazı öğreten öğretmenleri vardır, yukarda bunu anlatmıştık. Bu öğretmenler, hüner ve sanatların öğretildiği gibi, yazıyı da bir sanat gibi öğretiyorlar. İlkokullarda güzel yazı öğretmiyorlar, çocuklar ilkokullarda ancak bozuk bir yazı ile levhalara yazarlar, yazı öğrenmek istiyen kimseler kendi himmet ve gayretleri ölçüsünde yazı uzmanlarından öğrenirlermiş. Kuzey ve Batı Afrika ahalisinin çocuklarına ancak Kur'an öğretmenleri, dil alanında melekeleri eksik olmasında bir âmil olmuştur. Çünkü kişiler Kur'anın benzerini getirmekten âciz oldukları için, onun üslûbuna göre cümleler kurmak ve Kur'anı kendilerine örnek edinmek kudretinde değildirler. Bunlar örnek edinecekleri diğer melekelerden mahrum oldukları için, arap dilinde meleke edinmemişlerdir. Bundan dolayı bunların ibare ve cümle tertip ve terkipleri eksiktir. Okullarında Kur'an ile beraber bilgilerin kaide ve kanunlarını da okuttuklarından Kuzey Afrika ahalisi Batı Afrikalılara nispetle bu bölümde az çok daha ileride olup, ibare ve cümleler kurma ve benzerleri örnek edebilmekte, söz ve cümleler terkibinde az çok ihtisas sahibidirler. Fakat aşağıda anlatacağımız gibi ezberledikleri ve okudukları, belâgatla ilgili olmıyan bilgilerin kaide ve ibarelerinden ibaret olduğu için, arapçada

melekeleri kusurludur. Belâgata uygun değildir. Endülüslülere gelince, yukarda andığımız gibi, onlar şiirler rivayet ettikleri, yazı, tahrir ve arabiyyatla ilgili bilgilerle uğraştıkları için arap dilini daha iyi bilirler ve bu hususta meleke kazanırlar. Fakat diğer bilgilerin temeli olan Kur'-an ve Hadis bilgilerini öğrenmedikleri için, o alanda dereceleri düşük, bilgileri eksiktir. Bu sebepten onlar dil bilgilerinde ve edebiyat alanında bilgi ve meleke sahibi iseler de bundan sonra öğrenilecek bilgileri öğrenmekten yoksundurlar.

Kadı Ebu Bekir bin 'Arabî kendinin (Rihle-Seyahat) adlı kitabında öğretime dair garip bir metod ileri sürmektedir. O, bu eserinde, Endülüs metodunda olduğu gibi, arapçaya fazlaca önem vermeye çalışarak diyor ki: Çünkü şiir, arapların dergisidir, dili bozulmaktan korumak için arap dilini ve şiirlerini diğer ilimlerden önce öğretmek gerek. Arapçayı öğrendikten sonra hesap öğretilmelidir. Hesabın kaide ve kanunlarını öğrenerek, hesapta meleke kazandıktan sonra Kur'ana geçilir. Bu başlangıç bilgileri öğrendikten sonra, Kur'an öğrenmek kolaylaşır. Bilgin sözüne devam ederek şöyle diyor: "Şu bizim yurdun ahalisinin gafletine bak ki onlar çocuklara ilk önce Kur'an okutarak, anlamadıkları şeyleri öğretiyorlar. Önemli şeyler öğrenilecek vákitlerini başka nesnelere harcanıyorlar." dekiten sonra dinin esasları, bundan sonra sırasiyle usul-ü fıkıh, Cedel. Hadis bilgileri öğretilmelidir, der. 'Arabî bununla beraber iki bilgiyi birden öğretmekten

alıkoyar. Ancak öğrenci zeki ve neşeli olup iki bilgiyi bir arada öğrenecek kabiliyette ise, beraberce okutulabilir. Kadı Ebu Bekir'in sözleri burada bitiyor. Başımın sağlığına and içerek bu metodun güzel bir metod olduğunu teyit ederim. Fakat âdet ve alışkanlıklar buna uygun değildir. Çünkü âdetler durumlara hâkimdir. Kur'an okutmakla çocukları derse başlatmanın sebeb, Kur'an ile kutlanmak, sevap ve ecir ummak, bir takım hal ve âfetlerin çocuğun öğrenimine ve Kur'an öğrenmesine engel olmasından sakınmaktır. Çünkü çocuk anne, baba ve başkalarının terbiye ve hükmü altında bulnnduğu bir çağda buyruğa ve hükme boyun eğer. Olgunluk çağı geçerek istibdat ve hüküm altından kurtulduktan sonra gençliğin heves ve arzuları onu uygun olmıyan yola sevkedebilir. Bundan dolayı terbiyeciler çocuğun emir ve istibdat altında bulunmasını fırsat bilerek, bilgiden mahrum kalmasın diye, ona Kur'an öğretiyorlar. Çocuğun öğreniminin, arkası kesilmeden, devam ettireceği ve öğretimi kabul edeceği hakkında inanç ve bir inan hâsıl olduğu takdirde, kadının ileri sürdüğü bu metod, Batı ve Doğu ahalisinin takibetmekte olduğu metoddan daha iyi ve güzeldir. Fakat Tanrı arzu ettiği gibi hükmeder, kimse O'nun hükmünü takibedemez.

34. FASIL

Öğrencilere sert davranmanın zararlı olduğuna dair.

Eğitim ve öğretim işlerinde öğrencilere, bilhassa küçük yaştaki çocuklara sert davranmak zararlıdır. Çünkü bu sert davranmalar öğrencilerde kötü bir alışkanlık yaratır. Köle ve hizmeti şiddet ve kahir gösterilerek terbiye edilirse de, bu türlü terbiye öğrencinin ruh ve yaradılışına baskı yapıp onların neşesini, iş ve çalışma sevgisini yok eder ve onları tembelliğe ve kızgın ellerin kendilerine uzanmasından korkarak. yalana ve kötülüğe, sevkeder. Kalblerinde sakladıklarının ve düşündüklerinin tersini söylemeye alıştırır. Bu eğitim onları her zaman düzen ve hile yolunu seçmeye götürür. Git gide bu haller onlar için âdet ve karakter haline gelir. Sosyal hayatla ve medenîleşmekle elde edilecek üstünlükleri, şahsını ve ailesini (ve cemiyeti) korumaya alışmaktan ibaret olan insanlığın mânasını bozar. Bu gibi hususlarda başkalarının çoluk çocuğu derecesine inerek kendini ve ailesini korumak hususunda başkalarına muhtaç olur. Bunun bir sonucu olarak ruhları faziletler ve güzel karakterler kesbetmekten çekinir, tembelleşirler, nefsler bu gibi faziletler ve insanlık için gereken meziyetler kazanmaya yanaşmazlar. İnsanlığın en aşağı derecesine inerler, düşkünleşirler. Başkaların kötülüğü ve boyunduruğu altına giren kavimlerin hali de böyledir. Emir ve işi kendi elinde olmayıp da

başkalarının elinde bulunan, idare ve eğemenliklerini kaybeden herkesin ve her kaymin hali de böyledir. Bu, denenmiş ve bilinmiş bir şeydir. Yahudilere bak, başkalarının kötülüğü ve boyunduruğu altında yaşamanın bir sonucu olarak, karakterleri bozulmuş her yerde ve her yüzyılda (Haraç) diye tavsif olunmuşlardır. Bu meşhur terime göre alçak, dolandırıcı ve kötü ve hilekâr demektir. Bunun sebebi yukarda anlattığımız gibi başkalarının kahır ve zulmü altında yaşamalarıdır.

Bundan dolayı öğretmen, baba (ve anne) ler edeb ve terbiye vereceğiz diye çocuklara karşı sert davranmamalıdırlar. Muhammed bin Ebu Zeyd öğretmen ve öğrenciler hakkında yazmış olduğu eserinde: "Öğretmen kendinden bilgi öğrenmekte olan çocukları cezaya çarptırmak zorunda olunca, üç kamçıdan fazla vurmamalıdır." der. 'Ömer (Tanrı onu yarlıgasın): "Şeriatin edeb vermediği, terbiye etmediği kimseyi Tanrı terbiye etmez." demiştir. 'Ömer bu sözüyle kişileri cezalara çarptırmak ve tedip edilmek suretyile düşük ve hakîr düşürmekten korumak istemiştir. O, bu sözleriyle kişileri cezaya çarptırmak için gereken ölçünün şeriat tarafından tâyin olunan ölçü olduğunu bildirmiştir. Çünkü şeriatçi kişilerin fayda ve maslahatlarını herkesten iyi bilir. Harunu'r-Reşid'in oğlu Emin'e Halef-i Ahmer'i öğretmen tâyin ettiğinde, Halef'e söylemiş olduğu sözleri eğitim sistemlerinin güzel bir örneğini teşkil eder. Halife, Ah-

mer'e hitap edip şöyle demiştir: "Ey Ahmer! Müminler emîri, ciğerparesini ve kalbinin meyvası olan oğlunu senin terbiyene teslim etmekle, senin elini ona uzatmış ve onun sana boyun eğmesini vacib kılmıştır. Sen ona Müminler Emîrinin belirttiği gibi muamele et. Ona Kur'an okut, tarih öğret, şiirler rivayet et. Sünnetleri bildir, sözlerin söylenecek yerlerini ve başlangıçlarını, başka bir deyişle söz söylemek niteliğini göster. Yersiz ve uygunsuz gülmesine engel ol, yanına Haşimoğullarının ihtiyarları ve saygı değer kişiler girdiğinde, saygı göstermeyi öğret, emîrler ve komutanlar katına girdiğinde toplantıyı idare etmeye alıştır. Vaktini boşa geçirtmekten sakın. Her dakikasını onun için faydalı olan bilgiyi vermek için fırsat bil. Fakat bunları öğretirken kaygulandırmak (ve usandırmak) suretiyle onun zihnini öldürmekten sakınmakla beraber, müsamaha göstererek vaktini boş geçirmeye ve tembelliğe da alıştırmamalısın, imkân derecesinde ona nüfuz edip yumuşaklıkla muamele et. Ancak yumuşaklıkla yola getiremediğin takdirde sertlik göster.

35. FASIL

Bilgi öğrenmek düşüncesiyle gezinin, bilginler ve üstatlarla görüşmenin öğrenim için faydalı ve üstün bir iş olduğuna dair.

Bunun sebebi şudur: Kişiler bilgi, ahlâk ve başkalarından öğrenecekleri meslek, mezheb ve

faziletleri bazan öğretmenlerden öğrenmek ve onların telkinleriyle, bazan da o işle, ehli olanların işlediklerini bizzat görmek ve o kimseleri kendılerine örnek etmek suretiyle öğrenirler. Bizzat o işi işlemek ve ehlinin o isi işlediğini öğrenmek, onun fikirde yerleşmesi bakımından daha kuvvetli olur, daha derin izler bırakır. Öğrendiği üstat ve öğretmenlerinin çokluğu nispetinde bir alışkanlık ve meleke husule gelir ve sağlamlaşır. Bilgiler öğrenirken terimlerin çokluğu öğrencının düşüncelerini karıştırır, bundan ötürü birçoğu bu terimleri, bilgilerin bir parçası sanar. Bu yanlış düşünce ancak çeşitli yollar ve senetler ile ayrı ayrı öğretmenlerden bizzat öğrenmek suretiyle doğrulanabilir. Öğrencinin bilgi mensuplariyle görüşerek türlü üstatlardan öğrenmesi ve bunların terim ve öğretim sistemlerinin çeşitli olduğunu görmesi, onun terimleri ayırt edebilmesı için faydalıdır. O, bu sayede terimlerin ancak bir ifade ve ulaştırma vasıtası olduğunu bilir. Alışkanlık istidadı kuvvetlenir. Melekeleri sağlamlaşır ve bu suretle bilgilerini düzeltir. Bizzat üstatlardan öğrenmesi ve onlardan defalarca işitmesi bu bilgileri birbirinden ayırt edebilmesine yarar. Buna ancak Tanrı'nın kendilerine bilgi yollarını kolaylaştırmış ve doğru yolu göstermiş olduğu kimseler nail olurlar. Bilgi öğrenmek üzere gezip üstatlarla görüşmenin, bilgiyi doğrudan doğruya onlardan öğrenmenin faydalı ve bilgiyi mükemmelleştirmesi bakımın-

dan da önemli olduğu bir gerçektir. Tanrı dilediği kullarına doğru yolu gösterir.

36. FASIL

Beşer cinsleri arasında din bilginlerinin, politika ve onun yolları ve metodlarından en uzak kimseler olduğuna dair.

Bunun sebebi şudur: Bilginler düşünce ve akıllarını incelemelerde bulunmaya ve derin anlamlara dalmaya alıştırmış, duygularla bilinen maddî şeylerle meşgul olmaktan uzaklaşmış ve bu bildiklerini bütün ve genel kalıplara sokmaya alışmış olan kişilerdir. Onlar duygularla duydukları bu şeyleri maddelerden sıyırıp alarak bütün ve genel kalıplara sokarlar. Ayrı ayrı maddelere, şahıs, zümre, sınıf ve kavme göre hükmetmeye alışmış değildirler, onlar bütün ve genel olan hükümler verirler. Onlar ancak bundan sonra bu genel hükümleri dışa ait şeylere uygularlar. Üstelik alıştıkları fıkıhtaki kıyaslarına uygun olarak, durum, hal ve olayları benzerleri ile ölçerler. Bu suretle bunların hüküm ve incelemeleri hep zihnî ve fikrî olup, ancak inceleme ve araştırmaları bittikten sonra dıştaki gerçeğe ve vakıa uygularlar. Böylece bunlar şer'î hükümlerde olduğu gibi, hükmün doğruluğunu anlamak için, gerçekte olan şeyin zihinde olan şeye uygun olup olmadığını araştırırlar.

Şer'î hükümler kitap ve sünnetten ezberlediklerinin bir dalı, bir parçası olup, din bilgileri şer'î hükümler verriken, vakın zihindeki bu anlam ve kavramlara uygun olup olmadığını araştırdıkları gibi, politika işlerinde de bu usule göre hareket ederler.

Bunların ölçüleri aklî bilgilerdeki incelemelerin tersinedir. Aklî bilgilerde anlam ve kavramların dışa ve gerçeğe uygun olup olmaması bakımından incelenir. Kısacası bu bilginler düşünceye ait olan inceleme ve araştırmalarında hep bu metodla hareket ederler, kendilerini buna alıştırmışlardır. Bundan başka metod bilmezler. Politika ve memleket işlerinde politikacı daima hariç ve vakii ve buna bağlı olan durumları göz önünde bulundurmak zorundadır. Çünkü politik işler ve haller belirsiz olup, bu halleri kendi benzerlerine katmaya engel olan durum ve sebeplerin bulunması, bunun ölçüsünün uygulanmak istenilen ölçünün aykırı olması mümkündür. Sosyal hayat ve bayındırlık işlerinden hiçbir nesneyi diğeriyle ölçmek doğru değildir. Çünkü bu iki hal bir yönden birbirine benzediği halde, başka birçok bakımdan da birbirine benzememeleri ve başka başka olmaları mümkündür. Din bilginleri hükümleri genelleştirmeye, iş ve olayları birbiriyle ölçmeye ve karşılaştırmaya alışmış ve kendilerini bırakmış oldukları için politika işleriyle uğraştıkları zamanda politika işlerini de alıştıkları ve benimsedikleri bu kalıba sokup, bu yol ile istidlâl ederek, birçok yanlışlıklara kat-

lanacaklardır. Bundan ötürü idare ve politika işlerinde onlara güvenilmez. Devlet idaresinde ve politika işlerinde sosyal hayat yaşıyan topluluklarıın üstün zekâ ve akıl sahibi olan fertlerine güvenilmez. Çünkü zihin ve fikirleri keskin olduğundan bunlar da islâm hukukçuları gibi, anlama kıyaslara ve benzerlere dalarak hükümlerinde yanılırlar. Orta derecede zekâ, akıl ve sağlâm bir tabiat sahibi olan âdi bir kimse ise aklı ve düşüncesi bu gibi derin anlamlara ve kıyaslara dalamıyacağından ve bu gibi fikrî ölçülere âdet edinmemiş olduğundan, her madde, olay ve halden her sınıf ve her şahsı kendisine mahsus olan özellik ve hale göre ayrı ayrı olarak ölçer ve hükmeder. Kıyasla ve genel kurallara göre hükmetmez. Çoğunlukla her maddeyi kendi özelliğine göre ayrı hükme tâbi tutar, gözünü ve düşüncesini hissî olan maddelerden ayırmaz. Akıl ve düşüncesi, duygu ile duyulan nesnelerin öbür tarafına geçmez. Onun hali yüzgecin, denizin dalgalandığı zamanki haline benzer. Yüzgeç deniz kıyısından ayrılmadığı gibi o da duygu ile duyulan nesnelerden ayrılmaz. Şair diyor: Yüzdüğün zaman kıyıdan uzaklaşma, çünkü kurtuluş ondadır.

Bundan dolayı bu sınıftan olanların idare ve politikasına güvenilir, kendi kavminden olanlara karşı muameleleri doğru olur, yaşayışlarını düzenlerler, görüş ve düşünceleri yerinde olduğu için halkı ziyan ve zararlardan korular. Her bilginin üstünde bilgin vardır.

Bu açıklamamızdan anlaşıldığına göre kaymaları çok olduğu, ve hislerden uzak bulunduğu için, mantığın yanılmamasına da güvenilmez. Çünkü mantık ikinci derecedeki mâkulâtı (makulleri) inceler. Yakîn derecesinde bilgi edinmek, açık olarak tatbik etmek istenildiği vakit, bu mâkullerde hükümleri, kaidelere göre vermekten alıkoyan maddeler bulunabilir. Maddelerden sıyırması daha kolay olan ilk mâkullere gelince, durum böyle değildir. Çünkü ilk mâkuller hayalî olup, duygularla bilinen maddeleri hayalde saklamakta, maddelerinin suretleri, bunların gerçeğe uygun olduğunu bildirmektedir. Yüce ve her eksiklikten uzak olan Tanrı bilir ve her başarı O'nun yardımiyle elde edilir.

37. FASIL

İslâmlıkta bilginlerden çoğunun arap olmıyan kavimlerden olduğuna dair.

İslâm ulusunun aslı arap ve Peygamberlerin arap olmasına rağmen gerek şer'î bilgilerin ve gerek fen mensuplarının, pek azı hariç, çoğunun arap olmıyan kavimlerden yetişen bilginler olması garip ve az görülen hallerdendir. Bu bilginler arasında soyu sopu arap olanları da varsa da, bunlar da dil ve eğitim bakımından arap olmadıkları gibi, üstatları da arap değildi. Bunun sebebi şudur: Arap kavmi ilk önce sade ve göçebe bir hayat yaşıyor, bunun bir sonucu ola-

rak bilgi ve zenaattan uzak bulunuyordu. Tanrı'nın emir ve yasaklarından ibaret olan şeriat hükümleri, raviler tarafından ezberden nakledilir. Bunlar bu hükümlerin kaynağı olan Kur'an âyetlerini ve hadisleri şeriatin sahibi olan Peygamberden ve onun sahabelerinden işitip, nakletmek suretiyle biliyorlardı. O çağda araplar eğitim eserleri yazmanın, bilgileri derlemenin (tedvin) ne olduğunu bilmiyorlardı. Bu işe koyulmadıkları gibi bunlara ihtiyaçları da yoktu. Sahabe ve tabîler, yani sahabeler çağını idrak edenler günlerinde bile hal ve durum bu merkezde idi. Bu bilgileri beyan ve nakledenler Karî'in cemi sıgası olan Kurra' adiyle anılırlardı ki kitap okuyanlar demektir. Araplar okuyup yazmak bilmiyorlardı. Arap oldukları için sahabelerin hepsi de okumak yazmak bilmiyen kimselerdi. Buna işaret edilmek ve kitap okuyabilenleri bunlardan ayırt etmek üzere Kurra' adı verildi. Tanrı'nın kitabını ve Peygamberden nakledilen hadisleri okuyanlar demektir. Çünkü bunlar şeriat hükümlerini ancak Kur'andan ve çoğunluk Kur'anı tefsir ve açıklamaktan ibaret olan hadislerden öğreniyorlardı. Tanrı Elçisi: "Ben size (doğru yolu gösteren) iki nesne bıraktım. Bu iki nesne ile amel edip, bunlardan ayrılmadığınız müddetçe doğru yoldan ayrılarak azgınlar yoluna sapmazsınız. Bu iki nesnenin biri Tanrı'nın kitabı, ikincisi sünnetlerimdir." Fakat halife Harun Reşid çağından beri ve ondan sonra, zamanların geçmesiyle, Peygamberin sahabelerinden olan rivayet ve se-

netler arttıktan sonra, Kur'an âyetlerini açıklamak üzere ve zayi olmasından korkarak, hadisleri yazı ile tesbit etmek zaruret ihâsıl oldu. Sonradan senetlerin kimler tarafından rivayet edilmiş olduğunu, doğruluğunu ve derecelerini anlamak için hadis nakledenleri, rivayetlerini, bu suretle hadisleri zaafa uğratacak hallerden tebri'e edenlerin adaletli kimseler olup olmadıklarım öğrenmek gerekli oldu. Zamanlar geçtikçe (doğan ve yenilenen hadiseler de) Kur'an ve hadislerden istidlâl edip hükmedildi. Bununla beraber arap dili bozulduğu için (dili korumak maksadiyle) gramer ve senteks kaide ve kanunları koymak gerekli oldu. Bunun bir sonucu olarak bütün şer'î bilgiler, Kur'an ve hadislerden hüküm çıkarabilmeye alışmaktan (meleke kazanmaktan) ve benzerlerine benzeterek kıyas yoluyla hükmetmekten ibaret oldu. Bunların her biri ancak alet ve aracı olan bilgilerle bilindiği için, âyet ve hadislerden hükümler çıkarabilmek ve kıyasları öğrenmek arap dilinin kural ve kanunlarını öğrenmeye dayanır. Bid'atler — Peygamber ve sahabeler çağında bulunmıyan işler — ve dinden bir yana sapmalar çoğaldığı için iman akidelerini korumak gerekti. Bu bilgilerin her biri öğrenmeye ve melekeye muhtaç olan bilgiler için, başka zenaatlar gibi birer zenaat şeklini aldı. Biz yukarda zenaatların yerleşik ve sosyal hayat yaşıyanların mesleği olup, arapların zenaatlarından çok uzak bir kavim olduğunu anlatmıştık. Bundan dolayı bilgiler yerleşik ve medenî hayat ya-

şıyanlara mahsus bir zenaat ve meslek olmuştur. O çağda yerleşik ve medenî hayat yaşıyanlar arap olmıyan kavimler, köle ve azatlılar gibi, medeniyet ve sosyal hayat ve bu hayatın icap ve isteklerinden olan hüner ve zenaatlarda, acemlere bağlı bulunan ve yerleşik bir hayat yaşıyan kimseler idi. Çünkü o günlerde Eski Fars Devletleri çağından beri yerleşik ve medenî hayata kavuşmuş olan kavim acemlerdi. Gramer ve sentaks bilgini Sibeveyh, Farisî, bunlardan sonra Zeccac soyca hep acem idiler. Bunlar ancak arap dili ile okumuşlar, araplarla karışmak suretiyle ve eğitim yoluyla arapçayı öğrendikten sonra, gelecek soylar için de arap dilinin kural ve kanunlarını tesbit etmişler ve hazırlamışlardı. Hadis bilgin ve ravillerinin çoğu da arap olmıyan kavimlerden olup, bunlar hadisleri islâmlardan öğrenerek ezberlemişlerdi. Arap kavminden olan hadis bilginleri bile dil ve eğitim bakımından acemleşmiş kimselerdi. Usul-ü fıkıh bilginlerinin hepsi bilindiği gibi hep arap olmıyan kavimlerdendi. Kelâm Tefsir bilginlerinin çoğu da arap soyundan gelmiyen kişilerdi. Böylece bilgiyi ancak arap olmıyan kimseler hıfz ve tedvin etmişler ve Tanrı Elçisinin: **"Bilgi göğün etrafına asılmış olsa idi, Fars'tan bir kavim oraya ulaşarak onu elde ederdi."** (19) hadisindeki müjdenin örneği olmuşlardır. Yerleşik hayat ve bilginin geçtiği çağı idrak edip göçebe yaşayışı bırakarak madenî hayat yaşıyan araplara gelince, bunlar Abbasiler Devletinin başında bulunan, devleti

koruyan idare, politika adamları oldukları için bilgiyle meşgul olacak vakit bulamadılar. Üstelik bilgiler bir zenaat şeklini aldığı için onunla meşgul olmayı kendileri için küçüklük sayarak, bilgi öğrenmeye yanaşmadılar. Başkanlar her zaman hüner ve zenaatla, bunlarla ilgili olan şeylerle uğraşmaktan çekinmişlerdir. Bundan ötürü bilgilerde uğraşmayı, bunlarla uğraşıp duran, arap olmıyan kimselere ve arap olmıyan babalardan doğmuş olanlara bırakmışlardır. Bilgi ile meşgul olmak onlar için bir din hükmünde olduğundan, bu başkanlar bilgi alanlarında çalışmayı onların hak ve hukukundan saymışlar, ve onları büsbütün küçük görmemişlerdi. Devlet idaresi büsbütün araplar elinden çıkıncaya kadar bu hal devam etti. İdare arap olmıyan kavimlerin eline geçtikten sonra bunlar şeriat bilgilerinin yabancısı oldukları için bu bilgilerle uğraşanları küçük gördüler. Çünkü bu eserin dinî rütbe ve görevleri bölümünde anlattığımız gibi, bunlara göre şeriat bilgileri, mensupları devlet ve politika işleri için faydasız kimselerdir, şeriat bilgilerini öğrenmek kendileri ve devlet için faydasız bir şeydir. Şeriat bilgileri bilginlerinin hepsinin veyahut çoğunun arap olmıyan kavimlerden yetişmiş olmasını anlatırken ileri sürdüğümüz sebep ve âmiller işte bunları ibarettir.

Aklî bilgilere gelince bu bilgiler ancak bilgi alanlarında çalışanlar, türlü bilgi dallarına intisap ederek, bilgiler zenaat şeklini aldıktan, fenler ve yazarları birbirinden ayrıldıktan sonra

islâmlar arasında türemiştir. Bu bilgilerle de ancak arap olmıyanlar meşgul olmuş, araplar bu bilgileri öğrenmemişler, bundan ötürü aklî bilgiler arap olmıyanlara mahsus bir bilgi olmuştur. Bu bilgilerle de diğer zenaatlar gibi arap olmıyan kavimlerden araplaşmış olan kimseler meşgul olmuşlardır. Arap olmıyan kavimler medenî ve yerleşik hayat yaşadığı ve yurtları olan Irak, Horasan ve Mâverau'n-Nehr bayındır olduğu müddetçe islâm yurtlarının durumu böyleydi. O ülkeler ve şehirler yıkılmaya yüz tuttuktan sonra, bilgi ve zenaatların gelişmesinde ve türemesinde Tanrı'nın bir sır ve hikmeti olmak üzere, arap olmıyan bu kavimler, yerleşik ve medenî yaşayışı bırakarak, göçebe olduktan sonra bütün bilgi ve zenaatlarını kaybettiler. Bilgi ve zenaatlar medeniyet ve sosyal hayatı ilerletmiş ve geliştirmiş olan diğer islâm yurtlarına inhisar etti. Çağımızda ise bayındırlığı en gelişmiş olan ülke Mısır'-dır. Mısır dünyanın annesi ve islâmlığın kubbesidir. Bilgi ve zenaatların kaynağıdır. Orada hükümet sürmekte olan devlet bayındırdığın bir kısmını koruduğu ve bayındırlık baki kaldığı için, Maverâu'n-Nehr kısmen medeniliğini saklıyabilmiştir. Bu yüzden ahalisi arasında kısmen bilgi ve zenaat adamları bulunduğu inkâr edilemez. Bilginlerinden bazısının memleketimize gelen eserleri bunu göstermektedir. Bu zat Sa'dü'd-Din Teftazânı'dir. Arap olmıyan soylardan gelenler arasında, imam (Fahrü'd-Din Razî) İbni Hatib ile Nasîrü'd-Din Tusî'den sonra, adı geçen Tefta-

nî hariç olmak üzere, sözüne ve düşüncesinin yerinde oluşuna güvenilecek kimseler yetişmiş olduğunu bilmiyoruz. (20) Bu sözlerimize dikkat edersen yaratılışın hallerinde acaip durumlar göreceksin. Tanrı dilediğini yaratır. O'ndan başka yaratan yoktur. O birdir, dengi ve ortağı yoktur. Devlet ve gerçek mülk onundur. Her nesneye gücü yeter. Tanrı'nın yardımı bize yeter. O ne hoş vekildir, bütün hamdlar O'na mahsustur.

38. FASIL

Arap Dili Bilgileri

Arap dili dört temele dayanır. Biri lûgat, ikincisi gramer ve sentaks, (sarf ve nahiv) üçüncüsü beyan. dördüncüsü edebiyattır. Kur'an ve hadislerden şer'î hükümler çıkarmak bu bilgileri bilmeye dayandığı, bunları nakleden sahabe ve tabîlerin arap, Kur'an ve hadisler bu dil ile açıklanmış olduğu için islâm şeriatini öğrenmek istiyenler bu bilgileri öğrenmek zorundadırlar. Aşağıda bu bilgilere dair ayr ıayrı olarak vereceğimiz malûmattan anlaşılacağı, gibi, bilgiler maksatları söz ile anlatmanın derecelerin. ifadelerın, mertebelerinin birbirinden farklı olması ölçüsünde tekit, takviye, açıklama bakımından da gramer ve sentakstır. Çünkü kelime ve cümlelerin delâleti ile maksatların asıl ve dayanakları gramer ve sentaks sayesinde anlaşılır. Fail mefulden, mübteda haberden, bu bilginin yardımiyle ayırt

edilir. Bu bilgi olmasaydı, ifadenin aslı belirsiz kalırdı. Kelimelerin çoğunun şekil ve suretleri değişmeden, olduğu gibi kalmış olsaydı, lûgat bilgisi önemi bakımından bu bilgilerin başında gelirdı. İsnat, müsnet ve müsnedinileyhleri (21) anlatan irâblar ise büsbütün değişmekte ve eserleri bile kalmamaktadır. Bundan dolayı gramer ve sentaks, lûgat bilgisine nispetle daha çok önemlidir. Çünkü gramer, sentaks bilgisi bilinmediği takdirde anlaşmak ve anlatmak imkânsız bir hale gelirdi. Lûgatin hali ise böyle değildir. Yüce ve her eksiklikten uzak olan Tanrı bilir. O'nun yardımiyle başarılar elde edilir.

Nahiv Bilgisi

Bil ki lûgat, örf ve âdette, söz söyliyen adamın kendi maksadını anlatan sözü ve anlatmasıdır. Bu deyiş ve anlatış ise dilin bir işi olup, bu işi işliyen organda, yani dilde, alışkanlık (meleke) husule gelmesi geerklidir. Bu alışkanlık her kavimde kendi terimlerine uygun olarak husule gelir. Arap dilinde husule gelen bu alışkanlık, en güzel, maksatları en açık anlatan (meleke) dir. Bu da harekeler gibi bir takım bilgilerin yardımıyle meselâ faili, mefulden ayırt eden ve esreli olması gereken tamlamaları harekelerle, başka sözlerle anlatmak zahmet ve külfetine katlanmadan, fiilleri şahıslara ulaştıran ve bağlıyan harfler gibi, kelimelerin delâle-

tinden başka birçok anlamları anlatmasından ileri gelmektedir. Böylece ayrı :limelerin delâletinden başka kavramları anlatmak, arap dilinden başkasında yoktur. Başka kavimlerin dilinde ise, her anlam ve hal o anlam ve hali anlatmaya mahsus olan kelimelerle anlatılır. O kavimlerin dilinde bu bir zarurettir. Bundan ötürü arap olmıyan kavimlerin dilinde anlatılmak istenilen anlam ve maksatlar arap diline göre daha uzun tâbirlerle anlatılmaktadır ki, biz bu anlamları daha kısa ifadelerle anlatabiliyoruz. Peygamber (ona Tanrı'nın selevat ve selâmları onun üzerine olsun) in: **"Bana birçok anlamları kendinde toplıyan kelimeler verildi, benim için söz ve ifadeler çok kısaltıldı."** sözü bunu anlatır. Bundan da anlaşıldığına göre arap dilinde harfler, harekeler, kelime ve cümlelerin şekil ve suretleri anlam ve maksatları anlatmaya hizmet eder. Araplar öğretim ve tahsil zahmetlerine katlanmadan bunları bilirler. Bu hal arap dilinde bir alışkanlık (meleke) den ibaret olup, çağımızda çocuklarımız dilimizi nasıl öğreniyorlarsa, eski araplar da biri öbüründen işitmek suretiyle buna alışıyorlarlardı. İslâmlık ortaya çıkıp, başka devletlerin toprak ve ülkelerini almak üzere Hicaz'dan ayrıldıktan ve diğer kavimlerle karıştıktan sonra, onların bu melekeleri değişti. Araplaşmış olan başka kavimlerin, arabın bu meleke ve konuşmasına aykırı olarak konuşmaları, bu melekeleri bozuldu. Çünkü işitmek, dilde melekenin asıl ve temelidir. İlim adamları bu melekenin büsbü-

tün değişmesinden ve oradan uzun zamanlar geçmesi sonunda Kur'an ve Hadisi anlamıyacak dereceye gelmekten korktukları için, arap sözlerinin ve cümlelerinin kullanılış şekillerinden faydalanarak, bu melekenin korunmasına hizmet eden arap dilinin kural ve kanunlarını ortaya koydular. Bu kural ve kanunlar diğer kurallar gibi genel ve bütün olduğu için bütün başka sözleri ve cümleleri bunlara kıyas ettiler. Benzerlerini diğer benzerlerle karşılaştırdılar. Her fail merfu-zammeli veyahut tenvinlidir, her meful mensub-fethali veyahut üst tenvinlidir. Mübteda merfudur (ötreli) gibi kurallar bu cümledendir. Bundan sonra hareketlerinin değişmesiyle, kelimelerin anlamlara delâletlerinin değişmesini gözden geçirdiklerinde, bu değişmelere 'irab adını verdiler ve bunu bir terim olarak kabul ettiler. Bu değişmeyi gerektiren sebebi âmil adiyle andılar ve buna benzer kurallar koydular. Bunların her biri kendilerine mahsus bir terim halini aldı. Sonunda bu kural ve kanunları eserlerinde topladılar. Bu bilgi bu alanda çalışanlara mahsus bir meslek ve zenaat oldu ve buna Nahiv adı verildi. Bu bilgiye dair ilk eser Kinane oğullarından Ebu Esved Du'elî tarafından yazıldı. Rivayete göre Ebu Esved bu eserini 'Ali (Tanrı onu yarlıgasın) nin tavsiyesiyle yazmıştır. 'Ali araplarda dil melekesinin bozulduğunu görünce de E u Esved'e bu melekeyi korumasını tavsiye etmiştir. 'Ali'nin bu tavsiyes iüzerine Ebu Esved arap dilini incelemek, sonunda çağımızda okun-

makta olan kanunlarla bu melekeyi za'bt ve tesbit etmeye çalışmıştır. Bundan sonra başkaları da bu bilgiye dair eserler yazdılar. Reşid'in halifeliği çağında Halid bin Ahmed Ferahidî yetişti. Bu çağda araplar artık bu melekeyi kaybetmiş bir halde bulunduklarından, bu bilgiyi derlemeye (tedvine) daha çok ihtiyaç hissedildiği için, o, bu bilgiyi ayıklıyarak, bütün bir hale getirdi. Bölümlerini tertip etti. Sibeveyh ondan bu bilgiyi öğrenerek, dalını budaklarını bütünledi. Birçok delil ve tanıklarını topladı. Herkesçe tanınmış ve sonradan yazılan eserler için bir örnek teşkil etmiş olan eserini yazdı. Bundan sonra Ebu 'Ali Farisî ile Ebu Kasım Zeccac yetişti. Bunlar bu bilginin üstadı olan Sibeveyh'in metoduna göre, öğrenciler için kısa eserler yazdılar. Bundan sonra bu bilgiye dair sözler uzadı, arapların eski şehirleri olan Basra ve Kûfe'de bu bilgi mensupları arasında anlaşmazlıklar başgösterdi. Aralarında deliller ileri sürmeler çoğaldı, bunun bir sonucu olarak bu ilmin öğretim metodları birbirinden ayrıldı. Bu kaide ve kanunlar hakkında fikirleri türlüce olduğu için Kur'an âyetlerinin birçoğunun 'irabında anlaşmazlıklar türedi. Öğrenciler için bu bilgiyi öğrenme süresi uzadı. Sonradan yetişen bilginler kısaltma usulünü seçerek bütün nakledilenleri kısaca yazdıkları eserlerinde toplamak suretiyle, bu uzun eserleri kısalttılar. İbni Malik (Teshil) adlı eserinde ve onun yolunu takibedenler de bu usulü seçtiler. Yahut Zemahşerî (Mufassal) ında ve İbni Hacib, Mukaddime

(Kâfiye) sinde yaptığı gibi, öğrenciler için gereken başlıca kurallarını eserlerinde topladılar. İbni Malik büyük ve küçük hacimdeki iki (Urcuze) sinde ve İbni Mu'tî bin bilgiye dair olan eserlerini manzum olarak yazdılar. Sözün kısası bu bilgiye dair sayıp tükenmez derecede çok eser yazılmıştır. Bu bilginin öğretim metodu çeşitlidir. İlk önce bu bilgiyle meşgul olanların öğretim metodu birbirinden farklı olduğu gibi, Kûfe, Basra, Bağdat ve Endülüs'lü bilginlerin metotları da birbirine uymaz. Bayındırlığın gerilemesiyle diğer bilgilerde alçalma husule geldiği gibi, aynı sebepten dolayı bu bilgi de az kalsın ortadan kalkacaktı. Fakat bu yüzyıllarda Mısır bilginlerinden Cemale'd-Din bin Hişam kalemiyle yazılan değerli bir eser Batı Afrikaya geldi. Bilgin irap hüküm ve kaidelerini kısa ve uzunca olmak üzere bu eserinde toplamış, harfler, müfred, kelime ve cümleleri incelemiş, Nahiv'in birçok bölümlerinde tekrarlanmış olanlarını çıkartmış, bu eserine (Mugni) adını vermiştir ki diğer eserlerden müstağni kılar, demektir. Kur'anın irablarının hepsine işaret ve bunların hepsini ayrı ayrı bölümlerde düzgün bir surette zabt etmiştir. Bu zatın bu bilgide yüksek derecede bir bilgin ve uzman olduğuna bu eseri tanıklık eder. Bilgin bu eserini yazarken İbni Cinnî'nin eserini örnek edinen ve onun terimlerini kabul etmiş olan Musullu bilginlerin metodunu örnek edinmiş gibidir. Bilgin kendisinin meleke ve vukufunun pek derin olduğunu gösteren acaip eser meydana getirmiştir.

Tanrı arzu ettiğini yaratmak suretiyle yarattıklarını çoğaltır.

Lûgat bilgisi

Bu bilgi kelimelerin lûgat anlamını, başka bir deyişle kelimelerin ne gibi anlamları anlattığını bildiren bir bilgidir. Çünkü bilginler teriminde irab adiyle anılan harekelerle anlamları anlatmak melekesi bozulduktan sonra, yukarda andığımız gibi, bilginler bu melekeyi korumak için kaide ve kanunlar koydular. Arap olmıyan kavimlerle karışmanın bir sonucu olarak, bu bozulma devam edip kelime ve sözlerin asıl konulmuş olan anlamlarına da sirayet etti. Araplaşmış olanların, arap dilinde kullanılan açık ifadelere aykırı olan terimlere meyletmelerinin bir sonucu olarak arapça kelimelerin birçoğu, asıl ve koyulmuş oldukları şekil ve anlamlarından başkasında kullanılmaya başlandı. Dilin büsbütün bozulmasından ve bunun bir sonucu olarak Kur'an ve hadisleri anlamıyacak bir hale gelmekten sakınarak, arapça kelimelerin asıl koyulmuş ve kullanılmakta olan şekil ve anlamlarını korumak gerekli olduğu için, dil bilginlerinden birçoğu bu alanda ciddî bir surette çalışmaya başladılar. Okuyup imlâ ettirmek suretiyle (22) birçok eserler vücuda getirdiler. Bu alanda en ileri gelen uzman Halil bin Ahmed Ferahidî olup, (Kitap el-'ayn) adlı eseri yazdı. Uzman bu eserinde hece harflerinden terkip edilen bütün kelimeleri topladı. Bu kelimele-

ri iki, üç, dört ve beş harfli olmak üzere bölümlere ayırdı. Arapçada kelimeler terkibinin en son sının beş harfli olmaktır. Halil bunların hepsini hesap ve sayı çerçevesi içinde zaptetmeyi başarmıştır. Çünkü iki harfli olan bütün kelimeler birden 27 ye kadar sırasiyle, sayarak toplama sonunda gelmiştir. Bu sayı ise hece harflerinden bir sayı eksiktir. Çünkü hece harfleri 38dir. Böylece Halil'in eserinde iki harfli kelimelerin sayısı 27 olmuştur. Bundan sonra hece harflerinin ikincisi de kalan 26 harfle, üçüncü ve dördüncü ve sonuncusuna kadar bütün hece harfleri bu şekilde sıralanmıştır. Nihayet 27 nci harf 27 ile beraber ele alınarak ikisinden iki harfli kelimeler yapılmıştır. İşte bu şekilde terkip edilmiş iki taraflı kelimelerin toplamı birden 27 ye kadar sırasiyle sayılmakla, hesap bilginlerinin yapmış olduğu toplam usulüne göre hareket edilmiştir. Kelimelerin terkibinde harfleri takdim ve tehir, yani yerlerini değiştirerek öne ve arkaya almak muteber olduğu için, iki harfli kelimelerin şekillerini değiştirmek üzere yukarda anılan toplam bir o kadar artırılır, bunun hâsılı iki harfli kelimelerin toplamını teşkil eder. Üç harfli kelimeler, iki harfli kelimelerin birden başlıyarak 26 ya kadar olan toplamının hâsılına çarpmakla meydana çıkar Çünkü bir harf artırmakla, üç harfli bir kelimenin şeklini alan her iki harfli kelime, hece harflerinden iki harfli kelimeler terkibinden kalan 26 harften her biriyle, bir harf gibi sayılarak, birden 26 ya kadar sırasiyle toplandıktan sonra iki harfli kelime-

lerin hepsi de bu sayı ile çarpılır, bu çarpımın hâsılı da üç harfli kelimelerin tersine çevrilen (ve matlup olan) şekil ve sureti olan altıyı çarpmakla üç harfli kelimelerin toplamı meydana çıkar. Dört ve beş harfli kelimelerle de aynı şekilde yapılır. Halil, hece harflerinden terkip edilen bütün kelimeleri işte bu usule göre toplamış, bunların fasıl ve bablarını hece harfleri üzerine tertip etmiştir. Bundan başka harflerin seslerinin oynaklanma yerlerinden, yani boğaz ve ağzın diğer organlarından çıkmasına da önem vererek, ilk önce sesleri boğazdan, bundan sonra damaktan, dişten ve dudaktan işitilmesi bakımından kelimeleri sıralamış, eserinin en sonunda hava-i harflerden sayılan a, u ve y harflerinden yapılan kelimeleri anmıştır. Bu sesleri de boğazdan işitilen harflerin (en derinden) işitileni olan (ع ='a = ayın) harfinden başlıyarak sıralamış, eski bilginler eserlerine ad verdiklerinde, kitap hangi harfle başlanmış ise kitaplarına o harfin adını verirlerdi. Üstat Halil de bu usule göre hareket edip, eserini (ع ='a = ayın) harfiyle başlamış olduğu için, eserine Kitab al-'Ayın adını vermiştir. Halil bu eserinde arap dilinde kullanılmıyan ve kullanılan kelimeleri birbirinden ayırarak anmıştır. Ağır olduğundan dört ve beş harfli kelimeler arap dilinde az kullanıldığı için, bunların mühmelleri, yani kullanılmıyanları o nispette çoktur. İki harfli kelimelerin kullanılması az olduğu için bu kelimeler dörtlü ve

beşli kelimelere eklenmiştir. Üç harfli kelimeler çok olduğundan bunların şekilleri diğerlerine nispeten çoktur. Halil bunların hepsini de eserinde pek güzel bir surette toplamıştır. Bundan sonra Ebu Bekir Zebidî yetişti. O Endülüs'te Hişam Müeyyed için hicretin dördüncü yüzyılında Halil'in ihata usulüne riayet ederek, Kitab al-' Ayn'ı kısaltmış, kullanılmıyan kelimeleri ve Halil'in eserinde delil ve tanık olarak anılan birçok maddeleri çıkartmıştır. Ezberlemeyi kolaylaştırmak üzere eseri pek güzel bir surette kısaltmıştır. Doğululardan Cevherî, Sihah'ını bilinen hece harfleri sırasiyle, hemzeden başlamak suretiyle ve kişiler çoğunluk, kelimelerin son harflerini bilmeye muhtaç oldukları için, bölüm başlarını kelimelerin son harflerine göre tertip etmiştir. Halil'i kendine örnek ederek lûgati onun kitabının çerçevesi içinde toplanmıştır. Onun ihatası dışına çıkmamıştır. Bundan sonra Danya ahalisinden Endülüslü İbni Side yetişerek 'Ali bin Mücahid hükümet sürdüğü çağda, yine o usulde ve aynı çerçeve içinde (Ayn Kitabı usulünde) El-Muhkem adlı eserini yazmış ve üstelik olarak kelimelerin türeme ve çekimlerinin şekillerini de göstermiştir. Bu eseri en güzel eserlerindendir, Tunus'ta hüküm süren Hafs Oğulları hükümdarlarından El-Müstansır'ın hizmetinde bulunanlardan Muhammedin bin Ebu Hüseyin İbni Side'nin bu eserini kısaltmış, tertibini Cevherî'nin tertibi şekline sokarak bölüm ve fasıllarını, kelimelerin son harfleri itibarı ile tesbit etmiştir. Bunun bir

sonucu olarak bu ilk eser bir anne ve babadan doğmuş çocuklar gibi birbirine benzemiştir. Bizim bildiğimize göre lûgat kitaplarının en ileri gelenleri bunlardır. Bunlardan başka sözlerin bir sınıf ve çeşitlerine mahsus olan kısaca yazılmış diğer lûgat kitapları vardır. Bu kitaplar lûgatin ancak bazı bölümlerini veya bütün bölümlerini içine alıyorsa da eserler kısaca yazılmış olduğu için lûgatin madde ve terkiplerini ihataları açıkça görünmüyor. Diğer uzunca yazılmış eserlerde ise. gördüğün gibi, terkipleri bakımından kelime ve maddeleri ihataları açık olarak gözükmektedir. Lûgata ayrılmış olan eserlerin biri de Zemahşerî'nin Mecaz adlı eseridir. Bilgin bu eserinde, gerçek anlamında değil de mecazî anlamında kullanılan kelimeleri toplamıştır. İfadesi çok güzel bir eserdir. Bundan başka araplar bazı kelimeleri genel anlamında kullandıktan sonra, üstelik olarak, bizce kullanılması ve asıl anlamı belli olan özel anlamlara mahsus olmak üzere başka kelimeler de kullanılır. Bundan ötürü asıl konulmuş olan anlamı ile kullanılışı arasını ayırt etmek için lûgatin fıkhı (çağımızda lûgat felsefesi adiyle anılan) bilgisini tedvin etmek zarureti hâsıl olmuştur. Bu bilgi şerefli bir bilgidir. Nitekim ebyaz kendisinde aklık bulunan her nesneyi anlatmak üzere kullanılırken sonradan ad kısmında, karaması ak renkte olanına eşheb, ak yüzlü kişiye ezher, ak renkteki koyuna emlek denilmiştir. Bunun üzerine ebyaz'ı genel olarak bunların hepsinde kullanmak bir

yanlışlık ve arap diline uymıyan bir kullanış sayılmıştır. Sa'alibî bu konuya tahsis edip ayrı bir eser yazmış ve eserine (Fıkh'ul-Lûga) adı vermiştir. Bu bilgi, kelimeleri arabın kullandığı anlam ve şekillerden başka bir şekilde kullanmaktan sakınmak için lûgat bilgisinin dikkatini kendisine en çok çeken bir bilgidir. Bundan dolayı arabın kullanması delâlet ve tanıklık etmedikçe, cümleler terkibinde, kelimelerin ilk önce koyulmuş oldukları anlamlarını bilmek kâfi değildir. Ediplerin bu bilgiye fazlaca muhtaç olmaları, kelimeleri tekil ve bileşik halinde yanlış bir şekilde kullanmaktan sakınmalarından ileri gelmektedir. Bu yanılma irablarda yanılmalara göre daha çirkin bir yanılma teşkil eder. Sonradan yetişen bilginlerden bazısı anlamları ortak olan kelime ve lâfızları bir araya toplamaya önem vererek, bunların hepsini bir araya toplamayı üzerlerine almıştır. Bu kimse işi sonuna kadar götürmemiş ise de ortak kelimelerin çoğunu bir araya toplıyabilmiştir. Hıfz etmek, ezberlemek kolay olsun diye çok kullanılan kelimeler bir araya toplanarak kısaca yazılan eserlerin sayısı çoktur. İbni Sikkit'in (Elfaz) ı ile Sa'alebî'nin (Fasîh) i ve daha başkası bunlardandır. Bunların kelimelerin ezberlenmeleri bakımından önemli oluşu telâkki birbirinden farklı olduğundan, bu eserlerin bazısı, diğerlerinden daha az sayıda kelimeyi içine almaktadır. Tanrı çok yaratıcı ve çok bilicidir. O'ndan başka besliyen yoktur.

Beyan bilgisi

Bu bilgi islâmlıkta arap diline ait başka bilgiler ve lûgat bilgisi teşekkül ettikten sonra türemiştir. Bu bilgi de dil bilgilerinden biridir. Çünkü lâfız ve kelime; ancak anlatmak ve ifade etmek, lâfızların delâleti ile anlatılmak istenilen anlamlarla ilgilidir. Çünkü söz söyliyen kimsenin sözleriyle dinliyenlere anlatmak istediği anlam ya müsnet ve müsnedinileyhlerden ibaret olan (23) müfretleri anlatmak olur, bu takdirde bu anlamlar isim, ve harflerden ibaret olan müfret maddelerle anlatılır, ya da müsnet ile müsnedinileyhi birbirinden ayırt ve zamanı tâyin etmekten ibaret olur. O zaman da bunlar irabtan ibaret olan harekelerin değişmesi ve kelimelerin yapılışı ile anlatılır. Bunlardan hepsi nahiv'de incelenen şeylerdendir. Anlatılması gereken hal ve olaylardan biri de birbiriyle konuşan ve işi işleyen kimselerin durumlarını ve işin niteliğini anlatmaktır ki bunlardan her biri anlatılmaya muhtaçtır. Çünkü anlatılmak istenilen anlamlar bunlardan başka bir şeyle tamam olmaz. Söz söyliyen kimse bunların hepsini de anlatırsa, anlatmak istediğini tamamiyle anlatmış olur. Bu andıklarımızdan biri eksik kalırsa, o söz arabın ifade tarzı sayılmaz. Çünkü arabın anlatma şekli çok geniş olup, arap yerine ve hale göre söz söyler. İrablara ve açıklamalara ilâveten arabın her yere ve duruma mahsus bir ifade tarzı vardır. Arabın Zeydün Ca'eni = Zeyd bana geldi — de-

mesi ile Ca'eni-Zeydün = bana Zeyd geldi demesi birbirinden farklıdır. Arapçada bir nesneyi cümlenin baş tarafında anmak, o sözü söyliyen kimsenin o nesneye fazlaca önem vermekte olduğunu anlatır. Demek ki (Ca'eni Zeydün) diyen kimse, Zeyd'in şahsından ziyade gelmesine önem vermiş olduğunu bildirmiş oluyor. Mevsul (24), mübhem, ma'arife (25) olmak ve isnatları teyit bakımından cümlenin parçalarının hali de böyledir. Zeydün Ka'imun (Zeyd ayakta duruyor) ve İnne Zeyden Ka'imün (Elbette Zeyd ayakta duruyor) İnne Zeyden leka'imün cümleleri irab bakımından her ne kadar birbirine benziyor, yani her üçü tenvinli ise de, delâletleri bakımından birbirinden başkadır. Çünkü birincisi tekitsiz olup, tereddüt ve inkâr etmiyen, ikincisi tereddüt içinde bulunan, üçüncüsü Zeyd'in ayakta bulunma halini inkâr eden kimseye söylenir ki bunların anlamları birbirinden başkadır. (Ca'eni er-Recülü) ile (Ca'eni Reclün) ün hali de böyledir. Eliflâmsız olarak (Recülün) demekle gelen kimseyi ululamak istediğin için: "Kişilerden onun dengi olmıyan biri geldi" mânasını anlatmış olursun. Bundan başka cümleler ancak haber vermek kabilinden olan haber cümlesi olursa, o cümlenin anlamı harice ve vakıa bir nesneyi istemek üzere söylenmiş cümlenin ise dışarda sureti bulunmaz. Buna inşa'î adı verilir. İki cümle arka arkaya anılıp da ikinci cümlenin irabtan mahalli (yani âmillerin tesiri ile değişen) bir cümle olursa, bu takdirde atf harfi

anılmaz. Böylece ikinci cümle birincisine nispetle müfret halindeki sıfat, tekit ve bedel (26) kabilinden olur. İkinci cümlenin irabtan mahalli olmaz ise, ikinci cümlenin baş tarafından (v, f ve sümme gibi) atf harflerinden biri anılır. Bazan hal ve yeri uzunca söylemeyi (itnab'ı) veyahut kısaca anlatmayı (icazı) gerektirir. Bu takdirde hal ve yerine göre uzun veyahut kısaca olarak maksat anlatılır. Bazan bir sözden kendinin gerek anlamı irade edilmeden, müfret olduğu takdirde lâzımı, yani ondan ayrılmıyan hali kastedilir. Nitekim (Zeydün esedün) (Zeyd aslandır) dersek, aslandan gerçek anlamı kast olunmadan, aslından ayrılmıyan ve onun vasfı olan şecaat ve kuvvet kastolunarak Zeyd'e aslanlık isnat edilmiş olur. Bunun adı istiaredir. Bazan mürekbep olan bir tâbirden melzumu irade olunur. Nitekim (Zeydün kesir ür-remâd) Külü çok olan Zeyd külün çokluğundan hakikî anlamı kastedilmeden cömertlik ve misafirlere bol bol yemek için ateş yakmak irade olunur. Çünkü külünün çokluğu Zeyd'in cömertliğinden ve misafirlere çok yemek yedirmesinden husule gelmiştir. Bunlardan her biri müfret ve mürekkep kelime ve cümlelerin delâleti dışındaki kavramlar olup, vaka ve olayların nitelik ve şekillerden ibaret olan hallerini anlatmak üzere lâfz ve cümlelerde bir takım hal ve şekiller tâyin edilmiştir. Bunlardan her biri hal ve makamın icabına göre bu hal, keyfiyet ve şekillere delâlet eder. Bunları bildiren bilgi beyan bilgisi adını taşır. De-

mek ki beyan hal ve makamın icabına göre kelime ve cümlelerin bu hal, keyfiyet ve şekillerinden bahseden bir bilgidir. Bu bilgi üç kısma bölünür. Biri bu hal, keyfiyet ve şekillerin lâfız ve ibaresiyle hal ve makamın bütün icaplarına uygun olmasını inceler ki bu bilgi **Belâgat** (Baâni) bilgisi adını taşır. İkinci kısmında lâfız ve kelimelerin lâzım ve melzumuna delâletinden bahsolunur. Yukarda anlattığımız gibi bu bilgi istiare ve kinayeden ibaret olup **Beyan** bilgisi adını taşır. Bu iki bilgiye başka bir kısım eklemişlerdir ki bu da sözleri birbirinden ayıran **Seci** veyahut lâfızları birbirine benziyen **cinas** veyahut vezinlerin arasını kesen **tavsif** veyahut lâfızları, bakımından birbirine benzediklerinden dolayı, anlatılması gereken anlamları **tevriye** (27) gibi kelime ve cümleleri süslemek ve güzelleştirmek metotlarını öğreten **Bedî** bilgisidir. Sonradan yetişen bilginler bu üç kısma bir arada **Beyan** adını vermişlerdir. Halbuki Beyan bu bilgi dallarından ancak ikinci kısmın adıdır. Çünkü ilk önce yetişen bilginler **Beyan** hakkında incelemelerde bulunmuşlar ve ilk söz söylemişler, bundan sonra biri birbiri arkasından olmak üzere bu bilgilerin konu ve meseleleri sıralanmıştır. Bu bilgiye dair ilk önce Ca'fer bin Yahya, Cahiz, Kudame ve benzerleri eksik olarak yazılar yazmışlar, bunlardan sonra bu bilgi azar azar ve derece derece olmak üzere gelişmiş. Sekkâkî yetişerek bu bilginin esaslarını düzenleyip, meselelerini açıklayınca, yukarda andığımız şekilde meselelerini sı-

ralıyarak gramer, sentaks ve beyan bilgilerine dair olan Miftah (Anahtar) adlı eserini yazıncıya kadar, bu hal devam etmiştir. Sekkâkî eserinin bir parçası halinde Beyan bilgisini kitabında inceledi. Sonradan yetişen bilginler de onun bu kitabından faydalanıp çağımızda bile değerli olan esas meseleleri, onun eserinden kısaltarak aldılar. İbni Malik (Misbah) ını, Celâle'd-Din Kazvinî (İzah) ile (Telhis) ini onun eserinden kısaltarak yazdı. Celâle'd-Din'in bu sonuncu eseri, açılamasına nispetle daha küçük hacimdedir. Sözün kısası doğulular bu bilgide batılılara göre daha kuvvetli ve daha bilgindirler. Bunun sebebi kemal kabilinden bir bilgidir. Kemal gibi olan zenaatlar ise bayındırlık yönünden gelişmiş olan ülkelerde ilerler. Doğu ise bayındırlık bakımından batıya nispetle çok gelişmiş bir haldedir ki biz bunu yukarda anlatmıştık. Veyahut bunun sebebi arap olmıyan kavimlerin bu bilgiye önem vermeleridir. Arap olmıyan kavimler doğuda çoğunluk teşkil ederler. Bu bilgiye dayanarak yazılmış ve belki de bu bilginin temeli olan Zemahşerî'nin Keşşaf'ı gibi eserlere doğulular düşkündürler. Batı Afrikalılar ise bu bilgilerden bilhassa Bedi'e önem verirler. Bunlar bu bilgiyi şiir ve edebiyat bilgileri cümlesinden sayarlar. Batılılar bu bilginin dal ve budaklarını üreterek terim ve adlarını, bölüm ve kısımlarını, nevilerini çoğaltmışlar, bunların arap dilinden olduğunu iddia etmişlerdir. Batılıları buna sevkeden sebep, onların söz ve kelimeleri süslemeye düşkün olmala-

rıdır. Üstelik Bedi' öğrenilmesi koaly bir bilgidir. Belâgat ile Beyan ise kavramlarını anlamak güç ve incelemelere muhtaç bilgilerden olduğu için öğrenilmesi güçtür. Bundan ötürü batılılar bu bilgileri incelemeye yanaşmamışlardır. Kuzey Afrika ahalisininden Bedi'e dair eser yazanların biri İbni Resik olup, onun ('Umde) adlı eseri meşhurdur. Kuzey Afrika ve Endülüs bilginlerinden çoğu onun metodunu örnek edinmişlerdir.

Bil ki bu bilgilerin faydası Kur'anın bir mucize ve harika olduğunu anlatmasıdır. Çünkü Kur'anın mucize, yani kişilerin onun eş ve benzerini getirmekten âciz olmaları, Kur'anın ifade ve anlamı itibariyle hal ve makamların bütün icap ve taleplerine uygun olması ve delâletidir. Bu ise söz ve ifadede kemalin en yüksek derecesidir. Üstelik bütün lâfız ve kelimeleri seçme, terkip ve terkibi de son derecede güzeldir. İşte bunların her biri kişilerin anlayış ve kavrayışının üstündedir. Ancak arap dilinde üstün bilgi ve meleke sahibi olan kimse bunlardan bir parçasını zevki nispetinde mucize ve harika olduğunu anlıyabilir. Bunun için Kur'anı işiten araplar onun bir mucize ve harika olduğunu anlamak hususunda en yüksek bir dereceye ermişlerdi. Çünkü araplar söz ve belâgat yarışında en ileri gelen kişiler ve zevkçe de herkesten yüksek olduklarından dolayı, bunu anlıyabiliyorlardı. Bu bilgiye en çok muhtaç olanlar tefsir bilginleridir. Fakat Zemahşerî yetişerek tanınmış Tefsir'ini yazıncaya kadar, ondan önce yetişen tefsir yazarları

bu bilgiden habersizdiler. Zemahşerî Tefsir'ini yazdı, bu bilginin kural ve kanunlarına göre, Kur'an âyetlerini inceledi. Mucize ve harikalarından bazılarını meydana koydu. Onun Tefsiri bu üstünlükleriyle bütün tefsirlerden yüksek ve ayrı bir yer tutar. Ancak o Kur'anın belâgatini bid'at ehlinin (Mu'tezile'nin) inan ve inançlarına uygun olarak açıkladığı için, eseri belâgat ve maddeleri bakımından çok zenginse de, sünnîlerden birçokları onun bu Tefsirlerini okumaktan sakınırlar. Ehl-i sünnet inan ve inancı sağlam olup, bu bilgiyi az çok bilen ve onun düşünce ve sözlerini o bilginin kendisinden istifade edip red edebilecek ve onun sözleri bid'at olduğunu anlıyacak kimseler onun bu eserinden faydalanmalıdırlar. Çünkü bu inanda ve bu derecede bilgi sahibi olanlar, onun bu bid'atlerinden sakınabildikleri için, inan ve inançlarına zararı dokunmaz. Bu kimseler bid'at ve bozuk mezheplerin tesirine kapılmadan bu kitabı okuyarak, Kur'anın mucize ve harikalarından bazı şeyler öğrenebilirler. Tanrı dilediği kulunu doğru yola sevkeder.

Edebiyat bilgisi

Bu bilginin ispat yolu ile veyahut nefyedip bahsedeceği kendisiyle ilgili ve kendisine mahsus olan konusu yoktur. Dil bilginlerine göre bu bilgiden maksat gerek nazım ve gerek nesirde, arap üslûbuna göre güzel ifade elde et-

mektir. Bu bilgi mensupları bu maksatla arap edebiyatında derece ve tabakası yüksek olan şiir ve seci'den arap dilinde meleke kazanmaya yarıyabilecek sözleri toplarlar. Bu sırada arap dilinin kural ve kanunlarının çoğunu öğrenmeye hizmet edecek olan lûgat ile nahivden de dağınık bir takım madde ve meseleleri kaydederler. Bunları inceliyen kimse, çoğunlukla arap dili ve edebiyatının en önemli kanunlarını öğrenir. Bunlardan başka şiirlerinde geçen hal, hikâye ve işaretleri anlamaya yardım edecek olan arap tarihi ile ilgili vaka ve olayları da anarlar. Bundan başka araplar arasında tanınmış soyları, şecereleri ve genel haberleri de kaydederler. Bunlardan her birini anmaktan maksat, arap söz, üslûp ve belâgat metotlarını gözden geçiren ve inceliyen kimse için gereken her şeyi ona bildirmek, bilinmiyen hiçbir şey bırakmamaktır. Çünkü alışkanlık adiyle anabileceğimiz meleke ancak anlamak ve bilmek, sonunda husule geleceğinden, arap dilinde meleke sahibi olmak istiyen kimse için gereken bütün maddeler hazırlanmış olmalıdır. Bu bilgi mensupları edeb bilgisi adını verdikleri bu bahsi tarif ederken: "Edeb bilgisi arap şiirlerini ve haberlerini ezberleme ve her bilgiden bir parça elde etmek" diye açıklarlar. Bunlar her bilgi tâbirinden dil bilgisi ile şeriat bilgilerinin metinlerini, yani Kur'an ve Hadisi söylemek isterler. Çünkü diğer bilgilerin arap dili ve edebiyatı ile ilgisi yoktur. Ancak sonradan yetişen bilginler Bedî sanatına düşkün oldukla-

rından şiir ve yazılarında bilgilerin terimlerine tevriye ve iyham (28) yoluyla işaret ettiklerinden, o şiir ve yazıları anlamak için o terimleri bilmeye muhtaç oldular. Ders okuduğumuz sıralarda üstatlarımızdan edeb bilgisinin temelini şu dört eser teşkil ettiğini işittik ki biri, İbni Kutaybe'nin (Edeb ül-Kâtip) i, diğeri Müberrid'-in (El-Kâmil) i, üçüncüsü Cahiz'in (El-Beyan ve't-Tebyin), dördüncüsü Ebu Ali El-Kaliye'l-Bağdadî'nin (En-Navadir) idir. Edebiyata dair yazılan diğer eserler bunlara tâbi olup, bunların dal budaklarından ibarettir. Sonradan yetişen bilginler bu bilgiye dair birçok eserler yazmışlardır. İlk çağda, ır (gına), edeb bilgisinin bir parçası sayılırdı. Çünkü ırlamak şiiri sesle okumaktan ibaretti. 'Abbasiler devrinin ileri gelenlerinden fazilet sahibi olan yazarlar şiirn üslûp ve çeşitlerini öğrenmeye düşkün oldukları için, ır ve gınaya da önem verirler. Ir öğrenme adalete aykırı bir iş sayılmazdı. Fazilet sahibi olan Kadı Ebu Ferec İsfahanî (El-Egani) (Irlar) adlı eserinde araplara ait olan haberleri, arap şiirlerini, soylarını, tanınmış vaka ve olaylarını, devletlerin tarihiyle ilgili olan haberleri toplamış, eserini ırcıların (mugannîlerin) Harunu'r-Reşid için seçtikleri yüz tane ırın söz ve ezgisine göre, yüz ezgi üzere tertip etmiş, bunların mükemmel bir surette eserinde yazmıştır. Başımın sağlığına and içerek, bu eserin arap kavminin bir dergisi, şiir, tarih, ır (gına) ve ayrıca arabın geçmişte vücuda getirdiği ve dağınık olan meziyet ve gü-

zelliklerini kendisinde toplamış olduğunu teyit eylerim. Bizim bildiğimize göre kendi nevinde bu eserin eşi, benzeri yoktur. Bu eser ise edibin bilmek istediği bilgilerin sonu ve bunların duraklıyacağı derecenin sonudur. Fakat o dereceye nasıl ulaşılabilir? Böylece dil bilgilerine dair kısaca bilgiler verdikten sonra, şimdi bu maddeleri uzunca ve geniş bir şekilde anlatmaya çalışacağız. Tanrı kullarına doğru yolu gösterir.

39. FASIL

Lûgatin öğretim yolu ile elde edilen bir zenaat ve meleke olduğuna dair.

Bil ki lûgatlerin her biri zenaatlara benziyen melekelerdir. Çünkü lûgat, alışkanlığın eksikliği ve bütünlüğü nispetinde anlamları, güzelliklerini ve eksikliklerini anlatmak üzere, müfret (tekil) halindeki kelime ve lâfızları kullanabilmek melekesi husule gelir ve söz söyliyen kimse bu kelimeleri hal ve makamın icabına göre terkibe alışırsa o kimse sözlerini dinliyene maksadını anlatmak hususunda, ifadesinin en yüksek derecesine varmış olur. Belâgatin anlamı da budur. (Alışkanlık tâbiri ile anlatmakta olduğumuz) meleke ancak bir işi tekrarlamakla elde edilir. Çünkü bir iş işlendikten sonra, bu bir vasıf olarak şahsa ait olur. O iş tekrar işlendikten sonra hal olur. Hal, zihin ve akılda sağlamca yerleşmiş olan bir şeydir. Bir iş tekrar tekrar işlendikten

sonra meleke halini alır. Meleke ise zihin ve akılda sağlam bir surette yerleşmiş olan bir şeydir. Arap kavmi dilinde meleke sahibi olduğu çağlarda arap kendi kavminin sözlerini ve birbiriyle konuştuklarında, kullandıkları üslûplarını, maksatlarını nasıl anlattıklarını işitmekle, bir çocuğunun ilk önce müfret kelimelerin ne gibi anlamlarda kullanıldığını ve bundan sonra bu kelimelerden terkip edilen cümleleri işiterek öğrendiği gibi, öğrenirdi. Arap böylece her vakit ve her konuşan adamdan kelime ve cümlelerin kullanma şekillerini, üslûplarını işitir, bunun bir sonucu olarak meleke ve silinmez bir hal husule gelir. Kavminin diğer fertler igibi, dilinde meleke sahibi olurdu. İşte diller bu yollarla bir soydan öbürüne geçer. Arap olmıyan kimseler ve çocuklar dilleri bu yolla öğrenegelmişlerdir. Halkın: "Arap için dil tabiî bir şeydir." demelerinin anlamı işte budur. Fakat, diğer kavimlerle karışmanın bir sonucu olarak, bu meleke bozuldu. Arap uruğlarından gelenlerden bazılarının diğer kavimlerle çok karışarak arabın ifade ve anlatma tarzına aykırı olan bir takım konuşma şekilleri işitmeleri bu melekenin bozulmasında bir âmil olmuştur. Çok karıştıkları için bunlar arap olmıyan o kimseler gibi, maksatlarını anlatmaya başlıyorlar. Aynı zamanda kendi kavimlerinden olanlarla da düşüp kalkıyorlar. Bu suretle biraz ondan biraz bundan işitmekle başka bir meleke husule geliyordu. Bu meleke eski melekeye nispetle eksik oluyordu. İşte arap dili bu yol-

la bozulmuştur. Kurayş uruğlarının yaşadıkları topraklar, her taraftan arap olmıyan kavimlerden uzak olduğu için, onların konuştuğu lehçe bozulmamış ve arap lehçelerinin en az bozuğu olarak kalmıştır. Fesahat bakımından ikinci derecede olanları Kurayş'in komşuları olan Sekif, Hüzayl, Huzaa, Beni Kinane, Gatafan, Beni Üsame, Beni Temim uruğlarının konuştukları dildir. Bunlardan uzakta farslar ve rumlarla komşu olarak yaşıyan Rebi'a, Lehm. Cüzam, Gassan, İyad, Kuzaaların habeşelerle komşu olarak yaşıyan Yemen araplarının dilleri bozulmuş olup, tam mânasiyle melekeli bir dil değildi. Dil bilginlerinin dil maddelerinin doğru ve yanlışlığı hakkında arap uruğlarınm dillerini delil ve tanık olarak kullanıp kullanmamaları, bu uruğların Kurayş uruğlarının yaşadığı bölgelerden uzaklığına ve yakınlığına göre idi. Yüce ve her eksiklikten uzak olan Tanrı bilir. Başarılar O'nun yardımiyle elde edilir.

40. FASIL

Çağımızdaki Arap dilinin Muzar ve Himyer dillerinden ayrı ve başına buyruk bir dil olduğuna dair.

Bunun izahı şudur: Çağımızda arap uruğları Muzar dili üslûbuyla konuşurlar. Araplar Muzar dilinin faile delâlet ve faili mefulden ayırt eden harekelerini kullanamazlar. Harekelerin delâlet ettiği bu anlamları, kelimeleri birbirinden

önce ve sonra getirmek sureti ve maksatların özelliklerini anlatan diğer belirtilerle, bunların yerlerini doldururlar. Fakat Muzar dilinde beyan ve belâgat daha mükemmel ve açıktır. Dillerde lâfız ve kelimeler zat ve şekilleri ile anlamlara delâlet eder. Fakat lâfız ve ifadelerin hale ve yerine göre gereken, dilenene delâleti bunun dışında kalır. Her anlamın kendine mahsus olan hal ve kavramı içine alması, ifade etmesi gerekli olduğundan, maksatlar anlatılırken bu hallerin muteber olması icabeder. Çünkü bu haller anlamların vasıf ve sıfatıdır. Bu durum, nitelik ve kavramlar, arap dilinden başka bütün dillerde, bu anlamları anlatmak üzere konulmuş olan, özel lâfız ve kelimelerle anlatılmaktadır. Arap dilinde ise bu hal ve kavramlar lâfız ve kelimelerin terkibinde bunları anlatan hal ve keyfiyetler, lâfızları birbirine takdim ve tehir, bazan öne ve arkaya almalar veyahut hazfetmek suretiyle veyahut irab hareketleri ile anlatılmaktadır. Bazan da kendi başına bir anlamı ifade etmiyen harflerde bu halleri anlatır. Bundan ötürü arap dilinde söz ve ifadelerin dereceleri, yukarda anlattığımız gibi, bu keyfiyetleri anlatmaları ölçüsünde çeşitli olur. Bunlardan dolayı arap dilinden ifade tarzı, diğer bütün dillere nispetle kısadır. Tanrı Elçisinin (O'na selevat ve selâmlar olsun): **"Bana birçok anlamları içine alan kelimeler verildi. Sözler benim için çok kısaltıldı."** hadisinin mânası da budur. Sen 'İsa bin Ömer'den nakledilen şu sözlere dikkat et ki

Nahiv bilgilerinden biri ona: "Ben arapçadaki (Zeydün ka'imün) ile (İnne Zeyden Ka'imün) ve (İnne Zeyden Ka'imün) cümlelerinde tekrardan başka bir şey görmüyorum. bunların anlamları birdir." deyince de o şu cevabı verdi: "Bu üç terkibin anlamları başka başkadır: Birinci cümle Zeyd'in ayakta olup olmadığını bilmiyen kimseye söylenir. İkincisi kendisine Zeyd'in ayakta olduğu söylendiğinde onun ayakta olduğunu inkâr eden kişiye, üçüncüsü inkârında israr edene söylenir." Bu suretle hal ve keyfiyetlerin başkalığiyle dellâetler değişmiştir. Belâgat ve beyan daima ve çağımızda bile araplar için bir âdettir. Akılları noksan Nahiv ile meşgul olanların: "Çağımızda belâgat ortadan kalkmıştır, kanun ve kurallarını öğrenmekte oldukları kelimelerin sonundaki irablar bozulmuş olduğu için, arap dili bozulmuştur." gibi hurafelerine kulak asmaktan sakın. Bunlar bu sözleri mensup oldukları meslek taassubunun, yaradılışlarındaki gizli telkinleri ve kalblerindeki kusurların tesiriyle söylerler. Yoksa biz bu gün dahi arapça söz ve kelimelerin çoğunun ilk önce kullanılmış olan anlamlarda kullanılmakta olduğunu görüyoruz. İfadeler çeşitli olduğu için bugün bile düşündüklerini anlatanlar başka başkadır. Nazım ve nesirle olan ifadelerinde dilin usulü kalmıştır. Topluluklarında belâgatli nutuklar veren hatipleri ve güzel şiirler söyliyen yüksek dereceli şairleri bulunur. Doğru bir zevk ve kusursuz bir tabiat buna tanıklık eder. Şimdiki dil, ancak Dergilmiş (tedvin edilmiş) olan dilde

kelimelerin sonunda açık ve belli bir usul ile kullanılan irab hareketlerini kaybetmiştir. Bu irablar da hal ve keyfiyetlerden biridir. Muzar diline bu derecede önem verilmesinin sebebi şudur: Irak, Şam, Mısır ve Batı Afrika alındıktan sonra arap olmıyan uyruklarla karışmak, sonunda arap dili bozuldu; melekesi değişerek eski şekil ve suretinden başka bir şekil aldı ve bambaşka bir dil haline geldi. Kur'an ise Muzar dili ile inmiş, Tanrı Elçisinin Hadisleri bu dil ile nakl ve rivayet edilmişti. Kur'an ile Hadis, İslâm dininin aslı ve temeli olduğundan Kur'anın indiği ve Hadislerin söylendiği Muzar dili bozulmakta devam ettiği takdirde, Kur'an ve Hadislerin unutulmasından korkuldu. Bundan ötürü, madde ve kanunlardan faydalanılarak Muzar dilinin kanunlarını ve kıyaslarını tesbit etmek gerekti. Bu çalışmanın bir sonucu olarak bölüm, fasıl ve önsözleri, konu ve meseleleri içine alan bir bilgi meydana geldi. Mensupları bu bilgiye nahiv ve arap bilgileri san'ati adını verdiler. Bu suretle yazı ile tesbit edilmiş bir ilim şeklini aldı. Tanrı'nın kitabını, Elçisinin sözlerini anlamak için, yeter derecede bir alet ve basamak haline geldi. Kendi çağımızda bu dili inceler ve hüküm ve kurallarını gözden geçirirsek hal ve nitelikleri anlatan bu hareketleri, bu dilde bulunan başka belirtilerle bunun yerine doldurabiliriz. Bu belirtiler bu dile mahsus olan kural ve kanun olur. Kelimelerin onlarında ilk önce Muzar dilinde, kelimelerin sonlarındaki irab ve hareke şekillerinden başka

bir usul ve şekilde olur. Lûgatler ve melekeler boşu boşuna meydana gelmiş şeyler değildir. Muzar dilinin hali de Himyer diline nispetle böyle olmuştur. Muzarlar kelime ve maddelerin Himyer dilinde tâyin edilen ve ortaya konulan şekilleriyle, kelimelerin yapılışı ve değişme (tasrif) şekillerini değiştirmek suretiyle Muzar dilini meydana getirmişlerdir. Elde bulunan ve Himyer'lerden nakledilen belgeler bunu göstermektedir. Her ne kadar akılları eksik olanlar Muzar ve Himyer dillerini bir dil sanarak, Himyer dilini Muzar dili kanunlarına göre ölçmek istiyorlar ise de bu doğru değildir. Nitekim bazıları Himyer dilinden Kîl kelimesinin kal'dan yapılmış olduğunu ileri sürerler ve buna benzer birçok iddialarda bulunurlar. Himyer dili birçok şekilleri, yapılışı, kelimelerin değişmeleri ve irab harekeleri bakımından Muzar diline uymadığı için, bunların bu iddiaları da doğru değildir. Çağımızda arap dilinin Muzar dili ile olan ilgisi de böyledir. Fakat yukarda anlattığımız gibi, şer'î olan sebeplerden dolayı, Muzar diline önem verilmiş, bu yüzden de Muzar dilini incelemek ve kaide ve kanunlarını koymak gerekmiştir. Çağımızda ise bunu gerektiren sebepler yoktur. Çağımızda arap uruğlarının dilinde dikkat edilmesi gereken maddelerden biri, arap uruğlarının, hangi ülke ve bölgede bulunurlarsa bulunsunlar, K harfini söyleme keyfiyetidir ki, onlar K harfini arapça yazılmış kitaplarda, ses üst damaktan çıkar, diye anlatıldığı gibi telâffuz etmiyerek, bu

oynaklanma noktasiyle kafınki arasındaki bir yerden çıkarırlar. Arap uruğlarının doğuda ve batıda yaşıyanları K harfini bu şekilde söylerler. Onların K harfini bu oynaklanma noktasından çıkarmalar diğer kavimleı arasında kendilerine mahsus bir belirtidir. Arap uruğları kendi aralarına girmek ve katışmak istiyenleri K harfini söyleterek sınarlar. Onlara göre sâf arap sığıntı ve yerleşik hayat yaşıyanlardan, bu harfi bu şekilde söylemesiyle ayrılır. Bu açıklamadan anlaşıldığına göre K harfini bu şekilde söylemek Muzarlı olmaya alâmettir. Çünkü geçmişteki arap uruğunun geri kalanları olan bu soylardan gelenlerin doğu ve batıda yaşıyanlarının ve başkalarının çoğu Mansur bin 'İkrime bin Hasfe bin Kays bin Geylan'ın, Süleym bin Mansur'dan ve Beni 'Amr bin Sa'sa'a bin Muaviye bin Bekr bin Havazin bin Mansur'dan türeyen evlâttandır. Bunlar çağımızda da yeryüzünün bayındır yerlerinde sayıları en çok olan uruğlardır. Hepsi de Muzar soyundan gelmişlerdir. Bunlardan gelen diğer soylar da K harfini bu şekilde söylemek hususunda birer örnek teşkil ederler. K harfinin bu şekilde söylenmesini bunlar ortaya koymuş değildirler. Bu şekilde söylenmesini atalar oğullara öğrete gelmişlerdir. Bu açıklamadan K harfini bu şekilde söyleme eski Muzarların lûgati olduğu anlaşılır. Bu telâffuz şekli Peygamberin lûgati, yani Peygamber de K harfini bu şekilde söylemiş olmalıdır. Peygamberler ailesinden gelen islâm hukukçuları Fatiha sûresindeki İhdinas-

sırat el-müstakim âyetindeki K harfini bu soyların telâffuz ettiği şekilde okumıyan âyeti yanlış okumuş olacağından namazı bozulur, demişlerdir. Bunların bu sözü neye dayanarak söylemiş olduklarını bilmiyorum. Çünkü şehirliler de K harfinin söyleniş şeklini kendileri bulmadan geçmişteki atalarından aldıkları gibi nakledegelmişlerdir. Bunların çoğu da Muzar'dandır. Bunlar yurtlar alındığı çağlarda şehirlerde yerleşmiş kimselerdir. Göçebe araplar soyundan gelenler de K yı bu şekilde okumayı kendileri uydurmuş değildir. Fakat bunlar şehirlilere göre, arap olmıyanlarla karışmaktan uzaktırlar. Bundan ötürü bunların bu lûgati geçmişteki atalarından nakletmiş oldukları düşüncesi tercih edilir. Bununla beraber doğu ve batıda yaşıyan bütün arap soylarının K harfini bu şekilde söylemeleri, soyu karışık olan arabı yerleşik hayat yaşıyanlardan bu harfi bu şekilde söylemesiyle ayırt etmek ve bunun sâf araba mahsus bir alâmet olması hususundadırlar. Sen bunu anla. Tanrı doğru yolu gösterir ve açık olarak anlatır.

Şehirli ve yerleşik hayat yaşıyan arapların dillerinin Muzar dilinden ayrı kendi başına buyruk bir dil olduğuna dair:

Bil ki şehirli ve yerleşik hayat yaşıyan araplar eski Muzar ve arap göçebelerinin dilinden başka ayrı ve müstakil bir dil ile konuşurlar. Bu dil eski Muzar dilinden olduğu gibi, çağımızdaki göçebe uruğların dilinden de uzaktır. Göçebe uruğların diline göre eski Muzar dilinden daha

uzaktır. Bu bellidir. Nahiv bilginlerine göre yanlış sayılan ayrılıklarnı bu dilde görünmesi de buna tanıklık eder. Bununla beraber bu ayrılık şehirlilerin terimlerinin başka başka olması ölçüsünde değişiktir. Doğulu arapların dilleri batı araplarının dillerinden az çok farklı olduğu gibi. Endülüslülerin dili de bu iki zümrenin dilinden farklıdır. Bunlardan her biri kendi dili ile maksadını ve kalbindeki anlamları anlatmaktadır. Dil ve lûgatten anlaşılan da budur. Çağımızın arap dilinden bahsederken söylediğimiz gibi, bunların irapsız olarak konuşmaları, maksatlarını anlatmaları için zararlı değildir. Bu dillerin göçebe uruğların dillerinden uzak olmasına gelince sebebi şudur: Bu uruğların dillerinin eski dillerinden uzaklaşması, arap olmıyan uruğlarla karışmaktan ileri gelmiştir. Arap olmıyan uruğlarla kim daha çok karışırsa onun dili o nispette eski ve asıl dilden uzaklaşır. Çünkü alışkanlık (meleke) ancak öğretim yolu ile elde edilir ki yukarda bunu anmıştık. Başka uruğlarla karışmak sebebiyle bozulmuş dildeki meleke eski arap melekesinin arap olmıyan uruğların melekesiyle karışmasından doğan bir melekedir. Bundan ötürü bunlar ne kadar bozuk konuşma şekli işitirler ve bozuk şive ile konuşarak yetişirlerse, arap melekesinden de o kadar uzaklaşırlar. Sen bunu Kuzey Afrika, Batı Afrika, Endülüs ve Doğu ahalisinin hali ile karşılaştır. Kuzey ve Batı Afrika'ya gelince: Burasının başlıca halkı Berberîlerdir. Şehir ve bölgelerde araplar onlarla karışmışlardır.

Bunun bir sonucu Berberlerin yanlış konuşmaları olarak arap dilini yendi ve burada konuşulan arapça karışık ve ayrı bir dil haline geldi. Yukarda anlattığımız gibi Berberin bozuk ve yanlış konuşma şekli, bu dilde galiptir. Bu dil ise eski arapçadan çok uzaktır. Doğuya giden araplara gelince onlar Farslar ve Türklerle karıştılar. Çiftçi, ekinci ve esirler, hizmetlerinde kullandıkları hademe, tayalar, süt anneleri ve mürebbileri ile münasebette bulundukları zaman meydana gelen değişmelerin bir sonucu olarak melekenin bozulmasiyle dilleri bozuldu ve başka bir şekil aldı. Araplar Endülüs'de Galler ve Franklarla karıştıkları için, orada da aynı hal vukua geldi. Bunun bir sonucu olarak bu ülkelerin her birinde Muzar dilinden ayrı, kendilerine mahsus diller türemiştir ki bunu aşağıda anlatacağız. Kendi uruğları arasında bu dillerden her birinin melekeleri sağlam olduğu için bunlar ayrı ayrı diller hükmündedir. Tanrı dilediğini yaratır, O'nun buna gücü yeter.

42. FASIL

Muzar dilini öğretmeye dair.

Çağımızda Muzar dilinin melekesi ortadan kalkmış ve bozulmuş olduğunu bil. Uruğ ve boyların konuştukları dilleri Kur'an indiği dil olan Muzar dilinden başkadır. Yukarda anlattığımız arap olmıyan uruğlarla karışmanın bir sonucu olarak, bozulmuş olduğu için başka bir dil şeklini

almıştır. Fakat diller melekeden ibaret olduğu için, diğer melekeler gibi bu dilleri öğrenmek mümkündür. Bu melekeyi elde etmek istiyen kimseler arapların eski üslûpları ile inen Kur'an ve o üslûpla söylenen Hadis, geçmişte yaşıyan uluların sözlerini ve arap edip ve büyüklerinin seci' ve şiirlerinde kullandıkları tâbirleri ve Müvelledun (29) tabakasından olan şair ve ediplerin şiir ve sözlerini ezberlemek zorundadır. Bunların nazım ve nesir şeklinde olan sözlerini ve Arap edebiyatında kullanılan çeşitlerini çok ezberlemekle insan araptan yetişmiş bir fert gibi yetişir. Maksat ve düşündüklerini onların ifade tarziyle ezberlediği ve işittiği gibi kelimeleri terkip ve ifadede onların üslûplarına riayet eder. Bu ezberleme ve kulllanmaya alışmanın bir sonucu olarak Muzar dilindemeleke sahibi olur. Ezberlediği maddeler çoğaldıkça ve kullanılması arttıkça bu melekesi kuvvetlenir. Bundan başka dil öğrenen kimse bunlara ilâveten sağlam bir tabiat sahibi olup, arap uruğunun güzel üslûp ve terkiplerini iyice anlıyabilir. Bu terkip ve ifadeleri haline ve yerine uygun olarak kullanabilmek istidadına muhtaçtır; fakat zevk, bunların her birinde yol gösterir. Bu zevk ise aşağıda anlatacağımız gibi, bu meleke sağlam tabiattan doğar. Nazım ve nesir halinde söylenmiş ve ifade edilmiş olan sözleri ve iyice ezberlenmiş maddeleri çok kullanmaya bağlı olur. Bu melekeleri elde etmiş olan kimse Muzar dilini öğrenmiş, bu dilin belâgatini iyice kavramış ve bilmiştir. Muzar dili işte böylece öğ-

renilmelidir. Tanrı kendi fazl ve lûtfiyle dilediği kullarına doğru yolu gösterir.

43. FASIL

Bu dilde meleke, dilin kurallarını öğrenmekle elde edilmez ve bu dilde meleke kazanmak için bu kuralların gereği yoktur.

Bunun sebebi şudur: Bu melekenin kural ve kanunlarını bilmekten ibaret olan arap dilini öğrenme sanatı nitelik, yani hal, vasıf ve sıfatlarını bilmekten ibaret olup, niteliğin kendisi olmadığı için, melekeden başka bir şeydir. Bu ise sanat ve hünerlerinden birini pratik olarak değil de ancak teorik olarak bilmek kabilinden bir şeydir. Arap dilini bu usule göre öğrenmek istiyen kimsenin hali bir hüner ve sanatı fi'len iyice bilmiyen kimsenin, meselâ terzilik işini iyice blmiyen bir kimsenin haline benzer. O, dikiş işlerinin çeşitlerini anlatır, terzilik, ipliği iğnenin deliğine geçirdikten sonra dikilecek nesnenin iki parçasını bir araya getirip, iğneyi bir yandan batırıp öbür yandan çıkarsın ve tekrar sokup şu kadar ara bırakarak tekrar öbür tarafına geçersin, önce başladığın yerden tekrar dikmeye başlıyarak, iki delik arasında şu kadar bir yer bırakıp, böylece dikişe devam edersin, diye dikiş şeklini anlattıktan sonra, yolu yoluna dikmeyi teyellemeyi ve süstemeyi ve diğer dikiş şekille-

rini, işlemeleri tarif eder. Fakat ondan bunlardan birini kendi eliyle yapması ve işlemesi istenildiği takdirde, o bunlardan hiçbirini adam akıllı yapamaz. Dülgerliği (teorik olarak) bilen bir kimseden ağaçların parçalara nasıl ayrılacağı sorulursa o testereyi alıp ağacın üzerine koyduktan sonra elinle testerenin bir tarafından tutarsın, testerenin öbür tarafı ağacın öteki tarafına yapışmış bir halde olup, aşağı yukarı çektiğinde testerenin keskin olan dişleri ağacı geçtiği yerden keser ve sonuna kadar kesmeye devam eder, diye tarif eder. Fakat ondan dülgerliği veyahut bu işin bir kısmını iş olarak göstermeyi istenilince, bunu adamakıllı yapamaz. Dilde meleke ile nahiv de anlatılan irap kaidelerinin hali de böyledir. Çünkü irap kaide ve kanunları amelin ancak niteliğinden (hal ve vasıflarından) bahseder. Amelin kendisi değildir. Bundan dolayı nahiv bilginlerinin en ileri gelenlerinden bir iki satır ile kardeşine veya dostlarından birine yahut, zulümden şikâyet veyahut anlatmak istediği maksatlarını anlatarak, mektup ve dilekçe yazması istenildiğinde, arap üslûbu üzere yanlışsız olara kiki satırı bir araya getiremez. O, doğru yazı yazmaktan âcizdir. Aynı zamanda arap dilinde meleke sahibi olup da irap kaidelerini, bu cümleden fail ile mefulü ve başka kelimeleri irap bakımından birbirinden ayırt edemiyen kimsenin arap üslûbiyle nazım ve nesirle doğru ve güzel yazılar yazdığını görüyoruz. Bu açıklamamızdan melekenin arap dilinin kaide ve kanunlarını bilmek sanatın-

dan başka, bu sanattan, yani teorik olan kurallarından tamamiyle müstağni olduğunu anlarsın. Biz aynı zamanda Nahiv bilgisinde uzman olan bazı kimselerin bu melekenin halini bildiğini de görüyoruz. Fakat bunların sayısı çok azdır. Bu, ancak bir tesadüf eseridir. Nahiv bilginlerinden bu melekenin halini bilenlerin çoğu, Sibeveyh'in kitabiyle meşgul olanlar arasından yetişmiştir. Çünkü Sibeveyh eserinde yalnız irap kaidelerini anlatmamış, eserini atalar sözü, tanık olarak getirdiği şiirler ve ibarelerle doldurmuştur. Bundan dolayı bu kitapla meşgul olanlar arap dilinde iyi bir meleke eddinmiş, arap söz ve terkiplerinden bir kısmını öğrenmiş, kullanış yerlerini bellemiş ve bu sayede bu melekenin gerektiğini anlamış, öğrenmiş, olduğu için, ifadesi düzgün ve belâgatli olmuştur. Aynı zamanda Sibeveyh'in bu kitabı ile meşgul olanlar arasında bu melekeden gaflet eden, bunu anlıyamıyanlar bulunduğunu da görüyoruz. Bundan gaflet edenler dil bilgisini ancak bir sanat olarak öğrenirler. Dilde meleke sahibi olamazlar.

Eserlerini ancak nahiv'in kaide ve kanunlarını bildirmeye tahsis edip, onlarda şiirler, ata sözleri, ibare ve terkipler bulundurmıyan ve son çağların bilginleri tarafından yazılan eserler ile meşgul olanlar arasında bu melekenin gösterdiğini anlıyanlar yok denecek kadar azdır. Bunlardan bazıları bu melekenin gerektiğini duymuşlarsa da bu kaide ve kanunları bellemekle bu melekeyi elde etmiş olduklarını sanmışlardır. Hal-

buki bunlar bu melekeyi elde etmekten çok uzaktırlar.

Endülüslülerden arap dilini bir sanat olarak inceliyen ve metotla arap dilini öğreten öğretmenlere gelince, bunlar arap dilinde meleke edinmeleri bakımından diğerlerinden daha üstündürler. Çünkü bunlar arap dilinden ve atalar sözlerinden delil ve tanıklar getirmek yoliyle ve ders esnasında bir çok cümle ve terkipler kurmak suretiyle bu bilgıyi öğretirler. Bundan ötürü bu bilgiyi öğrenmeye başlamış olan öğrenci, öğretim sırasında bu melekeden birçoğunu elde eder. Bunun tesiriyle akılları bu melekeyi elde etmeye ve öğrenmeye hazırlanmış, istidat hâsıl etmiş olur. Batı ve Kuzey Afrika ahalisinden olanlar ise, arap dilini diğer bilgi ve fenler gibi telâkki edip, bir sanat olarak, yani ancak kaide ve kanunlarını bellemek yoliyle öğrenmek usulünü seçmişler; arap sözlerinin terkiplerini öğrenmeyi bırakmışlardır. Bunlar arap sözlerini ancak bir delil ve belge veya ilmî mezheplerden birini öne sürmek üzere dil ve terkiplerini, kullanılış şekillerini öğrenmek için değil, ancak aklî bir delil bakımından anarlar. Bunun bir sonucu olarak arap dili ilmî, aklî olan mantık ve cedel bilgisi kabilinden bir bilgi halini aldı. Dil öğrenmek ve dilde meleke edinmekten uzaklaştı. Bu uzaklaşma, onların dil materyallerini, terkip ve ibareleri delil ve tanık olarak anmalarından, üslûpları ayırt edememelerinden, öğrenciye bu alanda deneme ve sınama imkânını vermeyi

unutmuş olduklarından ileri geliyor. Halbuki bu andıklarımızın her biri dilde meleke edinmek için en faydalı şeylerdir. Bunların öğretmekte oldukları kurallar ve kanunlar ise dil öğrenmek ve öğretmek için ancak bir alet ve bir araç teşkil eder. Fakat bunlar bu kuralları onlardan anlaşılmıyan gayeler için kullanmışlar, bunun bir sonucu olarak bu kaideleri ayrı bir bilgi haline getirmişler. Bu suretle de öğrencileri fayda ve semerelerinden uzaklaştırmışlardır. Bu açıklamamızdan arap dilinin ancak arap söz ve ibarelerini çok ezberlemek ve bunları ezberliyen kimsenin hayal kuvvetinde arabın kurduğu şekilde cümle terkiplerinin aklında yerleşmesi ve bunun bir sonucu olarak da o kimsenin cümle ve ibareleri arapların kurduğu gibi terkip etmeye alışmasiyle olacağı anlaşılır. Buna alışmış olan bir kimse araplar arasında yetişerek meramını anlatmak hususunda sağlam bir meleke edininciye kadar arap dilini ve terkiplerini öğrenmiş bir fert gibi olur. Bütün nesneleri takdir eden O'dur. Gayba ait olan şeyleri de O pek iyi bilir.

44. FASIL

Beyan bilgisi bilginleri terimine göre, zevki açıklamaya, anlamını incelemeye, çoğunluk bu zevkin arap olmıyan uyruklardan olup da araplaşmış olan kimselerde bulunmıyacağına dair.

Beyan bilgisine ve onun dallarına önem verenler zevk tâbirini kullanırlar. Zevk ise be-

lâgatte meleke edinmek demektir. Biz yukarda belâgati "Söz ve cümlelerin kuruluşlarındaki nitelik ve şekilleri ile her bakımdan sözlerin anlamlarına uygun olması" diye açıkladık. Arap dili ile konuşan belâgat sahibi maksadını arabın üslûp, konuşma ve ifade şekline uygun bir tarzda anlatmak için en faydalı olan şekli araştırır ve sözlerini o şekilde tertip eder, cümleleri ona göre kurar. Çok uğraşmakla bu dereceye yükselmiş olan kimse söz ve cümle terkibinde meleke edinmiş olduğundan, cümle kurmak onun için kolaylaşmış olur. O kimse cümle kurarken belâgat kurallarından ayrılmıyacak bir hale gelir. Belâgate uygun olmıyan sözler, terkipler işittiğinde azıcık düşünmekle, belki de hiç de düşünmeden, bu melekenin tesiriyle, bu sözleri çirkin bulur, kulağı o terkipleri işitmek istemez. Çünkü (alışkanlık diye anlatabileceğimiz) melekeler sağlam olarak yerleştikten sonra, her kelime ve terkibi yerli yerinde kullanmak tabiat haline geliyor. (Diğer tâbirle her söz ve her terkibin kullanılacak yerini ve kullanış şeklini belledikten ve buna alıştıktan sonra, o tâbir ve sözleri yerli yerinde kullanmak. bu kimse için bir âdet olur). Bunu bilmiyen ve melekelerin durumlarından haberi olmıyan birçok kimseler irap, yani Nahiv kaidelerine uygun olarak, konuşmayı ve cümleler kurmayı ve belâgati, arap için tabiî bir hal sanarlar ve: "Arap tabiî olarak konuşur." derler. Bu doğru değildir. Arap elde edilen ve kanında yerleşmiş olan melekeler ile konuşur ve cümleler kurar, bun-

ların bu durumları, bu konuşmaları ve cümle terkipleri ilk bakışta tabiî bir hal gibi görünüyor. Gerçekte ise bu, yukarda anlattığımız gibi arabın ifade ve cümleler terkibine alışması, kulağının tekrar tekrar işitmesi, cümle kuruluşlarının nitelik ve özeliklerini anlamasiyle husule gelir. Dil bilgisiyle uğraşanların dil maddelerinden çıkartarak meydana getirmiş oldukları kaide ve kanunlarla elde ettiğimiz bu kaideler, ancak dili öğrenmeye yardım eder. Kelime ve cümleleri yerine göre ameli bir surette kullanmak melekesi husulüne yardım etmez. O halde dilde belâgat melekesi, belâgat sahibi olan kimseye arap dilindeki söz ve cümle terkiplerine ve sözlerinin dizilişine uygun olarak, güzel ifadeli söz ve cümle terkip etmek yollarını gösterir. Bu melekeyi elde etmiş olan kimse, bu bilinen yoldan bir yana sapmaz ve belli olan terkipleri bırakmak isterse de bunu yapamaz. Alışmadığından dili buna varmaz. Aklında yerleşmiş olan melekesi buna engel olur. Arap üslûp belâgatine uymıyan söz ve terkiplerle karşılanırsa, bunu güzel bulmaz ve bunun söz ve terkiplerine alışmış olduğu arapların sözleri ve kullanış şekilleri olmadığını anlar. Meleke sahibi olan kimse, Nahiv ve Beyan bilgilerinin kaide ve kanunlariyle meşgul olanlar, davalarını delillerle ispat ettikleri gibi, ispat etmekten âciz de olabilirler. Çünkü bu usul inceleme ve araştırmalar sonunda elde edilen kaide ve kanunlara dayanır. Meleke ise arapların söz terkiplerine alışmak ve bir arap gibi yetişmek sonunda hu-

sule gelen bir halettir. Bunun örneği çocuktur. Çocuklardan birinin arap uruğları ve soyları arasında terbiye görerek yetiştiğini farzedersek, çocuk o uruğun dilini öğrenir. İrap ve belâgat şekillerini kavrar, bütün gayelerini anlar. Bu çocuk bu bilgileri hiçbir kural ve kanun yardımiyle öğrenmiş değildir. Bu ancak dilde ve konuşmada husule gelen bir alışkanlıktır. Bu çocuktan sonra yetişen soylar da arapların sözlerini, şiirlerini, nutuklarını işitmekle ve alışkanlık adını verdiğimiz (meleke) husule gelinceye kadar, bu şekilde hareket ederler. Aralarında terbiye görerek yetişmiş bir kişi gibi o da aynı melekeye sahip olur. Çocuk bunları öğrenirken hiçbir kanun ve kaideden faydalanmış değildir. Bu meleke olgun bir hale gelerek akıl ve düşüncelerde sağlam olarak yerleştiğinde Beyan bilgisi uzmanları terimine göre, istiare yoliyle, buna zevk adı verilmiştir. Halbuki belâgatte zevk, yemekleri tadarak bilmek anlamına gelir. Yemekler dil ile tadılarak bilindiği gibi, konuşulurken bu melekenin yeri dil ve dilde husule gelen bir hal ve keyfiyet olduğu için, bu alışkanlığa da zevk adı verilmiştir. Sen bunu anlamışsan doğuda Farsı, Rum ve Türk, batıda Berber gibi, araplarla karışmış oldukları için arap dili ile konuşmak zorunda kalarak bu dil ile konuşan kavimlerin, arap dilindeki melekeleri eksik ve kusurlu olmasının sebebini bilirsin. Bunun için onlar bu zevki elde edemezler. Çünkü bunlar bu dili ömürlerinin bir kısmı geçtikten ve bundan önce ana dil-

lerinin melekesini elde ettikten sonra muhtaç oldukları için, şehirlilerin kendi aralarında kullanmakta oldukları müfret ve mürekkep kelimeleri öğrenmişlerdir. Yukarda anlattığımız gibi, şehirliler ise bu melekeyi kaybetmişler ve bundan uzaklaşarak başka bir meleke sahibi olmuşlardır. Bu ise öğrenilmesi istenilen melekeden başkadır. Kitaplarda yazılan kanunlara göre, öğretilen bilgiler hiç de meleke sayılmaz. Yukarda anlattığımız gibi, bu bilgiler ancak dilin hüküm ve kaidelerinden ibarettir. İstenilen meleke ise, arapların söz ve ifadelerine alışmak, bunu âdet etmek ve tekrarlamakla elde edilir. Bu sözlerimize Sibeveyh, Farisî, Zemahşerî ve bunların benzerleri arap dilinin üstatları olan zatların arap soyundan olmadıkları halde, bu melekeyi elde etmiş oldukları aklına gelirse, buna şöyle cevap verilir. Haberlerini duyduğun bu üstatlar ancak soyları yönünden acem idiler. Bunlar dilde meleke sahibi olan araplar arasında yetişmiş olup, eğitimleri bakımından araptırlar. Bu sayede bunlar, daha üstünce ve fasihî bulunmıyacak derecede belâgatli bir dil öğrendiler. Bunlar bu eğitimleri sayesinde ilk çocukluk çağından beri Arap uruğları arasında yetişmiş bir kimse gibi arap dilinin bütün inceliklerini bildiler. Dilleri bakımından araptan farksız bir meleke sahibi oldular. Arap olmıyan atalar soyundan gelmiş iseler de bunlar dil bakımından araptırlar. Çünkü bunlar ulusun gençlik devresinde bulunduğu ve dil melekesinin bozulmamış olduğu bir

çağda yetiştiler. O çağda şehirliler bile dil melekesini kaybetmemişti. Bu üstatlar bu çağda yetişerek arap dilini öğrenmiş ve meleke kazanmış, bütün inceliklerini hazmetmişlerdi. Çağımızda ise Arap soyundan olmıyanlardan biri, şehirlerde yaşıyan araplarla karışırsa, o kimse arap dilinin melekesi büsbütün bozulmuş olduğundan ancak bozulmuş olan bu dille konuştuklarını işitecektir. Bu kimsenin arapça sözleri ve şiirleri öğrenmeye başlamış olduğunu farzedersek, o bunları öğrenebilir. Fakat yukarda anlattığımız gibi önce diğer bir dilde meleke kazanmış olduğu için, arap dilinde ancak eksik bir meleke elde edebilir. Arap kavminden olmıyan bir kişinin araptan başka hiçbir uruğun dilini hiç de öğrenmemiş olduğunu, öğretmenlerden ders alarak onun arap dilinde meleke sahibi olmak istediğini farzedersek, bu kimse arap dilinde meleke kazanabilir, fakat bu pek az görülen haldendir. Beyan kurallariyle meşgul olanlardan birçoğu kendilerinde bu zevkin bulunduğun uiddia ederlerse de, iddiaları doğru değildir. Yanlış bir dâvadır, yahut başkalarını yanıltmak istemekten ibarettir. O kimse meleke edinmiş ise, onun bu melekesi Beyan bilgisine has bir melekedir. Tanrı dilediği kullarını doğru yola sevkeder.

45. FASIL

Şehirlilerin öğreti myoliyle bu melekeyi elde etmelerinin kusurlu ve asıl arap

dilinden uzaklaşmış olanlar için bunun güç ve çetin olduğuna dair.

Bunun sebebi şudur: Arap olmıyan uruğlarla karışmanın bir sonucu olarak şehirlilerin dilleri asıl arap dili melekesinden başka bir meleke şeklini almıştı. Bu bozulmuş dil ise çağımızda şehirlerin dilidir. Bu yüzden çağımızda öğretmenlerin çocuklara ilk önce dil öğretmek yolunu tutmuş olduklarını görüyoruz. Nahiv bilginleri ise bu melekenin ilk önce dilin kural ve kanunlarını öğretmekle elde edeceğini sanarlar. Bunların bu düşünceleri doğru değildir. Bu meleke ancak dilin kendisini öğrenmekle elde edilir. Evet bir dilin gramer ve sentaksını öğrenmek, bu bilgiye alışmak her şeyden çok o dili öğmenmeye yardım eder. Şehirlilerin dillerinin bozulması Muzar dilinden uzaklaşmaları, nispetindedir. Dillerin çok bozulmaları ise Muzar dilinden daha çok uzaklaşmış oldukları için, iki dil arasındaki aykırılık da daha fazladır. Bundan dolayı bu dil ile konuşanlar için Muzar dilini öğrenmek de ona göre güçleşir. Türlü bölgelerde yaşıyanlar bunun bir örneğini teşkil ederler. Kuzey ve Batı Afrikalıların konuştukları dil, diğer uruğların tesiriyle en çok bozulmuş ve bunun bir sonucu olarak dilleri Muzar dilinden en çok uzaklaşmış olduğu için onlar Muzar dili melekesini elde etmek hususunda en fazla kusur gösteren insanlardır. İbni Reşik Kayrevan yazarlarından birinin arkadaşına yazdığı şu mektubunu nakleder: Yâ

ahî, Vemen lâ adimte fakdehü, allemeni Ebû Se'id Kelâmen enneke Künte zekerte enneke zekerte tekûnü maaellezine ta'ti ve akana elyavum, felem yetehayye'lena el-huruç, ve emme ehlü-l menzili el-killabı min emrî eş-şini fakad kezzebu batılen leyse min haza harfen vahiden ve kitabı ileyke ve ene müştakün ileyke, inşa e Allah: (Bu mektubun arapça denilecek yeri yoktur). Bunların Muzar dilindeki melekeleri yukarda andığımız mektubun benzeri idi. Şiirleri dahi arap melekesinden uzak ve aşağı tabakadan idi. Çağımızda bile bunlar bu haldedirler. İbni Reşik ve İbni Şeref hariç olmak üzere Kuzey Afrika'da tanınmış şairler yetişmemiştir. Şiirlerinin çoğunu başka ülkelerden yabancılar teşkil etmiştir. Bugüne kadar bunlar belâgatte aşağı derecededirler.

Endülüslülere gelince, onlar arap diline çok önem verdikleri, manzum ve mensur olarak dil ve lûgate dair çok şeyler ezberledikleri için, Muzar dili melekesini öğrenmek hususunda Afrikalılara nispetle çok ileridedirler. Endülüs'de yüzlerce yıllardan beri dil ve edebiyat bilgilerinin kaynakları dolup taştığı için, aralarında bu sanat ve mesleğin üstatlarından, bu sanatı geliştirmiş ve yükseltmiş olan tarihçi İbni 'Adürabbih, Kastalî ve feodalite devri şairlerinden bunların benzerleri yetişmiştir. Hıristiyanların istilâsının bir sonucu olarak dağılma ve perişan bir halde vatandan ayrılma çağı gelinceye kadar, bu hal devam etti. Bu dilin tesiriyle bayındırlık eksildiği ve ekono-

mik durum bozulduğu için, diğer sanatlar gibi dil ve edebiyat alanında çalışmanın da arkası kesildi. Bundan dolayı dilde meleke düştü. Salih bin Şerif ile Malik bin Murahhal Sebte'de yerleşmiş olan İşbiliyye'li edipler tabakası öğrencilerinin sonuncularından ve ilk kurulduğu çağda Beni Ahmer Devleti yazarlarından idiler. Hıristiyanların istilâsiyle dağılma çağı başladığında, Endülüs kendisinin besliyerek yetiştirdiği ciğer parçalarını İşbiliyye'den Sebte'ye, doğusundan Kuzey Afrika kıyılarına attı. Fakat gerek Sebte ve gerekse Kuzey Afrika halkının dilleri bozulduğu ve Berberlerin açık ve düzgün olmıyan dillerinin maddeleri çok karıştığı için, bu iki bölgenin halkına bu melekeyi kabul etmek zor geldi. Sonunda, çok geçmeden gerek Sebte'de ve gerekse Kuzey Afrika'da yerleşmiş olan bu göçmen ediplerin öğretimlerinin arkası kesildi. Fakat bu meleke sonradan Endülüs'de eskisi gibi tekrar gelişti. İbni Bişrin, İbni Cabir, İbni Ceyyab ve bunların tabakasından olanlar daha sonra da İbrahim Salihî Turayhî ve onun tabakasından olanlar yetişti. Daha sonra düşmanlarının şikâyetleri yüzünden şehit edilmiş olan İbni Hatip gelmişti. Onun dildeki melekesi erişilmez bir derecede yüksek idi. Şehit edildikten sonra talebesi onun yolunu tuttu. Sözün kısası Endülüs'de Muzar dili melekesi yüksek bir derecededir ve orada bu melekeyi edinmek kolaydır. Çünkü yukarda anlattığımız gibi, Endülüslüler dil melekesine çok önem verirler. Üstelik onların bu melekesini bozan un

surları dışarıdan gelen yabancılardır. Dili bozan bu unsurlar Endülüs dilinin asıl ve temeli değildir.

Kıyının bu tarafındaki Berberlere gelince, bunlar bu bölgenin yerlisi ve dilleri de buranın asıl dili olduğu için halkının arap dilinde meleke edinmesi güçtür.

Doğu ülkeleri ahalisine gelince, bu ülkelerin durumunu anlamak için Emevîler ve 'Abbasilerin hükümet sürdüğü çağlardaki haline dikkat et. O çağlarda doğuya giden bu araplar başka kavimlerle daha az karıştıkları için, dilin ve dil melekesinin sâflığının ve bütünlüğünün saklanması bakımından, Endülüs'ün haline benziyor. Melekeleri kuvvetli ve sağlamdı. O çağlarda doğuda arapların sayısı çok ve meleke bozulmamış olduğundan aralarında birçok büyük şairler ve yazarlar yetişti. Eganî'nin içine aldığı manzum ve mensur eserleri gözden geçirirsen arap kavminin lûgat, haber, bellibaşlı olay ve hâdiselerini, din ve inanlarını, ahlâk ve huylarını, halife ve hükümdarlarının eserlerini, şiir, ır, ezği vesairesini içine almış olduğunu görürsün. Bu eser arap kavminin dergisi ve kitabıdır. Arap kavminin hallerini bu eserden daha geniş bir ölçüde içine alan başka hiçbir eser yoktur. Gerek Emevîler, gerekse "Abbasîler çağında doğuda Muzar dili melekesi sağlamlığını koruyabildi. Aşağıda anlatacağımız gibi, Cahiliyet Çağı şairlerinden daha yüksek meleke sahibi olan büyük şairler bile yetişti. Arapların işleri altüst

olup zayıf düşünceye kadar bu hal sürdü. Bunun bir sonucu olarak idare ellerinden çıktı. Devletleri yıkıldı. İdare ve devlet arap olmıyanların eline geçti. Deylem ve Selçukoğulları devleti kuruldu. Araplar şehirliler ve yerleşik hayat yaşıyanlarla karıştılar. Bunun sonucu olarak da ana dillerinden ve melekesinden uzaklaştılar. Asıl dillerini öğrenmek istiyenler bu melekeyi yanlış ve eksik bir surette öğrendiler. Araplar manzum ve mensur birçok eserler vücuda getiriyorsa da çağımızda onların dilleri ve melekeleri kusurludur. Tanrı dilediğini yaratır ve seçer. Yüce ve her eksiklikten uzak olan Tanrı iyi bilir; O'nun yardımiyle başarılar elde edilir. O'ndan başka Rab yoktur.

46. FASIL

Arap dili ve sözlerinin nazım ve nesir olmak üzere iki bilgi dalına ayrılmasına dair

Bil ki arap dili ve sözleri nazım ve nesir olmak üzere iki bilgi dalına bölünür. Nazım, vezinli ve kafiyeli söz demektir. Kafiye, sözlerin bütün vezinlerinin bir revi üzere bulunmasından ibarettir. Revi ise, kafiye demektir. Nesir, vezinsiz söylenen sözdür. Her iki bilginin bir takım dalları, söz çeşidi ve usulleri vardır. Şiir ise övme, yerme, ağıt gibi bir takım bölümlere bölünür. Nesrin bir dalı da seci'dir. Seci, sözleri parça halinde tertip edip her parçanın, so-

nuncu kelimelerini bir türlü kafiye üzere sıralamaktan ibarettir. İşte bu kafiye, seci adiyle anılır. Nesrin bir dalı mürsel adını taşır. Mürsel parçalara bölünmeden, kafiyeli olmak gibi kayıtlarla kayıtlanmadan kesin olarak söz söylemek demektir. Hutbeler, nutuklar, dualar, halkı bir işe teşvik etmek üzere söylenen sözler nesrin mürsel nevindendir. Kur'an her ne kadar nesir nevinden ise de ona mutlak olarak mürsel de seci de denilmez. Kur'an (Türkçede tınıs diye anılan) durak yerlerinde son bulan âyetler dizisinden ve bunları açıklamaktan ibarettir. Âyetlerin bu durak yerlerinde sona ermesine zevkler tanıklık eder. Secili ve kafiyeli olabilmesi için bir harf getirilmesi şart koşulmadan, ikinci âyette sözler tekrarlanır. Kur'anda: 'Tanrı sözün en güzeli olan Kur'anı birbirine benzer (vaid ve çift olarak indirdi ve korkutmak, emir ve yasak, rahmet ve sevap, cennet ve cehennem ve daha başkası olarak ikişer ikişer olarak tekrar eder). Tanrı'dan korkanlar bu âyetlerin okunduğunu işittikleri vakit, bu âyetlerin kalblerine olan tesiriyle, onların derilerinde tüyleri ürperir. Tanrı zikri ile onların kalbleri yumuşar, bu suretle Tanrı doğru yolu gösterir. Tanrı dilediği kulunu doğru yola sevkeder. Tanrı'nın yoldan saptırdığını da kimse doğru yola getirmez. 39: 24)." Başka bir âyette: "Biz Kur'anı âyet âyet indirdik ve açıkladık. (7: 50): der. Kur'an âyetlerinin sonu fasılalar (ayırıçlar), diğer tâbirle durak yerleri

adını taşır ki bunlar seci değildir. Secide şart koşulan hususlar bu durak yerlerinde şart değildir. Bu duraklama yerleri kafiye de değildir. Söz, âyetin sonu olan durak yerinde sona erdikten sonra, bundan sonraki âyette sözler tekrarlandığı için Kur'an âyetleri Mesanî, yani çift âyetler adıyla anılmıştır. Fakat yıldız anlamına gelen (Elif lâm ile) En-Necim kelimesi Süreyya (Ülker) yıldızına tahsis olunduğu gibi, çok kullanıldığından Mesanî tâbiri de Fatiha süresine tahsis edilerek, bu sure Es-Seb 'al-Mesenî (Yeni çiftler) adı ile anılmıştır. Bizim burada anlattıklarımızı tefsir bilgilerinin bu sûrenin Mesanî adını taşımasının sebepleri hakkındaki açıklamaları ile karşılaştırırsan bizim sözümüzün üstün olduğu anlaşılır. Şunu da bil ki bu bilgilerin her birinin kendisine mahsus olan ayrı ayrı üslûpları vardır. Bu üslûplar diğer dallarda kullanılmaz. Nitekim şiire mahsus olan Nesib (yani şairin kasidesinin başında sevgilisine olan aşk ve sevgisini izhar edip ona yaranmak istiyerek söylediği) ifade tarzı ve şekli şiirin diğer nevilerinde kullanılmaz. Hamd ve dualar hutbelere mahsustur, ve bunların benzerleri bu cümledendir. Sonradan yetişenler birçok seciler ve kafiyeler yapmak suretiyle maksatlarını anlatmaya başlarken, şairlerin kasidelerinin baş taraflarında sevgililerine yaranmak maksadiyle aşk ve sevgililerini göstermeye mahsus olan şiirin nesip şeklini kullandılar. Düşünecek olursa bunların bu nesirlerinin şiir şeklini almış olduğunu görürsün. Bu tarz yazıları ancak vezin

bakımından şiirden ayrılmıştır. Bu üslûpta yazmaya devam edip hükümdar ve sultanlara yazdıkları mektup ve dilekçelerini bile beğendikleri bu kalıba sokup, üslûpları birbirine karıştırarak, nesrin mürsel tarzını büsbütün bıraktılar. Bilhassa doğulular yazı ve hitabelerinde ancak bu şekli kullanmaya başladılar. Bundan gaflet eden yazarlar çağımızda hükümdar ve sultanlara olan hitaplarında yukarda andığımız üslûbu kullanmaktadırlar. Bu ise belâgate aykırıdır. Çünkü bir sözün belâgatli olması için o sözlerin sözü söyliyen ve kendisine hitabedilen kimsenin haline uygun olması şarttır. Sonradan yetişen yazar ve edipler ise nesre şiir üslûbunu soktular. Halbuki hükümdar ve sultanlara hitabederken bundan sakınmak gerektir. Çünkü şiir üslûbu bu şeye uygun değildir. Tumturaklı sözler kullanmak, ciddiyetle şakayı birbirine karıştırmak, vasıf ve tavsiflerde lüzumsuz olarak sözü uzatmak (itnab) ve lüzumsuz yerde benzetme (teşbih) ve istiareleri çok kullanmak belâgate uygun değildir. Sözleri kafiyeli olarak söylemek de süs ve ziynet kabilindendir. Bu üslûpta söz söylemek devletin ve sultanın ululuğuna aykırı olduğu gibi, hükümdarlar adından faydalanarak ve korkutmak için halka bu tarzda hitabetmek de belâgati giderir. Hükümdar ve sultanlara hitapta nesrin makbul ve övülen şekli Seci'in adını verdiğimiz nevidir. Mürsel, nadir olan haller hariç olmak üzere seci iltizam etmeden tabiî halde teklifsiz olarak söz söylemek ve sözün yerinde ve hale uygun olması demek-

tir. Çünkü sözlerin söyleneceği yerler başka başkadır. Her yerin kendine mahsus olmak üzere uzunca (itnab) ve kısaca (icaz) hazf ve ispat etmek, açık olarak, işaret, kinaye ve istiare ile söylenecek belli yerleri olur. Şiir üslûbundan ibaret olan bu üslûpla sultanlara hitabetmek yeridir. Çağdaşları bu üslûbu seçmeye sevkeden sebep, diğer unsurların karışmasiyle dilleri bozulmuş olduğu için hal ve makama uygun olarak söz söylemekten âciz olmalarıdır. Bundan ötürü bunlar gaye ve amacına ulaşmak zor, kavranması geniş olan seci'in mürsel şekli ile, söz söylemekten âciz oldukları için bu şekilde secili sözler söylemek yolunu tuttular. Hale ve yerine uygun olarak söz söylemekten duydukları aczi bu secili sözlerle örtmek, secilerle ve bedii olan lâkaplarla bu kusuru onarmak istediler. Bunlardan başkasını bilmemezlikten geldiler. Bu fenne düşkün ve bu hususlarda haddinden aşırı hareket edenler, çağımızda Doğulu yazarlar ve şairlerdir. Bunlar tumturaklı secilerle, secilere riayet etmek maksadiyle, irap kaidelerini ve kelimelerin yapılış şekillerini bile bozarlar. Cinaslı sözler söylemek istediklerinde, cinas ile sözün hal ve yer içabı birbirine uymadığı takdirde, cinaslı sözleri (belâgatin temeli olan) sözün hale ve yerine uygun olmasına tercih edip, cinas meydana getirmek ümidiyle, irabı ve kelimelerin yapılış şeklini bozarlar. Yukarda anlattıklarımızı düşünürsen, bu sözlerimizin doğru olduğunu anlarsın. Tanrı fazlı ve keremi ile doğruluğu gösterir ve başarılar sağlar.

47. FASIL

Pek az kimse hariç olmak üzere, hem nazım hem de nesir ile güzel söz söylemek melekesinin bir şahısta bulunmıyacağına dair.

Bunun sebebi şudur: Yukarda anlattığımız gibi nazım ve nesirle güzel söz söylemek dilde bir melekeden ibarettir. Bir mahalde bir meleke husule geldikten sonra, o mahalde üstelik olarak diğer bir melekenin husulü kusurlu, üstelik olarak o meleke eksik olur. Çünkü normal olan tabiatlar da melekelerin tam ve bütün halde husulü ve yerleşmesi daha kolaydır. Tabiatlarda önce bir meleke husule geldikten sonra bu melekeyi kabul eden beyinde ikinci melekeyi çabuk kabul etmemek haleti doğar. Bunun bir sonucu olarak aralarında çekişme başlar. Beynin melekeyi kabul etmesi güçleşir. Bu halet sun'i olan bütün melekelerde de vardır. Biz yukarda bunu delillerle ispat etmiştik. Dil ile ilgili olan melekeleri de anlattık. Bu delillerle maksadı açıklıyabilirsin. Çünkü dillerdeki melekeler de sanat kabilindendir. Diğer unsurların karışmasiyle bozulmuş olan diller bunun bir örneğini teşkil eder. Zira yukarda anlattığımız gibi, bu bozulmuş dilde meleke husule geldikten sonra, asıl arap dilinde tam bir meleke edinmek imkânsız bir hale gelir. Elde edilse bile o meleke eksik olur. Berberler, Rumlar ve Franklar bunun bir örneğidir. Bun-

lardan arap dilinde sağlam bir meleke edinmiş kimse hemen hemen görülmemiş gibidir. Bu da bunların kendi dillerinde meleke sahibi olmalarından ileri geliyor. Diğer bir dilde meleke edinmiş olan öğrenci, ana dilleri arapça olanlar arasında, onlarla beraber tahsil görürse de, onun dil bilgisi kusurlu olur Gayesine ve sonuna varamaz. Bunun sebebi de onun bundan önce başka bir dilde meleke edinmiş olmasıdır. Yukarda anlattığımız gibi dil ve lûgatler hüner ve sanatlara benzer. Bir sanatta tam bir meleke sahibi olan kimsenin ise diğer sanatları mükemmel bir halde öğrenmiş olduğu görülmemiş gibidir. Biz bunu da yukarda anlatmıştık. Sizi Tanrı yarattı, fakat siz bunu bilmiyorsunuz.

48. FASIL

Şiir sanatı, onu öğrenmek usulü.

Şiir bilgisi arap dili ve edebiyatının bir dalını teşkil eder. Bütün dillerde şiir söylenmiştir. Fakat biz burada ancak arap şiirinden bahsedeceğiz. Her kavmin dilinde o dilin belâgatine has hüküm ve kaideleri vardır. Arap şiiri ise, gayesi şerefli bir meslektir. Yolu lâtiftir. Çünkü arap şiirleri parçalara ayrılmış, vezinleri birbirine eşit, her parçasının son harfleri bir türlü olan sözlerdir. Bu bilginin teriminde her parçası beyit, beytin birbirine denk olan son harfleri revi ve kafiye, bütün bu beyitleri içine alan söz kaside

adiyle anılır. Her beyit terkibiyle ifade ettiği anlamı bakımından, önündeki ve sonundaki beyitlerden ayrı ve kendi başına buyruk bir söz hükmündedir. Her beyit övgüyü veya ağıtı veyahut sevgilisine olan aşkını ve onun güzelliğini anlatmak bakımından kendi başına, ayrı bir parçadır. Şair böylece her beyti müstakil bir parça haline getirmeye gayret eder. Bundan sonra ikinci beyitte başka bir söz söylemeye başlar. Bu bilginin bir dalından diğer birine, bir maksattan öbürüne geçer. O bu geçişlerinde evvelki beytin, ikinci beytin anlayışına uygun olmasına dikkat eder, telâffuzu ağırlaştıracak olan harflerin bir araya toplanmasından (tenafur-i huruftan) sakınır. Sevgilisine olan sevgisini açmaktan övgüye, çölleri ve yıkık (harabe) lerin, eserlerini tavsiften atlıların veyahut atların ve hayallerin vasfına geçer. Kasidesiyle övdüğü kimsenin vasfından kavmini ve kavminin askerini anlatmaya, ağıtında kaygusunu ve ayrılık çektiğini anlattıktan sonra, ölen kimseyi övmeye başlar. Bazı vezinler birbirine yakın olduğu için müşahedelerden dolayı, şiiri okuyanlardan birçok kimselere meçhul kalarak, onların o vezne yakın başka bir vezne geçmemeleri için, şair başından sonuna kadar kasidesinin bir vezinde olmasına önem verir.

Vezinlerin kendilerine mahsus şart ve hükümleri vardır. Bunların her biri Aruz bilgisinde anlatılmıştır. Fakat arap bu, tab'a uygun olan her vezni, şiirde kullanmıştır, demek değildir. Arabın şiirlerinde kullandığı vezinler ancak aruzun Buhur

adını verdikleri belli vezinleri olup, bu Bahirler on beş tane olarak tesbit edilmiştir. Vezinleri inceliyenler on beş vezinden başka, arraba tabiî gelen başka vezin bulamamışlardır.

Bil ki şiir, arabın söyleyiş tarzları arasında en şerefli ve nefis bir ifade şeklidir. Bu şerefinden ötürü araplar şiiri bilgilerin, haberlerin doğru ve yanlış düşüncelerinin birçok bilgi ve hikmetlerinin kaynağı ve başvuracakları bir dergi edinmişlerdir. Araplarda şiir melekesi diğer melekeler gibi sağlamdı. Dil melekesi tekrar işitmek ve kelime ve terkiplerini çok kullanmakla elde edildiği için, sonradan yetişenler söz ve ifadenin bir dalı olan şiiri, üstatlardan kaide ve kanunları ile öğrenmek isterlerse, onlar için şiir sanatını öğrenmek güç olacaktır. Çünkü her beyit kendi başına maksadı anlatan bir söz ve diğer beyitlerden başka ve ayrı bir parça olabilecek bir ifade tarzı olduğundan, diğer arap şiirleri gibi o parçayı, şiiri bir söz şekline sokarak kolayca ve lâtif bir şekilde işlemeye alışmak ve her beyitte ayrı bir şekil vermek icabeder. Bir beyitten sonra öbürünü, üçüncü ve dördüncüsünü bu usule göre sıralamak ve bu bilginin çeşitli dal ve nevilerini içine alan kasidenin beyitleri arasında arasını kesmeden birbiriyle uygunluk ve tenasüp vücude getirmek, ve belâgatin maksadı anlatmak için şart koştuğu bütün kanunlarına riayet etmek gerektir. Şiir sanatı garabeti, elde edilmesi ve usullerinin öğrenilmesi güç ve lâtif bir meslek olması dolayısiyle araplar güzel üslûpla şiirler tertip etmeyi, tabiî olan isti-

datlarını yoklamak için bir deneme aleti yapmışlar, sözleri belâgatli bir kalıba sokabilmeye alıştırmak için, zihinleri keskinleştirme vasıtası edinmişlerdir. Bunun için arapça sözlerde meleke sahibi olmak yetmez. Bu sanat özelliği bakımından arapların bu sanata ayırmış oldukları üslûplara riayet ve bu üslûpları yerinde kullanabilmek için dikkat ve maddeleri birbirine eklemeye alışmak gerektir. Biz burada bu bilgi mensuplarının, üslûbun yolları hakkındaki düşüncelerini ve genel olarak onların üslûptan neyi kast ettiklerini anlatacağız. Bil ki bu bilgi mensupları teriminde üslûp, sözler ve cümleler ona göre terkip ve tertip edildiği bir ölçü veya terkipleri onun biçimine sokulan bir kalıp demektir. Üslûp, irabın ödevi olan sözün asıl anlamını anlatmaktan, belâgat ve beyanın konusu olan terkiplerinin özellikleriyle anlamları bütünlemekten, aruz bilgisinde incelenen ve arapların şiirlerinde kullandıkları vezinlerden başka bir şeydir. Adları geçen bu üç şiir ve sanat bilgisinden başkadır. Üslûp, düzenli, olan terkiplerden her biri özel terkibe uyan ve zihinde doğan küllî ve umumi bir surettir. Zihin bu suretleri terkiplerin zat ve şahıslarından ayırarak aldıktan sonra, zihin bu sureti hayal kuvvesinde diğer terkip ve suretleri kendi şekline uyduran bir kalıp veyahut bir ölçü haline getirir. Zihin bundan sonra, gramer, sentaks, belâgat ve beyan bilgileri bakımından doğru olan terkipleri seçer. Mimar bir yapı yaparken ecza ve parçaları birbirine yapıştırıp sıkıştırarak belli bir kalıba

soktuğu ve dokumacı kumaşları dokuyup nermin ağacına sardığı gibi, zihin de terkipleri hayalde saklanmakta olan suretler kalıbına sokar. Bu kalıp maksatları anlatan terkiplerin artması ölçüsünde genişler. Terkipler arap dili melekesi bakımından doğru olan bu kalıba uygun olarak, tertip edilir. Çünkü söz ve ifadelerin her çeşidinin kendisine mahsus olan üslûbu vardır. Bu üslûpların, söz ve ifadelerinin özellikleri yerine göre başka başkadır. Nitekim şiirde yıkıntıların iz ve eserlerinden sual, yıkıntılara hitapla olur. Şair diyor ki:

يادارمية بالعلياء فالسند

Ey Mayye'nin dağın tepesinde ve dağın yukarsında olan yerindeki yurdu!, söyle cevap ver... Veya başka bir şairin dediği gibi arkadaşları durmaya çağırmak ve sormak suretiyle olur.

قفا نسال الدار التى خف اهلها

Ey iki arkadaş boş kalmış olan bu yurttan soralım... Veyahut yıkıkların yanında durarak arkadaşlarını eski halleri hatırlıyarak ağlamaya çağırmakla olur ki şair arkadaşlarına hitap edip der ki:

قفا نبك من ذكرى حبيب ومنزل

Ey iki arkadaş, bu yıkıkların önünde durarak sevgiliyi ve onun konak yerini hatırlıyarak ağlıyalım... Yahut da belirsiz bir kimseden sormak ve ondan cevap vermesini istemek suretiyle olur ki şair şöyle diyor:

الم تسئل فتخبرك الرسوم

Sormuyor musun ki, sorarsan bu harabelerde kalan izler sana cevap vereceklerdir... Ya da belirsiz bir kimseye izini selâmlamasını emretmekle olur ki şair diyor:

حی الدیار بجانب العزل

Ey arkadaş! Azl adlı yerin yanındaki diyarı selâmla... Ya, bulutların yıkıklardaki eserleri sulamasını dileyerek dua etmekle olur ki şair şöyle diyor:

أسق طلولهم اجش هزیم

Onların yıkıklarının eserlerini yıldırımlar çakarak, sağnaklı şiddetli yağmur sulasın. Veyahut yıkıkların izlerini sulamasını istemekle olur:

یابرق طالع منزلا بالابرق واحد السحاب کرلها ماحدا الانیق

Ey şimşek, Ebrak'daki konak yerinde parla, deveci ve nağmelerle develeri sürdüğü gibi sen de bulutları oraya sürüp getir. Veyahut ağıtlarda kaygı ve hasret göstermek suretiyle ağlamaya çağırmakla olur ki şair diyor:

كذا فليجل الخطب وليفدح الامر وليس لعين لم يفض ماؤها عذر

Musibet büyüdü iş açıklansın, bu büyük kaygı ve hasretten dolayı bol yaşlar akıtmıyan göz hiçbir sebeple mazur görülmez..." Veyahut vukua gelen hali büyük bir olay saymakla olur ki şiir şöyle diyor:

أرأيت من حملوا على الاعواد

Ağaçtan yapılma sedyeler üzerinde götürülenleri sen görmedin mi? Veyahut birinin ölümünden dolayı kaygı ve kaderin varlıklara şâmil olduğunu bildirmekle olur:

منابت العشب لاحام ولا راع مضى الردى بطول الرمح والباع

Onun ölümünden dolayı taze otlar biten yerler, çayırlar himayesiz ve çobansız kaldı. Süngü ve kolacın uzunluğundan yok olma daha da ileri gitti... Veyahut cansız varlıkların ölen kimse için kaygı ve hasret çekmemelerini inkârla olur ki ağıtçı diyor:

أيا شجر الخابور مالك مورقا كأنك لم تجزع على ابن طريف

Ey Haburun ağacı, sana ne oldu da İbni Tarif'in ölümünden dolayı kaygı ve keder çekmemiş gibi yapraklar açmışsın... Veyahut bir kimsenin ölümünden dolayı onun düşmanını müjdelemek ve kutlamakla olur ki şair diyor:

ألق الرماح ربيعة ابن نزار أودى الردى بقريعك المغوار

Nizarın oğulları olan Rebialar süngülerini artık bir tarafa atsınlar, çünkü sizin çok bahadır ve çok baskınlarda bulunan düşmanınız felâkete uğrıyarak helâk oldu... Arap edebiyatında bunların benzerleri çoktur.

Şiirde söz, cümlelerden ve cümlelerden başka şeylerden terkip olunur. Cümleler inşa, haber, isim ve fiil cümleleri olur. Önündeki cümleye uyar veyahut uymaz. Önündeki cümleye bitişik veyahut kendi başına ayrı bir cümle olur. Her

kelimenin yerini ve kullanış şeklini, arap şiirlerini çok okumak ve ezberlemekle elde ettiğin (hayal ve zihninde yerleştirmiş olduğun) umumi kalıp sana öğretir. Bu kalıp, zihnin doğru ve belâgatli terkiplerden çıkararak umumi bir şekle soktuğu bir kalıptır ve bütün suretlere uygun olan zihindeki küllî bir suretten ibarettir. Çünkü sözü terkip eden kimsenin hali mimar ile dokumacıya benzer. Bütün terkiplere uygun olan zihindeki umumi suret ise, mimarın kalıbı, dokumacının dokuma aleti gibidir. Yapıda kalıba. dokumada dokuma aletine uygun olmıyan her şey bozuk olduğu gibi, zihindeki umumi surete uymıyan terkipler de bozuktur ve arabın belâgatli olan ifadesine uymaz. Sen bu hususta belâgat kaidelerini yeter sanmaktan sakın. Çünkü belâgat kaideleri, ilmî olan kıyaslardan ibaret olup, ancak terkiplerin kıyas yoliyle tâyin edilen mahsus şekillerde kullanmanın doğru olup olmadığını bildirir. Bu kıyaslarda irap kaidelerindeki kıyaslar gibi genel değildir. Bizim incelemekte olduğumuz üslûbun ise kıyasla hiç de ilgisi yoktur. Üslûp arap söz ve terkiplerini çok ve tekrar tekrar okumak ve kullanmak, arap şiirlerini çok incelemek sonunda söz ve terkiplerin suret ve şekillerinin nefste sağlam bir şekilde yerleşmesinden ibarettir. Her şiiri terkip eden o suret ve şekli örnek edip, ona göre kurmak hususunda zihindeki bu suretten faydalanırlar ki genel olarak şiirden bahsederken, bunu anlatmıştık. Sarf ve nahiv gibi arap dilinin genel kuralları ve Beyan bilgisi üslûbunu öğren-

mek için faydasızdır. Üstelik sarf, nahiv, beyan bilgilerini kural ve kanunlarına kıyasen doğru olan her söz ve terkibi arap kullanmış değildir. Araplar söz ve terkiplerin belli olan nevi ve şekillerini kullanmışlardır ki bunları ancak arap söz ve şiirlerini ezberlemiş olan dil bilginleri bilirler. Bunların şekil ve suretleri ise kıyasî olan kaide ve kanunlarla kavramasına dahildir. Bu suretle arap şiirlerinden ve kalıp hükmü de bu üslûplardan bahsetmek, şiirlerin arap dilindeki kullanış şekillerinden bahsetmek olup, kıyaslara göre olan terkiplerinden bahsetmek demek değildir. Biz bu kalıp ve örneklerin ancak arap şiir ve sözlerini ezberlemekle elde edilebileceğini anlatmıştık.

Bu kalıp (ve örnekler) nazımda olduğu gibi nesirde de muteberdir. Çünkü araplar hem nazım, hem nesir şeklinde söz söylemişler, dileklerini anlatmışlar, her iki şekilde de geniş ve etraflı cümleler kurmuşlardır. Şiirde vezin ile kafiyeye önem vermişler, her beyti kendi başına ayrı ve müstakil bir parça olarak tertip etmişlerdir. Nesirde de, çoğunlukla, parça ve fıkralar arasında vezin bakımından benzeyişlere dikkat edip bazan secili, bazan secisiz olarak söz söylemişlerdir. Bunların her birinin kalıp ve şekilleri arap dilinde bellidir. Bu kalıp ve şekillerden muteber olanı, cümle terkip eden kimsenin sözlerini ona göre kurduğu kalıptır. Ancak arap sözlerini çok ezberlemenin bir sonucu olarak bu muayyen terkiplerden zihninde bütün kalıp ve şekillere uyan genel bir ölçü husule gelmiş olan kimse bu kalıbı bilir.

Mimar yapıyı kalıbına (plâna) göre yaptığı ve dokumacı kendi ölçüsüne göre dokuduğu gibi, zihninde bu kalıp ve şekil husule gelen kimse de söz ve şiirleri o kalıba göre terkip eder. Bundan ötürü söz terkibi bilgisi sarf, nahiv, beyan ve aruz gibi bilgilerden ayrı ve kendi başına buyruk bir bilgidir. Evet, söz kuruluşunda adı geçen bilgilerin kurallarına uymak şarttır. Sözler o bilgilerin kurallarına aykırı olarak dizilmez. Söz ve terkiplerde bütün bu vasıflar bulunursa üslûp adını verdikleri bu kalıplar bakımından, sözde bir nevi, güzel bir özellik husule gelir. Kalıp adını verdikleri üslûba göre. söz ve cümleler kurmakta ancak nazım ve nesirden ibaret olan arap sözlerini ezberlemek fayda verir.

Üslûbu anlattıktan sonra, şimdi şiirin bir tarifini veyahut resmini açıklıyalım ki güç olmasına bakılmadan şiirin gerçeği anlaşılsın. Çünkü biz, bizden önce yetişenlerin şiirin gerçeğini anlatacak derecede tarif etmiş olduklarını bilmiyoruz. Aruz bilginleri şiiri, vezinli ve kafiyeli bir söz, diye tarif ederler. Bu ise bizim burada incelemekte olduğumuz şiirin haddi tarif ve tasviri de değildir. Aruz bilginleri şiiri ancak irap ve beyan kaideleri, vezin ve kalıpları bakımından incelerler. Bunların bu açıklamalarının şiirin gerçeğini anlatamadığı nazarımızda bir gerçek hükmündedir. Biz şiiri şöyle tarif ediyoruz: "Şiir istiare ve belli vasıfları temeline dayanan, vezin ve kafiye bakımından birbirine eşit olan parçalara bölünmüş, her parçası kendi başına önündeki ve

sonundaki parçalara muhtaç olmadan maksadı anlatan ve kendine mahsus arap üslûbu üzere terkip edilen, belâgatli sözdür." Tarifimizdeki belâgatli söz bir cins olup, her belâgatli sözü içine alır. İstiare ve ayrı vasıflar temeline dayanır, kaydı bu kayıt ve bu vasıflar bulunmıyan sözleri şiir çerçevesi dışında bırakmak içindir. Vezinleri ve kafiyeleri bakımından birbirine eşit olan parçalarla birbirinden ayrılmış kaydı ile bütün bilginler nazarında şiir sayılmıyan nesirler çıkartılmıştır. Maksadı anlatmak bakımından her parça müstakildir, kaydiyle şiirin gerçeği anlatılmıştır. Çünkü nazım ancak beyitlerinde bu vasıflar bulunduğu takdirde şiir sayılır. Tarifte kendine mahsus olan üslûplar üzere tertip edilen" kaydı ile arabın bellibaşlı üslûplarına uygun olmıyan nazımların şiirden sayılmıyacağı bildirilmektedir Çünkü şiirin nazımlarda bulunmıyan kendisine has bir üslûbu olduğu gibi nesrin de şiirde bulunmıyan kendisine mahsus üslûpları vardır. Edebiyatta üstatlarımız olan kişilerin çoğu arap üslûbuna uymadığı için Maarrî ile Mütenebbî'nin nazımlarını şiirden saymazlardı. (Arap üslûbu üzere) diye kaydetmemiz arap kavminden başka kavimlerin de şiirleri bulunduğunu itiraf edenlere göre olup, o kavimlerin şiirlerini, şiirin tarifi dışında bırakmak içindir. Araptan başkasında şiir bulunmaz diyenlere göre, tarifte arap kaydını anmaya lûzum yoktur, ayrı bir üslûp üzere demek yeter.

Şiirin gerçek anlamını anlattıktan sonra, şimdi şiirin nasıl yapılabileceğini anlatalım. Bil

ki şiir inşad ve şiir sanatını sağlam bir surette elde etmenin bir takım şartları vardır. Birinci şartı, ezberlediği şiirleri şekil ve kalıbında, o şiirleri örnek edip şiirler tertip etmek hususunda nefîste sağlam bir alışkanlık (meleke) husule gelmesi için, söyliyeceği şiirler cinsinden birçok arap şiirleri ezberlemektir. Ezberliyeceği o şiirleri belâgat bakımından yüksek olan şiirler arasından seçmelidir. İslâmiyet çağında yetişen büyük şairlerden Zürrime, Kesir, Cerir, Ebu Nüvas, Habib, Buhturî, Rezî, Ebu Firas gibi şairlerden birinin şiirlerini ezberlemek, ezberi gereken şiirlerden en az derecesini teşkil eder. Ezberlenmesi gereken bu şiirlerin en yüksek derecesi El-Eganî sahibinin eserinde topladığı şiirleri ezberlemektir. Çünkü o (İslâmiyet tabakası) şairlerinin bütün şiirlerini ve Cahiliyet Çağı şairlerinin seçme şiirlerini eserinde toplamıştır. En az ve en çok diye iki kısma bölerek andığımız derecede şiirler ezberliyemiyen kimsenin nazımları eksik ve kusurlu olur. O kimse nazımlarına parlaklık ve tatlılık veremez. Bu parlaklık ancak çok şiir ezberlemekle elde edilebilir. Az şiir ezberliyen veyahut hiç de ezberliyemiyen kimse şiir söyliyemez. O ancak nazımları tertip edebilir. Şiirler ezberlemiyen kimsenin şiir söylemekten sakınması daha iyidir. Ancak birçok şiirler ezberledikten ve bu şiirleri örnek ederek şiirler söyliyebilmek istidadını kuvvetlendirdikten sonra nazımlar tertip etmeye başlamalıdır. Çok nazım tertip etmenin bir sonucu olarak, şiir söylemek melekesi kuvvetlenir. Bazı bil-

ginler kelime ve cümleler onlardan terkip edilen ve açıkça görünen kelime ve harflerin iz ve eserlerinin zihinden silinmesi için ezberlenen bu şiirlerin unutulması şarttır demişlerdir. Çünkü bu harf ve şekiller bunları olduğu gibi kullanmaya engeldir. Bu harflerin niteliği, başka bir deyişle hal ve vasıfları, nefste izler bırakarak kendileri unutulursa, o şiirin üslûpları nefste kalır. Bu üslûplar diğer harf ve şekille ona göre şiirler tertip etmek üzere, tabiatiyle, bir örnek hizmetini görür. Şiirler tertip edecek olan kimse, bu hazırlıktan sonra tenhaya çekilmeli, suları, gölleri ile tabiatın güzelleşmiş olan güzel yerlerini seçerek istidat ve tabiatı harekete getirmeli, işitilen parçalar da güzel olmalı. Böylece bunları bir araya toplamakla tabiatı aydınlatmalı, sevinçlerin lezzetleriyle tabiatı neşelendirmelidir. Şiir söylemenin şartı, huzur içinde ve neşeli bulunmaktır. Bu tâbirimiz daha şumullüdür. Bu hal tabiatı zihinde yerleşmiş olan örnek ve kalıba göre şiir söylemeyi tahrik eder ve neşelendirir. Bilginler şiir söylemek için en iyi ve hayırlı vakit uykudan kalkıldığı ve mide boş bulunduğu sabah vaktinin olduğunu söylerler. Çünkü bu zamanda düşünce daha işlek olur. Bütün bu şartlara ilâveten şiir söylemeye sevkeden sebeplerden biri de aşk ve aşk tesiriyle olan sarhoşluktur. İbni Reşik "Umde" adındaki eserinde bunu anar. İbni Reşik'in bu eseri kendi konusunda benzersiz bir eserdir ve bu eserinde şiir sanatını yeter derecede açıklamıştır. Ondan önce yetişen-

ler tarafından bu eserin benzeri yazılmamış olduğu gibi, ondan sonra yetişenlerden de kimse bu esere denk olabilecek bir eser yazmamıştır.

Bu bilgi ile uğraşanlar, bütün bu şartlar kendisinde bulunduğu halde şiir söylemek güç gelirse, sen bu işi başka bir zamana bırak, nefsini zorlama. Şiir tertip ettiğinde kasidenin başından başlıyarak sonuna kadar beyitlerin kafiyesi bir türlü olmasına ve kasidenin yapısının ona dayanmasına önceden dikkat edilmelidir. Çünkü kafiyeden gaflet edip, buna dikkat etmiyen kimse kafiyeleri yerli yerine koymak hususunda zorluk çeker. Çoğunlukla birbiriyle bağlantısız ve çirkin bir kafiye kullanır. Tertip etmekte olduğu şiire uygun olmıyan bir beyit içine, o beyti kendisine uygun olan başka bir yere bırakırsın. Çünkü her beyit kendi başına buyruk olup, ancak beyitler arasındaki uygunluğa dikkat olunur. Şair beyitleri istediği gibi, gözüyle tekrar gözden geçirerek kasidesini ayıklamalıdır. Güzel bulmadığı takdirde, o şiiri terketmek hususunda tereddüt etmemelidir. Şiir kendi düşüncesinin mahsulü ve istidat ve tabiatının icadı olduğu için, insan ona düşkündür. Şair o şiirlerinde ancak terkip itibariyle en fasih sözleri kullanmalı ve (zaruret-i lisan) dedikleri (zaruret-i şi'riyye) ve dil zaruretlerinden sakınmalıdır. Çünkü bu gibi zaruretler şiirin derece ve değerini düşürür. Bu zaruretleri bir tarafa bırakarak doğru bir usul takibetmek mümkün olduğu için Müvelledin (31) tabakasından olan dil bilginleri bu gibi zaruretlerden

alıkoymuşlardır. Bilginler anlaşılması güç olan terkipler kullanmaktan da sakınmayı tavsiye etmişlerdir. Anlatışlarından, anlamları kolayca anlaşılan terkipler kullanılmalıdır. Beytin mânası anlamayı güçleştireceğinden bir beyitte birçok anlam toplamaktan sakınmalıdır. Terkiplerin en makbulü sözleri anlamlarına uygun ve anlatılmak istenilen şeyi anlatanıdır. Terkipler birçok anlamları anlatırsa, bunlar kavram ve anlamından hariç olan sözler sayılır. Zihnî anlamlara dalmaktan alıkor. Zevkin belâgati kavramasına engel olur. Ancak terkiplerin lâfız ve ifadelerinden ,anlamların kolaklıkla, düşünceyi yormadan anlaşılması ile, şiirler kolay anlaşılır. Üstatlarımız (Tanrı onları yarlıgasın) bundan dolayı Mütenebbi ve Maari'nin şiirlerini yukarda anlattığımız gibi, arap üslûbuna uygun olarak terkip edilmemiş olduğunu söyliyerek, kusurlu ve bu iki şairin şiirlerini şiir olmaktan çıkartarak nazım sayarlardı. Her şiirin olup olmadığına ancak zevk karar verir.

Şair şiirlerinde alışılmış veya kusurlu olan kelime ve sözleri kullanmaktan sakındığı gibi, çok kullanılan amiyâne kelime ve tâbirler kullanmaktan da sakınmalıdır. Çünkü bunların her biri sözlerin belâgatini giderir ve: Ateş sıcaktır, gök başımız üzerindedir, sözleri gibi belâgatten uzak olan sözler bu cümledendir. Sözler ifadesizliğe ne kadar yaklaşırsa, belâgat derecesinden de o kadar uzaklaşır. Çünkü ifadesizlikle belâgat birbiriyle iki zıttır. Bundan dolayı ilâhiyat ve Peygamberlikler konusunda söylenen şiir-

ler, çoğunlukla, belâgat bakımından düşük derecededir. Bu gibi konularda ancak çok yüksek derecedeki şairler, bunlardan da ancak onda biri güzel şiirler söyliyebilir. Çünkü bunların anlamları çok kullanıldığı için belâgat derecesinden uzaklaşmıştır. Bunlardan her biri elde edildikten sonra da şiir söylemek güç gelirse, zihin ve düşüceyi yorup tekrar tekrar şiir söylemeye çalış, çünkü istidat ve tabiat meme gibidir. Meme sağıldıkça süt verir, sağılmadan kendi haline bırakılırsa süt büsbütün kesilir. Şiir sanatı İbni Reşik'in 'Umde'sinde yeter derecede anlatılmıştır. Dileyen maksadını bu eserde bulur. Biz ise burada ancak kısaca anlattık. Tanrı kullarının yardımcısıdır.

Şairlerden bazıları şiir sanatında uyulması gereken şartları manzumelerle anlatmışlardır. Bu konuda tertip edilen manzumelerin en güzeli şu kaisede olup, İbni Reşik tarafından söylenmiş olmalı:

لعن الله صنعة الشعر ماذا   من صنوف الجهال منه لقينا
يؤثرون الغريب منه على ما   كان سهلا للسامعين مبينا
ويرون المحال معنى صحيحا   وخسيس الكلام شيئا ثمينا
يجهلون الصواب منه ولا يد   رون للجهل أنهم يجهلونا
فهم عند من سوانا يلامو   ن وفي الحق عندنا يعذرونا
انما الشعر ما تناسب في النظ   م وان كان في الصفات فنونا
فأتى بعضه يشاكل بعضا   وأقامت له الصدور المتونا
كل معنى أتاك منه على ما   تتمنى ولم يكن أن يكونا
فتناهى من البيان الى أن   كاد حسنا يبين للناظرينا

فكأن الألفاظ منه وجوه   والمعاني ركبن فيها عيونا
إن في الرام حسب الأماني   يتحلى بحسنه المنشدونا
فإذا ما مدحت بالشعر حرا   رمت فيه مذاهب المشتهينا
فجعلت النسيب سهلا قريبا   وجعلت المديح صدقا مبينا
وتنكبت ما تهجن في السمع   وإن كان لفظه موزونا
وإذا ما عرضته بهجاء   عبت فيه مذاهب المرقبينا
فجعلت التصريح منه دواء   وجعلت التعريض داء دفينا
وإذا ما بكيت فيه على الغا   دين يوما للبين والظاعنينا
حلت دون الأسى وذللت ما كا   ن من الدمع في العيون مصونا
ثم إن كنت عاتبا جئت بالوعد   وعيدا وبالصعوبة لينا
فتركت الذي عتبت عليه   حذرا آمنا عزيزا مهينا
وأصح القريض ما قارب النظ   م وإن كان واضحا مستبينا
فإذا قيل أطمع الناس طرا   وإذا ريم أعجز المعجزينا

Kasidenin özeti:

Tanrı'nın lâneti bir takım bilgisizler tarafından bozulan şiir sanatına olsun ki onlar anlaşılması güç olan kelime ve sözleri kolay anlaşılan kelime ve tâbirleri tercih ederler. İmkânsız olan bir nesneyi doğru, bir anlam ve düşük sözleri değerli bir söz sanarlar. Şiirin iyisi ve doğrusu nedir bilmiyorlar. Bilgisizliklerinden bilmediklerini de bilmezler. Bunlar başkaları tarafından azarlanır ve sözleri reddedilirse de bize göre, gerçek adına, mazurdurlar. Şiir vasıfları bakımından, her ne kadar çeşitli fenleri içine alıyorsa da dizisi birbirine uygun olmalı. birbirine benzemeli ve bütün parçaları düzenli olup dizi-

sinde hiçbir ekskilik bulunmamalıdır. Olsa idi veyahut olmasa idi diye temenni eylediğin bir nesneyi menfi veyahut müspet olarak anlatmak istediğin vakit, her anlamı açıklarken ifaden, kendine bakanlara güzelliğini göstermek istiyen gelin gibi olmalı, lâfız ve kelimeleri gelinin yüzüne ve anlamları gözlerine benzemeli, anlamlar ve maksat anlatılırken o şiirleri okuyanlar onun güzelliği ile süslenmiş olmalıdır. Bir kimseyi şiirle övmek istersen çok ve uzun sözler söyliyenlerin usulüne göre hareket ederek övgünün baş tarafına sevgilisine aşk ilân eden ve kavuşmak arzularını bildiren kimse gibi hareket edip, kolay anlaşılacak tâbirler kullanır, medih ve vasıfları doğru ve muhkem kılarsın. Söz ve terkipler düzenli ve vezinli olsa da, kulaklara çirkin gelen kelimeler kullanmaktan sakınırsın. Hicviye tarzında şiir söylemek istediğin zaman maksadını açık bir şekilde anlatmak yolunu bırakarak, hicviyede açık açık söylemeyi bir ilâç ve dokunaklı sözleri bir hastalık telâkki edersin, diğer tâbirle hicvederken sözün açık anlamı övmeyi ve saklı olan anlamı yermeyi anlatmalıdır. Yola çıkacak ve seni bırakıp gidecek olanlar için ayrılıktan dolayı kaygı çektiğin ve ağladığın zaman kaygulu ve kederli halde bulunarak, gözlerinin köşelerinde saklanmış olan yaşlarını bol bol akıtırsın. Birini levm edecek olduğunda vaat, hem korkutmak, hem şiddet hem yumuşaklık göstermek suretiyle levm eylediğin kimseyi, hem sakıngan, hem emin, hem aziz, hem hakîr bir halde bıra-

kırsın. Şiirin en güzeli ve doğrusu maksadı açıkça anlatan, nazımın dizisine uygun, okunduğu zaman herkesi tamah ve taklit sevdasına düşüren neviden olan ve benzeri tertip edilmek istenilince başkalarını taklitten âciz bırakanıdır.

Başka birisi de şiir sanatına dair şu şiiri söylemiştir:

الشعر ما قومت زيغ صدوره ... وشددت بالتهذيب أسر متونه
ورأبت بالاطناب شعب صدوعه ... وفتحت بالايجاز عور عيونه
وجمعت بين قريبه وبعيده ... وجمعت بين مجمه ومعينه
واذا مدحت به جواداً ماجداً ... وقضيته بالشكر حق ديونه
اصفيته بنفيسه ورصينه ... وخصصته بخطيره وثمينه
فيكون جزلاً في مساق صنوفه ... ويكون سهلاً في اتفاق فنونه
واذا بكيت به الديار واهلها ... أجريت للمحزون ماء شئونه
واذا أردت كناية عن ريبة ... باينت بين ظهوره وبطونه
فجعلت سامعه يشوب شكوكه ... بثبوته وظنونه بيقينه

Özeti:

Parçaları arasında bulunan uygunsuzlukları gidermek ve fazlalıklardan temizlemek suretiyle metinlerini seçtiğin ve parlak bir hale getirdiğin, yerine göre uzun sözlerle (itnab) zülüflerini dağıttığın, yerine göre de kısa ve düzgün sözlerle (icaz yoliyle) şaşı gözlerini açtığın, ifade bakımından birbirine yakın veya uzak taraflarını, birbirine uydurduğun, tıpkı akar sularla durgun göllerin birleşmesi gibi, anlam ve ifadeleri birbirine uydurmak suretiyle belâgatli bir şekilde

söylediğin sözlerdir. Şiir ile yüksek ve mert bir kimseyi övmek ve şükran borcunu ödemek istediğinde nefîs sözleri ve sağlam terkipleri seçer ve onu yüksek ve belâgatli ifadelerle översin. Bu suretle anlam ve ifadelerın nefaset ve belâgat bakımından yüksekliği sağlanmış olur. Kafiye ile belâgat dallarının bibririne bağlanışı kolaylaşır. Herhangi bir yurt ve il için ağlıyacak olduğun zaman kaygılı kimselerin gözlerinden yaşlar akıtacak tesirli sözler söylersin. Bir ithamdan dolayı kinaye yoliyle birine dokunacak sözler söylemek istediğinde, sözünün açık anlaşılan anlamiyle, saklı olan kavramı arasını birbirinden öyle bir şekilde ayırmalısın ki sözlerini işiten kimsenin şek ve şüphelerin yakîn derecesindeki bilgisiyle karışsın.

49. FASIL

Nazım ve nesir sanatından asıl maksat anlamlar değil lâfız ve terkiplerdir.

Bil ki gerek nazım, geerkse nesir olsun söz (kelâm) sanatından asıl maksat anlamlar değil lâfızlardır. Anlamlar ancak lâfızlara tâbidir, lâfızlar asıldır. Nazım ve nesirde meleke sahibi olmak istiyen sanatkâr ancak, çok kullanmak ve dilini alıştırmak üzere arapça birçok örnekler ezberliyerek bu melekeyi elde eder ve bu meleke zihninde yerleşir. Bunun bir sonucu olarak uyruğu arasında yetiştirilirken dilinde husule gelen bozuklukları düzeltir, kendisini araplar arasında

doğmuş birisi gibi farzeder. Çocuk kendi ana dilini nasıl öğreniyorsa o da arap dilini bu yolda öğrenir. bir arap gibi arap dilinde meleke sahibi olur. Bunun sebebi yukarda anlattığımız gibi, dilin melekelerden bir meleke olması, bu melekenin alışkanlık husule gelinciye kadar dil ile tekrarlamakla elde edilmesidir. Dil ile tekrarlanan ve konuşulan nesne ise lâfızlar ve terkiplerdir. Anlamlar ise zihinde doğan şeylerdir. Üstelik anlamlar herkesin zihninde mevcut olup, dil ile konuşulduğu şekilde düşünüldüğü için, ayrı bir bilgi ve sanata muhtaç değildir. Ancak bu anlamları anlatmak için lâfızlardan cümle ve ibareler kurmak gerekir. Kelimeler ve terkipler anlamların kalıbı yerindedir. Nasıl ki su kabı ister, gerek altın ve gümüşten, isterse sedef, veya topraktan yapılmış olsun, içindeki su aynı sudur. Su ile dolu olan kapların lâtifliği, cins itibariyle, içindeki suya göre olmadığı gibi lûgatin kullanılıştaki nefisliği ve lâtifliği de sözlerin maksatlara uygunluğu bakımından, terkipteki derece ve belâgatlerine göre çeşitli olur. Anlamlar ise birdir. onlarda değişiklik yoktur. Dildeki asıl melekeye ve üslûbuna göre söz cümleler kurmayı bilmiyen ve dilediğini anlatmak istediğinde onu güzelce anlatmaktan âciz olan kimsenin hali kötürüm bir adamın haline benzer. Kötürüm yerinden kalkmak istediğinde gücü, kuvveti olmadığından yerinden kalkmaz. Tanrı size bilmediklerinizi öğretiyor.

50. FASIL

Dilde meleke, çok ezberlemekle ve bu melekenin olgunluğu ezberlenen maddelere göre olduğuna dair.

Arap dilini öğrenmek istiyen kimsenin çok ezberlemeye ihtiyacı olduğunu ve ezberlediği maddelerin cinsine ve nefîsliğine göre melekesinin nefîs veyahut düşük derecede olduğunu yukarda anlatmıştık. Habib, 'Attabî, Mu'tezz, İbni Hanî, Şerif Rezî'nin şiirlerini, yahut İbnı Mukaffa'nın risalelerini, Sehl bin Harun, İbni Zeyyat, Bedî ve Sabî'lerin şiir ve eserlerini ezberlemek suretiyle, arap dilini öğrenmiş olan kimsenin melekesi ve belâgat bölümünden derecesi sonradan yetişen İbni Sehl'in eserlerini veya Beysamî'nin Mürsel bir surette yazdığı (risalelerini) veyahut 'İmad İsfehanî'nin eserlerini ezberliyerek arap dilini öğrenenlerin derecesinden yüksek olur. Çünkü bu sonuncuların belâgat babındaki derece (tabaka) leri öbürlerininkinden aşağıdır. Dikkatle düşünen görüş ve zevk sahibi olan bunu anlar. Bundan sonra dil materyellerini yerinde, iyice kullanmak da bu ezberlenen ve işitilen maddelerin iyiliğine ve belâgatine göre olur. Ebzerlenen madde ve sözlerin cins ve derecesinin yükselmesiyle elde edilen meleke de yükselmeye devam eder. Çünkü istidat ve tabiat, ezberlenen bu maddelere göre cümleler kurar. Meleke kuvveti bu maddelerden faydalanması ölçüsünde artar. İnsa-

nın ruhu, yaradılışı bakımından her ne kadar bir ise de idraklerin kuvvet ve zayıflığına göre başka başkadır. Melekeler ancak dışardan gelen renk ve idraklerin hal ve vasıfların tesiriyle çeşitli olur ve ancak bunlarla onun vücudu tamamlanır. Bilkuvve var olmak derecesinden bilfiil var olan bir suret haline gelir. Yukarda anlattığımız gibi melekeler bu örnek ve kalıplara göre derece derece husule geldiği için şiir melekesi dahi şiir, yazı ve tahrirde kendi bölümündeki örnekleri ezberlemekle ve ilmî melekeler ise bilgilerde incelemelerde bulunmakla, fıkıhta meleke, fıkıh bilgisinde usulüne göre bu alanda tetkiklerde bulunmaya alışmak ve fıkıh meselelerini benzerlerine kıyas ile, delillerden istidlâl etmek yollarını öğrenmekle elde edilir. Tasavvufta ise meleke, ibadetlerle, zikirlerle, halvetle yani imkân dahilinde halk arasından ayrılarak, bir tarafa çekilip ibadetlerle meşgul olarak, zâhirî olan duyguların seziş kuvvetlerini atıl bırakmaya alışmak suretiyle, batınî hisler ve ruha dönerek Tanrılık mertebesine ulaşmakla elde edilir. Diğer melekeler de bu yol ile husule gelir. Bu melekelerden her birinden nefîste bir renk ve hal husule gelir. Nefîs bu renk ve hallerle vasıflanır. Meleke iyi veya kötü nasıl birlikte terbiye edilmek ve yetiştirilmek suretiyle elde edilirse zatında da o halde bulunur. Yüksek tabakaya ait belâgat melekesi, ancak o cinsten yüksek belâgat eserlerini ezberlemekle elde edilir. Bundan ötürü İslâm hukukçuları (olan fakihler) ve diğer bilgi dallarına mensup

olan bilginlerin belâgat alanındaki dereceleri düşüktür. Bunun sebebi, onların ancak bilgi kanunlarını, ve terimlerini ezberlemelerinden kendilerinde bundan önce asıl Arap melekesine uymıyan bir meleke husule gelmiş olmasındandır. Bu ilmî kanunlar ve ilmî metinlerin ibare ve ifadeleri ise belâgattan uzaktır. Bunları ezberlemekle nefîste bir renk husule geldikten sonra, bu renklerin nefîste yerleşmesinden meydana gelen meleke çok kusurlu olup, arap dili üslûbuna uymaz. Bundan dolayı fıkıhlardan ve başka bilgilerin mensuplarından, mütekellimîn (kelâm bilgisi bilginleri) ve aklî bilgiler bilginlerinden yetişen şairlerin şiirlerinin kusurlu olduğunu görürüz. Merin Oğulları Devletinin tuğracısı (yani resmî kâğıtlara devletin tuğra ve armasını yazan ve basan) fazilet sahibi arkadaşımız Ebu Kasım bin Ridvan bana şunu söyledi: "Günlerden bir gün Sultan Ebu Hasan'ın kâtibi olan arkadaşımız Ebu 'Abbas bin Şu'ayb'e. İbni Nahevî'nin kasidesinin ilk beyitini okudum, şiirin kimin tarafından tertip edilmiş olduğunu söylemedim. O, ileri gelen bir dil bilgini idi. Beyit şudur:

لم أدر حين وقفت بالاطلال   ما الفرق مين جديدها والبالى

"Yıkıntıların izleri yanında durduğum vakit eskisi ile yenisi arasında fark, ne olduğunu bilemedim." Arkadaşım beyti okuduğum gibi, düşünmeden hemen: "Fakihlerden biri tarafından söylenmiştir." diye cevap verdi. Ben ondan: "Fakihlerden birinin şiiri olduğunu nereden bili-

yorsun?" diye sorduğumda O: " ما الفرق Fark nedir? tâbirini kullanmasından anladım." cevabında bulundu. Ben de: "Doğru söylüyorsun, şiir İbni Nehevî'nindir," dedim. Yazar ve şairlerin hali böyle değildir. Onlar seçme arap söz ve şiirlerini ezberlerler. Saf arapça arap söz ve terkiplerle meşgul olurlar. Arapların belâgatli ve serbest üslûplarını ve belâgat bakımından yüksek derecede olanını seçerler. Endülüste hükümet sürmekte olan Benı Ahmer Devleti hükümdarlarının veziri olan arkadaşımız Ebu 'Abdullah ile, günlerden bir gün konuşuyordum. Vezir, o şiirde ve yazı işlerinde en ileri gelen bir kimseydi. Konuşurken ona: "İlimlerini bildiğim halde şiir söylemek istediğimde güçlük çekiyorum, halbuki Kur'an, Hadis, arap söz ve tâbirlerinden birçok sözler ezberimde var. Ben bu halimi ezberlediğim maddelerin azlığından değil de ancak birçok bilgi, kural ve kanunlariyle bilgiye ait şiirler ve metinler ezberlemiş olduğumdan ileri gelmekte olduğunu sanıyorum, çünkü ben Şatibî'nin kıraatlere dair büyük ve küçük hacimdeki iki kasidesini, İbni Hacib'in fıkıh ve usulünü ve Huneci'nin mantıka dair yazdığı Cümel'ini ve Teshil'in bazı parçalarını derslerde, meclislerde öğretilen bir takım kanun ve kuralları ezberledim. Hafızam bunlarla doldu. İşte bunlar Kur'an, Hadis ve güzel arap sözlerini öğrenmekle elde etmiş olduğum güzel istidat ve tabiatımı bu melekeden uzaklaştırmış olacak, dediğimde vezir bir zaman şaşırarak yüzüme baktıktan sonra: "Tanrı seni mükâ-

fatlandırsın, bu sözleri ancak senin benzerin söyliyebilir," diye bu düşüncemi karşıladı. Bu bölümdeki açıklamamızdan bunun başka bir sır ve sebebi bulunduğu da anlaşılır ki bu sır ve sebepde şudur: Araplardan islâm olanların sözleri, eserleri ve zevkleri Cahiliyet çağı şairlerinin nazım ve nesir şeklindeki söz ve eserlerinden yüksektir. Çünkü biz Hassan bin Sabit, 'Ömer bin Ebi Rebi'a, Hutay'e, Cerir, Ferezdak, Kesir, Gaylan, Zirrime, Ahvas, Beşşar, bunlardan sonra Emevîler çağında ve 'Abbasiler hakimiyetinin ilk devresinde yetişen şair ve ediplerin hutbe, mektup ve hükümdarlara olan hitap ve yazılarından, bunların bu eserlerinin Nabiga, 'Antere, İbni Gülsüm, Zuhayr, 'Alkame bin 'Abd ve Tarafe bin El 'Abd'ların şiirlerinden ve Cahiliyet Çağının diğer nesir ve nazımlarının, hitap ve cevaplaşmalarından belâgat bakımından daha yüksek derecede olduğunu görüyoruz. Yaradılışının doğru, salim oluşu ile belâgattan anlıyan ve belâgat zevki bulunan kimsenin zevki buna tanıklık eder. Bunun sebebi şudur: İslâmlık çağını idrak etmiş olanlar insanların benzerini yapamadıkları ve belâgatin en yüksek tabakasından olan Kur'an ve Hadisleri duydular, bir harika olan Kur'an âyetleriyle, hadisler bunların kalblerine girdi, yer etti. Nefis ve ruhları bunların tesiriyle genişliyerek ilerlediği için melekeleri, bu derecedeki yüksek belâgatli sözleri işitmiyen ve bunların tesirinde yetişmiyen Cahiliyet çağı şair ve ediplerinin melekesinden daha yüksek bir dereceye çıktı. Bun-

dan dolayı İslâmlık çağında yetişen bunların manzum ve mensur söz ve eserleri, yapı ve kuruluş, güzellik ve parlaklıkları bakımından Cahiliyet çağında yetişenlerin eserlerinden üstündür. Sen belâgatten anlıyan ve zevk sahibiysen, düşününce, zevkin sana bu hususta tanıklık edecektir.. Çağımızda Gırnata kadısı olan üstadımız Şerif Ebu Kasım'dan günlerden bir gün müslümanların Cahiliyet Çağı şair ve ediplerinden belâgatçe üstün olmalarının sebebi nedir? diye sormuştum. O, bu sanat ve mesleğin üstadı olup, İşbiliye'den gelerek Sebte'de yerleşmiş olan edebiyat üstat ve uzmanlarından, edebiyat okumuştu. Zevk sahibi olduğundan müslümanların belâgat itibariyle Cahiliyet Çağında yetişenlerden üstün olduğunu inkâr edecek bir kişi değildi. Üstat uzun zaman sustuktan sonra: "Bilmiyorum," karşılığını verdi. Ben ona: "Aklıma gelen bir düşünceyi söyliyeceğim," dedikten sonra, bunun sebebi şu olacaktır, diye yukarda anlattıklarımı söyledim. Sözlerim hoşuna gitti, şaştı, bir zaman sustuktan sonra: "Ey fakih! bu söz ve düşüncen altınla yazılacak bir şeydir," diye karşıladı. Üstat bundan sonra bana saygı göstermeye ve ilmî toplantılarda benim de düşüncemi sormaya ve bilgilerde yer ve derece sahibi olduğuma tanıklık etmeye başladı. Tanrı kişileri yarattı, onlara açık olarak anlatmak gücünü bağışladı.

51. FASIL

Derece ve yer sahibi olanların şiirle uğraşmayı kendileri için küçüklük saydıklarına dair.

Bil ki şiir arapların bir dergisi (divanı) olup, onlar bilgilerini, haberlerini, hikmetli sözlerini şiirlerinde toplamışlardır. Arap başkanları şiirde birbiriyle yarışırlardı. Bunlar Ukâz panayırında şiirlerini halka okuyorlardı. Ve her biri 'Ukâz panayırlarına gelir, şiirlerini en yüksek şairle belâgat sahiplerinin hükmüne arzederdi. Gitgide bu yarışlarda kazanan şiirleri haç yerleri ve İbrahim'in evi olan Kâbenin duvarına asmaya başladılar. Yedi Askı sahiplerinden İmrau'l-Kays bin Hucur, Nabiga, Zuhayr bin Ebi Sülma, 'Antere bin Şeddat, Tarafe bine'l-Abd, 'Alkame bin 'Abd ve 'Aşa böylece hareket edip şiirlerini Kâbe duvarına asmışlardı. Ancak mensup olduğu kavmi kudret ve asabiyyet ve Muzar Uruğları arasında mevki sahibi olanları şiirlerini Kâbe duvarına asabilirlerdi. Rivayete göre bu yedi kasideye Muallâka adı verilmesinin sebebi de budur. İslâmiyetin ilk çağında din işleri, Peygamberlik ve vahiy arapları meşgul ettiği ve Kur'-anın üslûp ve nazımı onları dehşet ve hayretler içinde bıraktığı için, araplar dilsiz gibi şiir söylemez, nazım tertip etmez oldular. Bu hal bir zaman sürdü. Sonradan buna alıştılar, durumda bir kararlılık hâsıl oldu. Şiiri yasak eden bir vahiy gel-

memiş, Tanrı Elçisi de bizzat şiir işitmiş, güzel şiir söyliyenleri mükâfatlandırmış idi. Nihayet araplar eski âdet ve geleneklerine döndüler. Kurayş'in büyüklerinden 'Ömer bin Ebi Rebi'a o çağda şiirleri ve belâgati ile tanınmış yüksek derecede bir edip idi. Çok zaman şiiri İbni 'Abbas'a sunulur, o da onun şiirini işitmek için durup, pek beğenerek dinlerdi. Sonradan şevketli arap devlet ve hükümetleri kuruldu. Araplar hükümdarlarını överek onlara yaklaşıyorlar, şiirlerinin güzelliğine, belâgatteki derecelerine, soy ve uruğları arasındaki şereflerine göre, halife ve emîrler bu şairlere bağışlarda bulunuyorlar, onları şiirler armağan etmeye teşvik ediyorlardı. Bunlar bu şiirlerin yardımiyle arabın hal ve haberlerini, dilini öğreniyorlardı. Dilin şerefini takdir ediyorlar, çocuklarını şiir ve lûgat ezberlemeye mecbur tutuyorlardı. Emevîler çağında ve 'Abbasilerin ilk günlerinde bu hal devam etti. El-İkd (Al İkda'l-Ferid) sahibinin halife Harune'r-Reşid'in şiir ve şairler konusunda Asma'i ile olan konuşmasına dair anlattıklarına dikkat edersen, Reşid'in şiiri ne kadar iyi kavramış, derinden bilmiş ve ne kadar çok şiirler ezberlemiş, nazım ve nesirlerin yüksek ve aşağı derecede olanlarını birbirinden ayırabilmiş olduğunu anlarsın. Bundan sonra bunların arkasından arap olmıyanlarla karışmanın bir sonucu olarak, dilleri bozulmuş olanlar çağı geldi. Bunlar arap dilini ancak kaide ve kanunları vasıtasiyle öğrenmiş kişilerdi ve tabiî olmıyan bir şekilde öğrendikleri bu dil-

le, dilleri arapça olmıyan ve arap soyundan gelmiyen hükümdarları sadece bağışlarını istiyerek övdüler. Bu şairler bundan başka hiç bır maksat gözetmiyorlardı. Habib, Buhturî, Mütenebbî, İbni Hanî ve daha başka birçokları bu cümledendi. Bu çağda artık eskisi gibi edebî hiç bir fayda ve maksat gözetilmiyordu. İşte bu yüzden sonradan yetişen himmet ve derece sahipleri, bunu bir küçüklük sayarak şiirle meşgul olmaktan çekindiler. Hal ve durum değişti, şiirle uğraşmak başkanlar, büyük rütbe ve yer sahipleri için küçüklük ve yerilen işlerden sayıldı Gece ve gündüzlerin hallerini değiştiren yalnız Tanrı'dır.

52. FASIL

Çağımız araplarının ve şehirlilerin şiirleri.

Şiirin yalnız arap diline mahsus olmayıp, bütün dillerle söylenmiş olduğunu bil. Farslar ve Yunanlıların şairleri vardı. Mantık kitabı sahibi Ptolémée, Yunan şairi Omiros (Homiros)u anar, ve över. Himyerlerin de ileri gelen şairleri vardı. Kural ve kanunları derilmiş (tedvin edilmiş) olan Muzar dili, başka kavimlerle karışmanın bir sonucu olarak bir takım yabancı tesirler altında kalıp bozuldu. Araplar bütün iraplar ve birçok kelimelerin konulmuş ve kullanılmış olduğu anlamları ve kelimelerin yapılışı bakımından kendilerinin ve şehirlilerin bile aynı vasıflarla, hem Muzar hem (göçebe) dilinden ayrılan ayrı dil-

leri bulunduğuna kani olmuşlardır. Bu şehirli dili bile her şehirde çeşitli olup terimleri birbirininkinden ayrı olduğu için, doğu halkının dili, batı ahalisinin dilinden ve bunların her ikisinin dili de, Endülüs dilinden ayrıdır. Şiir söylemek kişiler için tabiî bir haldir. Çünkü nispetleri, ölçüleri ve bunların karşılıkları bütün hareke ve sükûnların sayıları, bütün insanlar arasında ortaktır. Bunlardan her biri yaradılışlarında bulunduğu için şiir, her kavmin dili ile söylenmiştir. Bundan ötürü kavimler arasında meşhur olduğu gibi, şiirde en ileri gelen ve belâgat ve fesahatin en yüksek derecesine varan Muzar dilinin ortadan kaybolmasiyle şiirin büsbütün terkedilmiyeceği bellidir. Dilleri bozulmuş olan araplardan her uruğ ve soyla, şehirliler kendi lûgat ve dilleriyle şiirler inşat edegelmişlerdir. Dilleri başka uruğların dillerinin tesirinde kalarak bozulmuş olan şimdiki arap uruğ ve soyları da selefleri olan Muzar'ların dilindeki vezinler dışında aşk şiirleri, ölüleri için ağıtlar, hicivler kabilinden pek uzun şiirler söylerler. Şiirin bir dalından diğerine, bir maksattan öbürüne geçerler. Çok kere şiirlerin başından, hemen maksada geçtikleri de olur. Şairleri çoğunluk kasidelerinde kendi adlarını andıktan sonra, sevgililerine olan aşklarını anlatırlar. Batıdaki arap uruğları bu çeşitten olan kasidelerine meşhur arap ravisi İsmaîye nispetle İsma'îyat adını verirler. Doğudaki arap uruğları ise bu çeşit şiirleri Bedevî, Havranî ve Kaysî adiyle anarlar. Bunlar bu şiirlerini müzik usul ve kaidelerine göre değil

de, kolay ve sade olan ezgi ve seslerle ırlarlar, (taganni ederler). Şam ve Irak tarafında bu sade ırlamalara Havran'a nispetle, Havranî adı verirler. Havran etrafı ise çağımızda bile göçebe arapların konak yerleridir. Bunların şiirde türlü türlü usulleri vardır. Bu usul aralarında çok yayılmış ve çok kullanılmaktadır. Bunlar bu usule göre, şiiri dörder dörder olmak üzere parçalara bölerler. Bu parçalardan sonuncu parçanın kafiyesi önceki parçaların kafiyesinden ayrı olur. Müvelledin tabakasından sonra yetişenler tarafından ortaya koyulan dörtlük (murabba) ve beşlik (muhammes) lere benzeterek kasidenin sonuna kadar her beytin dördüncü parçasında kafiyeyi iltizam ederler. Bu soylar bu çeşit şiirlerini son derecede belâgatli olarak tertip ederler. Aralarda bu çeşit şiirleri ile büyük şöhret kazanmış kimseler vardır. Çağımızda ise sonradan yetişenler ve birçok bilginler ve bilhassa dil bilgisiyle meşgul olanlar, arapların bu türlü şiirlerini işittiklerinde bunları inkâr ederler. Çirkin bulduklarından bunları işitmek istemezler. Bunlar bu şiirlerin çirkinliğinin irapsızlığından ileri geldiğine inanırlar. Halbuki onların bu işirleri çirkin saymaları kendilerinin o dilde meleke sahibi olmadıklarından ileri gelmektedir. Bunlar o şiirleri söyliiyenler gibi, o dilde meleke sahibi oldukları takdirde, onların tabiat ve zevkleri bu şiirlerin belâgatli olduğuna tanıklık ederdi. Yaradılış ve düşünce bakımından bir sakatlık ve kusur olmayınca zevkleriyle bunu anlarlardı. Yoksa irabın belâgatle ilgisi yoktur.

Belâgat ancak sözlerin niyetlere, halin ve yerin gerektirdiği şeylere uygun olarak tertip ve terkip edilmiş olmasından ibarettir. Kelimelerin refili (zammeli ve tenvinli) olmasının faile ve nasblı (fethalı ve üst tenvinli) olmasının mef'ule delâlet etmesinin veya aksi halde olmasının belâgatle ilgisi yoktur. Çünkü arap uruğlarının şimdiki dil ve lûgatlerinde irablar, sözlerde bunlar için konulan ve belirtilen işaret ve belirtilerle anlatılmaktadır. Bunlardan her biri o dilde meleke sahibi olanlar tarafından konulan terim (istilah) lere göredir. O dilin melekesinde bu terimler belli ve meşhur ve anlaşılır bir durumda olduğu takdirde delâletleri doğru olur. Bu terimler maksatlara delâlet edip, maksatlara, hal ve makamın icap ve taleplerine uygun olursa belâgatli ve doğru sayılır. Nahiv bilgilerinin koymuş oldukları kaide ve kanunlara önem verilmez. Çünkü şiirde göz önünde bulundurulması gereken üslûp ve ifade, bunların şiirlerinde vardır. Bu şiirlerde eksik olan bir taraf varsa o da kelimelerin sonunda irap hareke ve belirtilerinin bulunmamasıdır. Çünkü bu dillerde, çoğunluk kelimelerin son harfleri (vâkıf halinde olduğu gibi) sükûnludur. Diğer tâbirle bunlar irapsız olarak, vâkıf halinde olduğu gibi, kelimelerin son harflerini çoğunluk sükûnlu olarak konuşurlar ve faili mef'ulden, mübtedayı haberden (21) irap harekeleri ile değil de sözlerdeki belirti (karine) lerle anlatılır.

Şerif bin Haşim'in dili ile nazmedilen şu kaside göçebe arap şiirlerindendir. Şerif bu ka-

sidesini Serhan'ın kızı Caziye için ağlıyarak söylemiştir. Şerif Caziye'nin kendi uruğuyla beraber batıya gittiğini anlatarak diyor ki:

قال الشريف ابن هاشم على ترى [1] كبدى شكت من زفيرها
يعز [2] للاعلام ابن مامرت [3] خاطرى يرد [4] غلام البدو يلتى [5] عصيرها
وما ذا شكاة الروح مما طرالها عداب ودائم [6] تلف الله [7]
حيرها [8]
محس [9] ان قطاع ماذى دميرها [10] بشروطة هنداوى [11] صاف
ذكيرها [12] [13]

[1] Desuki basmasında böyledir. Murat Molla yazma nüshasında: على الى جرا كبد شكت من زميرها

[2] Des: يعز Murat molla تعز

[3] Des. ابن مارأت doğrusu ابن مامرت

[4] Des. يرد اعلام البدو doğrusu غلام البدو

[5] Des. يلق doğrusu يلوى — ابغى

[6] Des. da naklettiğimiz gibi doğrudur. Murat molla ve Esat efendi nüshalarında.

[7] Des. تلف الله Murat molla يلتق الله غواة وزايغ doğrusu

[8] Des. حيرها doğrusu حيرها

[9] Des. محس doğrusu محس

[10] Des. قطاع عامرى ضميرها Murat molla تحس ان ان قطاع مادى وميرها doğrusu خطا عا تأر فى ضميرها

[11] Des. طوى وهندجا فى ذكيرها Murat: بشره طتو هنداد صافى ذكيرها doğrusu naklettiğimiz şekildedir.

[12] Des. على مثل شوك الطلح عقد وايسيرها Murat: على مثل شوك الطلح عقو يشيرها doğrusu tesbit ettiğimiz şekildedir.

[13] Des. Murat molla: وجاءت دموعى ذارفات لكنها

وعادت كما خوارة فى يد غاسل على مثل شوك الطلح عقدوا [14] يسيرها

تجاذبوا ماثنين والفرع بينهم[15] على شوكه لتدو البقايا جريرها [16]

وباتت دموعى (العين) ذارفات كأنها [17] شيه دوار السوانى يديرها [18]

تدارك منه الجم حدرا وزادها مزون يجئ متراكما من سيرها[19]

نصب من القيمان من جانب اصفنا عون ولحان البرق فى غدرها

وهذا الفنامى من تسابيب غزوة ناضت من ال بغداد حتى فقيرها[20]

ونادى المنادى بالرحل وشوزوا وعرج غاربها على مستدها

وشد ابها الادهم دياب بن غانم على مدى ماضى وليد مقرب

---

[14] Des. على مثل شوك الطلح عقدوا يسيرها Murat على مثل شوك الطلح غنقو يشيرها

[15] Des. والنزع doğrusu والفرع

[16] Des. على شول له والماقى جريرها Murat molla: على شوكو التدما بقايا خريرها doğrusu tesbit ettiğimiz gibidir.

[17] Des. لشألنها Murat: لكنها

[18] Des. شبه دورالسوانى يديرها Murat: بيدين دوار السوانى يديرها doğrusu naklettiğimiz şekildedir.

[19] Des. تدارك منه الجم حذروزادها مروان يجئ متراكامن صبيرها Murat: عيونا والسحار البرق فى عزيزها

[20] Des. غدوة ما ايقنى منى سنابلست Doğrusu naklettiğimiz şekildedir.

سيرها[21]

وقال لهم حسن بن سرحان غربوا   وسوقوا النجوع ان كان انا هو غميرها

وبركض وينده بينهما بالشائع   وباللهين لا تجحذوا فى مغيرها[22]

غدرنى ريان بن السمح بن عابس   وما كان برصى زين حميرو ميرحا[23]

غدرنى وهو زعما صديقى وصاحبى   و أنا الله ما ان درقتى ندبرها[24]

ورجع يقول لهم بلاد ابن هاشم   تجير البلا والمطشا ما نحيرها [25]

حرام على باب بغداد وارضها   داخلا وخارجا ركى نقيرها [26]

فصدق درى من بلاد ابن هاشم   على الشمس او حول الفطا من محيرها

وباتت نيران الذارى قوادح   بجروا بجرجان فيبروا أسيرها[27]

Kasidenin özeti şudur: Ebü-l-Heycâ Şerif bin Haşim diyor ki, Caziye'nin ayrılığı acisiyle, katlandığım kaygı ve kederden dolayı şiddetli soluk almamın tesiriyle husule gelen sıcaktan kalbim şikâyetçidir. Ruhumda husule gelen bu hastalığın Caziye ile esenleşirken duyduğu azap ve ıstıraptan ve bedevî gencinin onun vücudunun sıkıntısını gidermek üzere gelişini görmekten ileri

---

[21] Murat molla: وسد اليها بالديار بن غانم

[22] Des. وبركض وينول :Murat وبواص وسده سها مالنساع
بينها بالنائع وبا للمنى لا يحجزوا فى سفيرها

[23] Des. رضى yerinde برمى

[24] Des. de درقتى yerinde درى

[25] Des. لخيرالدلاد المطشا ماغيرها

[26] Des. داخل ولا عائدله من يصيرها

[27] Murat: درى yerinde روجى

geldiğini, bu hali ilân etmenin kendisinin pek gücüne gittiğini anlattıktan sonra, Şerif, Caziye'yi bu sefere zorlıyanı Tanrı yok etsin diye ileniyor. Bu ayrılık acısından Caziye, Hint'te saf çelikten yapılmış olan bıçakla kalbinin parçalanmakta olduğunu duyuyordu. Bu acı ve yaraların tesiriyle. Caziye, yıkayıcının elinde ıstırap çeken kuzu gibi oldu. Onu bağlıyan kayışlar sıkınca duyduğu acılık ve sertlik, akasya dikenlerinin acıtması gibi ona ıstırap veriyordu. Vurulduğu bu bukağı bacaklarını ve başını sıkıyor ve çekiyordu. Caziye acı ve kaygıların tesiriyle bağ ve bostanları sulayan ve daima dönmekte olan su dolaplarından akan sular gibi gözlerinden yaşlar döküyordu. Bu suların yukardan aşağıya doğru akmasından pek çok sular birikti. Düz sahralardan bir araya toplanarak şehir tarafından gelen bulutlar, Safa dağı ve Kıble yönünden sularını döküyor ve bu yağmurlardan husule gelen havuzda şimşekler çakıyor ve parlıyordu. Caziye'nin hali ve göz yaşı dökmesi tabiatın işte bu olaylarına benziyordu. Bu şarkılar aşka düşmüş olduğun zamanlarda senin için bir teselli olacaktır.

Benim bu acıklı halimden müteessir olarak, fakirlerine varıncaya kadar, bütün Bağdat (ahalisi) sağı sağarak feryat edip ağladı. Münadî (tellâl) yola çıkılacağını bildirerek seslendiğinde, bunlar yüklerini yüklediler. Caziye'yi yüklenip götürecek olan deve de kendisine ariyet ve emanet

edilen Caziye'yi taşımak üzere hörgücünü ona doğru eğdi. Diab bin Ganim, Mukrebin oğlu Mazı'nın eliyle Caziye'yi bukağıya vurdu, Hasan bin Serhan: onu uzak yerlere götürünüz, ben onun halini onaran adam isem, onu verimli ve sulak bir yere götürünüz, dedi. O, ayaklariyle teperek atını ileriye sürdüğü gibi meleyen koyunlara seslenerek onları da sürdü. Vakar ve sessizlikten ayrılmayın, ihsana ereceği yerde onun hak ve hukukuna riayet edin dedi. Reyyan bin Semih bin Âbis Himyer beylerini aldattığı gibi o beni aldattı, halbuki o dostum ve arkadaşım olduğunu söylüyordu; ben ona kalkan çevirmemiştim, üstelik olarak o Caziye'nin kavmine: Haşim oğlunun yurdu susuz ve sıcak bir yerdir, biz orada yaşamaya katlanamayız." diye onları kandırdı. Bağdat'ın kapısı ve toprağı bundan sonra bana haram olsun, ben artık Bağdat kapısından girecek ve Bağdat a dönecek değilim. Benim develere binmiş olan bölüğüm oradan çekilip gitmiştir. Haşımîler yurdu güneşe karşı ve sıcak olup, orada yaşamanın imkânsızlığını ruhum iyice anlamış ve doğru karar vermiştir. Göçebe bakir kızların ateşleri geceleyin parlıyarak ve kıvılcımlar saçarak yandı. Haydi develeri Cürcan'a doğru çekin, orada ona, ihsanlarda bulunursunuz.

Aşağıda metnini nakledeceğimiz şiir de göçebe arap dil ve üslûbiyle söylenmiş bir hicviyedir. Hicviye Kuzey Afrika'da Zab boylarında kendileriyle savaşan ve düşmanları olan Zenate-

ler Emîri Ebu Sa'it Bakrîyi hicveden Su'da adlı bir kadın tarafından söylenmiştir:

تقول فتاة[1] الحى سعدى وهاضها [2]   والها فى ظعون البا كين عويل[3]
اياسائلى عن قبر الزناتى خلفة [4]   خذ النعت منى لا تكون هبل [5]
أراه يبالى وادران [6] وفوقه   من الربط عبساوى بناه طويل[7]
وله يميل النور من شارع النقا[8]   به الواد شرقا والبراع دليل
أبالهف كبدى [9] على الزناتى خليفة   قد كان لأعقاب الجياد [10] سليل
قتيل فتى الهيجاء دياب بن غانم   جراحه كأفواه المزاد متسل
ياجارنا[11] مات الزناتى خليفة   لاترحل الا أن تريد رحيل
وبالامس رحلناك ثلاثين مرة   وعشرا وستاً فى النهار قليل

Hicviyenin özeti şudur: Uruğda Su'da adlı bir kadın sabahın erken saatlerinde göç eden

[1] Murat molla نقاة الحد

[2] " وهاصها

[3] " عديل

[4] " خانقة

[5] " الباكرين — عديل

[6] Des. اراه بمثل النور — تراه المالى الواردت وفوقه

[7] Des. هبيل

[8] Des. وله يميل القور من سارُ النقا Murat molla اراده نخيل القور من شارع النقا doğrusu tesbit ettiğimiz şekildedir.

[9] Murat: يا كهف كبداه

[10] " لأعقاد الجياد سليل

[11] " أيا جارا

uruğu arasında kaygı ve hasret çekip, ağlayıp ve inliyerek diyor ki: Ey Zenate uruğundan olan halifenin kabrinin nerde olduğunu benden soran kimse! Onun tarifini sen benden işit ki yolunu şaşırmıyasın. Ben onun kabrini büyük bir yol üzerinde görüyorum. Kabrin üzerinde İsavî yani büyük bir yapı vardır. Kamışlıklar yolunda bu kabri yere batmış bir halde görüyorum, doğusunda bir vadi var, kamışlık sana yolu gösterir. Zenateli olan halifenin ölümünden dolayı ciğerlerim yanıktır. O, yürgen ataların soyundan gelen kişi oğluydu. Savaş adamı olan Deyyab bin Ganim tarafından öldürüldü, yaraları dağarcık ağzı gibi açılmış olup kanlar akıyordu. Ey komşumuz! Sen göç etmek istemediğin takdirde göç etme; dün seni otuz defa göç etmeye zorladık, bir günde on veya altı defa göç etmek azdır (diye düşmanları ile alay etmektedir).

Aşağıda anacağımız şiir de göçebe arap lehçe ve üslûbiyle Şerif bin Haşim'in dili ile söylenmiş olup, adı geçen Şerif ile Mazi bin Mukreb arasında olup biten çekişmeler anlatılmaktadır:

تبدى لى ماضى الجبار وقال لى   أبا شكر ما انحاشى علك رضاش
باعدت عنا مايق ود بيتنا [1]   وقربت عربا لا سين قاش
نحن عدينا نصادفو [2] مانقضى لنا   كما صادفت طعم الزناد طشاش

[1] Des ود مايق عدى شكر ابا Doğrusu tesbit ettiğimiz şekildedir.

[2] نحن عدنا فصادمو   نحن عدينا فصادفو

وعدينا بسكر [3] لبر سـلامه　　لنجده ومن عمر بلاده عاش
وان كانت بنت سيدهم بأرضهم　　مى العرب ماردنا اهى طياش

Özeti: Civanmert olan Mazi, Şerif bin Haşim ile görüşerek: Ey Şükür!* Bizden uzaklaşarak şehirlere yaklaşmak maksadiyle, onlara mahsus olan giyimler giydin, aramızdaki dostluğa son verdin. Biz senin bu hareketinden memnun değiliz. Artık kazaya boyun eğerek Besker bölgesini bırakıp selâmet ve güven sahrası olan Necd tarafına gideceğiz. Senin bu hareketin yüzünden çektiğimiz acı, çakmak tozunun hafif yağmura tutulması sonunda benzer. Kendi yurdunu onaran kimse yaşar. Necdliler ulusunun kızı vatanında ise, bir arap, biz onların hafiflik ve oynaklarını inkâr edecek değiliz.

Şu parça da göçebe arap şiirlerinden olup, Magribe (Batı Afrika'ya) göç etmelerine ve orada Zenateleri yenmelerine dair:

واى جميل ضاع لى فى بن هاشم　　واى رجال ضاع قبلى جملها
لقد كنت اناوأياه فى زهو بيننا [1]　　عنا فى بحجه[2] ساغانى دللها
وعدت كالى شارب من مدامه　　من الخمر قهراً[3]ماقدر مايميلها

---

[3] وعدينا ميسكر ... Doğrusu باعدنا ياشكر عدى

* Şükür muhatabın adıdır.

[1] Des. فى هو بيتنا

[2] Murat molla: عنا فى لحجه

[3] Des. ve Murat molla: من الخمر قهوة

اومثل مشمطات مضنون كبدها [4] عريباً وهى مدوحا عن قبيلها [5]

أتاها زمان السوء حتى تدوحات وهى بين عربا غافلا عن نزيلها

كذلك أنا مما لاقى من الوجا [6] شاكى بكبد باديا من عليها

وامرت قومى بالرحيل وبكروا وقوّا شداد الحوايا حبلها

فعدنا لسبعة أيام محبوس نجعنا والبدو ما رفع عمودا بقيلها

تظل على أحداث الثنايا سوارى بظل الحرفوق القتاوى [7] نصيلها

Şiirin özeti: Şerif bin Haşim'e yaptığım birçok iyilikler boşuna gitti. Benden önce ona iyiliklerde bulunmuş olan birçok kimselerin iyilikleri de boşa gitmiştir. Halbuki aramızda pek çok hak ve hukuk bulunmuş ve kalbleri sevindiren birçok haller olup geçmiştir Fakat o, sebebi bence bilinmiyen bir şekilde kötü düşüncelerde bulundu. Ben de kendinden geçecek kadar şarap içirilmiş bir adam gibi onun yanından döndüm. Sanki ciğer parçası oğlu yabancı ellerde ölmüş, de uruğundan uzak düşmüş sersemlemiş ve saçları dağılmış, üstelik misafirleri konuklamasını bile bilmiyen göçebe araplar arasında kalarak, hakîr ve zelil düşmüş olan bir kocakarı haline geldim. Ben de ciğerimin bu yanıklığından şikâyet ederek ve kaygıları açığa vurarak kavmime bu yerden göç etmesini emrettim. Kavmim de erken yüklerini

[4] Des. مظنون كبدها Murat مصيون كبدها

[5] Des. مدوحة

[6] Murat مماجا فى من الوجا يضل الحرفوق

[7] Des. التصاوى

bağladılar, susuz ve otlaksız bir halde yedi gün bir yerde kaldık. Bu yedi gün içinde göçebeler öğlenleyin dinlenmek için çadırlarını dikmiyorlardı. Böylece güneşin sıcaklığı altında develerin sırtlarında kaldık.

Aşağıda metnini nakledeceğimiz kaside Riyah boyundan olan Zevavide'den ve başkanlarından Sultan bin Muzaffer bin Yahya'nın şiirlerinden biri olup, o Kuzey Afrika hükümdarlarından emîr Ebu Zekeriyya bin Ebi Haf'ın Mehdiyye'deki hapishanesinde tutuk bulunduğu vakit söylemiştir!

يقول وفى نوح [1] الدجى بعدوهنه   حرما على اجفان عينى منسامها
أيامن لقباحالف الوجد والاسى   ورورحا هباما طال ما بى سقامها
حجازية بدوية عربية   عداوية واهـا بعيد مرامها
مولعة بالبـد ولا تألف القرى   سواعاتك الوعساء تو آتى خيامها
عمان [2] مشتاها [3] بها كل شتوة   ممحونة بيها صحيح [4] غرامها
ومرباعها عشب الاداخى من الحيا   يؤاتى من الحوار الحلايا [5] جسامها
منسوق مبسوق العين مما تداركت   عليها من السحب السوارى غمامها

[1] Murat molla: وفى نوح الوجى
[2] " " عمان yerinde عماث
[3] " " مشناها " منشاها
[4] Des. صحيح yerinde بعيد
[5] Des. لواى من الحور الخلايا حساميها doğrusu tesbit ettiğimiz gibidir.

وما ذابكت بالماء ماذا تخلطت عيون عدر المزن[6] عدابا جامها
كان العروس الكر لاحت ثيابها عليها ومن نور الاقاحى حزامها
فلاة ودهنا واتساع وتيه ومرعى سرى ماق مراعى نعامها
ومشروبها من محض ألبان شولها غنيم ومن لحم الحوارى طعامها
تفانت[7] عن الابواب والموقف الذى يشيب الفتى مما قاسى زحامها
سقى الله الوادى المشجر[8] بالحيا وابل موعى مابلى من رمامها
مكافاتها بالود منى وليتنى ظفرت بايام مضت فى ركامها
ليالى اقواس الصبا فى سواعدى اذا قت لايخطى من ايدى سهامها
وفرس عديدا تحت سرجى مسافة [9] زمان الصبا سرجا وبيدى لجامها
وكم من رواح اسهرتنى ولم ار من الخلق أبهى من نظام ابتسامها
وكم غيرها من كاعبات مرجحنة مطرزة لاحفان باهى وشامها
وصفقت من وجدى عليها طريحة يكنى ولم يتسى[10] جداها زمان
ونار بخطب الوجد توهج فى الحسنا وتوهج لايطفى من الما ضرامها
أيامى وعدنى الوعد هدا الامق فتى العمر فى دار عمانى حلامها
ولكن رأيت شمس تكسف ساعة ويغمى عليها ثم يبرى غمامها
بنود ورايات من السعد أقبلت الينا بعون الله يهبو علامها
أرى فى الفلا بالعين[11] اظعان عزوتى ورعى على كتفى وسيرى امامها

---

[6] Des. عدار المزن

[7] Des. تعاتى

[8] Murat: المشجر yerinde المنجد

[9] Des. مسافه yerinde مسافة

[10] Murat ولم تفسى

[11] " الا وعلى امين

بجمرعا غياث الفرق [12] من عوذ شامس — أحب بالاداالله عندى ختامها
الى منزل بالجعفرية للذى — مقيم بها مالد عندى مقامها
وتلق سراة من هلال بن عامر — يزيل الصدا والغل عنى سلامها
بهم تضرب الامثال شرقا ومغربا — اذا قاتلوا قوما سريع انهزامها
عليهم ومن هو فى حماهم تحية — من الدهر ماغنى بقية حمامها
فدع ذا ولاتأسف على سالف مضى — ترى الدنيا مادامت لاحد دوامها

Özeti: Gecelerin karanlığında şaşkın bir hale geldikten sonra şair: göz kapaklarıma uyku haramdır, diye and içti. Ey kavmim! Vecd ve aşkla and içerek söz veren kalbe ve uzun zaman acı ve ayrılıkları uzayıp giden ve aşkın ateşiyle yanmış ruha çare bulacak kimse yok mudur? Beni bu üzüntülü aşka katlandıran sevgili Hicazlı bir göçebe arap kızıdır. Adî oğullarındandır. Maksat ve amacı uzak olan bir sevgilidir. O, göçebeliğe düşkün olup, köy ve şehirlerde yaşamaya alışkan değildir. Çadırlarını yumuşak kumlu yerlere kurar. Her kışı Amman'da geçirmeyi ister. Bütün atlı bölükleri onun sevgisine düşmüştür, onun aşkı doğrudur. Çayırlıkları, bol yağmurlarla sulanan yeşil çimenliklerdir. Bu yağmurları yağdıran bulutların en büyükleri yüksek tepeler arasındaki boş yerlerden gelir. Çeşmeler kendilerinde toplanan suları akıttıkları gibi bu beyaz bulutlar da kendilerinde toplanan sularını akıtırlar. Bu bulutlar sık sık ağlıyarak gözlerin-

---

[12] Des. بجرعا عتاق النوق

den sular saçarlar. Bu bulutların çeşmeleri, tatlı çeşmelerin suları ile defalarca karışıp gider. O çayırlar değerli ve süslü giyimler giyerek süslenmiş olan bir geline benzerler. Onun kuşağı papatya çiçeğindendir. Orası geniş sahralar, Dehna Çölü, Tih Sahrası gibi çöller, geniş boşluklar ve otlaklardır. Bu otlaklar sevgilinin hayvanlarının otladığı otlaklardan başkadır. Sevgilinin içtiği süt ise Ganimet devesinin katıksız sütü ve yediği et de geyik etidir. O sevgili, ıstıraplarına katlanan yiğit ve gençleri ihtiyarlaştıran, kapılarda ve duraklarda yani köy ve şehirlerde yaşamaktan tiksinmektedir. Tanrı o ağaçlı vadiyi bol yağmurlarla suvarsın, eskimiş ve çürümüş olanlarını diriltsin. Benim tarafımdan ona karşı gösterilebilecek yardım, ancak manevî yardımdır. Ben o sevgilinin kum yığınları arasındaki yurdunda geçirmiş olduğum günlerin hasretini çekiyorum. O gecelerde gençlik yayı elimde olduğu halde, kalktığım ve attığım vakit oklar yanılmadan hedeflere isabet ediyor, boşa gitmiyordu. Atım da kendim gibi kuvvetli olup eğerimin altında şiddetli ve süratli yürüyüşle uzaklıkları aşıyordu. Dizgini elimdeydi. Sağrı ve yanakları tombul birçok çöl kadınları beni uykusuz bırakmıştı. Ben Tanrı'nın yaratıkları arasında o güzel kadınların ahenkli gülümsemelerinden daha güzel ve tatlı hiç bir şey görmedim. Bundan başka taze, gönül çekici ve kirpiklerinin güzellikleri keman kirişlerini büyüliyen birçok kızlar da beni kendilerine bağlamışlardı. Vecd ve aşkımdan ellerimi çırptım (alkış-

ladım), onun bu armağanının hak ve hürmeti unutulmaz. Vecd ve aşkın ateşleri bağrında yanmakta, sular bu ateşi söndürememektedir. Ey bana sözler veren güzel! Bu sözün daha ne kadar sürecek? Halbuki karanlıkları gözlerimi kör eden bu zindan içinde ömrüm geçip gitmektedir. Fakat güneş biraz tutulduktan sonra yine eskisi gibi tekrar aydınlanıyor. Saadet sancak ve bayrakları bize doğru ilerliyor. Tanrı'nın yardımiyle saadetin alâmetlerini göreceğiz. Süngüm omuzumda olduğu halde ana yurdum olan 'İtak u'n-Nuk'-un kumsalında Caferiyye tarafındaki konak yerine döndüğümde çok mesut bir hayat yaşıyacağım, orası Şamis'in yukarı tarafındaki Giasü'l-frak'dadır. Bana göre orada yaşamak pek hoş ve lezzetlidir. Orada Hilâl bin Amr uruğunun eşrafiyle görüşür, onların beni selâmlamaları gönlümün paslarını giderir ve zincirlere vurulmanın acısını unutturur. Bu eşrafın üniyle doğu ve batıda meseller söylenir. Onlar bir kavimle savaşırlarsa, o kavim çarçabuk yenilir. Bu eşrafa ve bunların himayesinde olanlara, güvercinlerinin en sonuncuları öttükçe âlem ve zamandan onlara selâmlar olsun. Sen bunların hepsini de bırak, geçmiştekiler için kaygı ve hasret çekme, çünkü dünyanın hiç bir kimse için devamlı olmadığını görmüyor musun?

Ebu Leyl Oğullarından Ka'b'ların şeyhi Hamza bin 'Ömer'in şu kasidesi de son çağ arap şiirlerindendir ki Mühellel Oğullarından olan eşrafı levm ederek söylenmiş, o, Şibl İbni Mes-

kiane bin Mühellel adlı şairlerinin kendi kavmiyle övünüp söylediği şiirine bu kasidesiyle karşılık vermiştir.

يقول وذا القول الذى منشا قوارع قيمان يعانى صماىها
يزيح بها[1] حادى المصاب اذا انتقى فنونا من انشاد القوافى عرابها [2]
مجرة مختارة من نشادنا تحدى بها تام الوشا ملتها بها
مغربلة عن ناقد فى عصونها محكمة القيمان دابى وشانها
وهيض يتذكارى لهايادوى الندى قوارع من شبل وهدى حوابها
أشمل جنبنا من حماك طرائفا فرام يزيح الموجعين القنابها
فخرت ولم تقصرو لا انت عادم سوى قلت فى جهوها ماأعابها
لقولك فى أم المتين يعين بن حمزة وحامى حماها عاديا فى حرابها
أم تعلم أنه قامها بعد ما تى رصاص بن يحيي وعلاق دابها
شهابامن اهل الاعمر ياشبل خارق وهل ريت من جاه الوغى [3] واصطلى بها
شواهد طفاها اضرمت بعد طفيه وأثنا طفاها حاسرا لا اهابها
واضرم بعد الطفتين التى صحت تعالى الى بيت المنى يقتدى بها[4]
كما كان هو يطلب على ذا تجنيب رجال حى كمن الذى يتقى بها

Fahriyye'nin özeti:

Bu sözler engin çöllerin korkunç halleri içinde yetişen (Halid bin Hamza) nın isabetli

---

[1] Murat molla: يزيح بها yerinde يزيح بها

[2] " " عرابها " عذابها

[3] من جاه الوغى yerinde من جاه للفلق

[4] Des. تعالى الى بيت المنى يقتدى بها doğrusu تعالى الى بيت المنى يقتدى بها المنا

sözleridir. O, kafiyeli, ölçülü ve belâgatin bütün nevilerini içinde toplıyan şiirler söylemekle kaygı ve musibetlerini gidererek kalbini rahatlandırmaktadır, diye fahriyyesinin, belâgatin bütün kaidelerine uygun, güzel ve seçme olduğunu anlatıyor. Kavmine hitap edip Şibl'in dokumaklı sözlerine onların dikkatlerini çektikten sonra: Ey Şibl! Senin güzel şiirlerinin inceliğinden faydalandık. Çünkü o beyitleri güzel seslerle okumak kaygılı ve kederli kimselerin kalblerine rahatlık verir. Öğündün, fahriyyenin eksik yerleri yoktur. Ancak halk ve herkes hakkında dokunaklı sözler söyledin. Bu cümleden Ümmü'l-Yemin bin Hamza'ya dokundun. Halbuki o, savaşarak kendi koruluğunu korumuştur... dedikten sonra mensup olduğu Beni Ka'b'ı övüyor, rakiplerini yenilgiye uğrattığını anlatıyor. Büyüklerin dargınlığının âlevinden sakınmayı tavsiye edip, onların dargınlıklarının âlevinin delip geçici olduğunu söylüyor.

Aşağıdaki parça da göçebe arap şiirleri üslûp ve tarzında başa kakma yoliyle söylenmiştir:

وليداً تمابنوا[1]أنا اغنى لابى غنيت[2]بلاق الثناواغتصابها[3]
على ونا ندفم بها كل مبضم[4] بالاسياف نتاش العدا من رقابها

[1] Murat molla وايدا تمابتوا Es'at efendi تمابتوا

[2] " " اعنى لانى محنيت şeklinde (mühmele ile).

[3] " " واعتصابها (mühmele ile)

[4] " " كل مبيم (5) ile)

فان كانت الاملاك بغت عرائس   علينا بأطراف القنا اختصابها
ولانقرها الارهاف وديل [5]   وررق السبايا والمطايا ركابها (*)
بى عمنا مانر تفى الذل غلة   تسبر كالسنته الحناش انسلابها
ومى عالما بان المنايا تقيلها   بلا شك والدنيا سريع انقلابها

Özeti: Şair bu sözlerin yerinde söylenmiş sözler olmadığını, çünkü fazilet ve şecaat gibi meziyetlerin kendisinden ayrılmaz vasıflar olduğunu, kendilerinin her türlü şerefsizliği kılıçları ile uzaklaştırmada ve düşmanlarının başlarını kesmekte olduklarını, hükümdarların kendilerinden gelinlik kızlar istemeleri kızlarının da şecaat sahibi olup, düşmanlarının kanları ile boyanmış olan süngülerinin uçlariyle boyanmakta olduklarından ileri geldiğini, kızlarının, karınlarının bellerine yapışarak zayıf düşmelerine ve sevgililerini kaybetmelerine müsaade etmiyeceklerini, ganimet malı olan, karamtık atlara bindiklerini söylüyor. Haşerelerin dillerinin kapıp alması gibi, haberi çabuk yayılan düşkünlüğe hiç bir zaman razı olmıyacaklarını, onun ölümün şüphesiz ve dünya hallerinin çarçabuk değişmekte olduğunu bildiğini anlatıyor.

---

[5] " " ولانقرها الاوهاف وما وزبل dir
[6] " " زرق yerinde رزق
[7] " " علة " علمه
[*] Murat molla nushasında وزرق كالسنته الحناش
١٣٠ انسلابها ولطار كابها

Aşağıdaki parça göçebe arap üslûp ve tarzında göçleri tavsif için söylenmiştir:

بطمن قطوع البيدلا تختشى المدا * فوق عربات مخوف حنابها
ری العیں میها قل ىشبل عرائف * و كل مهاة مختظها ربابها
ترى أهلها غض الصباح ان يقلها * مكل حلوب الحوف ماسدماىها
لها كل يوم فى الأزاى قتائل * ورا الفاحر المزوج عنو اصهابها

Özeti: Bu göçler düşmanların saldırışından korkmadan çöllerden geçip gitmektedir. Onlar ucu ve kenarları korkulu olan kısa mızraklarla yararlar. Şilb'e söyleyin ki gözler orada bilgiç kimseler görür; orada her yabani sığır (kulan) ın katında en aziz nesne beslemekte olduğu yavrusudur. O çöllerin ahalisi hoş olan sabahları, her çeşit sağlam hayvan sütünden azca içtikleri halde, onlar kapılarını bekitmezler. Onlardan her gün öldürülen ve arkalarında güzeller bırakanlar vardır. Azgın ve hovardalar onların aşkını doğru görür.

Göçebe arap üslûbu ve diliyle söylenmiş hikmetli sözler:

وطلبك فى الممنوع منك سفاهة   وصدك عمن صدعنك صواب
اذا ريت ناسا يغلقوا عنك بابهم   ظهور المطايا يفتح الله باب

Senin için yasak olan nesneyi istemen ahmaklıktır. Sana yüz çevirenden yüz çevirmen doğru bir harekettir. Halkın kapılarını sana kapadıklarını görürsen, arsızlık edip o kapıyı açtırmaya

çalışma, hemen atına binerek oradan ayrıl ki Tanrı sana başka kapılar açsın.

Şu beyit de Şibl'in olup, Kâb Oğullarının Bürcümler'e intisabını anlatarak diyor ki:

مشائخ وشاب من أولاد برجم
جميع البرايا تشتكي من ضهادها

Gençler ve ihtiyarlar (hep) Bürcüm evlâdındandır. Tanrı'nın bütün yaratıkları onların kötülüklerinden şikâyetçidir.

Aşağıdaki şiir ise Halid bin Hamza bin 'Ömer'in göçebe arap dil ve üslûbiyle söylediği şiirlerinden olup, bu uzun kasidesinde, Muvahhidin'in şeyhi olan Ebu Muhammed bin Tafrakin'e yardımlarda bulundukları için kardeşlerini azarlamaktadır. Ebu Muhammed terbiye ve kefaletinde bulunan Tunus Sultanı Ebu İshak bin Sultan Ebi Yahya'nın kapıcıbaşı iken devletini elinden alarak bağımsız bir devlet kurmuş ve kardeşleri bu hususta ona yardım etmişlerdi. Kasidenin metni şudur:

يقول بلا جهل فتى الجود خالد	مقالة قوال وقال صواب
مقالة حبر ذات ذهن ولم يكن	هريجا ولا فيها يقول ذهاب
تهجست معنى نابها لا لحاجة	ولا هرج ينقاد منه معاب
وليت بها كبدي وهي نعم صاحبه	حزينة فكر والحزين يصاب
تفوهت بادي شرحها عن مآرب	جرت من رجال في القبيل قراب
بني كعب أدنى الاقربين لدمنا	بني عم منهم شايب وشباب
جرى عند فتح الوطن منا لبعضهم	مصافاة ود واتساع جناب

وبعضهم ملنا له عن خصيمه   كما تعلموا قولى يقينه صواب
وبعضهم موهوب من بعض ملكنا   جراه وفى حدالطهير كتاب
وبعضهم حاا جريحا تسممت   خواطر منا للنزيل وهاب
وبعضهم نظار فينا بسوة   نقهناه حتى ماعنابه ساب
رجم ينتهى مما سمعنا قبيحه   مرارا وفى بعض المرار يهات
ونحن على دا فى المدا نطلب العلا   لهم ما حططنا للفجور نقاب
وحز ناحى وطن بترشيش بعدما   نفقنا عليها سيفا ورقاب
ومهد من الآملاك ما كان خارج   على أحكام والى امرهاله ماب
يرد قروم من قروم قبيلنا   نى كمسلا واهاالغريم وطاب
حرينا بهم عن كل تأليف فى المدا   وقنابهم عن كل قيد مناب
الى أن عاد من لا كان فيهم بهمة   رفيها وخيراتو عليه خصاب
وركبوا السايا المثمنات من أهلها   ولبسوا من أنواع الحرير ثياب
وساقوا المطايا بالشر الانسواله   جماهير ما يغلوبها محلاب
وكسبوا من اصناف السمايا ذخائر   ضخام لحزات الزمان تصاب
وعادوا نظير البر مكيين قبل ذا   والااهلالا فى رمان ديباب
وكانوا لنا درعا لكل مهمة   الى أن ملن من نار العدو شهاب
حلوا الدار فى جنح الظلام ولا اتقوا   ملامه ولاداروا الكرام عتاب
كسوا الحى جلباب البهيم نستره   وهم لودروا لبسوا قبيح جباب
كذلك منهم حابس مادارا النبا   ذهل حلمى له ان كان عقله غاب
يظن ظنونا ليس نحن بأهلها   تمنى يكن له فى السماح شعاب
خطا هو ومن واتاه فى سوظنه   مالاثبات من ظن القبايح عاب
هوا عزوى ان الشى وحمد   وهوب لآلاف بغير حساب
وبرحت الاوغاد منه ويحسبوا   بروحه مايحيي بروح سحاب
جروا يطلبوا تحت السحاب شرائم   لقوا كل ما يستأملوه سراب
وهولو عطى ما كان للرأى عارف   ولاكن فى قلة عطاه صواب
وان نحن ما نستأملوا عنه راحة   وانه بأسهام التلاف مصاب

وان ماوطأ ترشيش بضياق وسمها	عليه وعشى بالمقزوع كراب
وانه منها عن قريب مفاصل	محوج عنها زهوا لها وقباب
وعن فاتنات الطرف بيض غوانج	ربوا خلف أستار وخلف حجاب
بتيه اذا تاهوا ويصبوا اذا صبوا	بحسن قوانين وصوت رباب
يصلوه عن عدم اليقين وربما	يطارح حتى ما كأنه شاب
بهم جلزلوز منا وطوع اوامر	ولذة مأكول وطيب شراب
حرام على ان تافرا كين مامضى	من الود الاماثل بخراب
وان كان له عقل رجيح وفطنة	يطلجج في اليم الغريق غراب
واما الله الا بداها من فاعل	كار الى أن تقي الرجال كباب.
ويحمى بها سوق علينا سلاعه	ويحمار موصوف القنا وجعاب
ويعسى علام طالب ريع ملكنا	ندوما ولا يعسى صحيح نياب
أبا وآكلين الخبز تبغوا ادامه	غلطوا أد متواق السموم لباب*

Kasidenin özeti şudur: Eli açık ve mert olan Halid, sözünü bilerek doğru söyler. O, doğruluktan ayrılmaz, sözleri sağlamdır. Bu sözleri saçmalama kabilinden mânasız şeyler değildir. Bu hal ve keyfiyet kalbimde doğan anlamlardır. Düşüncemin hazinesinde saklanan ve ele geçirilmesi gereken en değerli cevherlerdir. Bizimle bir soydan gelen ve akrabamız olan kimselerin başlarından geçenleri anlatmakla söze başlıyorum. Beni Ka'b bizim kardeşimiz olup genç amcalarımızın oğullarıdır. Anayurdumuzu kurtarırken onlardan bazılarına bizim tarafımızdan samimî dostluk gösterildi, bazıları ile düşmanlarına

* (Bu kaside de Murat Molla ve Esat efendi nüshalariyle karşılaştırılarak düzeltildi. Nüsha farklarını ve düzenlenmiş yerlerini göstermeyi lüzumsuz buluyoru).

karşı anlaşma yapıldı. Bazıları ile aramızda her türlü hak ve hukuk kaldı. Bazılarına bağışlarda bulunduk, mükâfatlandırdık, aralarından bazıları bizim katımıza yaralı olarak geldiler, tedavi edip biz onları iyileştirdik. Defalarca kötüledikten sonra kötü işlerini bıraktırdık, bazan da korkuttuk. Geniş kalbimiz ve cömertliğimiz sayesinde onlar bağışlar elde ettiler. Uzun zamanlar biz onların aziz olmasını ve yükselmesini istedik. Azgınlıklara yol vermedik, uğurlarında canlarımızı verdikten sonra ana yurdumuz olan Tarşiş'i kurtarabildik. İdaremizden çıkmış olan yerleri yeniden ele geçirdik, sağlamlaştırdık. Beni Ka'b'ın uluları ile her topluluk ve toplantıda elbirliğiyle hareket etmemiz gerekirdi. Onlardan hikmet sahibi olmıyanları bile bolluğa ve ferahlığa düştüler. Değerli atlara bindiler, her çeşit atlastan giyimler giydiler. Geçip giden Bermakîler veyahut Diyab çağında, Beni Hilâl gibi servet ve kudret sahibi oldular. Onlar bütün önemli işlerde arkamız, yardımcımız idiler. Düşman baskınına uğrayıncaya kadar bu hal sürdü. Düşman bizi bastırdıktan sonra da onlar gece karanlığında yurdu boş bırakarak çekilip gittiler. Karanlığın perdeleri altında itap ve azarlamalardan kurtulmak istediler. Onlar bu hareketleriyle pek çirkin ve acıklı işler işlemiş oldular ki bu hareketleri uruğa hayvan çulu giydirmeye benzedi. Çünkü bu giyim ne kadar çirkin bir giyimdir. Üstelik aralarındaki kötü, hakkımızda da kötü düşüncelere daldı, onun bu kötü düşüncelerinde ortağı olanlar yanıldılar.

Bunlar Ebu Muhammed'i hesapsız olarak binleri bağışlar diye sandılar. Birtakım ahmaklar onun bağışlarını yağmurun cömertliği gibi genel ve diriltici olacağı vehmine kapıldılar. Zayıf olanlardan bazı hafif kalbleri ve şerefsizleri İbni Tafrakin'i bol yağmurlar yağdıran bulut gibi cömert sanarak, onun bağışlarını ümit ettiler, fakat onların bütün bu ümitleri boşa çıktı. Bulut sandıkları serap idi. O, bol verirse bilerek vermiyor, az verdiğinde doğru hareket etmez. Biz ise ondan bir şey ümit etmiyoruz, o felâket oklarının saplanmasiyle mahvolmaya mahkûmdur. İbni Tafrakin Tarşiş'e ayak basarsa geniş yurt ona dar gelir. O oradan çarçabuk çekilip gidecektir. Perdelenerek, perdeler içinde terbiyelenmiş olan güzel, taze ve beyaz tenli, naz ve işveli, bakışları ile insanları büyüleyen kızlar bile ona yüz vermezler; bu kızlar naz ettikçe aklı hafif olduğu için o da nazlanır. Onlar çalgı çalarak ve şarkılar söyliyerek aşklarını gösterdiklerinde o da heyecana gelir. Şevk ve arzularını açıklar, aklı kıt olduğundan İbni Tafrakin bu suretle kendini aldatır ve azdırır. Bazan olgunluk çağındaki gençler gibi o da oynar. O bir zaman böylece oynayıp, eğlendi ve her buyruğu yerine getirildi. Nefîs yemekler yer ve nefîs şaraplar içerdi. Geçmişteki dostluklar İbni Tafrakin'e olsun. Bu dostluklar artık kısa süngülerle değiştirilmiştir. Aklı başında olsaydı, o yüzemiyeceği ümit ve emel denizlerine dalmazdı. Fakat göçebelikte de kebab oluncıya kadar boyun eğmek zarureti vardır. Bu

sayede pazarlardaki mal ve metalar korunur, meşhur süngüler ve ok torbaları kızarır, bizim mülk ve devletimize el uzatmak tamahına kapılanlar da pişman olurlar. Ey ekmeği yiyip de katığını arıyanlar! Yanıldınız; katık zehirli ekmeğin içidir.

Çağımızda Beni Zu'ba'ların bir boyu olan Beni 'Amr'in başkanlarından 'Ali bin 'Ömer bin İbrahim hâkimiyetine karşı el uzatan amcazadelerini azarlıyarak şu kasidesini göçebe arap dil ve üslûbiyle söylemiştir:

محبرة كالدر فى يد صانع   اذا كان فى سلك الحرير نظام
أباحها منها أسباب مامضى   وشاء تبارك والظعون تسام
غدا منه لام الحى وانشطت   عصاها ولا صبنا عليه حكام
ولكن ضميرى يوم مان بهم البنا   تبرك على شوك القتاد برام
والا كابراس التهامى قوادح   بين عوج الكاتفات صرام
والا لكان القلب فى يد قابض   اتاهم عنشار القطيع غشام
لما قلت سامى شقا البين زارنى   اذا كان ينادى بالفراق وخلم
ألايا ربوع كان بامس عامر   بحى وحله والقطين لمام
وغيد تدانى للخطا فى ملاعب   وجى الليل فيهم ساهر ونيام
ونم يشوف الناظرين التحامها   لنا مابدا من مهرف وكظام
وعرود باسمها ليد عو لسربها   واطلاق من سرب الهاو نعام
واليوم مافيها سوى اليوم حولها   ينوح على أطلال لها وخيام
وقفنا بها طورا طويلا نسألها   بمين سخيفا والدموع سحام
ولاصح لى منها سوى وحش خاطرى   وسقمى من أسباب ان عرفت أوهام
ومن بعد ذا تدى لمنصور بوعلى   سلام ومن بعد السلام سلام
وقولوا له يا بو الوفاء كلع رأيكم   دخلتم بحورا غامقات دهام

زواخر ما تنقاس بالعوداعا — لها سيلات على النضاء وأ كام
ولا تسموا فيها قيا سايدلكم — وليس البحور الطاميات تعام
وعآنوا على هلا كتكم فى رودها — من الناس عدمان العقول لئام
أياعزوة ركبوا الضلالة ولالهم — قرار ولا دنيا لهن دوام
الاعناهمو لوترى كيف رأيهم — مثل مرور فلاة مالهن تمام
خلوا القنا وخلوا فى مرقب العلا — مواضع ماهيالهم بمقام
وحق النبي والبيت واركانه الذى — ومازارها فى كل دهر وعام
لبد البلالى فيه ان طالت الحيا — يذوقون من خط الكساع مدام
ولابدها تتى البوادى عوا كف — بكل ردينى مطرب وحسام
وكل مسافه كالسدا باه عابر — عليها من اولاد الكرام غلام
وكل كيت يكتمص عض تاه — يظل يضارع فى العنان لجام
وتحمل سناالارض العقيمة مدة — وتوالدنا من كل ضيق كظام
بالابطال والقود الهجان وبالقنا — لها وقت و حنات البدور زحام
أتجحدنى وانا عقيد نقودها — وفى سن رمحى للحروب علام
ونحن كأضراس الموانى نجمكم — حتى تقاضوا من دون غرام
متى كان يوم القحط يأمير ابوعلى — يلقى سعايا صابرين قدام
كذلك بو حمو الى البسر ابته — وخلى الجياد العاليات تسام
وخلى رجالا لا يرى الضيم جارهم — ولا يحسوا بدمى العدو رمام
ألا يقيموها وعقد بؤسهم — وهم عذر عنه دائما ودوام
وكم ثار طعنها على العدو سابق — مابين صحاصيح ومابين حسام
فتى ثار قطارا الصوى يومنا على — لنا بارض الترك الطاعنين زمام
وكم ذا يجيبوا أثرها من غنيمه — حليف النبا سماع كل عيام
وان جاء فاجنوه الملوك وسموا — غدا طبعه يجدى عله قيام
عليكم سلام الله من لسن فاهم — ماغنت الورقاو ناح حمام*

---

* Bu kaside de çok yanlış, hatalı olarak basılmıştır. Elde bulunan vasıta ve imkânlar dahilinde tashihine çalıştık.

Özeti:

Şair, benim bu kasidem ipek teller üzerine bir sanatkâr eliyle pek nefîs ve güzel bir surette dizilen inci dizisine benzer, diye kasidesinin son derecede belâgatli olduğunu anlatır. Sonra da amcaları oğullarının topluluktan ayrılarak başkanlığına el uzatmalarından ötürü çektiği acıları mecaz ve istiare yoliyle ifade ve sözlerine şöyle devam ediyor: O, mensupları ile beraber bizden uzaklaştığında bu ayrılığın korkunç bir şey olduğunu açıkça bildikten ve ben ayrılığı suçlandırıp zehir gibi acı ve tesirli sözler söylediğimde o beni ziyarete geldi.

Ey düne kadar bayındır ve uruğların konak yerleri olup ahali ile dolup taştıktan sonra, yıkılan yerler! Ben sizin bu halinizden kederlenerek ağlıyorum, tenleri yumuşak ve hoş olan güzeller o zaman oralarda oynayıp dolaşıyorlardı. Gecelerin karanlığı bastığında bazısı uyanık, bazısı uyuyordu. O zamanlar koyun ve deve sürülerinin düz sahralardan ve derelerin ağızlarından, yanımıza gelmeleri seyircilerin hoşuna giderdi. Çekirgeler de kendi adlariyle çağırıyorlardı. Yabanî sığır ve devekuşları sürüleri dolaşıyordu. Bugün ise harabeler ve çadırlar üzerinde baykuşlar ötmektedir. Biz bu harabeler üzerinde uzun zaman durduk. Kaygı ve hasretten zayıf düşmüş olan gözlerimizden yaşlar dökerek neler olduğunu soruşturduk. Bu soruşturma sonunda ancak kalbimizi ürküten ve korkutan, sebepleri evhamdan

ibaret olan derdimizi artıran haberlerden başka bir haber alamadık. Mansur ebu 'Ali'ye selâmlar söyledikten sonra şu sözlerimi ona eriştiriniz: Ey vefa babası! Sen ve uyrukların kendinizi felâkete götüren yola saptınız, diye düşünceni suçlandırdıktan sonra, onların bu hallerinin derinliğini ağaçtan yapılma âletlerle ölçmek imkânsız olan, selleri sahraları basan ve tepeleri suları altında bırakan engin denizlere dalmış kimselerin haline benzediğini söylüyor ve karşı koymaya ve harekete geçmiş olup da akılları kıt ve hasis kimselerin bu felâketi ancak başlarına geldikten sonra anlıyabildiklerini bildiriyor. Böylece azgınlık yoluna sapan bu kitleler bir yerde yerleşemezler, dünya da onlar için devamlı olmaz. Süngüleri bırakmış oldukları halde, hak etmedikleri ve lâyık olmadıkları yer ve derecelere yükselmek istiyen bunlar, herne kadar uzun zaman yaşarlarsa da felâketli hallere katlanacaklardır, acılar tadacaklardır. Bu sözlerimin doğruluğunu Peygamberin ve Kâbe'nin ve bunları ziyaret edenlerin hürmetiyle and içerek teyit eylerim. Süratle yürüyen hayvanlara binenler, oralardan gölge gibi geçip giderler. Bunlara binenler eşraf çocuklarıdır. Bu sahraların Rüdeyni cinsinden olan dayanıklı süngüler ve keskin kılıçlarla silâhlanmış olan savaş erleri, şerefli ve saygılı kimselerin oğulları, en iyi cinsten atlara binen süvariler tarafından korunacağını da teyit eylerim. Bu karamtık atlar azı dişleriyle gemlerini ısırırlar, uyarılanmış hallerinde dizginleri ile çekişirler. Kısır yer bir zaman bize

hamile kaldıktan sonra her dar yerden ve delikten güvenilen kahramanlar, asaletli komutanlar doğurur. Bunlar cins atlara binerek ve süngüler kuşanarak savaşırlar. Yurdumuz güzel yüzlülerle dolup taşmaktadır. Ali bundan sonra kendisinin kahramanlığı ve savaş eri olmasiyle ve mensup olduğu boyunun kahramanlığiyle ve ödeneklerini, para cezalarını ödemiyen düşmanlarının yurtlarından ayrılmadıklarını, kıtlık yıllarında kendilerine başvurulduğu gibi, bollukta da cömertlik gösterdiklerini, bunların bir gerçek olduğunu, zulme dayanamadıklarını, düşmanlarının cin fikirli, kurnaz olmasının önce onların üzerlerine saldırmaktan alıkoymadığını, göçebeleri daima kendine boyun eğdirdiğini, bu kuvvetin önünde kinlerini içlerinde saklıyarak itaatle yerlerinde oturmaları gerekli olduğunu, o yerinden sıçradığında yırtıcı hayvan sürülerinin uçuştuklarını, Türk ilinde yaşıyanların bile kendilerine bağlı olduklarını, teşiri şiddetli, sözlerine içinde kin besliyenlerin bile, itaat ettiklerini, pek çok ganimetler aldıklarını, bir yere gelince hükümdarların bile bir yana çekilerek kendisi için yeri genişlettiklerini söyler. Bu hükümdarları gelince ayağa kalkmalarının, yarın kendileri için istifadeli olacağını düşündükleri içindir. Güvercin ve güvercin cinsinden olan kuşlar öttükçe size selâmlar söylüyorum, diye sözüne son veriyor.

Aşağıda nakledeceğimiz ağıt da Havran bölgesinde göçebelik eden arapların şiirlerinden olup, Kays uruğundan Şihabu'd-Din öldürüldük-

ten sonra uruğunu onun öcünü almaya teşvik eden karısı tarafından söylenmiştir:

تقول فتاة الحى أم سلامه   بعين اراع الله من لارثى لها
تبيت بطول الليل ما تألف الكرى   موجعة كأن الشفا فى مجالها
على ماجرى فى دارها وبو عيالها   بلحظة عين البين غير حالها
فقدنا وى شهاب الدين ياقيس كلكم   وعتوا عن أخذ الثار ماذا مقالها
انا قلت اذا ورد الكتاب يسرنى   ويبرد من نيران قلبي ذبالها
أيا حين تسريح الذوائب واللحى   وبيض العذارى ماحيتوا جمالها*

Ağıtın özeti:

Uruğun Ümmü's-Selâme adlı kadını bu ağıtı gözlerinden yaşlar akarak söyler ki ona acımıyan kimseyi Tanrı korkutsun. Evinin, çoluk çocuğunun başına gelen felâket onun halini bir anda değiştirdi. O, eşi hakkında kaygılı haber işitmekle, bir an içinde, sevgili eşini kaybetmiş oldu. Gözünün bebeğine çöp batmış bir adam gibi bütün geceyi uykusuz geçirdi. Çünkü ben eşim Şibabu'd-Din'i kaybetmiştim. Ey Kays uruğu! Siz onun öcünü almadan uykuya daldınız. Bunun sebebi nedir? Söyleyiniz. Mektup geldiğinde beni sevindirecek, kaygı ve hasretimin ateşini hafifletecek bir haber işitirim diye sanmıştım. Bu ümidim de boşa çıktı. Mektup, saçlar ve sakallar taranmadan çözüp salıverilen bir vakte rast geldi. Güzel kızların tenlerinin aklığı ve güzelliği bile

* Bu parça dahi çok yanlış olarak basılmış, yukarda anılan el yazmalariyle karşılaştırarak doğrulanmıştır.

şerefinizi korumaya ve bu utancı gidermeye sevketmedi.

Endülüs tarzı Muvaşşaha ve Zecel'ler

Endülüs'de şiir nevi ve bilgileri gelişerek son derece ilerledikten sonra yetişenler başka bir şiir tarzı ortaya koydular. Bu şiir tarzına Muvaşşaha adını verdiler. Bu tarz, beyitler ayrı ayrı dizilir, dallar halinde bölünerek muhtelif ölçü ve aruz ile tertip edilir. Bu şekilde nazmedilen bu bölüm ve dallar tek bir beyit sayılır ve topuna beyit adı verilir. Parça tamam oluncıya kadar sırasiyle bu dallarda kafiye ve vezinlerin bir olmasına dikkat edilir. Bu şekilde tertip edilen parçaların en büyüğü yedi beyti geçmez. Her beyit çeşitli dalları içine alır. Kollanan maksatlara göre her beytin dallarının sayısı, değişik olur. Bunlar bu tarzda tertip ettikleri şiirlerinde, diğer kasidelerde olduğu gibi sevgililerine aşklarını ve kalblerinin yanıklığını anlatıyor. Bu şairler bu tarzda tertip ettikleri şiirlerinin belâgatli ve güzel olması hususunda birbiriyle yarışırlardı. Bu şiir tarzı herkesin hoşuna gitti, anlaşılması ve hazmı kolay olduğundan havas ve halk da bu tarzı beğendi, güzel buldu.

Bu şiir tarzı ilk önce Emîr 'Abdullah bin Muhammed Mervanî'nin şairlerinden Mukaddem bin Maafer tarafından Endülüs yarım adasında meydana koyuldu. El-İkdü'l-ferid kitabını yazan Ebu 'Abdullah Ahmet bin 'Abdürabbih bu tarz

şiir tertip etmeyi ondan öğrendi. Fakat sonradan yetişen şairler bu şiir tarzını çok genişlettikleri için her ikisinin de Muvaşşahaları değerini kaybetti. Bu şiir tarzını ilk önce genişleten Almeriye sahibi Mu'tasım bin Sümadih'in şairi 'İbade Kazzaz idi. Alam Batlyusî Ebu Bekir bin Züheyr'den onun hakkında şunu işittiğini söyler: "Bütün Muvaşşaha yazarları, aşağıdaki Muvaşşahasından dolayı 'İbade Kazzaz'ın çoluk çocuğudur, çünkü 'İbade bu Muvaşşahasiyle, Muvaşşaha şeklinde şiir söyliyen bütün şairlerin üstadı oldu, demek istemiştir. Muvaşşaha şudur:

بدرتم * شمس ضحا * غصن نقا * مسك شم
ما أتم * ما اوضحا * ما اورقا * ما أ نم
لاجرم * من لمحا * قد عشقا * قد حرم.

Muvaşşahanın özeti:

O sevgılinin yüzü bir dolun aydır, yüzü kuşluk vaktindeki güneştir. Boyu bosu taze bir fidan, teninin kokusu misktir. Ne hoş serpilmiş ne açık gözükmekte, ne güzel yeşillenmiş! Hoş kokusu nasıl yayılmış, her görenin ona âşık olacağı şüphesizdir; fakat görenler hep ona kavuşmaktan mahrumdurlar.

İddialarına göre Endülüs'de feodaliteler hükümet sürdüğü çağda Muvaşşaha tarzında şiir yazanlardan kimse bu hususta 'İbade'yi geçememiştir. Ondan sonra Tolaytule sahibi Me'mun bin Zinnun'un şairi İbni Arfaa re'sh yetişmiştir. Aşa-

ğıda nakledeceğimiz şu muvaşşahasını çok güzel söylemiştir:

العود قد ترنم * بأبدع تلحين * وسقت المذانب * رياض البساتين

Ud pek güzel nağmeler terennüm ediyor. Kanallar bahçe ve bostanların çiçeklerini suluyor.

Ve şair muvaşşahasının sonunda şöyle diyor:

تخطر ولا تسلم * عساك المأمون * مروع الكتائب * يحيى بن ذى النون .

Muvaşşahasının özeti:

Geçersin selâm vermezsin, sanki orduları korkutan hükümdar Me'mun Yahya bin Zinnun'-muşsun gibi vakarla yürürsün.

Bundan sonra Muvahhidin hükümet sürdüğü çağda muvaşşaha tarzında şiirler söyliyen bir kitle yetişmiş, ve bunlar bediî, güzel şiirler söylemişlerdir. Bunlardan en ileri geleni 'Ama Tolaytulî (Tolaytuleli 'Ama) ile Yahya bin Baka idi. 'Ama'nın güzel muvaşşahalarından biri şudur:

كيف السبيل الى * صبرى وفى المعالم أشجان
والركب فى وسط الفلا * بالخرد النواعم قد بان

Muvaşşahanın özeti:

Dünya kaygı ve kederle dolmuşken ben nasıl dayanır ve sabredebilirim? Kafile de bakire kızları alarak uzaklaşmış, çölün ortasındadır.

Üstatlardan birçoğunun rivayetine göre muvaşşaha tarzında şiir yazanlardan bir grup İşbi-

liyye'de bir yerde toplanarak, bunlardan her biri bir muvaşşaha tertip edip kendi üstünlüklerini göstermek istemişlerdi. İlk önce Tolaytulî 'Ama şu muvaşşahasını söyledi:

ضـاحك عن جمان * سـافر عن در * ضـاق عنه الزمان * وحواه صدرى .

O bu muvaşşahasını okuduktan sonra ilk önce İbni Baka kendi muvaşşahasını yırtmış, arkasından başkaları da kendi muvaşşahalarını yırtmışlardı. Muvaşşahasının özeti şudur: İnci gibi dişlerle güler, dolun ay gibi güzelliğini gösterir, zaman onun güzelliğine dar geldiği halde benim göğsüm onu içine almış, sığındırmıştır. 'Alam Batlyusî şunu rivayet eder: "İbni Züheyr: İbni Baka'nın muvaşşahasındaki şu parça hariç, muvaşşahalarından hiç birindeki parçayı kıskanmadım derdi." Parça şudur:

أما ترى أحمد * فى مجده العالى لا يلحق * أطلعه الغرب * فأرنا مثله يا شرق .

Parçanın özeti şudur: Ahmed'i görmez misin ki onun yüksek olan şeref ve derecesine yetişilmez. Onu batı parlattı, ey doğu sen onun benzerini bize göster. Tolaytulî ile İbni Baka çağının tanınmış muvaşşahacılarından biri de Ebu Bekir Ebyaz idi. Tanınmış ezgi ve besteleri tertip eden İbni Bace Endülüs'deki Sarkasta şehrinin sahibi olan efendisi Tifelovit'in meclisinde

bulunduğu zaman, emîrin uşaklarından birini tavsif edip şu muvaşşahayı söylemiştir:

جرر الذيل ايما جر * وصل الشكر منك بالشكر.

Özeti: Naz ve niyaz ile eteğini çekebildiğin kadar çek ve bir sevinç ve sarhoşluğu bir başka sevince ulaştırarak kendinden geç.

Övülen zat bu beyti işittiğinde çok sevındi. İbni Bace hemen şu beyti okudu:

عقد الله راية النصر * لأمير العلا أبى بكر

Daima neşeli ol, çünkü Yüce Tanrı şeref ve izzetin emîri olan Ebu Bekir'e zafer bayraklarını çekmiştir.

İbni Tifelovit bunu işittiğinde ne kadar hoşuma gitti, diyerek seslendikten sonra elbisesini yırttı ve İbni Bace'ye: "Güzel başladın, güzel bitirdin" dedikten sonra ağır şartlı andlar içerek İbni Bace'nin evine kadar altın üzerinden yürümesini emretmişse de İbni Bace sonunun kötü olacağından korktuğu için ancak ayakkabısının altına bir altın koyarak üzerinde yürüyüp evine gitmiş ve şer'î hiyle ile emîrin andını yerine getirmiştir.

Ebu Hattab bin Züheyr diyor: Ebu Bekir bin Züheyr'in toplantısında yukarda adı geçen Ebu Bekir bin Ebyaz'ın adı anıldığında, toplantı'da bulunanlardan bazıları onun adının anılmasını istemiyerek yüz çevirdiler. Ebu Bekir bin Züheyr bu hali görünce: "Şu muvaşşahayı söyliyen

kimseden nasıl yüz çevrilir?" dedikten sonra onun şu muvaşşahasını okudu:

مالذلي شرح راح * على رياض الاقاح * لولا هضم الوشاح *
اذ أتى في الصباح * اوفي الاصيل * أضحى يقول * ماللشمول
لطمت خدي * وللشمال * هبت فمالي * غصن اعتدال * ضمه
بردي .
مما أباد القلوبا * يمشي لنا مستريبا * يالحظة زددنوبا * وياللماه الشنيبا *
برد غليل * صب عليل * لا يستحيل * فيه عن عهدي .
ولا يزال * في كل حال * يرجو الوصال * وهو في الصد .

Özetı: O ince belli dilber olmasa papatya bahçelerinde şarap içmek bana zevk vermez. Fakat onunla beraber bulunduğumda neşem o dereceyi buluyor ki sabahleyin veyahut ikindi vakti cilve ve nazı ile beni sarhoş ettiğinde, şaraba ne oldu da benim yanağıma çarptı, poyraz eserek elbisemin içindeki taze bir dalı andıran bel ve boyumu bir tarafa meylettirdi, der. Kalblerimizi mahv ve helâk eden sevgili ürkek ürkek bize doğru yürüyor. Ey sevgili! Bize göz ucuyla iltifat ederek günahları artırır! Onun lezzetli dudağı, yüreği yanık, hasta kalbli âşıkın aşk ateşini serinletti. O âşık ki verdiği sözünden hiç bir zaman dönmez. Daima vuslat umar, halbuki o bundan yoksundur.

Bunlardan sonra Muvahhidin Devletinin ilk günlerinde yetişen tanınmış muvaşşahacılardan biri de Muhammed bin Ebi Fazl bin Şerek idi. Hasan bin Verid'e: Ben Hatim bin Said'i şu muvaşşahasını okurken gördüm, der:

شمس قارنت بدرا * راح ونديم

Güneşin ay ile birleşmesi, şarap ile sevgilinin bir araya gelmesidir. Muvahhidin çağında yetişen tanınmış muvaşşahacılardan biri de İbni Herdus olup, şu muvaşşaha onundur:

ياليلة الوصل والسعودى * بالله عودى

Ey bahtiyar ve mesut yaşadığım vuslat gecesi geri gel.

İbni Musul da bu çağda yetişenlerden olup şu mazume onundur:

ما العيد فى حلة وطاق * وشم طيب
وانما العيد فى التلاق * مع الحبيب

Bayram (hacda) ihramdan çıkmaktan ve Kâbe'yi tavaf ve hoş kokular koklamaktan ibaret değildir, gerçek bayram sevgiliye kavuşmaktır.

Ebu Sait Duvanî de bunlardan biridir. Ebu Sait, Ebu Hasan Sehl bin Malik'ten işitip şunu söyler: Ebu İshak İbni Züheyr'in yanına girmişti. O, artık ihtiyarlamış, göçebelere mahsus giyim giymişti. Ebu İshak o zaman İstiye'de yaşardı. Bu değişiklikten dolayı İbni Züheyr onu tanıyamadı. Toplantı sona erinciye kadar Ebu İshak bulunduğu yerde kaldı. Toplantıda şiirler okundu, edebî konuşmalar oldu, nihayet Ebu İshak şu parçayı da içine alan muvaşşahasını okudu:

كحل الدجى يجرى * من مقلة الفجر * على الصباح
ومعصم النهر * فى حلل خضر * من البطاح

Özeti: Karanlığın sürmesi fecrin gözünden sabahın üzerine akıyor, nehrin kolları çakıllı vadilerin yeşil hülleleri arasına uzanıyor.

Ebu İshak bu parçayı okuduktan sonra İbni Züheyr ondan: Sen bunu mu söylüyorsun? diye sorunca, Ebu İshak: "Evet, bir tane" diye cevap verdi. İbni Züheyr ondan: Sen kimsin? diye sorduğunda, Ebu İshak kendisini tanıttı. Bunun üzerine İbni Züheyr hemen: Kalk yukarıya geç, vallahi seni tanıyamadım, diye ondan özür diledi. İbni Said diyor ki: Bu çağın en ileri gelen muvaşşahacısı Ebu Bekir bin Züheyr'dir. Onun muvaşşahası doğu ve batıda meşhurdur. Yine İbni Said der ki: Ebu Hasan Sehl bin Malik'ten işittim, o der ki: İbni Züheyr'den: Söylemiş olduğun muvaşşahaların en güzeli hangisidir? diye sorulursa, ne diye cevap verirsin? dediğinde o: Şu muvaşşaham cevabını verdi!

ماللموله * من سكرة لا يفيق * ياله سكران
من غير خمر * ماللكئيب المشوق * يندب الاوطان
هل تستاد * أيامنا بالخليج * ولينا لينا
أو تستفاد * من النسيم الاريج * مسك دارنا
واديكاد * حسن المكان البهيج * ان يحينا . ونهر ظله * دوح عليه
أنيق * مورق افنان
والماء يجرى * وعايم محريف * من جنى الريحان

Muvaşşahanın özeti şudur: Hayretler içinde

kalan aşığa ne oldu ki o, şarhoşluğundan ayrılmıyor? O sanki şarap içmeden sarhoş olmak, kaygı ve hasretler içinde yanan âşıka ne oldu ki, ana yurdunu hatırlıyarak ağlıyor? Acaba bizim haliçte geçirdiğimiz günler ve geceler geri döner mi? Veyahut bizim vadimiz, o misk kokan hoş ve lâtif kokulu rüzgârlardan faydalanmaz mı? Bizim vadimiz öyle bir vadi ki, bu güzel ve parlak yerin letafeti bize yeni bir hayat bağışlıyor. O vadiden akan çayı dalları yapraklı güzel bir ağaç gölgelendiriyor. Çayın suyu akıyor, hoş kokular saçan güllerin yapraklarının bazısı suya batmıştır. Bir kısmı suyun üzerindedir.

İbni Züheyr'den sonra İbni Hayyun şöhret kazandı. Şu muvaşşaha onundur:

يفوق سهمه كل حين * عاشئت من يد وعين... (*)
خلقت مليحا علمت راى * فليس نحلو ساعة من قتال * لاويمل
مدى المنين منامى * مايعل فينا يدى النبال

Sevgili çok hoş ve ince yaratılmış, ona atış öğretilmiş, o bir an için olsun savaştan geri kalmıyor. Uykuda iken bile bana gözüyle oklar atıyor. Bu manevî oklar, gerçek oklar kadar tesirlidir.

Bu iki muvaşşahacıdan sonra Gırnata'dan Muhr bin Feres şöhret kazandı. İbni Züheyr onun aşağıda nakledeceğimiz muvaşşahasını işittiğinde: "Ah o akşam zevkinde biz nerde idik?" diye muvaşşahanın güzelliğini anlattı. Muvaşşaha şudur:

لله ما كان من يوم بهيج * بهر خمص على تلك المروج * ثم انطلقنا على فم الخليج

نفض مسك الختام * عن عسجد المدام * ورداءالاصيل * يطويه كف الظلام

Özeti: Allah için söyleyin! Hıms ırmağı kıyısında çiçekler ve güllerle kapalı çayırlıkta geçirdiğimiz o gün ne kadar hoştu! Sonra altın rengini andıran şarabın perdesini, açmak üzere halicin ağzına doğru yürüdük, karanlığın eli de o sırada perdesini dürüyordu.

Muhr bin Feres ile beraber onun şehrinde Mutarraf adında bir şair yaşıyordu. İbni Said babasından rivayet edip şunu söylüyor: Mutarraf yanına girdiği zaman İbni Feres ayağa kalkarak ona saygı gösterince Mutarraf: Rica ederim, zahmet etme, diye mukabele etti. İbnı Feres şu nazmı söyliyen şaire nasıl saygı göstermem, cevabını verdi. Parça şudur:

قلوب تصاب بألحاظ تصيب فقل كيف نبقى بلا وجد (*)

Kalbler, parçalıyan bakışlarla yaralanmaktadır. Söyle, o halde ben nasıl aşksız ve vecdsiz bir halde kalabilirim?

Bunlardan sonra Endülüs'de yetişen muşavvahacılardan biri de Mürsiyeli İbni Cermun'dur. İbni Rais'in anlattığına göre, Yahya Hazerci ya-

---

* Desukî basmasında şu parça da büyük yanlışlarla doludur.

rına girip muvaşşahalarından birini okuduğu zaman İbni Cermun: Tekellüfsüz olmadıkça muvaşşaha belâgatli sayılmaz." dediğinde, Yahya: "Örneğini göster." cevabını verdi. İbni Cermun da örneği şudur, dedikten sonra şu muvaşşahasını okudu:

يا هاجرى هل الى الوصل منك سبيل
أو هل ترى عن هواك سالى قلب العليل

Özeti şudur: Ey beni vuslatından mahrum edip bir köşede bırakan sevgili! Kavuşmanın yolu yok mudur, yolunu gösteremez misin? Veya hasta kalbin senin aşkınla yanmaktan kurtuluş çaresini göremez misin?

O çağın muvaşşaha tarzında şiir yazanlardan biri de Gırnatalı Ebu Hasan Sehl bin Malik'tir. Babam onun şu parçasını güzel bulurdu:

ان سيل الصباح فى الشرق عاد بحرا فى أجمع الافق
فتداعت نوادب الورق أتراها خافت من الغرق

Özeti şudur: Sabahın seli doğu tarafından akarak deniz gibi bütün ufku bastı. Kuşlar yapraklar üzerinde çağırışmaya başladı. Acaba bunlar batmaktan korktukları için mi kaygı ve hasret çekerek dallar üzerinde ağlıyorlar?

Bu çağda İşbiliyye'de Ebu Hasan bin Fazl şöhret kazanmıştı. İbni Said babasından naklederek: Bin Sehl bın Malik'in ona: "Ey Fazl'ın oğlu! Sen şu parçanla muvaşşaha tarzında şiir

söyliyen şairlerin hepsinden üstün ve seçkinsin" dediğini anlatır:

واحسرتا لزمان مضى   مشية بان الهوى وانقضا
وافردت بالرغم لا بالرضا   وبت على جمرات الغضا
أعانق بالفكر تلك الطلول   وألثم بالوهم تلك الرسوم

Özeti şudur: Geçip giden o akşam için hasret çekiyorum, ben o akşam sevgiliden ayrı düştüm, aşkından uzaklaştım, razı olmadığım halde zorla yalnız bırakıldım. Dağdağan ağacının koru üzerinde yanan kimse gibi acı ve ıstıraplar içinde geceyi geçirdim. Düşüncemle o eserlere sarılıyor, vehmimle o izleri öpüyordum.

Ebu Sait, Ebu Bekir Sabunî'nin üstat Ebu Hasan Zeccec'e muvaşşahalarını okuduğunu defalarca işittim. Fakat ancak şu parçasını okuduğu zaman üstadın: "Tanrı seni mükafatlandırsın." diye şiirinin güzelliğine işaretle onu takdir ettiğini işittim.

Özeti şudur: vuslatı imkânsız olan sevgilinin aşkına and içerek, Tan yerini aydınlatan geceye ne olduğunu soruyorum, sabaha ne oldu da onu kovmuyor? Bu gecenin sabahı olmıyacaktır sanıyorum; bu gecenin ölümsüz olacağı doğrudur, yahut kuzeydeki Nesr (Kerkenez) in ayakları mı kesilmiştir ki göğün yıldızları hareketsiz kalmıştır.

Şu muvaşşaha da İbni Sabunînindir:

قسما بالهوى لذى حجر   ماليل المشوق من فجر
جمد الصبح ليس يطرد   ماالليلى فيما أظن غد   صح ياليلى أنك الأبد

اوقطعت قوادم النسر فنجوم السماء لاتسرى
ماحال صب ذى ضنى واكتئاب أمرضه ياويلتاه الطبيب
عامله محبوبه باجتناب ثم اقتدى فيه الكرى بالحبيب
جفا جفونى النوم لكننى لم أبكه الالفقد الخيال
وذا الوصال اليوم قدغرنى منه كما شاء وساء الوصال
فلست باللائم من صدنى بصورة الحق ولا بالباطل

Özeti şudur: Vecdli ve kaygılı olan âşığın hali ne kadar kötüdür. O kendini iyileştirmesi beklenen tabibi tarafından hasta düşürülmüş. Sevgilisi ona çekingenlik gösterdi. Sonradan uykusu da sevgilisinin arkasından gitti. Uku gözlerime cefa verdi, fakat bunun için ağlamam. Ancak onun hayalini kaybettiğim için ağlarım, işte uykudaki bu hayalî vuslattan bile bugün mahrum kaldım, halim ne kadar kötüdür ki hayalinden bile mahrum bulunuyorum. Bununla beraber gerek doğru, gerek yanlış olan yola, bana cefa edene karşı acı sözler söylemem.

Afrika kıyıları ahalisinden Cezayirli İbni Hales şu muvaşşahasiyle şöhret kazanmıştır:

يد الاصباح قد قدحت زناد الانوار فى مجامر الزهر

Özeti: Sabahın eli çiçeklerin mangalına ışıkların çakmalarını çakmıştır.

Becali bin Zühr de muvaşşahalariyle şöhret kazanmıştır. Şu parça onundur:

ثغر الزمان موافق حياك منه بابتسام

On dişlerini göstererek gülümsiyen zaman bu yerinde gülümsemesiyle seni selâmlıyor.

Sonradan yetişen şairler tarafından söylenen muvaşşahalar içinde en güzellerinden biri de İşbiliyye'de, sonra Septe'de yaşamış olan Sehl'in şu muvaşşahasıdır:

*هل درى ظبي فى الحمى ... قلب صب حله عن مكنس
فهو فى نار وضبف مثل ما ... لعبت ريح الصبا بالقبس

Özeti: O yeşil ve çiçekli koruluğun güzel ahusu, yuvası olan âşıkının kalbini yaktığını bilmiyor mu? O bu haliyle Lodos rüzgârlarının ateşiyle oynaması gibi kalbimle oynıyarak beni ateş ve ıstıraplar içinde bırakmaktadır.

Çağımızda Endülüs'ün şairi olan arkadaşımız Vezir Ebu 'Abdullah bin Hâtip, İbni Sehl'in muvaşşahasına bir nazire olarak şu muvaşşahasını söylemiştir:

جادك الغيث اذا الغيث هما ... يازمان الوصل بالأندلس
لم يكن وصلك الاحلما ... فى الكرى أوخلسة المختلس
اذ يقود الدهر أسباب المنى ... تنقل الخطو على ما ترسم
زمرا بين فرادى ومثنى ... مثل ما يدعو الوفود الموسم
واحيا قدجلل الروض سنا ... فسنا الازهار فيه تبسم
وروى النعمان عن ماءالسماء ... كيف روى مالك عن أنس
فكساه الحسن ثوبا معلما ... يزدهى منه بأبهى ملبس
فى ليالى كتمت سرالهوى ... بالدجى لولا شموس القدر
مال نجم الكاس فيها وهوى ... مستقيم السير سعد الأثر
وطر ما فيه من عيب سوى ... أنه مر كلمح البصر

---

*هل درى ظبى الحمى أن قدحمى

حين لذ النوم منا أو كما   هجم الصبح نجوم الحرس
غارت الشهب بنا اوربما   أثرت فينا عيون النرجس
أى شئ لامرئ قد خلصنا   فيكون الروض قد كنن فيه
تنهب الازهار فيه الفرصا   أمنت من مكره ما تتقيه
فاذا الماء تناجي والحصا   وخلا كل خليل بأخيه
تبصر الورد غيورا برما   يكتسى من غيظه ما يكتسى
وترى الآس لبيبا فهما   يسرق الدمع بأذنى فرس
يا أهيل الحى من وادى الغضا   وبقلبي مسكن أنتم به
ضاق عن وجدي بكم رحب الفضا   لا أبالى شرقه من غربه
فأعيدوا عهد أنس قد مضى   تنقذوا عانيكم من كربه
واتقوا الله وأحيوا مغرما   يتلاشى نفسا فى نفس
حبس القلب عليكم كرما   أفترضون خراب الحبس
وبقلبي فيكم مقترب   بأحاديث المنى وهو بعيد
قمر اطلع منه المغرب   شقوة المغرى به وهو سعيد
قد تساوى محسن اومذنب   فى هواه بين وعد ووعيد
ساحر المقلة معسول اللمى   جال فى النفس مجال النفس
سدد السهم وسمى ورمى   ففؤادى نهبة المفترس
ان يكن جار وخاب الأمل   وفؤاد الصب بالشوق يذوب
فهو للنفس حبيب اول   ليس فى الحب لمحبوب ذنوب
أمره معتمل ممتثل   فى ضلوع قد براها وقلوب
حكم اللحظ بها فاحتكما   لم يراقب فى ضعاف الأنفس
ينصف المظلوم ممن ظلما   ويجازى البر منها والمسى
مالقلبي كلما هبت صبا   عاده عيد من الشوق جديد
كان فى اللوح له مكتتبا   قوله ان عذابي لشديد
جلب الهم له والوصبا   فهو للاشجان فى جهد جهيد
لاعج فى أضلعي قد أضرما   فهى نار فى هشيم اليبس

لم ندع من مهجتى الا القما — كبقاء الصلح بعد الفلس
سلمى يا نفس حكم القضا — واعمرى الوقت برجى ومتاب
وأتركى ذكرى زمان قد مضى — بين عتبي قد تقضت وعتاب
واصرفى القول الى المولى الرضى — ملهم التوفيق فى ام الكتاب
الكريم المنتهى والمنتهى — أسد السرح وبدر المجلس
ينزل النصر عليه مثل ما — ينزل الوحى بروح القدس

Özeti şudur: Ey Endülüs'teki kavuşma çağı! O zaman bulutlar bol yağmurlar yağdırarak cömertlik göstermişti. Fakat orada seninle buluşmamız, uykuda iken görülen bir düşten veya çalınmış bir fırsattan ibaret oldu. O çağlarda zaman, emel ve arzuların tatmini sebeplerini hac mevsimlerinde ziyaretçilerin ikişer, üçer bölükler halinde gelmeleri gibi, arkaya gönderir ve adımlar izleri takibederdi. Yağmurlar bağ ve bostanları parlatmış, çiçeklerin parıltısı bahçelerde gülümsüyor. Malik'in Enes'ten feyz alması gibi Şekayık — numanlar (lâleler) de Mâ-i Sema ile sulanmış* bu feyzin verdiği güzelliklerle atlaslar giymiş olan bahçeler gurur içinde idi. Karanlıkların perdeleriyle aşkın sırlarını örttükleri o gecelerde güller en güzel giyimleri ile süslenmişti. Kader güneşleri aydınlatmadığı takdirde, şarap kadehinin yıldızları bir yana eğilerek dökülecekti. Bu gecenin hiç bir eksikliği yoktu. Eksikliği ancak biz uykunun lezzetini tadarken o gecenin göz açıp kapayıncıya kadar geçip gitmesi veya-

* Burada Numan bin Münzir ile Enes bin Malik arasında bir cinas sanatı vardır.

hut sabahın bekçilik eden yıldızlara saldırması ve yıldızların bizimle beraber batmasıdır; o gece de bize nergislerin gözlerinin tesir etmiş ve dokunmuş olması da mümkündür. Gül bahçesi bu aşkın sırlarını örter. Güller ve çiçekler fırsatları çalarlar, sakınmak gereken bir hususta onun mekr ve hilesinden emin olursunuz, bu çağda sular ve çakıl taşları fısıldaşarak birbiriyle konuşurlar. Herkes kendi dostu ile başbaşa kalır. Bu sırada gül kanla sulanmış olan birini gördüğünde onun bu halini kıskanarak onun kılığına girer, yani kan rengini alır, sen de bu sırada akıllı ve anlayışlı olan mersin ağacının ince bir zekâ ve anlayışla göz yaşlarını çalmakta olduğunu görürsün. Ey dağdağan ağacının vadisinde yaşıyan topluluk! Geniş fezalar sizin aşk ve vecdinize dar geldikten sonra, ateşi kuvvetli olan bu ağaçlarınızla beraber benim kalbimde yerleştiniz. Benim için bu meskenin doğusunun batısından farkı yoktur. Buna önem verme, sizden ancak dostluk ve ülfet hakkında geçmişte vermiş olduğunuz sözü (ahdi) yerine getirmenizi isterim. Sözünüzü yerine getirdiğiniz takdirde sığınmış olduğunuz kalbi kaygı ve hasretten kurtarmış olursunuz. Tanrı'dan sakınınız, siz bu hareketinizle aşk ve sevginizin kölesini diriltmiş olursunuz. Böylece ruhlar birbiriyle kaynaşır. Kalbim cömertlik göstererek sizi kendisinde hapsetmiştir. Siz bu hapishanenizin yıkılmasını istiyorsunuz. O kalb emel ve arzularını anlatan sözlerle size yaklaşmıştır. Halbuki o size kavuşmaktan uzaktır. Sevgili, batıyı nuriyle par-

latmış olan bir aydır. O aya düşkün olan talihsiz ise de yine bahtiyardır. Günahkârla iyi amel işliyen kimse onun sevgisi uğrunda bir olup, her ikisine de iyiliği ve kötülüğü vâdeder. Onun gözlerinin karası insanları sihirler, esmer dudakları bal halini almıştır. O, benim vücudumda ruh ve nefes gibi dolaşmaktadır. Okunu doğruladıktan sonra yırtıcı bir hayvanın vuruşuyla kalbime vurdu. Her ne kadar bana zulmetti, emel ve arzularımı boşa çıkardı, kalbim aşk ve vecdin ateşiyle yandı ise de, yine o kalbimin en yakın dostudur. Sevgi hususunda sevgilinin suçu yoktur, zayıf düşürdüğü kaburgalar ve kalb kendi emri altındadır. Ona boyun eğmiştir, sevgili bu hususta bakışlarını ona hakem yaptı, kalb ile kaburgalar onun önünde duruştular. Bakışlar nefeslerin zayıflığını göz önüne alarak zalime mazlumun hakkını ödetti. Suçlu ve suçsuzu ayırmadan her ikisini cezaya çarptırdı. Benim kalbime ne oldu ki hoş ve lâtif rüzgârlar estikçe kalbimde yeni bir şevk ve heyecan doğmaktadır. Kaderimin sayfalarına: "Benim azabım pek şiddetlidir" âyeti yazılmış olmalı ki kalbim daima kaygılı ve hasta. O, kaygı ve kederinden dolayı pek büyük güçlüklere katlanmaktadır. Kalbimde bir ateş yanmaktadır, bu ateş ise kurumuş otla tutuşmuş gibi şiddetlidir. Bu aşk ateşi, tan yeri ağarırken ufukta kalan karanlığın izleri gibi kalbimin siyah kanında ancak hayatın bakiyesini bırakmıştır. Ey kalbim! Kaza ve kaderin hükmüne boyun ey. Ey ömrüm! Geri kalan günlerini artık Tanrı'ya baş-

vurmakla ve tövbe etmekle geçir. Azap ve kederler içinde geçirmiş olduğun zamanların hâtıralarını unut. Artık kendi kitabında hidayet yolunu gösteren malikimizi, her şey kendisine ulaşan Tanrı'yı anmakla meşgul ol ki, bu şekilde mukaddes vahyin ruh vasıtasiyle indiği gibi sana da Tanrı'nın yardımları erişsin.

يا حبيي ارفع حجاب النور   عن المذار
تنظر المسك على الكافور   فى جلنار
كللى ياسحب تيجان الربى   بالحلى سوارها منعطف الجدول

Doğuluların muvaşşahalarına gelince, onların muvaşşahalarında tekellüf ve sun'iliği açıkça görürsün. Doğululardan muvaşşaha tarzında en güzel şiir söyliyen zat İbni Senaü'l-Mülûk olup, doğu ve batıda tanınmıştır. Muvaşşahası şöyle başlar:

Özeti şudur: Ey sevgili! Yanağından nur perdesini kaldır ki nar çiçeğinde kâfur üzerine konmuş misk görelim. Ey bulutlar! Yüksek tepelerin taçlarını ziynetlerle süsleyin, dolambaçlı dereleri de onlara bilezik yapın.

Endülüs'te muvaşşaha tarzında şiir yazmak sanatı revaç bulduktan sonra, bu şiirler akıcı ve parçaları süslenmiş olduğundan, halk bu tarz şiire düştü. Bütün şehirlerde bu tarzda şiirler söylenmeye başladı. İraba önem vermeden kendi şehirlerinin dili ile şiirler söylediler. Bu tarzda şiir tertip etmek üzere bir bilgi meydana getirdiler ve buna "zecel" adını verdiler. Bunlar çağımızda

da kendi usul ve dilleri ile güzel şiirler söylerler. Bunun bir sonucu olarak arap olmıyan kavimlerin tesiriyle muzarca'dan uzaklaşmış olan dillerine uygun olarak, belâgat tarzları ve yolları genişledi. Zecel nevinden ilk önce şiirler yazanların en ileri geleni ve üstadı Ebu Bekir bin Kozman'dır. Ondan önce de Endülüs'te bu tarzda şiirler söylenmişse de pek o kadar ilerlememişti. Ancak onun zamanında bu şiir tarzı gelişti. İbni Said: "İbni Kozman'ın zecellerinin batıdan ziyade Bağdat'da yazılmış bulunduğunun nakl ve rivayet edilmekte olduğunu gördüm, çağımızda zecel tarzında şiir yazanların üstatları olan İşbiliyye'li Ebu Hasan bin Cehder'in: "Bu sanatın öncülerinden olan İbni Kozman kadar kimse zecel tarzında güzel şiir söylememiştir, dediğini de işittim." der. Ebu Hasan bir zaman arkadaşlariyle beraber bir gezi yerine gitmiş, hep beraber bir çardağın altında oturmuşlardı. Önlerinde mermerden yapılma bir aslan heykeli bulunuyor, aslanın ağzından kat kat mermerler üzerine sular akıyordu. Ebu Hasan o zaman şu zeceli söylemişti:

وعريش قدقام على دكان　　بحال رواق
وأسد قد ابتلع ثعبان　　فى غلظ ساق
وفتح فمه بحالى انسان　　فيه الفواق
وانطلق يجرى على الصفاح　　ولقى الصياح

Özü şudur: Asmalar, açık çardak üzerinde, aslan ise kaba baldırlı ejderi yutmuş bir haldedir. Aslan tıpkı bir insan gibi ağzını açmış hıç-

kırmakta. O, ince ve yassı taşlar üzerinde çağlıyarak akmaktadır.

İbni Kozman aslen Kurtubeli ise de çok defa İşbiliyye'ye gelip giderdi. Günlerden bir gün bir tesadüf eseri olarak zecel tarzında şiir yazanların ileri gelenleri ile beraber gezmek üzere İşbiliyye ırmağında bir kayığa binmişlerdi. Yanlarında şehrin eşrafından güzel bir genç vardı. Hepsi de balık avlamak üzere binmiş oldukları kayıkta bulundukları hal ve durumu tavsif edip zecel nevinden birer şiir söylediler. İlk önce 'İsa al-Belidî şu zeceli söyledi:

يطمع بالخلاص قلبي وقد فاتو وقدضمو عشقو بسهماتو
تراه قد حصل مسكين محلاتو يقلق ولذلك أمر عظيم صاباتو
لوحش الجفون الكحل ان غابوا وذيك الجفون الكحل أبلاتو

Kalbim kurtulmak hevesine kapılmış ise de artık iş işten geçmiştir, aşk oklarını kalbime atmış isabet etmiştir. Sen saldırışlarının biçare âşıka ne kadar ıstırap vermekte olduğunu görüyorsun, bundan dolayı o büyük bir işle karşılaşmıştır. Her ne kadar öteki sürmeli, ahû gözler âşığın gözlerinden uzaklaşmış ise de, o şimdi işte bu sürmeli gözlerin tutkunu olmuştur.

Bundan sonra İşbiliyye'li Ebu 'Ömer Zahid şu şiirini okudu:

نشب والهوى من لج فيه ينشب ترى اش كان دعاه يشق ويتعذب
مع العشق قام فى حالو يلعب وخلق كثير من ذا اللعب ماتو

Özeti: Oklar kalbime saplandı, bir kimse

âşık olursa, aşkın okları kalblere batar, onu bu bedbahtlığa ve azaba katlanmaya ne sevketmiştir? Sevgili aşkın her türlü oyunlarını oynıyarak önümde durdu; aşkın bu oyunları birçok kimseleri öldürmüştür.

Bundan sonra Daniyalı Ebu Hasan Mukri şu zeceli söyledi:

نهار مليح تعجبنى أوصافو شراب وملاح من حولى طافو
والمقيلين يقولو ابصفافو والعودى أحدى عقلاتو

Özeti: Gündüzün aydınlığı gibi parlak ve nefîs olan sevgilinin vasıfları beni şaşırttı. Şarap ile güzel, etrafımı tavaf etti. Öğle uykusuna dalanlar söğüt ağacı altında uyumakta, ud çalanlar da nağme ve teranelerle udunu çalmakta ve ırlamaktadır (teganni etmektedir).

Bundan sonra Ebu Bekir bin Merreteyn şu zecelini okudu:

الحق يريد حديث فالى عاد فى الواد النزيه والبورى والصياد
تنه حيتان ذاك الذى يصطاد قلوب الورى هى فى شبيكاتو

Özeti: Gerçek adına bu güzel ve nefis ova, Buri balığı ve avcı hakkında doğruyu söylemek gerekir. Avlanacak olan bu balıklar gafil avlanmazlar. Halbuki Tanrı'nın yaratıklarının kalbleri, sevgilinin ağına düşmüşlerdir.

Bundan sonra Ebu Bekir bin Kozman şu zeceli söyledi:

اذا شمرا كاموا يرميها ترى البورى يرشق لذلك الجيها
وليس مراد وان يقع فيها الا أن يقبل يد يداو

Sevgili ağını atmak üzere yenlerini sığadığında, Buri balığının kendisini hemen ağı tarafına attığını görürsün. Balık ağa düşmek istediğinden değil, ancak onun elini öpmek için kendisini o tarafa atar.

Bunların zamanında Endülüs'ün doğusunda Halef Esved yaşıyordu. O da zecel tarzında güzel şiirler söylemiştir. Şu zecel onundur:

قدكنت مشبوب واختشيت الشيب ورددى ذا العشق لا مرصص

Özeti: Daha gençken, ihtiyarlıktan korkuyordum. Bu aşk gelince beni güçlüklere katlandırdı (ihtiyarlattı).

Şu zeceller de onundur:

حين تنظر الخد الشريق البهى مشتهى فى الحمرة الى ما منتهى
يا طالب الكيمياء فى عينى هى تنظر بها الفضة ترجع ذهب

Özeti: O, parlak ve güzel yanağa bakınca son derece kızarıyor, ey kimya bilgisini öğrenmek istiyen kimse! Dikkat et ki, sevgili benim gözüme gümüş ile bakıyor, fakat gözleri altın olarak geri dönüyor.

Bunlardan sonra Endülüs'te bu tarzda şiir söyliyen bir grup yetişti. Bunlar arasında en ileri gelen Mediglis olup, bu nevinden pek güzel şiirler söylemiştir. Şu tanınmış zecel onun eserlerindendir:

وورذاذ دق ينزل وشعاع الشمس يضرب
فترى الواحد يفضض وترى الآخر يذهب

والنبات يشروب ويسكر والغصون ترقص وتطرب
وتريد تجى الينا ثم تستحى وتهرب

Özeti: İnce damalı, zayıf yağmurlar yağıyor, güneşin ışığı yere vuruyor, otlar ağaçlar bu yağmur sularını içerek sarhoş oluyor, dallar oynuyor dans ediyor, sevgili bizim tarafa gelmek istiyor, fakat utancından gerisin geriye kaçıyor.

لاح الصباح والنجوم حيارى فقم بنا نترع الكسل
نشرب ممزوجا من قراعا احلى هى عندى من العسل
يامن يلمنى لما نقلد قلوك الله عما تقول
يقول بان الذنوب يولد وانه ضد المقول
لأرض الحجاز يكن لك ارشد اينس ساقك منى فى ذا الفضول
سر انت للحج والزيارا ودعى فى الشرب متهل
من ليس لوندره ولا استطاعا النية ابلغ من العمل

Özeti: Tan yeri ağardı, yıldızlar şaşkındır.. Tembelliği bırakarak haydi beraber kalkalım da şarabı su ile karıştırarak surahisinden içelim. Bu şarap bence baldan daha tatlıdır; buna devam ettiğimiz için, ey bizi azarlıyan adam! Tanrı bizi azarladığın bu işten seni ayırmasın. Sen günahların türediğini (rakı ve şarabın günahların anası olduğunu) söylüyorsun, senin gibiler Hicaz'da oturmalı, seni benimle bu gibi boş tartışmalara ne sevketti? Sen hacca ve Kâbe'yi ziyarete git. Bol bol şarap içmek için beni kendi halime bırak. Bir kimse şarap içmek yetkisinde değilse, hiç olmazsa, şarap içmeyi kalbi ile düşün-

sün, niyet etsin. Çünkü niyet amelden daha tesirlidir.

Bunlardan sonra İşbiliyye'de İbni Cehder yetişti. O Mayorka (Majorka) nın fethi dolayısiyle söylediği zeceli ile bu türlü şiir yazanların hepsinden üstün olduğunu göstermiştir:

من عاند التوحيد بالسيف يمحق أنا برئ ممن ما يعاند الحق

Tanrı'nın birliğini inkâr etmek hususunda inat edenler, kılıçlarla mahvedilirler. Ben hakkı inkâr edenlerden uzaktayım.

İbni Said onun ve onun talebesinden Ma'ma' çağına yetiştiğini söyler. Onun bu tanınmış olan zeceli şu beyitlerle başlar:

يالبتنى رأيت حبيبي اقبل أذنو بالرسيلا
ليش أخد عنق الغزيل وأسرق فم الحبجيلا

Özeti: Sevgilim bana doğru yüzünü çevirirse ben pek bahtiyar olur ve elçilik için ona yaklaşırdım. O acaba neden ahunun boynunu ve erkek kekliğin ağzını çalmıştır?

Bunlardan sonra edebiyat uzmanı ve üstadı Ebu Hasan Sehl bin Malik yetişti. Arkadaşımızın nazım ve nesir üstadı olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Üstadın şu beyti güzel eserlerindendir:

امزج الاكواس واملالى تجدد ما خلق المال الا أن يبدد

Kadehlerdeki şarabı su ile karıştır, arkasını kesmeden kadehi doldur. Dünyanın mal ve serveti dağılmak ve bitmek üzere yaratılmıştır.

Aşağıdaki beyitler de onun sufilerden Şuşturî usulüne göre söylediği şiirlerindendir:

بين طلوع ونزول اختلطت بالنزول
ومضى من لم يكن وبقى من لا يزول

Yukarıya çıkış ve inişi esnasında, o ahulara karıştı, gerçek bir varlığı olmıyanlar geçip gitti. Ancak ölümlü olmıyan Tanrı baki kaldı.

Onun bu neviden olan güzel şiirlerinden biri de şu parçadır:

البعد عنك يا بني أعظم مصايبي وحسين حصل لى قربك نسيت قرايبي

Özeti: Ey oğlum! Senden uzaklaşmak benim için büyük bir kaygıdır, sana kavuştuktan sonra ise akrabalığı unuttum.

Vezir bin Hatip çağında Aş vadisi ahalisinden Muhammed bin 'Abdül'azim yetişti. O bu nevi şiir söyliyenlerin öncüsü idi. Mediglis ile yarışarak onun, yukarda andığımız لا ح الضيا والجنوم حيارى diye başlıyan zeceline nazire olarak şu zecelini söylemiştir:

حل المجون يا أهل الشطارا مذ حلت الشمس بالحمل
جددوا كل يوم خلاعا لا تجعلوا بينها عمل
اليها تخلعوا فى شنيل على حضرة ذاك النبات
وخل بغداد وأخبار نيل أحسن عندى فى ذيك الجهات
وطاقتها أصلح من أربعين ميل ان هبت الريح عليه وجات
لم يلتق الغبار امارا ولا عقدار ما يكتحل

Ey şuh meşrep yaramazlar! Güneş hamel (kuzu) burcuna varalı, yani Nevruz'dan beri ne-

şe, keyif ve safa çağı gelmiştir. Arkasını kesmeden her gün keyif ve safada bulununuz arada mahmurluk fasılası bırakmayınız; Şenil adlı yerde yeşillikler üzerinde keyif edelim. Bağdat'ı anlatmaktan ve Mısır Nili'nin haberlerinden vazgeçelim. Bana kalırsa, bu taraf daha hoş. Burada kırk mil genişliğinde düz bir ova vardır ki rüzgârlar gelip geçtiğinde göze sürme çekecek kadar olsun toz geçirmez. Çünkü bu ovanın her yeri yeşillik olup, arılar çiçeklerinden bal toplarlar.

Çağımızda bütün, Endülüs ahalisi zecel nevinden şiir söylemeye düşkündür. Bunlar aruzun on beş bahrinden her biriyle kendi dillerinde şiirler söylerler. Buna zecelî şiir adını verirler. Meselâ şairlerinden biri şu zeceli söylemiştir:

لى دهر نعشق حنونك وسنين   وانت لاشفقة ولاقلب يلين
حق ترى قلبي من أجلك كيف رجع   صنعة السكة ماين الحدادين
الدموع ترشرش والنهار تلتهب   والمطارق من شمال ومن يمين
خلق الله النصارى للغزو   وانت تغزو فى قلوب العاشقين

Özeti: Ben yıllardan beri senin gözlerine aşığım, sen ise beni esirgemez bana acımazsın. Kalbin benim için yumuşamıyor, benim kalbim ise senin aşkınla demirciler tarafından dövülen bir demir parçası haline gelmiştir ki serpilen göz yaşları ile kıvılcımları etrafa saçılıyor. İçimdeki ateş alevleniyor. Sağdan, soldan çekiçlerle vuruluyor, yüce Tanrı hıristiyanları gaza için yaratılmışken sen âşıkların kalbinde savaşıyorsun.

Edip Ebu 'Abdullah Alusî bu yüzyılının

(Hicrî sekizinci yüzyılının) başlarında bu neviden güzel şiirler söyliyenlerden biri idi. O Sultan bin Ahmer'i överek şu kasidesini söylemiştir:

ظل الصباح قم يا نديمي نشربو   ونضحكو من بعد ما نطربو
سبيكة الفجر أحلت شفقا   في مبلق الليل فقم قبو
ري غارا خالص ابيض نقي   فضة لكن الشفق ذهبو
فتنفق سكتو عند البشر   نور الجفون من نورها تكسبو
فهو النهار يا صاحبي للمعاش   عيش الفتى فيه بالله ما أطيبو
والليل يقضي للقبل والعناق   على سرير الوصل يطلبو
حاد الزمان من بعد ما كان بخيل   والى كتفتو من يده عرقبو
كما جرع مر وفيهما قد مضى   يشرب بنينو ويأكل طيبو
قال الرقيب يا أدبا لاش ذا   في الشرب والعشق ترى تحببو
وتحببو عذالي من ذا الخمر   قلت يا قوم مما تتعجبو
يعشق مليح الارقيق الطباع   علاشي تكفروا بالله وتكذبو
ليس يريع الحس الاشاعر أديب   يفتض بكر ويدع ثيبو
أما الكاس فحرام ام نعم هو حرام   على الذي ما يدري كيف يشربو
ويد الذي يحسن حسابه ولم   يقدر يحسن ألفاظ أن يجلبو
واهل العقل والفكر والمجون   يغفر ذنوبهم لهذا ان أذنبوا
ظبي هي سهان يطلق الجمر   وقلبي في جمر الغضى تنهبو
غزال يهي ينظر قلوب الاسود   ومالهم قبل النظر يدهبوا
ثم يحييهم اذا ابتسم يضحكوا   ويفرحوا من بعد ما شد بوا
فوبم كالخاتم وفم نقي   خطيب الامة للقبل يخطبو
جوهر ومرجان أي عقد يافلان   قد صنعه الناظم وقد ثقبو
وشارب أخضر يريد لاشي يريد   من شبهه بالمسك قد عيبو
يسبل دلائل مثل جناح الغراب   ليالي هجري منه يستغربو
على بدن أبيض بلون الحليب   ساقط راعي الغنم يحلبو

وزوج نهيدات ماعلمت قبلها   دلك الصلا ياريت ما أصلبو
تحت المكا كن منها حضر رقيق   من رقتو يخفى اذا نطلبو
أرق هو من ديني فما تقول   خذ ترا عبدك سقى ما أ كذبو
أى دين بقالى معاك وأى عقل   من تمك من ذا وذا تسلبو
تحمل أرداف ثقال كالرقيب   حين ننظر العاشق وحين برقبو
ان لم ينعص غدر او ينتشم   فى طرف دسا والشر تطلبو
يصير اليك المكان حتى تجى   وحين تغيب ترجع فى عيبى تبو
محاسنك مثل حصال الأمير   اوالرمل من هو الذى تحسبو
عماد الامصار وفصيح العرب   فن فصاحة لفظه تعربو
يحمل امام انفرد والمعالى   ومع بديع الشعر ما أ كتبو
فى الصدور بالرمح ما أطعنو   وفى الرقاب بالسيف ما أضربو
من السما حصص بأربع صفات   من الذى يعدو او يحسبو
الشمس نور والقمر همتو   والغيث جود والنجم منصبو
يركب جواد الجود ويطلق عنان   الأغنيا والجند حين يركبوا
من خاتمه يلبس كل يوم يطيب   منه بنات المعالى تطيبو
ونعمتو تظهر وعلى كل من يجيه   قاصد ووارد قط ما يخيبو
قد أظهر الحق وكان فى حجاب   لاشى يقدر الباطل بعدما يحجبو
وقد بنا بالسمر ركن التقى   من بعد ما كان الزمان خربو
تخلقو حين تلقاه كما ترتجى   ثم سماحة وجهو أسيبو
يلقى الحروب ضاحكا وهى عابسه   غلاب هو لاشى فى الدنيا يغلبو
اذا جرد سيفه ما بين الوجود   فليس شى يغنى من يضربو
وهو سمى المصطفى والاله   للسلطنة اختار واستنجبوا
تراه خليفة أمير المؤمنين   تقود جيوشو ويزين موكبو
لذى الامارة تخضع الرؤس   ثم وفى تقبيل يديه يرغبوا
ببيته يبقى مدور الزمان   يطلموا فى المجد ولا يغربوا
وفى المعالى والشرف يبعدوا   وفى التواضع والحيا يقربوه

والله يبقيهم مادار الفلك   وأشرقت شمسه ولاح كوكبو
وما يغنى ذا القصيد فى عروض   يا شمس خدد مالها مغربو

Dostum! Sabah oldu, kalk, içelim, uyumıyalım, gülelim. Kalkarsak halis, ak ve temiz gümüş tozunu andıran tan yerini göreceksin. Fakat şafak vakti ufuktaki kırmızılık onu altın ile parlatmıştır; o bu sikkeleri beşer cinsinin menfaati için harcamaktadır. Kirpikler nurlarını onun aydınlığından almaktadırlar. Ey arkadaş! Yiğide yarıyan bu aydınlık gündüzden ibarettir. Sen de kazançlar elde etmek için yerinden kalk. Bu çağda yaşamak ve kazanmak pek hoştur, bu sözümün doğruluğunu Tanrı'nın adını anarak teyid eylerim. Geceler ise sevgili ile vuslat döşeğinde öteye beriye dönerek, öpüşmek ve kocuşmak içindir. Zaman ilk önce pintiydi. Şimdi cömert oldu, bilmiyorum, niçindir? Gözleri kendine bakanları akrep gibi sokuyor, zehirliyor? O, yudum yudum içtikten sonra geçip gider, birinin yanından geçip gittikten sonra ondan başka birinin kanını içer. Güzel şeyleri yer. Bu hali gören ve düşünen ise: "Edeplice hareket edin, siz niçin içerken ve âşıkken feryat edip ağlıyorsunuz?" dedi. Beni azarlıyanlar bu habere şaştılar. Ben: "Ey kavmim! neden Tanrı'nın nimetlerini inkâr edip kâfir oluyor ve onu yalanlıyorsunuz? Duygularını ancak şair ve edip olanlar karşılar. Lezzetlendirirler. O, bakirelerin bikrini izale eder, dul kadınlara yanaşmaz, şarap haram derler, evet haramdır, fakat şarap ancak içmesini ve hesap işlerini iyi bilip

de içkiyi güzel kelime ve ifadelerle celbetmesini bilmiyenler için haramdır. Akıl ve fikir sahipleri ile tekvası olmıyanlar bu günahı işlerse Tanrı onları yarlığar. Benim sevgilim kalb ateşlerini söndüren, bir ahudur; halbuki benim kalbim dağdağan ağacının kızgın ateşi içinde, yani aşkın en şiddetli ateşiyle yanmaktadır. Bu nefis ve zarif ahunun bakışları aslanların kalblerine işler. Bilmiyorum, aslanlar neden o bakar bakmaz hemen ölür? Bu ahu gülerse bu aslanlar hemen dirilirler, ağıtlarını söyledikten sonra gülüşmeye başlarlar.. Bu ahunun küçücük ağzı yüzüğe benzer. Gülümsediği vakit gözüken dişleri parlak ve güzeldir. Onun ağzı güya bir kavmin hatibi imiş gibi kendisini öpmeye çağırıyor. Onun dudağı ve dişleri pırlanta ve mercandan dizilmiş ne güzel bir dizidir. Dizen bu mücevheri dudağının taze tüylerini misk'e benzetenler hata ederler. Kara karganın iki kanadına benziyen saçlarını aşağıya doğru sarkıtmıştır, ondan ayrıldığım geceler gurbette geçirdiğim gecelerdir. Onun teni süt renginde, pek aktır: fakat bu süt âdi süt değildir, çobanlar bu sütün benzerini hiç bir zaman sağmamışlardır. Memeleri turunca benzer ve serttir, bunlardan önce bu gibi nefis ve sert memeli kadınlar görülmüş değildir. Bunların memeleri sertlikte somaki taşından yapılmış horoz heykellerine benzer. Semizliklerinden karınlarının aşağı tarafında husule gelen bükümler altında belleri o kadar ince gözükmektedir ki inceliklerinden bakılınca âdeta belirsiz kalır. Senin ifadenle anlatır-

sam dinimden bile incedir. Ey benim sahibim, benim bu sözlerimin yalan olmadığını sen de biliyorsun. Sana âşık olan dinini nasıl muhafaza edebilir? Sana boyun eğenin dini ve aklı çekilip alınıyor. Âşık ona baktığı ve onu göz altında bulundurduğu zaman o zor olan ağır yükü yüklüyor. Fakat bakınca o, çok görmezse gadr eder, veyahut hiyanet edip bir tarafa çekilip gider. Âşıkları ise onu araştırırlar. Geldiğinde ona (kalbinde) yer veriyorsun, çekilip gittiğinde bile o benim gözlerimden kaybolmaz.

Ey sevgili! Senin meziyetlerin ve güzel vasıfların emîr (Sultan bin Ahmer) in güzel vasıflarına veyahut sayılamıyan kum tanelerine benzer. Bütün şehirlerin direği, arabın en açık konuşanı emîrin belâgatinin tesiriyle insanların dilleri açılmaktadır. O bilgi ve ameli kendinde toplamış ve bu özellikleri ile başkalarından seçilmiştir. Benzeri görülmemiş olan nefîs şiirler söyler. Savaşlarda düşmanların göğüslerine mızrak saplar. Pek çok boyunları kılıçlarla keser. Onun bu meziyetlerini kim sayar ve kim hesap edebilir? Onun dengi güneşin nurudur. Ay onun benzeridir, yağmur onun cömertliğinin bir örneğidir. Yıldızlar ise onun yeridir. Bu dört vasıf ona gök tarafından ayrılmıştır. O son derece eli açıktır; atlara bindiklerinde zenginlerin ve askerin dizginini serbest bırakır. Onun tarafından hil'at giydirilmiş olan herkes, her gün giyimini hoş kokular sürünerek giyer, bu koku öyle hoş bir kokudur ki, yüksek sınıflara mensup fazilet sahibi olan kız-

lar bile bu kokuyu sürünürler. Gelen. giden herkes onun bağışlarına erer. Kimse onun bağışlarından, hiç bir vakit, mahrum olmaz. O, perdelenmiş olan adaleti meydana çıkardı, yanlışı perdeledi. Artık yanlış meydana çıkamaz. Zamanlar onun evini yıktıktan sonra o, sır ve hikmetle tekvanın evini yeni baştan kurdu. Umduğun ve düşündüğün gibi sen onu görünce onun heybetinden korkarsın. Bu kadar güler yüzlü olduğu halde, neden bu derece korkunç görünür? Asık yüzlü ve korkunç savaşlara gülerek başlar. O her zaman üstündür, dünyada kimse onu yenemez. O, savaş safları arasına girerek kılıcını kınından sıyırırsa hiç bir şey onu düşmanlarını vurmaktan alıkoyamaz. O, Tanrı Elçisi ile adaştır. Tanrı ise saltanat için onu seçmiştir. Mümin'ler Emîrinin naip ve halifesi olup, ordusuna komutanlık etmekte ve alaylarını süslemektedir. Hüküm ve buyruklarına herkes boyun eğer. Evet, herkes onun elini öpmek ister. Bu soydakiler zamanın dolun-aylarıdır. Bu aylar her zaman doğar, batmaz. Bu aylar fazilet ve şerefte çok yüksek bir derecededirler. Ancak utangaçlık (haya) ve alçakgönüllülük (tevazu) de alça!..r. Tanrı bu soyu felekler dönüp dolaştığı ve güneş doğduğu ve yıldızlar parladığı müddetçe yaşatsın. Bu kaside aruz vezinlerinden müstağni değildir. Ey güneş perdelen, senin batacak yerin yoktur. Sen hiç bir zaman batmazsın (diye İbni Ahmer'e hitap etmektedir).

Bundan sonra batıdaki şehirler ahalisi diğer bir nevi şiir tarzı ortaya koydular. Bu nevi şiir

dahi muvaşşaha tarzında olup, müzdevice, yani birbirine eşit ve çift olan aruz vezinleri üzerine kendi şehirlerinin dil ve üslûbiyle tertip edilir. Buna aruza'l-beled — şehrin aruzu — adını verirler. Bu nevi şiiri ilk önce Ebu 'Umayr meydana koydu. O, aslen Endülüs ahalisinden olup, Fas'a gelerek Fas'ta yerleşmişti. Bu zat İrab kaidesine riayet ederek muvaşşaha tarzında aşağıdaki kasideyi söyledi, o bu kasidesinde gramer, sentaks kaidelerine pek az karşı koymuştur:

أبكانى بشاطى النهر نوح الحمام   على الغصن فى البستان قريب الصباح
وكف السحر يمحو مواد الظلام   وماء الندى يجرى بثغر الاقاح
باكرت الرياض والطل فيها افتراق   يما كى تماين خلقت بالثمار
لووا بالغصون خلخال على كل ساق   ودار الجم بالروض دور السوار
وايدى الندى تخرق جيوب الكمام   وتحمل نسيم المسك عنها رياح
وعاج الصبا يطلى بمسك الغمام   وجر النسيم ذيلو عليها وفاح
ورأيت الحمام بين الورق فى القضيب   قد ابتلت أرياشو بقطر الندى
تنوح مثل ذاك المستهام الغريب   قد التف من ثوبو الجديد فى رد
ولكن بناه أحمر وساقو خضيب   ينظم سلوك جوهر وتقلدا
جلس بين الاغصان جلسة المستهام   جناحا توسد والتوى فى جناح
وصار يشتكى ما فى الفؤاد من غرام   مها ضم منقاره لصدره وصاح
فقلت يا حمام أحرمت عينى الهجوع   أراك ماتزال تبكى بدمع سفوح
قال لى بكيت حتى صفت لى الدموع   بلا دمع نبقى طول حياتى ننوح
على فرخ طار لى لم يكن لو رجوع   ألفت البكا والحزن من عهد نوح
كذا هو الوفا وكذا هو الزمام   أنظر لجفونى صارت بحال الجراح
وأنتم من بكى منكم اذا تم عام   يقول عنانى ذا البكا والنواح
قلت يا حمام لو خضت بحر الضنا   كنت تبكى وترثى لى بدمع هتون

ولوكان نقلك ما بقلبي أنا ما كان نصير تحتك فروع الغصون
اليوم نقاسي الهجر كم من سنا حتى لا سبيل جله ترانى العيون
ومما كساجسمى النحول والسقام أخفانى نحولى عن عيون اللواح
لوجاءنى المنايا كان يموت فى المقام ومن مات سديا قوم لقد استراح
قالى لور قدت لاوراق الرياض من خوفى عليه ردت الامس للنوء
وتخضبت من دمعى وذاك البياض طوق الهد فى عنق لوم التناد
واماطرف منقارى حد شواستفاض بأطراف البلد والجسم صارفى
الرماد

Özeti: Irmak kenarındaki bir bostanda, sabaha kadar dallar üzerinde ağlıyan güvercin beni de ağlattı. O zaman seherin elleri karanlığın mürekkeplerini siliyor. Çiğ damlaları papatyanın dişleri üzerinden akıyordu. Erkenden gül bahçelerine geldim. Çiğler genç kızların göğüsleri üzerindeki mücevherler gibi, yayılmış ve dağılmıştı. Su dolapları, meyva dallarına yapışmış ejderler gibi sularını akıtıyordu. Bu tabiî güzelliklerin her biri kadın ayaklarına takılan bilezikler gibi her dala sarılmış bulunuyordu. Bunların hepsi de bileziğin bileği sarması gibi çimenliği sarmıştı. Çiğlerin elleri çiçeklerin tomurcuklarını yırtıyor. hoş ve lâtif rüzgârlar bunlardan hoş kokular getiriyor. Ateşte yandırılmış fil dişinin buharı misk gibi hoş kokulu yağmurla bulanmakta*. Hoş ve lâtif yeller eteklerini bunların üzerine uzatmış, hoş kokular yaymaktadır. Bu sırada tüyleri çiğ damlalariyle ıslanmış bir güvercinin dallar üze-

* Araplar bağ ve bostanlarda fil dişi yakarlar, buharı ile haşereleri öldürürler.

rinde ağlamakta olduğunu gördüm. O, sevgilisinden ayrı düşen ve şaşkınlık içinde bulunan bir âşığın ağladığı gibi ağlıyordu. Ve yeni bir elbiseye bürünmüştü. Kırmızı ayakları boyalı idi. O, mücevherlerden diziler diziyor, bu dizileri gerdanlık yapıp boynuna takıyordu. Güvercin hayran bir âşık oturuşuyla dallar arasına oturmuş, kanatlarından biri üzerine yaslanıyor, diğer birine de sarınıyordu. O, kalbindeki aşk ateşinden şikâyet etmeye ve gagasını göğsüne doğru çekerek seslenmeye başladı. Ben: "Ey güvercin! Beni uykudan mahrum ettin, senin yaşlar dökerek durmadan ağlamakta olduğunu görüyordum." dedim. Güvercin: "Ben yaşlarım tükeninciye kadar ağladım, yaşlarım tükendikten sonra da yaşadıkça ağlıyacağım. Benim bir yavrum uçtu, o geri dönmez ise benim için hayat yoktur. Ben Nuh çağından beri ağlıyorum. Kaygı ve hasret çekiyorum, vefakârlık, bağlılık işte budur. Kirpiklerime bak, yaralar içindedir, sizden biriniz ağlarsa bir yıldan sonra: Ağlamak beni usandırdı, güçlüklere katlandırdı," der. Ben: "Ey güvercin sen benim gibi hastalık denizine dalmış olsaydın, şiddetli bir surette dökülen yağmur suyu gibi yaşlar akıtarak ağlar, yaşlar akıtırdın; senin kalbinde benim kalbimdeki gibi yakıcı ateş bulunsaydı dalların budakları üzerinde oturmazdın. Biz yıllardan beri ayrılık hasretini çekiyoruz. Aşk hastalığı beni o kadar arıklattı ki, son derece zayıf düştüğüm için gözler beni göremiyor, ölüm gelirse bulunduğum yerde öleceğim. Bu kadar bü-

yük kaygılara katlanmış olan kimse ölürse istirahat eder." dedim. Benim bu sözlerimi dinledikten sonra güvercin: "Ben bu gül bahçelerinin dalları üzerinde uyuyorsam, yavrum için kaygı ve hasret çektiğimdendir, ruhum kalbimin içine sokulmuştur. Ben ayaklarımdaki bilezikleri göz yaşlarımdan yaptım, boynumdaki ahid ve and tokası kıyamete kadar kalacaktır, gagam hakkındaki söz ve rivayetler şehrin etrafında yayılmıştır, gövdem ise kül olmuştur." diye güvercin sözüne son verdi.

Fas ahalisi İbni 'Umayr'ın bu neviden olan şiirlerini beğendiler. Onun şiiri tarzında şiirler söylediler. Nevilerini çoğalttılar, Müzdevic; Mekari, Melaabe ve Gazel gibi adlarla andılar; vezin ve kafiyelerinin eşit ve çiftinin nevileri arttıkça bunlara başka başka adlar verdiler. Bu tarzda şiir söyliyenlerin ileri gelenlerinden Taza ahalisinden İbni Şücca'ın şu Müzdevicesi bu cümledendir:

المال زينة الدنيا وعز النفوس ❊ يبهى وجوها ليس هى باهيا
فها كل من كثير الفلوس ❊ ولوه الكلام والرتبة العاليا
يكبر من كثر مالو ولوكان صغير ❊ ويصغر عزيز القوم اذا يفتقر
ماذا منطبق صدرى دماذا يصير ❊ يكاد ينفقع لولا الرجوع للقدر
حتى يلتجى من هوفى قومو كبير ❊ لمن لا أصل عندو ولالو خطر
لذا ينبغى يحزن على ذى العكوس ❊ ويضبغ عليه ثوب فراش صافيا
اللى صارت الاذناب امام الرؤس ❊ وصار يستفيد الواد من الصاقيا
ضعف الناس على ذا وفسد الزمان ❊ ما بدورا على من يكثروا اذا العتاب
اللى صار فلان يصبح بأبو فلان ❊ ولو رأيت كيف يرد الجواب

عشنا والسلام حتى رأينا عيان النفاس السلاطين في جلود الكلاب.
كبار النفوس حداضاف الاسوس هم ناحيا والمجد في ناحيا
يروا أنهم والناس وهم تيوس وجوه البلد والعمدة الراسيا

Özeti: Mal ve servet dünyanın süsüdür, kişiler için bir şereftir, mal ve servet güzel ve parlak olmıyan yüzleri parlatır, parası çok olanlara söz söyletir, onların sözlerini dinlerler, onlara yüksek derece ve rütbe verirler. parası çok olan kimse, küçük de olsa, ululanır. Kavminin şerefli ve büyük adamı, fakir düşerse, hakîr görülür. Bu halleri gördüğümde kalbim daralır, sıkılır, hamiyetim kaynar. Kaza ve kadere boyun eğmediğim takdirde kalbim yanlırdı. Para ve zenginliğin tesiri o dereceyi bulur ki kavmin en büyük adamı hiç asaleti olmıyan servet sahiplerine sığınmak zorunda kalır. Bundan dolayı aksi olan bu haller için kaygı ve hasret çekmemiz gerekir. Kaygı alâmeti olarak rengi sâf olan giyimimi (siyah) boya ile boyamalıyım. Çünkü bu aksi halin tesiriyle başlar kuyruk olmuştur.

Bu yüzden kişiler zayıf düştü, zamanımız bozuldu, kişiler bu azarları ve başa kalkan sözleri kime karşı sarfetmekte olduklarını bilmiyorlar. Önce filân diye hürmetsizce hitap edilen kimse (servet kazanmakla) bugün Ebu Filân anılmaktadır. Onun nasıl cevap verdiğini görsen şaşarsın. Yaşadık, biz bu hali gözümüzle gördük, sultanların solukları köpek derilerinin içindedir. Kibirli ve mağrur olan bu kimseler asıl ve temelleri zayıf olan kimselerdir. Bunlar şeref ve me-

ziyetlerden bir yanadırlar. Onlar her ne kadar kendilerini şehrin eşrafı, yükselmiş sütunları, yani direkleri diye sayarlarsa da ahali onları erkek keçiler diye tanır.

İbni Şücca'ın Müzdevicesi de bunların bu neviden olan şiirlerindendir:

تعب من تبع قلبو ملاح ذا الزمان　　اهمل يافلان لا يلعب الحسن فيك
ما منهم مليح عاهد الا وخان　　قليل من عليه تحبس ويحبس عليك
تيهوا على انعشاق وتمنعوا　　ويستعمدوا تقطيع قلوب الرجال
وان واصلوا من حبهم قطعوا　　وان عاهدوا خانوا على كل حال
مليح كان هويتو وشت قلبي معو　　وصيرت من خدى نقد مونعال
ومهدت لومن وسط قلبي مكان　　وقلت اقلبي اكرم لمن حل فيك
وهون عليك ما يمتريك من هوان　　فلابد من هول الهوى يمتريك
حكمتوا على وارتضيت بو أمير　　فلوكان يرى حالى اذا يبصرو
يرجم مثل در حولي بوحه لغدير　　مردده ويعطس بحال انحرو
وتعلم من ساعا بسبق الضمير　　ويفهم مرادو قبل أن نذكرو
ويحنل ى مطلوبو ولوان كان　　عصر فى الربيع اوفى الليالى يريك
ويمشى بسبوق ولوكان باصبهان　　وايش مايقل يحتاج يقل لو يحبيك

Özeti: Çağımızın güzellerini sevmek hususunda gönlünün dileğine uyan kimse yorulur. Ey filân! Sen onlara aldırış etme, bu takdirde güzellik kalbine tesir edip seninle oynamaz. pek çok güzeller sevgilerine sadık kalacaklarına söz vermişlerse de, aldatmışlardır. Senin yüreğinde sakladığın gibi, seni gönlünde saklıyan güzel az bulunur. Onlar âşıklarının kalblerini parçalamak isterler. Kavuştukları zaman bile hemen aradaki bağları keserler. Söz verirlerse, herhalde aldatır-

lar. Ben bunu kendim denedim. Bir güzeli sevmiştim, kahrından yüreğim parça parça oldu; yanaklarımı nail yaparak onun ayaklarına geçirmiş, kalbimin ortasını onun için döşemiştim. Kalbime de: "Kendinde konaklıyan sevgiliye saygı göster, onun yüzünden katlanacağın her düşkünlüğe tahammül et, aşkın korkunç hallerinin başına geleceği şüphesizdir." demiştim. Her hükmüne rıza göstererek onu kendime efendi yaptım, onun emirlerine boyun eğdim... fakat o buna bakmadan beni aldattı, diye sevgililerin vefasızlığını anlatmaktadır.

Bu tarzda şiir yazanlardan biri de 'Ali bin Müezzin Selman'dır. Bu yüzyıllara yakın bir çağda Miknase etrafında Kefif diye tanınmış olan biri yetişti. Bu tarzda pek güzel şiirler yazmıştır. Onun şiirlerinden aklımda kalanlarından en güzeli Sultan Ebu Hasan'ın ve Beni Merin'in Kuzey Afrika (İfrikiyye) üzerine yürümelerini ve orada Kayrevan da yenilmelerini anlatan ve onlara geçmişler olsun, dedikten ve Kuzey Afrika üzerine yürüdükleri için de onlara karşı tarizler kullandıktan, sonra bu gibi birçok hallerin diğer hükümdarların da başlarına gelmiş olduğunu söyliyerek, onları teselli edip söylemiş bulunduğu kasidedir. Şairin bu kasidesi bu neviden olan oynak şiirlerin en güzellerindendir. Kasidenin başında maksadı en belâgatli bir şekil anlatmaktan ibaret olan Beraat-i istihlâl kısmı son derece güzeldir ve iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kaside şu beyitlerle başlar:

سبحان مالك خواطر الأمراء ونواصيها فى كل حين وزمان
ان اطناه عطفهم لنا قسرا وان عصيناه عاقب بكل هوان

Özeti: Emîr ve beylerin gönüllerine giren (düşünce, tedbir ve vesvese gibi) hallerini bilen, idare eden ve her an her zamanda onların alınlarına sahip olan Tanrı'yı her eksiklikten tenzih ederim. O'na itaat edersek, O. onları zorla bize karşı şefkatli kılar. İsyan edersek her çeşit düşkünlüklere katlandırmak suretiyle cezalandırır... diye kasidesini başladıktan sonra, Batı Afrika ordusu halini anlatmaya başlıyarak şöyle diyor:

كن مرعى قل ولا تكن راعى فالراعى عن رعته مسئول
واستفتح بالصلاة على الداعى للاسلام والرضا السنى الكمول
على الخلفاء الراشدين والاتباع واذكر بعدهم اذا تحب وقول
أحاجا تحللوا الصحرا ودوا سرح البلاد ما مم سكان
عسكر فاس المنيره الغراء ومن سارت به عزائم السلطان
أحاجا بالنبى الذى زرتم وقسطتم لوكلا كل البيدا
عن جيش الغرب حين يسألكم المتلوف فى افريقا السودا
ومن كان بامطايا يرودكم ويدع برية الحجاز رغدا
قام قل للسد صادف الجزرا ويعجز شوط بعدما نخفان
وبزف كردوم وتهب فى الغبرا اى مازاد غزالهم سمعان
لوكان مابين الغربا وبلاد الغرب سدا مسكندر
مبى من شرقها الى غربا طلقا بحديدا وباينا بصفر
لابد الطيران تجيب نبا اويأتى الريح عنهم بعرد حبر
ماأعوصها من أمور وماترى لوتقرا كل يوم على الديوان
لجرت بالدم وانصدع حجرا وهوت الحراب وخافت الغزلان
مادرلى بعقلك الفحاس وتفكر بخاطرك جملا
ان كان تعلم حمام ولارقاص عن السلطان شهر وقبله سبعا

تظهر عند المهيمن القصاص — وعلامات تبشر على الصما
آلا قوم عاريين فلاسترا — مجهولين لامكان ولا امكان
مايدريوا كيف يصور واكسرا — وكيف دخلوا مدينة القيروان.
امولاى ابوالحسن خطينا الباب — قضية سيرنا الى تونس
فقنا كنا على الجريد والزاب — واش لك فى اعراب افريقيا القويسه
مابلنك من عمر فتى الخطاب — الفاروق قائم القرى الموس
ملك الشام والحجاز وتاج كسرى — وفتح من افريقيا وكان
رد ولدت لو كرة ذكرى — ونقل فيها تفريق الاخوان
هذا الفاروق مردى الاعوان — صرح فى افريقيا بذا التصريح
وبقت حتى الى زمن عثمان — وفتحها ابن الزبير عن تصحيح.
لمن دخلت غنائمها الديوان — مات عثمان وانقلب علينا الريح
وافترق الناس على ثلاثة امرا — وبقى ماهو للسكوت عنوان
اذا كان ذا فى مدة البررا — اش نعمل فى اواخر الازمان.
واصحاب الحضر فى مكناساتا — وفى تاريخ كاشنا وكيوانا
تذكر فى صحتها ابياتا — شق وسطيح وابن مرانا
ان مرين اذا انكف برايا — لجد او تونس قد سقط بنيانا
قد ذكر ناما قال سيد الوزرا — عيسى بن الحسن الرفيع السان
قال لى رأيت وانا بذا ادرى — لكن اذا جاءالقدر عمت الاعيان.
ويقول لك مادهى المرينيا — من حضرة فاس الى عرب دياب
اراد المولى بموت ابن يحيى — سلطان تونس وصاحب الابواب

Özeti: Sen başkaları idaresinde yaşamaktan ayrılma, çoban olmaktan, yani idare ve devlet başına geçmekten sakın, çünkü herçoban kendi sürüsünden sorumludur. İslâmlığı kabule çağıran Tanrı Elçisine selâvat okumakla, onun mükemmel olan sünnetleri (gösterdiği yol ve koyduğu kaide ve hükümleri) ile amel eden dört halifesine ve onlara uyanlara dua etmekle işe

başla. Sever ve arzu edersen bunlardan sonra ras. askerlerinin adını anarsın. (Dedikten sonra ras askerinin bu seferini kınamaya başlıyor.) Bu çölleri ele geçirmek maddî bir menfaat sağlamadığı gibi, oraları mukaddes topraklar da olmadığı için ziyaret düşüncesiyle de oraya gidilmez. Sevap. uman adam Hicaz çöllerine gider. O halde sultan asker hazırlayıp bu seferi yapmakla askerini yok etmekten başka hiç bir fayda elde etmemiştir. Orada geçen haller herhalde belirsiz kalmıyacaktı. Tunus ile Batı bölgeleri arasında İskender Seddi gibi bir sed olup da, bu sed doğusundan batısına kadar bir katı demirden, ikinci katı bakırdan yapılmış olsa bile, kurşun veya rüzgârın bize bu askerden haber getireceği şüphesizdi. Orada katlanılmış olan korkunç haller defter ve sayfalara yazılmış olsa bunları her gün okur, kanların akmış, taşların yarılmış, evlerin yıkılmış ve ahuların ürkmüş olduğunu anlardn. Sen zaten ince düşünen aklın ve fikrinle de bunları bilirdın. Güvercin ve herhangi bir haberci aylarca haber getirmezse de sözüne güvenilir kısacası haber verir, oklar üzerine yazılan alâmetlerle bildirilirdi: Oraya giden asker çıplaktır, örtünecek örtüleri yoktur, durumları meçhul, yerleri yoktur, bütün imkânlardan mahrumdur. Bunlar (fetihlerde bulunan) Kisra'yı yanlış tasavvur ve tasvir etmişler. Bunlar Kayrevan'a nasıl girmiş olduklarını bilmemişlerdir. Ey sahibimiz olan Ebu Hasan! Tunus'a olan seferimizi anlatmak üzere kapına geldik. Biz Cerid ile Zap etrafında üstün gelmiştik.

Fakat senin Kuzey Afrika'nın göçebe arapları ile ne işin vardı ki onların üzerine yürüdün. Sen Faruk (Yanlışı doğrudan çok iyi ayırt eden) lâkabiyle anılan Hattab'ın oğlu 'Ömer'in hal tercümesini işitmedin mi? O, köyler ve şehirler aldı. Şam ve Hicaz'a ve kisraların tacına sahip oldu, Afrikanın bir kısmını da aldı. Burada olup bitenleri ve kardeşlerin dağıldıklarını anmak çirkin bir şey ise de anacağım. Ömer diğer ülkeler gibi Afrika'da da fetihlerde bulundu. Afrika Osman'ın halifeliği çağına kadar korundu. İbni Zübeyr ise Afrika'nın alınmasını tamamladı. Osman'ın ölümiyle aramızda anlaşmazlıklar başgösterdi. Müslümanlar üç komutanın idaresinde olmak üzere, üçe bölündüler. Sükûnet ve barışın ancak isimleri kaldı. Bu hayırlı insanlar çağında hal böyle olduktan sonra, zamanın sonunda yaşıyan bizler ne yapabiliriz? Miknase ahalisi Şikr ve Sutayh ve İbni Merran'e isnatla olayın doğruluğunu anlatmak üzere, bir takım beyitler naklederler. Bu rivayetlere göre Beni Merin bayraklarını çekerek Cedda ve Tunus üzerine yürüdüğünde, yapılar yıkılacaktır. Vezirlerin ulusu olan yüksek dereceli 'İsa bin Hasan'ın sözlerini de hatırlıyorum. O bana: "Ben bunu gözümle gördüm ve böyle olacağını zaten biliyordum, fakat kaza gelirse basiret elden gider." dedi. Bu kaside de Beni Merin'in Fas'tan hareket edip Diyab arapları üzerine yürüdüklerinde, başlarına gelen felâketler anlatılıyor. Tanrı'nın Tunus sultanı ve Ebvab sahibi olan İbni Yahya'nın ölümünü dilemiş olduğu açık-

lanıyor, dedikten sonra sultanın ve askerlerinin seferini anlatmaya başlıyor ve Kuzey Afrika'nın göçebe arapları ile sultan ve askerî arasında olup bitenleri nazımla anlatırken her türlü nefis ve son derece belâgatli şekiller yaratmaktadır.

Tunus ahalisine gelince, onlar da kendi şehir dil ve üslûplariyle bu neviden oynak şiirler söylediler ve yeni şekiller yarattılar. Fakat bu oynak şiir ve şekillerin çoğu, kötü olduğundan bu şiirlerden ezberinde bir şey kalmamıştır.

Bağdat ahalisi de bu türlü şiirler söyliyerek bunlara Muvaliyat adını vermişlerdir. Bu neviden olan şiirler birçok kısımlara bölünür. bu kısımları Havfî, Kâne ve Kân, Du beyt* adlariyle anarlar. Çoğu Müzdevice kısmından olup dört dallıdır.

Kahire ahalisi de bunları örnek edip kendi şehir diline ve belâgatleri üslûbuna uygun olarak güzel şiirler söylemişlerdir. Müvaliyat nevinden olan bu şiirlerden hatırımda kalanların en güzellerinden olmak üzere şairlerden birinin şu beyitlerini naklediyorum:

هذا جراحى طريا   والد ما تنضح
وقاتلى يا أخيا   فى الفلا يرح
قالوا نأخذ ثارك   قلت ذا أقبح

Özü şudur: İşte taze açılmış yaralarımdan kanlar akıyor, ey kardeşçiğim! Beni öldüren ise

---

* Metinde Koma, Kâme ve Kâm, müfret, iki beyitli olan dubeyt.

çayır ve çimenler içinde neşe ve sevinçle dolaşmaktadır. Bana: "Seni öldürenden senin öcünü alalım." dediler. Ben onlara: "Bu daha kötüdür." Beni yaralıyanın beni iyileştirmesi benim için daha faydalıdır." dedim.

Başka birinin şu beyitleri de bu cümledendir:

طرقت باب الحيا قالت من الطارق   فقلت مفتون لاناهب ولا سارق
تبسمت لاح لى من ثغرها بارق   رجعت حيران فى بحر أدمعى غارق

Özü: Ben çadırın kapısını çalınca, o: "Kapıda kim var?" diye seslendi, ben: Yağmacı da hırsız da değil, sizin tutkununuz (meftunuz) dedim. O güldü, gülerken dişlerinden şimşek çaktı, ben de bu şimşeğin güzelliğine hayran olduğum ve göz yaşlarımın denizine batmış bulunduğum halde döndüm. Diğer biri şöyle diyor:

عهدى بها وهى لاتأمن على البين   وان شكوت الهوى قالت فدتك امين
لما تعين لها غيرى غلام زين   ذكرتها العهد قالت لك علم دين

Özü: Ben and içerek ona söz vermiş olduğum halde o aldatmaktan, ayrılıktan güvende değil. Ben ona aşktan şikâyet edince, o: "Ben sana gözümü feda ettim." diye cevap verdi. O, güzel bir genci seçtikten sonra ben ona antlaşmayı hatırlattım. O: "Sana da borcum olsun." dedi.

Bir başkası da bu neviden olan şu beyitlerinde Haşişi tavsif edip şöyle diyor:

دی خمر صرف التی عهدی بها باق   تغنی عن الخمر والخمار والساقی
نحبا ومن نحبها نمل علی احراق   خبتها فی الحشی طلت من احداق

Özü: O halis ve sâf şaraptır, benim ona olan bağlılığım geçmez. O beni şaraptan, meyhaneden ve sâkiden müstağni kılar, o bir öksürük hastalığıdır, bu hastalık beni yakmaya hizmet eder, ben bu ateşi bağırsaklarımın içinde söndürdüm. O hafif bir yağmur olarak gözlerimin karasından aktı.

Şu beyitler de bu cümledendir:

یا من وصالو لااطفال المحبة بخ   کم توجع القلب بالهجران اوه اخ
اودعت قلبی حوحو والتصبر بخ   کل الوری کخ فی عینی وشخصك دخ

Özeti: Ey âşık! Sevgiliye kavuşmak sevgide çocuk olanlar için hoştur, fakat pek çok gönüller var ki bunlar ayrılık yüzünden ıstırap çekerek ah vah içindedir. Ben bu aşkla içimde dert topladım, artık sabretmek ve dayanmaktan başka çare kalmadı. Bütün yaratıklar gözümün önünde hırıldamaktadır, bu kaygı senin şahsını da yere çalmıştır.

Şu beyitler dahi bu nevidendir:

نادیتها ومشیبی قد طوانی   جودی علی بقبله فی الهوی نامی
قالت وقد ترکت داخل فؤادی کی   ماظن ذاالبطن یحشی فم من هوحی

Özeti: İhtiyarlığın belimi büktüğü bir çağda ey Meyva! Bana bir buse bağışla, diye seslendim, sevgilim: Bu aksakalın henüz diri olan

bir kimsenin ağzını kapıyabileceğini zannetmem, diye cevap vermekle tâ yüreğimin içini dağladı.

Şu beyitler de bunlar arasındadır:

رآنى ابتسم سبقت سحب ادمعى برقه   ماط اللثام تبدى بدر فى شرقه
أسبل دجى الشعر تاه القلب فى طرقه   رجع هدا نا بخط الصبح من فرقه

Özeti: Sevgili benim güldüğümü gördü, o da güldü. Gülünce görünen beyaz dişleri şimşek gibi parladı. Benim göz yaşlarımın, bulutlarından dökülen yağmurlar gibi dökülmesi ise bu şimşeğe takaddüm etti. Sevgili peçesini yukarı kaldırdığında dolunay gözüktü. Gecenın karanlığına benziyen saçlarını aşağıya salıverdiğinde tesirinden kalbim hayretler içinde kaldı. Saçlarını yukarıya doğru kaldırırken, zülüfleri başının ortasından ikiye ayrılınca, yol gibi görünen aklık bize tan yerinin aklığını gösterdi.

Şu beyitler de bu cümledendir:

ياحادى العيس أزجر المطايا زجر   وقف على منزل أحبابى قبل الفجر
وصيح فى حيهم يامن يريد الاجر   ينهض يصلى على ميت قتيل الهجر

Özeti: Ey deveci! Develeri korkutarak çabuk sür, tan yeri ağarmadan önce dostlarımın aşiretine: Ey ecir ve sevap bekliyenler! Ayrılığın öldürdüğü kimseye cenaze namazı kılmak üzere kalkınız! diye seslen.

Şu beyitler de bu nevidendir:

عينى التى كنت انظر بها باتت   ترعى النجوم وبالتسهيد افتات

وأسهم البين صابتنى ولاطانت　　وسلوتى عظم الله اجركم ماتت

Özeti: Gözlerim yıldızlara bakarak geceyi geçirdi, onun yiyeceği uykusuzluk oldu. Ayrılığın okları hiç de yanılmadan isabet etti. Tanrı sizin ecir ve sevabınızı bol eylesin ki gönlümün huzur ve sükûnu öldü.

Şu beyitler de bu cümledendir:

هويت فى قنطرتكم يا ملاح الحكر　　فزال يبلى الاسود الضارى بالفكر
غصن اذا ماانثنى يسبي البنات البكر　　وان تهلل فما للبدر عندو ذكر

Özeti: Ey bu koruluğun fellâhları! Sizin köprünüzde öyle bir ahuyu sevdim ki onun güzelliğini düşünmek, yırtıcı aslanları ihtiyarlatmaktadır. Onun boyu ve gövdesi taze bir dal gibi, bâkireleri kendine tutkun kılmadadır. O görününce dolunayın adı anılmaz.

Şu beyitlerde bu cümledendir:

اقسم من أحبه بالبارى　　يبعث طيفه مع الاسحار
يانار شوق به اتقدى　　ليلا عساه يهتدى بالنار

Özeti: Benim sevgilim seher vakitlerinde hayalini göndermek üzere yaradanın adiyle and içmiştir. Ey benim şevkimin ateşi! Geceleyin parlıyarak yan ki senin aydınlığın sayesinde sevgilinin hayali yolunu bularak gelebilsin.

Bil ki her dilin zevk ve belâgati ancak, o dile alışmak ve o dili çok kullanmak suretiyle bilinir. Biz bunun yukarda arap dilinden bahsederken açıklamıştık. Bundan ötürü Endülüslülerin

zevki, Batı Afrika dilinin belâgatini duymaz. Endülüslüler doğu ahalisinin şiirlerindeki belâgati, doğu ahalisi de batı şiirlerindeki incelik ve nefaseti anlıyamazlar. Çünkü bu ülkelerde kullanılan şehir dillerinin terkipleri çeşitlidir. Bunlardan her biri kendi dilinin inceliklerini ve belâgatlerini anlar. Kendi şiirlerinden zevk alır. **Göklerin ve yerlerin yaradılışında, dil ve renklerinizin çeşitli olmasını düşünenler için Tanrı'nın kudret ve hikmetlerini gösteren alâmet ve deliller vardır.** (30:21).

Bu incelemelere girişmekle az kalsın asıl maksadın dışına çıkacaktık. Eserimizin beşer cinsinin topluluklar halinde, sosyal bir hayat yaşıyarak dünyayı bayındırlaştırmasının özüne ve bu hayata ârız olan hallere ayırmış olduğumuz birinci kitap burada bitiyor. Bu bilgiyi açıklamak için gereken meseleleri bu eserimizde yeter derecede anlattık. Tanrı'nın doğru düşünce ve açık bilgi bağışladığı kulları bizden sonra yetişerek bizim bu eserde yazdığımızdan ve anlattığımızdan daha geniş ve daha derin bir surette bu bilginin meselelerini incelerler ümidindeyiz. Bir bilgiyi ilk önce ortaya koyan kimsenin ödevi ancak o bilginin konularını tâyin etmek, kısımlarını ayırmak, o bölümlerde incelenen konular hakkında söz söylemektir. O kimseden sonra yetişenler ise o bilgiyle ilgili olan meseleleri azar azar o bilgiye eklerler ve bu yolda onu ilerletirler. Tanrı bilir. Siz bilmezsiniz. Eseri yazan diyor ki ben bu birinci cildin tertip ve telifini beş ay içinde 776 H. 1377 M.) yılının tam yarısında tamamladım.

ayıklanmış ve münekkâh bir hale getirmek için harcadığım zaman bu beş ayın dışındadır. Eserin baş tarafında anlattığım ve şart koştuğum gibi buna kavimlerin tarihini ekledim. Bilgi ancak aziz ve hakîm olan Tanrı tarafından bağışlanır

Açıklama ve Eklemeler

Dilimize çevirdiğimiz bu eserin bu sonuncu cildi ilmin birçok kollarını içine aldığı ve çok kısa yazıldığı için, birinci ve ikinci ciltlerine nispetle anlaşılması daha güçtür. Açıklamalarda bulunulmadığı takdirde Klâsik Arap ve İslâm ilimlerini yeni yeni öğrenmeye başlıyan kimseler için bu cildi anlamak güç olacaktır. Bu eserin iyice anlaşılması için islâmlıktan önceki çağlardan başlıyarak Arap ve İslâm tarihinin pek kısa bir tasvirini yapmak, Arap bediî edebiyatının devirlerinin bir örneğini vermek zorundayız. Bu cildi okuyan kimse bunun lûzumunu çok iyi anlıyacaktır. Yemen adiyle andığımız Güney Arabistan'la Kuzey Arabistan'ın siyasî tarihinin kısa bir tasvirini yaptıktan sonra devirlere bölerek Arap bediî edebiyatının bir örneğini vereceğiz.

Yemen'in eski tarihini öğrenmek bakımından faydalı olur ümidiyle en önemli sayılan eserlerin bibliyografyasını da anacağız.

Hatt-ı müsnetle yazılmış olan Bâbil-Asur ve Mina ve Seba yazıtları ile Yunan ve Yunan-Roma yazarlarının eserlerinden başka Yemen tarihini öğrenmek için gereken kaynaklar, İslâm ve Avrupa kaynakları olmak üzere ikiye bölünür.

İslâm kaynaklarının başında Kur'an ile Hadis ve İbni İshak'ın Hazreti Peygamber'in yaşayışına dair olan Sirete'r-Resul'ü gelir. İbni Kutaybe (ölümü: 889 M.), Taberî (ölümü: 923 M.) Mesu'dî (ölümü: 956 M.), Belazurî (ölümü: 892 M.), İbni Ebi Tahir Tayfur (ölümü 892 M.), Ebu Hanife Dinaverî (ölümü: 895 M.), Ya'kubî (ölümü: 895 M.), Hamza İsfahanî (ölümü Milâdî X. yüzyılın başında) Hemedanî (ölümü: 945 M. de, hem arkeolog hem tarihçi olan bu zatın eseri Yemen tarihi için en önemli kaynaklardandır). XII. yüzyılda Yemen vatanseverliği ve eski Seba kültürü taassubu ile tanınmış tarihçi yetişmiştir ki biri Neşvan Himyerî (ölümü 1177 M.) olup, Kasidet-i Himyeriyye'yi yazmıştır. Onun bu eseri Hemedanî eserinin aksine olarak ilmî olmaktan uzaktır. Diğeri franklarla haberleştiği için Selâhattin Eyyubî tarafından öldürülen Necmeddin Yemenî (ölümü 1175 M.) dir. XIII. yüzyılda yazılan tarihlerin en önemlisi olan İbnü'l-Esir'in Kâmil'i bu cümledendir. Ebu'l-Fida bir takım değerli eklemelerle İbnü'l-Esir'in bu eserini kısaltarak El-Mühtasar fi't-Tarihi-beşer adlı eserini yazmıştır. İbni Haldun (ölüm: 1406 M.) Yemen tarihini oldukça geniş bir surette anlatır. Bu andıklarımız Yemen ile ilgili bilgileri az çok içine alan eserlerin başlıcalarıdır. Yoksa bunlardan başka arapça ve farsça yazılan birçok daha başka eserler de Yemen'in eski tarihiyle ilgili bilgiler vermektedir. Fakat bütün bu eserlerde verilen bilgilerin birçoğu belge ve arkeolojik araştırma-

lara dayanmadığı için ilmî olmaktan uzak bulunup, birçoğu hemen hemen yarı yarıya hikâye ve hurafe kabilinden sayılmaktadır Avrupalı bilginlerin gerek şahsî teşebbüsler gerekse muhtelif ilim kurullarının yardımiyle, Arap ülkelerinin her tarafında, bu cümleden Yemen'de inceleme, araştırma ve kazılarda bulunmuşlardır. İslâmlıktan birçok yüzyıllar önce Yemen'de gelişmiş olan medeniyetin özünü meydana çıkarmışlardır. Yazıtlar toplanmış, sıralanmış, yazıları okunmuş, karşılaştırmalar yapılmıştır. Aynı zamanda İslâm kaynaklarında Yemen'e dair verilmiş olan bilgilerin önemli bir kısmı toplanmış, incelenmiş, Yemen yazıtları ile karşılaştırılmıştır. Bu incelemelerin bir sonucu olarak İslâm kaynaklarında verilen bilgilerin bir kısmının bu yazıtlara uymadığı anlaşılmıştır. Bundan dolayı Yemen tarihiyle uğraşanlar İslâm kaynaklarında verilen bilgileri Avrupa dillerinde Yemen'e dair yazılan eserlerle karşılaştırmak zorundadırlar. Eski Yemen tarihine dair olan bilgilerin çoğu ve en önemlisi Taberî, İbnü'l-Esir ve İbni Haldun tarihlerinin, Mesudî'nin Mürucü'z-Zeheb'inin birinci ve ikinci ciltlerinde toplanmıştır. İbnü'l-Esir'in Kâmil'i ve Mesudi'nin Mürucü'z-Zeheb'i tamamiyle ve İbni Haldun'un eski Yemen tarihiyle ilgili olan birinci ve ikinci ciltleri (Türk Tarih Kurumu'nun emriyle) tarafımdan tercüme edilmiştir. Arapça bilmiyen arkadaşlar ve gençler, Tarih Kurumu'nun müsaadesiyle bu eserlerden faydalanabilirler. Bundan başka (Arap ve Arap Edebiyatı Tarihi) adiyle ter-

cüme ve telif yoliyle üç ciltlik bir eser meydana getirmiştim. Bu eser 20 yıl önce o çağın telif ve tercüme heyeti tarafından kabul ve Millî Eğitim Vekâleti tarafından basılması kararlaştırılmıştı. İşittiğimize göre bu eser Millî Kütüphaneye devredilmiş ve orada muhafaza edilmekte imiş. Bu eserde Yemen tarihine dair daha geniş ölçüde bilgiler verilmiştir.

Arap Edebiyatı ve Tarihi ile ilgili olarak yazılmış olan eserlerin bibliyografyası ayrı küçük bir cilt teşkil edecek kadardır. Yemen'in eski tarihi ve etnografyası ile ilgili olarak yazılmış eserlerin tam bir bibliyografyasını veremiyeceğim. Ancak en önemli sayılarını göstereceğim.

Eserde geçen Ma'in aslında Man şeklinde Sümerce bir kelime olup, Yemen'de Ma'an, sonradan Ma'in şeklini almıştır. Meluha'nin Tevrat'-ta anılan Amalek'in aynı ve arapçadaki Amalik'in kendisi olduğunu Grimm (Muhammed) adlı eserinde açıklamıştır. Ch. Winkler'in Mussri, Melusha, Main adlı eseri 1898 de Berlin'de basılmıştır. Hommel'in Arabien Vordem İslâm adlı eseri (Enzyk. des İslâm'ın I, 394 b de kısaltılarak 1910 da) basılmıştır. Grimm (adı geçen Muhammed de s. 11 - 12 de) bu takdirde Meluha tâbirinden ancak Arabistan'ın doğusundaki Sina yarımadasını kast etmek gerekli olacağını, çünkü Tevrat Amalika'nın orada yaşadığını ve Man'-dan Hicaz'ın kuzey tarafını demek istediğini" söylüyor ise de bu açıklaması yazıtların metinlerine aykırıdır. Çin imparatoru Mu Wang'ın seyahati

ıçin (Bak: Fork'un Mu Wang und die Köngen Von Seba).

Babil din ve inanının Güney Yemenlilere tesirini ve ilâhların adlarını anlamak için Martin Hartmann'ın Der İslamische Orient bd. II, Die Arbische frage mit einem Versuchen Der Arabische Deme.. 1909 da basılmıştır. Ch. Winkler: s. 70, Auzug, Hammel: İslâm Ansiklopedisi, almancası, I, 395 - 396, Claser Skizte der Geschichte und Ceorg. Arabiens s. 235, Fon Oppenheim: Wom Mittelmeer Rum persischen Golf c. I, s. 279, A. Krimsky: Semitskie yaziki i narodı c. 3 de 1912 de basılmıştır. Bu eserin muhtelif bölümlerinde genel Arap dili ve bu cümleden Yemen lehçesleri hakkında bilgiler verilmektedir. Mommsen: Roma tarihi, rusça tercümesinin beşinci cildi, M. Hartman: Zeitschr. Fur Assyr c. X s. 32, A. Krimsky İstory Arşakidof, şarkı öğrenme serisinin XXI inci cil. olarak basılmıştır. Minahıların Hindistan'daki ticaret kolonisi hakkında Aratarhid bilgiler vermiş, Claser kendisinin Skizze sinde s. 10 da bunu açıklamıştır. Kazan üniversitesi profesörlerinden M. Hvostof profesörlük tezi olarak yazdığı eserinde Yemen'in ekonomik hayatını aydınlatmıştır. Glaser: Abessynir in Arabien und Afrika, Kasideti - Himyeriyye ve şerhleri için Broccelmann'ın: Geschishte der Arab-Litter. c. I, s. 300 - 301 e bak. Nikolson: A Littery History of the Arab. s. 12 - 14 te daha geniş bir surette inceler. Lahmi'ler hakkında G. Potcshtien: Die Dynast die Lacsmiden in Al-Hira ein Versuch

zur Arabisch-Persischen Geschte'ye bak. Hıristiyanlığın Yemen'de yayılması ve durumu, Habeşelilerin Yemen'de savaşları hakkındaki haberleri içine alan eserlerin bibliyografisi Winandafell'in Geschichten verfolgung in suzd Arabien und die Himyarich - aethiopischen Krege'de dercedilmiştir.

İyat ve Semut adı Asuriler tarihi anılırken Tevrat'ta geçiyor. İkinci Sargon'un Semud, İyade ve Hiyaba uruğlarını M. den 715 önce yendiğini anlatıyor. Onların bilinen yerlerine işaret ediyor. Ptolémée'nin coğrafyasındaki kayıtlardan Yunanlıların onların Arabistan'ın kuzeyindeki yerlerini bildikleri anlaşılmaktadır. Avrupa müsteşriklerinin onların asılları hakkındaki düşünceleri başka başkadır. Bir kısmı onların Amelika'nın bakiyyesi bulunduğu ve Fırat'ın batısından oraya geldikleri, bazıları ise VIII. sülâle çağında Mısır hükümdarları tarafından tardedilen Amelika'dan olduğu fikrindedir. Bir kısmı da onların yahudilerden olduğunu söyler. Bunları bu düşünceye vardıran sebepler Semut kavminin Musa çağından sonra zuhur etmiş olmasıdır. Bu düşünce tarihçilerin, umumunun düşüncelerine aykırıdır. Doğrusu Semut devletinin hüküm sürdüğü zamanı tâyin etmek güçtür. İyatlar çağında olan olayları bugüne kadar tâyin ve tespit etmek mümkün olmamıştır. Vaktinde yazıtlar ve eserler bulunarak açıklanması beklenir. Hazere Mevtte Wondermolen (Ha zere Mevt s. 57-58 de) Daread de Kakbe vadisinin Menuh vadisine bitiştiği yerde yüksek taş

dağı etrafında yüzlerce metre uzunluğunda eserler görmüştür. Harabeler dağın üzerinde olup taşların bazısı oyulmuştur. Harabelere yakın bir yerde parlak ve süslü birçok resimler vardır. Bu resimler adı geçen dağın bir köşesine çizilmiştir. O arkadaşı Von Visman ile beraber Seba harfleriyle yazılan bu yazıtlardan bir kısmını okuyabilmişlerdir. Bundan başka Meşhed köyünde ve ona yakın olan Aynun harabelerinde İyatlara nispet edilen eserler bulunmuştur. (Hazere Mevt s. 48) bu yazıtlar da Seba harfleriyle yazılmış, fakat çok eskimiş ve bozulmuş olduğundan okuyabilmek için çok vakit ister, diyor.

Arap yarımadasının güney tarafının yarısı, bilhassa en verimli olan deniz kıyıları kendisine has olan bir takım özelliklerle Arabistan'ın diğer kısımlarından ayrılır. (Ladan memleketi) adiyle tanınmış olan Hazere-Mevt ve Mehre toprağı bereketli ve verimli olmaktan başka, Hindistan ile Akdeniz, Suriye ve Mısır ticaret yolu üzerinde bulunduğu için, pek eski çağlarda orada yerleşik ve medenî hayat ve ticaret gelişmiştir. Doğru belgelere dayanarak ispat edilmemiş ise de Yemen'de yerleşik ve medenî hayatın milâttan üç bin yıl önce başlamış olduğu tahmin edilmektedir. En eski çağda devlet kurmuş olan Babilliler Arap yarımadasını biliyorlardı. Arap sülâlesinin imparatoru Haramsid Dilmun ve Maan ve Meluh'u istilâ etmişti ki Dilmun inci adası olan Bahreyn, Maan ise Arap yarımadasının doğusu, Meluha bu adanın batısıdır. Maan sonradan Man

Ma'in şeklini almış olan bu ismin Sumerce telâffuzudur. Meluh ise Tevratta Amlek şeklinde anılan ve arapçada çoğulu Amalık olan Amlık ile birleştirilmektedir. (Bu hususta Ch. Vunkler'in: Melucha, Musri ve Chommel'in Arabien for İslâm ve İslâm Ansiklopedisinin almancasının c. I, s. 394 e bak. Bu çağdan başlıyarak Babil kültürü Güney Arabistan'da yayılmaya başlamış, bilhassa Babil dininin tesirleri büyük olmuştur.

M. önce 1500 yılında ilk Mina devleti kuruluyor. Bu devlet kültürel ve ekonomik yönlerden gelişmiş, Me'arib şehrini başkent yapmıştı. Bu devlet Hindistan ile Suriye ve Mısır arasında ticaret ve ekonomik alanlarda aracılık ediyor, Hindistan'dan gelen ticaret malları buradan geçen kara yoliyle Akdeniz limanlarına sevkediliyordu. Bu ticaret yolu üzerinde Mekke ve Yesrib (Medine) ve El-'Ula gibi kale ve şehirler kurulmuştu. Memleketin kendi istihsali de yüksek derecede idi.

İslâm tarihçilerinin Arab-i âribe adiyle andıkları ilk araplar hakkında belge (vesika) sayabileceğimiz bilgiler henüz toplanmış ve incelenmiş değildir. Arap yarımadasının güney kısımlarında eski araplardan kalma birçok eser bulunduğu anlaşılmış ise de henüz incelenmemiş olup, kazılar da yapılmış değildir.

Mina Devleti 500 yıl kadar hüküm sürdü. (Bu hususta Otto Weber'in Arabien vor dem İslâm s. 26 ya, Winckler'in Auszug'unun s. 70 ine

bak.). Ladan memleketi adını taşıyan Yemen'in güneyindeki Hazere-Mevt Kızıl Deniz kıyılarının Kuzey Arabistan tarafları, Filistin'e kadar ve Hicaz'ın göçebe araplar yaşıyan ve ticaret yolları üzerinde bulunan şehirleri bunlara tâbidi. Minalılar bu ticaret yolları üzerinde bir sıra kale ve şehirler bina etmişler, Mekke ile Yesrib (Medine) ve Hicaz'ın kuzeyindeki El-'Ula kale ve vahası da bunlara tâbidi. Kur'an bu ticaret yolunu (72: 18-19 da) hikâye etmektedir.

Yemen'de kurulan bu ve daha başka devletler o kadar şanlı, sanlı olmuşlardır ki doğulu kavimler bunları sihrin çekici ve tılsımın parlak bir örneği olarak telâkki etmişler, nitekim Tevrat Süleyman'ın ününün bir örneğini vermek üzere Seba Devletinin kadın hükümdar (Belkis) ile Süleyman'ı dost olarak göstermiştir. Bunlar o kadar büyük bir ün sahibi olmuş olacaklardır ki Kur'anın 72 nci sûresine Seba sûresi adı verilmiştir. Aynı sûrenin sekiz ve dokuzuncu âyetlerinde onların tüccar bir kavim olduğuna ve ticaret yollarına işaret edilmiştir: **Onlar ile bereketli kıldığımız şehirler arasında (yani Seba ile Şam ve Akdeniz kıyılarına kadar) birbirine yakın bayındır şehirler kurduk ve bu şehirler arasında gelip gitmeler seyrü seferler için yollar, uzunluklar takdir ettik ki oralarda gece ve gündüzleri güven içinde seyahat ediniz, dedik, onlar ise: Ey Rabbimiz! Yollarımızı uzaklaştır, diye (dua edip) kendi nefslerine zulmettiklerinden, onları haklarında darbı meseller söylenen kavimler arasına**

geçirdik, büsbütün perişan kaldık, onların bu halinde isyan etmiyenler ve nimetlere şükredenler için ibretler vardır. Belkis kıssası Tevrat'ta anıldığı gibi Kuran'da da nakledilmektedir. Gerek Tevrat ve gerek Kur'an Belkis'i Seba kavminin hükümdarı olarak gösterdiği halde, Yemen tarihini yazan bütün Avrupalılar bu kıssayı Mina Devleti tarihi sırasında anarlar. Bundan başka Süleyman Milâttan bin yıl önce yaşamıştır. Seba Devleti ise ancak M. önce sekizinci yüzyılda kurulmuştur. Seyahat düşkünü olup da deniz yoliyle M. önce 985 te seyahat etmiş olan Çin hükümdarı Mu Wang'ın Yemen'de hüküm süren ana kıraliçe Se hakkında verdiği bilgiler ise Belkis'ın M. dan bin yıl önce hüküm sürmüş olduğunda şüphe bırakmıyor. Hoy sülâlesi hükümdarlarından olan bu hükümdar (M. önce 1001-946) da hüküm sürmüştür. Hükümdarın bu seyahatnamesinde Yemen'in bitki ve ağaçları, etnografyası tasvir edilmektedir. Seyahatname hükümdarın kendi eliyle yazılmadan, yanında bulunan kâtibin kalemiyle yazılmıştır. Hükümdar kıraliçeyi, onun başkentindeki son derece muhteşem olan, sarayında ziyaret etmiştir. Kıraliçenin sarayının ihtişam ve parlaklığı hükümdarı hayretler içinde bırakmıştır. Fork'un Mu Wang und die Königen Von Seba başlıklı araştırması Mettheilungen des Seminares für orientalischen'in kısım I, s. 117-172 de dercedilmiştir.

Mina Devletinde M. dan sekiz yüzyıl önce dağılma ve yıkılma belirtileri gözüküyor. Bu

devlete bağlı olan Hicaz bölgesi, yerli göçebe arap şeyhlerinin idaresine geçiyor ki bu çağda arap yarımadasının kuzey bölgesi Mısır Arabistanı adını taşıyordu. M. dan önce sekizinci yüzyılda yine güney arap uruğlarından Seba'lılar zuhur ediyor. Bunların konuştukları lehçeleri Mina lehçesinden az çok farklı idi (bu hususta A. Krimsky'nin Sami dilleri ve kavimleri adlı eserinin c. III, s. 68 - 69 a bak.) Sebalılar ilk önce Asur kıralı Sargon (M. önce 705-722) tarafından M. den 715 yıl önce vücuda getirilen yazıtlarda anılmaktadır. Bu yazıtlarda Sebalı İta Amar'ın altın, köle, at ve deve olmak üzere Sargon'a vergi ödediği anılmaktadır. Seba yazısı ile yazılan yazıtlarda birtakım Seba hükümdarlarının adları yazılıdır. (Bu hususta Glaser tarafından toplanmış yazıtların yazılarına, Otto Webr: Arabeien Vorden İslâm, c. III, s. 29: Fer. Hommel: Geschichte und Georgrahie des alten Orients c. I, s. 142 ye ba.

Seba yazıtlarında Seba hükümdarları Mukarrib veyahut Mukarrab ünvaniyle anılmaktadırlar. Bunların hükümdar olmadan şeyhler ve Sebalıların, ilk beyleri oldukları tahmin edilmektedir.

Seba Devleti M. dan VI-II. yüzyıllarında Minalılar devrinde olduğu gibi, bir merkeze bağlı birçok feodaliteler birliğinden kurulmuştu. Bu feodalitelerden her biri iç işlerinde ve idaresinde bağımsızdı. Bu derebeylikleri veraset usuliyle babalardan oğullarına geçerdi. Bu beyler Avrupa -

nın Orta çağlardaki baron ve grafları hükmündeydi. Ahalisi ekincilik, kıymetli bitki, ağaçlar ve baharat yetiştirmekle geçinirdi. Ekonomik hallerinde feodallere bağlı idi. Feodalin gücü ve diğer feodaller arasındaki itibarı, idaresindeki toprakların genişliği ile mütenasipti. Merkezde hükümdarın katında teşrii mahiyette bir senato bulunuyordu. Senato bilgin mümessillerden, hâkimlerden ve ruhanîlerden teşekkül eder, yeni aza hükümdar ve senatonun tasvibi ile tâyin edilirdi. Bu derebeyleri arasında savaşlar eksik olmaz, bu yüzden birçok güçlüklere katlanırdı. Bu sıralarda Asur Devleti yıkılarak hâkimiyet farsların eline geçmiştir.

Seba Devleti hüküm sürdüğü zaman memleketin en önemli parçasını Himyerler yurdu ve Ladan memleketi olan Hazere-Mevt, Kataban Reydan teşkil ediyordu. Bu bölgelerden Hazere-Mevt ile Kataban'ın idaresi başında bulunanlar hükümdar ünvanını taşıyorlardı. Arap tarihinde Kasri-Reydan adiyle anılan meşhur saray bu başkente nispetle bu adı almıştır. Bu bölge Yemen'in güney batı tarafındadır. M. dan 15 yıl önce Seba hükümdarı feodalleri kendi boyunduruğu altına sokmak üzere, feodallerle savaşa girişmişti, bu savaşta Hazere-Mevt ile Kataban hükümdarları Seba hükümdarına karşı Himyer'leri desteklemişler. bu savaşın bir sonucu olarak Himyerli Alhan Seba Devleti tahtına çıkmış, bu suretle Himyer Devleti kurulmuştur. Alhan Himyer bölgesini Seba yurduna ilhak ve Zafar'ı devletin başkenti yap-

mıştır. Fakat Alhan sülâlesinin hâkimiyeti uzun sürmedi, Me'arib tekrar devletin başkenti oldu. Bu olaydan sonra Seba Devleti adiyle anılmıştır. Bu dahilî savaşlar ve kargaşalıklar esnasında Mısır'da Romalılar değil, Yunanlı Ptolémée sülâlesi hüküm sürüyor. Seba Devleti ile bu devlet arasında eskisi gibi ticardet ve ekonomik münasebetler çok gelişmişti. Bu çağda Yemen ile Nabatlar Devleti idaresindeki Sina yarımadası yoliyle yapılırdı. Bu alışverişlerin Halen kültürünün Yemen'e tesirinde bir âmil olduğunda şüphe yoktur. Bundan başka Mısırlılar ve orada hüküm süren Yunanlılar (Mesut ve bahtiyar Arabistan) ahvalini iyi biliyorlardı. Yemen'in bu servetine üstelik Hind ve diğer doğu ülkeleriyle olan bütün ekonomik işler ve alışverişler Yemen vasıtasiyle görülürdü. Bundan başka Sebalıların kendilerinin Hindistan'da bir ticaret kolonileri vardı. Mısır'ın Romalılar idaresine geçmesinden beş yıl gemeden, Roma imparatorları gözlerini Yemen'e diktiler. Onlar Roma imparatorluğuna gelir kaynağı temin etmek istiyorlardı. On bin asker göndererek Yemen'i ele geçirmeyi kararlaştırdılar. Bu askerden beş yüzü yahudi idi. Asker M. dan 21 yıl önce Kızıldeniz yoliyle Yemen'e vardı. Roma askerî Kızıl denizden Me'arib'e kadar olan şehirleri kolayca ele geçirdi ise de asker susuz kaldığı için Me'arib'i ele geçiremedi, asker gemilere döndü.. Romalılar Avgus'dan sonra Yemen'i istilâ etmeye kalkışmadılar. Fakat doğrudan doğruya deniz yoliyle Yemen'e

uğramadan Hint ile ticaret yapmaya ve hint ürünü ve eşyasını Mısır iskelelerine taşımaya başladılar. Bunun bir sonucu olarak Yemen'de alışveriş ve ticaret durdu. Kara yoliyle Akdeniz limanlarına Hint ürünlerini göndermenin arkası kesildi. Yemen eski şöhretini ve servetini kaybetti.

Üstelik Arap halk rivayetlerine göre milâdın II. yüzyılında Me'arib seddinin yıkılması sonunda Seyl-ü'l arim (dehşetli seller) husule gelerek birçok bayındır yerleri yıkmış, tarla ve bağları kumlarla doldurarak ürün vermez bir hale getirmiştir. Kur'an Seba sûresinde 15-16 âyetlerde bu olayı şöyle tasvir eder: **Seba kavmi için kendi yurtlarında bir ibret vardı; sağında ve solunda iki bahçe. Peygamberleri onlara: Rabbinizin size bağışladığı rızklardan yiyiniz, ona şükrediniz, mesut bir yurda maliksiniz, yarlıgıyan Rabbiniz var, demişti. Onlar Peygamberlerine karşı geldiler, biz de üzerlerine su seddinin selini gönderdik, öteki iki bahçeleri yerine acı meyvalı, acı ılgın, bir miktar yabani kiraz ağaçlı iki bahçe verdik.** Başlarına gelen bu gibi felâketlerden dolayı Sebalılar her yere dağılmışlar. Sebalıların bu dağılmaları arap dilinde mesel hükmüne geçmiştir. Bu mecburiyetin sevkiyle onlar Arabistan'ın kuzeyine, bu cümleden Hicaz'a, Şam ve Fırat boylarına, Mezopotamya'ya göç etmişlerdir. Oraların göçebe ahalisi bu göçmenleri bir düşmanı karşıladıkları gibi karşılamıştır. Bazı İslâm tarihçileri bu göçün bir sebebi olarak sedlerin yıkılmasını ve tamir etmenin imkânsızlığını gösterir-

ler. Rivayetin bu kısmı mübalâğalıdır. Yemen'de de az çok göçebe araplar vardı. İşte bunlar ve şehir ahalisinin bir kısmı Yemen'den ilk önce Arabistan'ın kuzeyinde, göçebeler sıkıştırdıkları ve Yemen toprağı verimli olmadığı için, bu göçmenlerin bir kısmı Suriye etrafına gidip, orada yerleşmişlerdır. Bunlar Gassaniler olup, orada bir devlet kurmuşlardı. İkinci bir bölüğü Fırat'ın aşağı taraflarına gidip orada yerleşmiş olan Lahmi'lerdir. Bunlar da orada bir devlet kurdular. Bir kısım Mekke ve Medine etrafında kalmıştır. Gassaniler ve (Hire) merkezleri olan Lahmi'ler Yemen kültürünün oralarda yayılmasında bir âmil olmuşlar, Kuzey Arabistan, bu cümleden merkezleri Mekke ve Medine olan Hicaz araplarının medenileşmelerine de az çok tesir etmişlerdir. Gassaniler Romalıların, Lahmi'ler İran'ın bir feodalitesi sıfatiyle İran ile Romalılar arasındaki savaşlara ve dünya olaylarına karışmışlardır..

Sasanilerle Romalılar Yemen'in hegemonyası için tartışmış oldukları bir gerçektir. Romalılarla Habeşeliler hıristiyanlıktan ibaret olan din kardeşliği ile birbirine bağlı oldukları için, Romalılar Habeşelileri, İran Sasanileri ise Yemen hükümdar ve beylerini tutmuşlardır. Romalıların Yemen'i istilâ etmek için teşebbüslerini, sonunda ticaret yollarını kesmek ve Hint ticaretini ellerinden almak suretiyle Yemen'in fakir düşmesinde bir sebep olduklarını yukarda anmıştık.

İran ve Roma'nın Yemen hegemonyası için çekişmeleri Milâdi II-VI. yüzyılları içinde devam etmiştir.

Arap yarımadasının güneyinde hüküm süren Seba- Reydan Devleti Milâdın ikinci yüzyılında ekonomik bakımdan sıkıntı içinde ve vaktiyle (mesut ve bahtiyar Arabistan) adiyle anılan Yemen-kendisinin dünya milletleriyle olan ticaretten mahrum bir halde idi. Ekonomik düzenin bozulması memleketin genel düzeninin bozulmasında bir âmil olmuştur. Milâdi II. ve III. yüzyılları içinde hükümdarlarla derebeyleri arasında savaşlar olmuş, kargaşalıklar çoğalmıştır. Me'arib seddinin yıkılmasından hemen hemen 150 yıl geçtikten sonra 280 M. de yazılan yazıtlarda Yemen hükümdarlarının ünvanları eskisine nispetle çok kısalmış, yazıtlarda ünvanlar ancak "Seba hükümdarı ve Reydan" şeklinde yazılmaya başlamıştır. Önce ise hükümdarların ünvanları "Seba, Reydan, Hazere-Mevt ve bütün Yemen'in hükümdarı" şeklinde idi. Nitekim Şamir Yohr'mı (274-280) andığımız bu uzun ünvanı taşırdı. İlmî değeri olmıyan haber ve hurafelerde adı geçen bu Şamir'in Semerkand'ı aldığı ve bu şehir onun adına nispetle Şamerkend adiyle anıldığı anılmakta, bu hurafe Türkistan ahalisi arasında bile yayılmış bulunmaktadır.

Yemen tarihinde görülen en önemli olaylardan biri de Milâdi 300. yıllarda Habeşelilerin Roma tesirinde hareket etmiş olduklarını gösteren bir belge de, Yunan yazısı ile yazılan bir ya-

zıttır. Bu yazıt Habeş kırallarından adı belirsiz olan biri adına yazılmıştır. Yazıtta hükümdarın Kızıldeniz kıyılarını (Tihame'yi) ve kuzey ile olan ticaret yolunu elinde bulundurması ve bu yolu korumakta olduğu anılmakta ve kıral övülmektedir. Bu tarihten elli yıl sonra Habeşe kıralı: "Aksum, Himyer, Reydan ve Seba kıralı ünvaniyle anılmaktadır. Üstelik Yemen yazıtları toplandığı ve tasnif edildiği halde 300 den 378 yılına kadar, Güney Arap dili ve yazısı ile yazılan hiç bir yazıt bulunmamıştır. Ancak 378 M. tarihinde Maliki-Keyrib Yohr'min namına yazılan bir yazıt bulunmuştur. Yazıtta Malik'in bütün Yemen'in hükümdarı olduğu anılmaktadır. (Bu hususta Glaser tarafından toplanan Yemen yazıtlarından 389 numaraya ve aynı bilginin: Zwei in schriften überden Dammburch von Marib 41 ve ondan sonraki sahifelere ve Grimme'nin Mohammed s. 239 a ve M. Hartmann: Die İslamische Orient c. II s. 162 ye bak.).

Yemen tarihiyle uğraşan Avrupalı bitginler, andığımız yıllar içinde Yemen arapçasiyle yazılmış yazıtların bulunmamasından Yemen'in Habeşeliler tarafından ilk istilâsının tahminen 343 - 350 yıllarından 378 yılına kadar devam etmiş olduğunu istidlâl ederler. İranlıların Roma ordusunu 363 te yenilgiye uğratmaları Habeşelileri Yemen'den kovmak imkânını vermiş olacaktır.

Yukarda andığımız gibi M. 378 yılında yazılan yazıttan anlaşıldığı gibi Malik Keyreb başında olan Yemen Devleti kurulmuştur. O, Seba,

Reydan Hazere - Mevt ve bütün Yemen hükümdarı ünvanını taşıyordu. 375 yılından 525 yılına kadar hüküm süren Himyertubba (Tebabia) Devletinin politikası İran dostluğuna dayanıyordu. Bu çağlarda Yemen'de hıristiyanlık ile yahudilik âdeta birbiriyle çekişiyordu. Habeşistan'a Mısır'dan hıristiyan misyonerleri geliyor, Habeşistan vasıtasiyle Yemen'de hıristiyanlık yayılıyor, Tubba hükümdarları ise Roma nüfuzuna karşı koymak ve bu devletin tesiriyle yayılmakta olan hıristiyanlığın yayılmasını durdurmak için, bütün kuvvetlerini kullanıyorlar, Tubba hükümdarları yahudiliği kabul etmiş idiler. Yahudiliği hıristiyanlığa karşı koymak politikalarının temelini teşkil ediyordu. Arap yarımadasında Medine yahudiliğin merkezi idi. Yemen yahudileri Medineden ilham alıyorlardı. Tubba'lardan biri Medineden iki ravin getirmişti. Bu ravinler serbestçe yahudiliği yaymaya çalışıyorlardı. Koyu bir yahudi inanında olan Zi Nuvas'ın (520 - 525) Tubba (hükümdar) olarak seçilmesi Yemen'de yahudiliğin yayılmasında ve kuvvet bulmasında bir âmil olmuştur. Zi Nuvas hıristiyanlık aleyhinde çok çalıştı, Yemen'de hıristiyanlığın merkezi olan Necran hıristiyanlarına karşı çok şiddetli davrandı. Onları yahudiliği kabule zorladı. Yahudiliği kabul etmedikleri için onların ileri gelenlerinden 320 kişi öldürüldü. Taberi öldürülenlerin 20 bin kişi olduğunu söyler.

Habeş imparatorunun hıristıyanlara yapılan bu zulmü hazmetmesi beklenmezdi. O, Zi Nu-

vas'ın bu zulmünden imparator Yostin'e (518-525) şikâyet etti, mektup yazarak acele yardım istedi, imparator hemen kendi eliyle Ne'us'a mektup yazarak onu Yemen üzerine yürümeye teşvik etti. Yemen'de kendi tesiri altında bulunan bir devletin hüküm sürmesi, imparator için pek arzu edilirdi. Bizans gemileri geldikten sonra M. 523 te Habeş askeri gemilere bindirildi, askerler Hıns-ı Gurah'a çıkarıldı. Zi Nuvas ve askeri yenildi. Taberi ile İbnü'l-Esir yenilgiye uğradıktan sonra Zi Nuvas'ın atını denize doğru sürdüğünü ve denizde boğulduğunu söylerler. Bu yenilginin bir sonucu olarak Tübba'ler yurdunun idaresi başına Habeş askerî valisi Abrehe geçti. Yemen 525 milâdiden 570 milâdiye kadar, Habeşeliler idaresinde kaldı. İslâm tarihçileri bu devreyi dehşetli bir zulüm ve ıstırap devri olarak gösterirler. Abrehe idare merkezi olarak Sana'yı seçmiş, orada mermer ve değerli malzeme ile son derece muhteşem bir kilise yapıp, Arapları kâbe yerine bu kiliseyi ziyaret ve tavvaf etmeye çağırmıştı. Araplar kiliseye rağbet etmediler, eskisi gibi kâbeyi ziyarete devam ettiler. Nihayet Abrahe kâbeyi yıkmak üzere fillerle Mekke üzerine yürüdü. Kur'an Fil sûresinde bu olayı şöyle hikâye eder: **Rabbinin fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? Tanrı onların mekr ve hilelerini boşa çıkarmadı mı? Onlara karşı bölük bölük kuşlar göndermedi mi ki bu kuşlar onları çamurdan uyuşmuş (sari hastalıklı) taşlara tuttular. Tanrı onları güve yemiş ekin yaprağı haline getirdi.**

(Fil vak'ası) Arap ve İslâm tarihinde en önemli olaylardan sayılmaktadır. O derece ki hicrete kadar yılbaşı Fil vak'asından sayılmıştır. Yemen tarihini yazan Avrupalı tarihçilere gelince, onlar Abrehe'nin Yemen için çok faydalı işler gördüğünü söylerler. Glaser (Me'arib de) Abrehe adına yazılan bir yazıt bulmuş ve bu yazıtı açıklamalariyle beraber 1897 de yayınlamıştır. Bu hususta Glaser'in Zwei inschriften über den Dammburc von Mârib'e bak. Glaser tarafından M'arib'de bulunmuş olan yazıtta Abrehe'nin M. 542 de Me'arib seddini onarmış olduğunu anmakta ve onun bu işi faydalı hizmetlerinden biri olarak gösterilmektedir.

Tubba'lardan Seyf Bin Ziyzen Habeşelileri Yemen'den sürmek maksadiyle harekete geçmiş, taraftarları ile beraber Habeşelilerle uzun bir zaman çarpışmış ise de başaramamıştı. Arap Edebiyatında son çağlara kadar kahramanlığın bir örnek ve bir ideali olarak gösterilen Seyf nihayet, takriben M. 570 de İran Sasanilerinden yardım istemeye karar veriyor, yardım istemek üzere bizzat Husrev Nuşirvan'ın katına geliyor. Sasanîlerin bir vassalı olan üçüncü Münzir tarafından yazılan bir tavsiye mektubu da getirmişti. Husrev I tereddütten sonra Seyf'in ricasını kabul ediyor. Deniz yoliyle Behruz komutasında asker gönderiyor. Asker Aden'e çıkıyor, zaten Habeşelilerle savaş halinde bulunan Arap askerleriyle birleşiyor. Kolaylıkla Habeşelileri Yemen'den kovuyor. Seyf bin Ziyezen Yemen tahtına çıkıyor. Fakat

Habeşelilere taraftar olanlar onu öldürüyor. Seyf'in öldürülmesiyle kargaşalıklar başgöstermesinden faydalanarak Habeşeliler Yemen'i tekrar ele geçiriyorlar. Fakat Behruz harekete geçerek Yemen'i İran'a katıyor. İran sistemine göre vergiler topluyor. İran genel valisi sıfatiyle Yemen'i idare ediyor. İranlıların Yemen kadınları ile evlenmesinden melez bir kütle türüyor, Araplar bu kütleyi El-Ebna — oğullar — adiyle anarlardı. Bunların toplu bulundukları şehir San'a idi. İran genel valisi bulunmakla beraber, illerde Yemen derebeyleri hüküm sürüyordu. Behruz öldükten sonra Husrev onun yerine (Bazan)ı Yemen genel valiliğine tâyin etti. Bazan, Yemen Hazret-i Muhammed tarafından alınıncıya kadar Yemen'in idaresi başında bulundu. İslâmlar tarafından alındıktan sonra Bazan müslüman oldu ve eskisi gibi, Yemen valiliğinde bırakıldı. Dil konusunda anlatacağımız gibi Yemen arapları, Hicaz arapları tarafından temsil edilmenin bir sonucu olarak, kendilerinin oldukça işlenmiş olan medenî dillerini kaybetmişlerdir.

Göçebe hayatı yaşıyan Kuzey Arabistan'a gelince Arabistan'ın bu kısmı diğer Samî kavimlerin (Babil, Asur, Hanan, Aramî ve Güney arapları) aksine olarak uzun zamanlar tarihî olaylara karışmamışlardır. Bu araplar içinde dünya tarihinde az çok mevki kazananları ancak kuzey kısmının Suriye'ye bitişik bölgelerinde yaşıyan uruğlar olmuştur. Milâttan IX. yüzyıl önce ticaret merkezlerinden biri olan Şam'a bir derebeyliği

tarzında bağlı ve ondan çok uzak olmıyan çöllerde, göçebe ve aynı zamanda ticaretle meşgul olan 'Aribî adiyle bir arap hükümeti kurulmuştu. Bu arap hükümeti milâttan önce VII - VIII. yüzyıllarında hüküm süren Asur hükümdarları sülâlesinden Sargonilerin son günlerinde, Mısır Arabistan'ı ve Tevrat'ta mutlak Mısır adiyle anılmıştır. Sina yarımadasındaki Lût gölünün (Baht-i Lût'un) güneyinde ve Hicaz'da yaşıyan araplar oldukça önemli siyasal bir yer tutmuşlardır. Bunlar Suriye ve Filistin ahalisini daima Asuriler boyunduruğundan kurtarmaya çağırmışlardır. Asurilerin son günlerinde Mısır Arabistan'ı Hükümeti yerinde kurulmuş ve sonradan Romalılara tâbi olan Nabat Hükümeti, Şam dahil olduğu halde Batra ve Gazze şehirleri etrafına hakim olmuştur. Bu hükümet M. den 106 yıl sonra yıkılmıştır. Bu tarihten yüz yıl sonra Roma himayesinden palmir adiyle başka bir hükümet kurulmuştur. Rabil ile Dimeşk arasındaki çöllerdeki vahalarda kurulmuş olan bu hükümet milattan 212 yıl sonra Ezine Hanedanı tarafından devrilmiştir. Yerli Arap şeyhlerinin ortaya çıkmasiyle Ezine Hanedanının son hükümdarı Zeyneb devrinde M. 272 de Orleon tarafından son verilinceye kadar bu hanedan hüküm sürmüştür. Arap yarımadasının İran sınıflarında ise, bundan önce ve sonradan Arap emîr ve kıralları kendi etraflarında topladıkları kütlelerle Mezopotamya'nın kuzeyindeki şehirler dahil olduğu halde, Aramî kavimleri yaşı-

yan bölgeleri idare etmişlerdir. Bunlar Roma ile İran arasındaki savaşlara karışmışlardır.

Yukarıda anlattığımız gibi gerek Me'arib seddinin yıkılması, gerekse ekonomik durumunun bozulması ve bunun bir sonucu olarak kargaşaklıkların baş göstermesi gibi bir takım sebeplerden dolayı Yemen'den göçeden araplardan Lahmilerle Gassaniler arasında dil bakımından olduğu gibi kan kardeşliği de vardı. Bunların başkalarının Yemeni olduğu şüphesizdır.

Bunlardan başka Arap yarımadasının merkezlerinde Milâdın beşinci yüzyılının ortalarında Necidde nispeten daha kuvvetli Kinde Hükümeti kurulmuştu. Bu hükümet güney arap uruglarından Kinde ve kuzeydeki arap uruglarından Beni Bekr ve Beni Taglib uruglarının birleşmesiyle kurulmuştu. Bu devleti kuran ahali, hiç olmazsa, bu hükümeti idare eden sülaleler menşei'leri itibariyle, Yemen'li idi.. Bu hükümet VI ncı yüzyılında Lahmiler çağında Hiyre Hükümetini şiddetli bir surette sıkıştırmıştır. Kinde'nin son hükümdarı İmriü'l-Kays'ın gayretine rağmen, bu hükümet yıkılmıştı. Yardım istemek üzere Bizans'a gitmiş olan bu şair hükümdar, bir rivayete göre Ankara'da, diğer bir rivayete göre İstanbul'da (takriben 530 M.) ölınüştür. Bu urug ve hükümetlerin her biri Tanrı elçisi Hazreti Muhammed'in etrafında birleşmiş olan İslâm ordusunun fetihleri çağında bir kapı ve öncü bir kuvvet hizmetini görmüştür. İslâmiyetten önceki arap tarihinin özü ve özeti işte bundan ibarettir.

Hazreti Muhammed'in halifeleri olan Halifeler çağında Araplar yer yuvarlağının ortasındaki geniş toprakları, bu cümleden olmak üzere, araplaşmış olan Mezopotamya, "Suriye'yi, Mısır, Afrika, İspanya ve Akdeniz'deki adaları (Sicilya, Malta ve başkasının) fethettiler. İslâmiyetin ilk devrinde Şam'ı merkez edinmiş olan Emevî halifeleri çağında M. 750 yılına kadar bu Arap fatihleri tarafından alınmış bölgelerde, Araplar şehirlerin etrafında kurdukları ve Fustad adını verdikleri ordugâhlarda yaşarlardı. Yerli ahali ile karışmazlardı. Bu sayede bu devirde dillerini ve geleneklerini koruyabilmişlerdi. Aşağıda anlatacağımız gibi bu devir Arap devri adını taşır. Bu hal Abbasiler Çağına kadar sürdü. Bağdat Halifeleri adiyle de anılan bunlar çağında ise İslâm kavimlerini birbirleriyle birleştiren Arap dili sayesinde genel İslâmcılık ve temsil politikası başladı. Halifeliğin doğu kısmı - İran ve Türk illeri - Araplığa aykırı olan millî ülkü ve millî duygularını korumağa muvaffak olmuşlarsa da İslâm dünyasının batı ülkeleri araplaşmıştır. Bu tarihten sonra Araplar, şehir, etrafındaki ordugâhlarda yaşamayı bırakarak şehirlerde yerli ahali ile bir arada yaşamaya başlamışlardır. Müellifin geniş bir surette anlattığı gibi bu karışmanın bir sonucu olarak Muzar dili bozulmuş, lehçeler çoğalmış ve çeşitlenmiştir. İranlılar ve Türkler gibi doğu kavimleri millî duygu ve millî ülkelerini koruyabilmişseler de dillerine pek çok ölçüde arapça kelimeler karışmıştır. Arap dilinin bilgi ve din

dili olması bu karışmada en önemli bir âmil olmuştur. Halifeliğin batı ülkelerinde, bu cümleden Mezopotamya'dan İspanya'ya kadar uzanan geniş ülkelerde yaşıyan kavmî kütlelerden bir çoğu araplaşarak kendilerini arap nesline nispet etmiye başlamışlardır. Bununla beraber bu kavmî kütleler kendilerinin ırkî ve antropolojik ve ruhani özellikleriyle Arabistan araplarından farklıdır. Hali hazırda arap diye tanımakta olduğumuz Suriye ve Mezopotamyalıların çoğu menşeleri bakımından, Araplarla karışmış olan Aramlarıdır. Mısırlılar Araplarla karışmış kıpti, Afrikalılar da araplarla karışmış beraberlerdir. İslâm egemenliği çağında İslâmlığı kabul etmiş olan İspanyalılar da hıristiyan dininin korunmuş olan ırkdaşları gibi, Vizigot kavimlerden idiler. İslâmlığı kabul ettikten sonra bunlar da araplaşmışlar ve kendilerini Arap ırkından saymışlardır.. Muhtelif Arap ülkelerine esir olarak getirilmiş veyahut kendi istekleriyle gelmiş olan milyonlarca İranlı ve Türk de, Arap urugları arasına karışmış, hele Mısır ve Bağdat gibi o çağların servet ve idare merkezlerine gelen Türklerin sayısı sayılıp tükenmez derecede çoktur. Fetihler, ensap, ayrı şehirlerin tarihine dair yazılan eserleri incelediğimiz vakit, bilginin çeşitli dallarına, idare, politika ve askerlik gibi mesleklere mensup sayısız birçok türkün arap camiası içinde kaynaşıp gitmiş olduğu görülmektedir. Sicilya ve Malta gibi adaların ahalisinden İslâmlığı kabul ettikten sonra araplaşmış olan İtalyanlar da bu cümledendir.

M. 945 de Büvayhi'ler Bağdat'ı kuşatıp halifeliğin idaresini ele geçirmekle Abbasi Halifeliği egemenliğini ve bağımsızlığını büsbütün kaybetti. Selçuk Devleti kurulduktan sonra M. 1055 de Bağdat Halifeliği Büvayh'ların boyunduruğundan kurtarıldı. Zaten M. 821 den itibaren halifelik merkezinden uzak olan yerlerde feodaliteler kurulmağa başlamış, İran'ın bir kısmında Tahiriler Hükümeti (M. 821-893), büsbütün bağımsız olan Saffariler Devleti (M. 867-903), Samanoğulları (M. 877-999) Gazneliler Devleti (M. 962-1186) kurulmuştur. Mısır ve Suriye'de Tolunoğulları (868-905 m.) (935-969 M. de) İhşit oğulları hüküm sürdü. Takriben M. 864 ten itibaren ihtilâlci ve suikastçi Şii olan İsmailîler harekete geçiyor, Elamut gibi son kaleleri Moğollar tarafından yıkılıncıya kadar Abbasi Halifelerini ve Selçuk Oğullarını uğraştırmışlar, birçok devlet adamlarını bu cümleden Selçuk Oğullarının en meşhur veziri olan Nizamlü'l-Mülk'ü öldürmüşlerdir. Karmat tarafından (890 M. de) kurulan Karamıta ihtilâlci partisi Irak ve Suriye sınırlarında Abbasi Halifeleriyle savaşmıştı. Bu parti halifeliğin zayıf düşmesinde bir âmil oldu. Biz bu eserin birinci ve ikinci cildinde yazdığımız eklemelerde dine dayanan bu iki siyasal partinin menşeleri ve umdeleri hakkında uzunca açıklamalarda bulunmuştuk Karamitanın Irak'ta kurdukları Darü'l-Hicre (Hicre yurdu) adını verdikleri pek sağlam olan kaleleri İsmailîlerin Elamut kaleleri kadar değilse de, ona yakın bir derecede sağlam

ve dayanıklı idi. Nihayet Şiî olan bu partiler batıda Hazreti Muhammed'in kızı Fatıma adına nispetle Fatımî'ler Devletini kurdular. İslâm İspanyasında ise Emevî Halifeliği kurulmuştu. III. Abdurrahman M. 929 da kendini islâmların halifesi olarak ilân etmişti. Bu suretle bu çağda Bağdad'da, İspanya'da, Afrika'da olmak üzere üç halifelik hüküm sürüyordu. Başkenti Kurtube olan Emevî Halifeliği M. 1031 de yıkıldı. Hıristiyanların sıkıştırmasiyle 1492 de İslâmlar İspanya'dan çıkarılıncıya kadar, İslâm İspanya'sında feodaliteler hüküm sürdü. Fatımîler ise gittikçe kuvvetlenerek Mısır ve Suriye ve Hicaz'ı ele geçirdiler. Bunlar Atabeylerin bir vassalı olarak Selâha'd-Din Eyyubî tarafından M. 1171 yılında yıkılıncıya kadar hüküm sürdüler. Selçuk Devletinin zafından faydalanarak halifeliğin eski şan ve şevketini iade etmek maksadiyle halife Nasır (M. 1180 - 1225 te) o çağın en kudretli İslâm - Türk devleti olan Harezmşah'larla çekişmeye başlıyor. Harezmşah 'Abbasîleri halifelikten el çektirerek 'Ali ailesinden birini halife yapmak bahanesiyle M. 1215 - 1217 de Bağdad üzerine asker göndermişti. Nasr ise, Cengiz Han'a elçi göndererek Cengiz'i Harezm üzerine yürümeye teşvik etti. Cengiz ordusu Harezmşahlar ordusunu yendikten sonra İslâm yurtlarını yıkarak, Celâleddin'i arkasından takibetti. Nihayet Hülâgu M. 1258 de Bağdad üzerine yürüdü. Yakıp yıktıktan sonra Bağdad'ı ele geçirdi. Böylece Abbasi Halifeliği de yıkıldı. Bir takım siyasal maksat-

larla Atabekler, onların bir vassalı olan Selâha'd-Din, Mısır ve Suriye'de kuvvetli bir devlet kuran ve Haçlıları yenerek İslâm yurtlarından süren Türk kölemenleri 'Abbasîler soyundan gelenleri arkasından halife olarak ilân etmişler ise de, bunlar halife olmaktan çok birer şeyh idi. Enson Mısır, Sultan Selim tarafından (M. 1517 de) fethedildiğinde Abbasiler soyundan gelen ve halife ünvanı taşıyan III. Mütevekkil Peygamber'den kalma mukaddes eşyalarla beraber İstanbul'a getirildi. O, halifelik hak ve hukukunu I. Selim'e devretti. Bu suretle M. 1517 den itibaren Osmanlı Halifelerinin sonuncusu olan 'Abdülmecit 3 mart 1924 te iskat edilerek halifelik lağvedilinciye kadar halifeliğin ağır yükünü Türkler boyunlarında taşıdılar, bu yüzden de pek çok zararlar gördüler.

Arap dili Sami dilleri, yani Babil, Asur, Aramî ve Habeş dilleri grupundandır. Arap dili ses ve sada, morfoloji ve bilhassa lûgat bakımından bu dillerin hepsinden de zengindir. İlim dili ve medeni bir dil olmak bakımından bu dillere nispetle yeni olduğu halde, yazı dili olması ve telâffuzun eski şeklini muhafaza etmesi bakımından, onların hepsinden daha üstündür.

Arap dili, arap tarihi gibi, güney ve kuzey arapçası olmak üzere ikiye bölünür. Elde bulunan belge ve yazıtları incelemekten anlaşıldığına göre, arap dili pek eski çağlarda kuzey ve güney arapçası olmak üzere iki dala ayrılmıştır. Güney arapçası adiyle anmakta olduğumuz arapçanın bu

dalı Seba dili adiyle de anılır. En eski lehçelerden olan Mina lehçesi de bir lehçesi olmak üzere arapçanın bu dalındandır. Mina lehçesinde fiillerin emir şekilleri ve gaib zamirleri G harfi, Sabacada ise H harfi aracılığı ile teşkil olunur. Her iki lehcenin dil hâtıraları Yemen'de bulunmuştur. Bu lehçelerin hâtıraları pek çok yazıtlarda muhafaza olunmuş. Yemen'e giden Avrupalılar tarafından nakledilmiştir. Yemen'den başka Kuzey Arabistan'da Mina lehçesiyle, Habeşistan'da Saba lehçesiyle yazılan yazıtlar bulunmuştur.

Yemen'de bulunan yazıtların bir kısmında yazılış tarihleri yazılmamış ve keşiflere durmadan devam edildiği için, güney arap dili hâtıralarının en eskilerinin hangi devrelere ait olduğu henüz kesin olarak tespit edilmiş değildir. Tarihi yazılmamış olan bu yazıtın M. dan önce onuncu yüzyılda yaşamış olan yahudi kıralı ve Peygamberi Süleyman adına yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Tevrat rivayetine göre Sava (Seba) kıraliçesi saygı ile Süleyman'ın katına gelmiştir. Kur'anda Neml-Karınca - sûresinde 21-44 âyetlerde Süleyman ile Bekis kıssası hikâye edilmektedir. Bu sûrenin 21-22-23-27 âyetlerinde, Süleyman'ın buyruğuna uyan kuşları yokladığında, Çavuş kuşunun gözükmediği, çok geçmeden Çavuş kuşunun geldiği ve Süleyman'a: **"Ben senin bilmediğin bir haber getirdim, orada bir kadının padişahlık ettiğini gördüm, padişahlık için ne lâzımsa, hepsi de ona verilmiştir, büyük bir tahtı var."** diye sonuna kadar hikâye etti. (29. âyette) Sü-

leyman, Çavuş kuşuna: "**Benim bu mektubumu onlara götür, bırak. Sonra onlara yakın bir yere çekil, ne cevap vereceklerini anla...**" diye buyurdu. Bu mektubu aldıktan sonra Belkis eşrafı çağırdı, onlara: "**Ey eşraf! Bana son derecede önemli bir mektup atıldı, mektup Süleyman'dandır.**" dedi. Nihayet eşrafın düşüncesiyle Süleyman'a elçi gönderildi..." diye kıssa sonuna kadar hikâye edilmektedir. Bu âyetlerde Süleyman'ın kıraliçeye mektup yazdığı anılıyor ise de kraliçenin ona mektup yazmış olduğu açık olarak bildirilmiyor, ancak elçi gönderdiği anlaşılıyor. Pek eski çağlarda Asur kıralı Sargon adına yazılıp da bugüne kadar saklanmış muhtelif Seba dili hâtıraları yazılı olan yazıtlar vardır. Bu yazıtlarda adı geçen Sargon'a Seba padişahı Amru'nun haraç verdiği yazılıdır. Bu olayın M. önce 715 te cereyan ettiği kesin olarak tespit edilmektedir. Güney arap dili ile yazılı ve önemli bir sayı teşkil eden yazıtları Himyar, Seba. Reydan, Hazere - Mevt Hükümetleri devrine aittir. Bu yazıtlar Milâttan önce 115 yıl ile Milâttan sonra altı yüz yılları arasında yazılmıştır Bundan başka İyad kavimleri çağında cereyan eden olaylar belirsiz kalmaktadır. Güney Arabistanda araştırmalarda bulunan Wandermelen ile arkadaşı Von Wesmann Hazere - Mevt'da İyad'lar Devrine ait olan birçok resim ve yazıtlar bulmuşlardır. Bu yazıtlar Nakab vadisinin Menuh vadisiyle bitiştiği yerde pek yüksek olan taşlı bir dağın etrafında, yüzlerce metre uzunluğunda bir sahayı kaplamaktadır.

Taşlardan bazısı oyulmuş, parlak ve süslü birharfleriyle birtakım yazılar yazılmıştır. Wandermolen'in Hazere - Mevt adlı eserinin 57 - 58. sayfalarında anlattığına göre yazıları eskimiş olduğundan, yazıtları okumak için pek çok zaman harcamak gerekiyor. Okuyabildikleri kısmı şahıs adlarından ibaret imiş. Bundan başka Meşhed köyünde ve ona yakın olan Anyun harabelerinde dahi İyad'lara nispet edilen eserler bulunmuştur. Bu yazıtlar da Saba harfleriyle yazılmıştır. Sözün kısası Mina ve Saba dilleri hakkındaki araştırmalar daha ilk safhasındadır. Uzmanlar daha eski çağlara ait olan yazıtlar bulunacağına inanmaktadırlar.

Altıncı yüzyılda, İslâmlığın çıkışından önce ve güney arap dili kuzey arapçasının baskı ve tesiri altında kalmıştır. Bununla beraber bu dil Hint Denizi kıyılarından Şihar'dan Mehreye kadar olan yerlerde ve Uskutra adalarında muhafaza edilmiş olduğu için Saba - Mina dilinden konuşma ve telâffuz şekli büsbütün ortadan kaybolmuş değildir. Mina - Saba diline en yakın olan dil Habeşe dilidir.

Kuzey arap dili ile yazılmış yazıt ve eserlere gelince, pek eski dil hâtıraları bulunmamıştır. Çünkü bu dil uzun zaman ilmî ve medenî bir dil şeklini almamıştır. Sina yarımadasında ve Filistin'in güney taraflarında uzun zaman (Milâdın 106. yılına kadar) hüküm sürmüş olan Nabat'lar güney arapçasiyle kanuşmuş iseler de, yazı dilleri o çağın medenî dillerinden biri olan Ara-

mice idi. Nabat'lar tarafından Aramice yazılmış olan yazıtlarda kuzey arap sözleri ve arap yazı şekillerine raslanmaktadır. Bundan başka Suriye'de hüküm süren Palmir Devleti topraklarında yunanca ve aramice yazılmış, Mezopotamya'nın bazı şehirlerinde (nitekim Hatra ve Odesse ve başkasında) bulunmuş yazıtlarda kuzey arap dilinin iz ve tesirleri görülmektedir. Kuzey arapçasiyle eski devirlerde yazılan yazıtlar pek azdır. Bulunan bu yazıtlar Saba harfleriyle (Mısır'da hüküm sürmüş Ptolémée hükümdarları devrinde) Hicaz ve Suriye'nin güneyinde hâkim olan Lihyan ve Dimeşk'ın güneyinde M. 106 yıllarında Nabat Devletinin son devresinde olup bitenlere işaret edilerek) yazılan Safa yazıtlarıdır.

Bu devirden birkaç yüzyıl sonra söylenmiş olan Mu'allekat, Kur'an-ı Kerim ve başkasının dili ve tarzı bellidir. Fakir olan Lihyum ve Safa dili hâtıralarının temeyyüz etmiş olan özellikleri azdır. İslâmlığın çıkışından bir az önce hıristiyan arap harfleriyle (513 M. de yazılmış ve Halep yakınında bulunmuş) Zebid ve (368 M. de yazılmış ve Dimeşk'e yakın bir yerde bulunmuş) Harran yazıtlarında ise, lahika ve ek'ler istisna edildiği takdirde, diğer arap dili hâtıraları şekil ve tarzı görülmektedir.

Klâsik Arap dili hâtıraları arasında en üstünü islâmlığın zuhuruna kadar V. - VII. yüzyılları arasında söylenmiş şiirlerdir. Bu şiirler VII - IX. yüzyıllarda toplanmış ve yazı ile tespit edilmiştir. Müellifimiz bu şiirlerin kimler tarafından

toplanmış olduğunu anar. Bu şiirler gramer ve sentaks bakımından Kur'an-ı Kerimin ifade şekline uygundur. Bu klâsik şiirleri ve göçebe arap lehçelerini incelemek suretiyle Halil, Sibeveyh ve Kisaî gibi dil bilginleri tarafından, arap dilinin gramer ve sentaksı telif edilmiştir ki müellifimiz bundan ve arap dilinin öğretim sisteminin bozukluğundan bahseder.

Müellifimiz arap lehçelerinin hepsinin de bu dilin klâsik şeklinden uzaklaşmasının sosyal sebeplerini son derece ilmî olarak anlatır. Arap dili ile konuşanların sayısı en azından 5' milyonu bulmaktadır. Bu lehçeler birbirinden oldukça farklıdır. Arabistan, Suriye, Mezopotamya, Mısır ve ve Berber lehçeleri bu cümledendir. Berber lehçesi Maver dili adiyle de anılır. Malta'nın Jargon dili de bu lehçelerle ilgilidir. Arap dili ile konuşanlar antropoloji bakımından farklıdır. Bunlardan arap yarımadasında 17 - 18 milyon kadar, Asya'nın Türkiye'ye bitişik olan kısımlarında (Suriye, Mezopotamya'da) 7 milyondan eksik değildir. Mısır'da bütün Nil vadisi ile beraber 20 milyon, Kuzey ve Batı Afrika'da 10 milyondur. Afrika'nın iç taraflarında arap dili ile konuşan kavimlerin çemberi gittikçe genişlemektedir. Bunun sebebini zencilerin islâmlığı kabul etmelerinde ve ekonomik bağlarında aramak gerektir. Bu gibi tesirlerin bir sonucu olarak, o tarafların ahalisi dil bakımından araplaşmaktadır.

Müellifimiz arap dilini öğretim sisteminin bozukluğunu ve bunun bilgi öğrenmeye zararlı

olduğundan acı acı şikâyet eder. Ruhu şad olsun ki Avrupalılar onun bu dileğini yerine getirmişlerdir. Bu hal XIX. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Avrupa bilginleri müslüman kavimlerinin durumunu ve islâmlığı öğrenmeye başladıktan sonra arap dilini ilmî metotlara ders, gramer, sentaks, lûgat kitapları yazmışlardır. Avrupa medeniyetinin tesiriyle uyanış devri başladıktan sonra, arap bilginleri de öğretim sistemini onarmaya balamışlar, Suriye'de hıristiyan araplar, Mısır bilginleri Avrupa bilginleri sistemini örnek edinip eserler yazmaya başlamışlardır. Bizim de (Arap harfi) ve (Arap nahvi) adlı iki ders kitabımız vardır.

Avrupalı bilginler tarafından bu yazılan eserlerin bibliyografyasını verirsek eklememiz uzayacaktır. Avrupa dillerinden birini bilen gençlerimiz o dil ile, arap dili ve edebiyatı tarihine dair yazılan eserlerden mükemmelen faydalanabilirler.

Arap dili hakkında pek kısa bilgiler verdikten sonra, şimdi Arap Edebiyatını pek kısa bir surette gözden geçirelim. İlim teriminde, edebiyat tâbirinden, ilmin bütün dalları kastolunur. Müellifimiz de aynı şekilde hareket edip arap ilminin bütün dallarını gözden geçirmiştir. Biz burada ancak Arap Edebiyatının dil ile ilgili olan şiir (nazım) edebiyat bölümünü kısaca gözden geçireceğiz.

Arap Edebiyatı: a) Eski arap devri; bu devir V. - VIII. yüzyılları içine alır, b) Klâsik halifeler devri; bu devir VIII. - XI. yüzyıllar ede-

biyatını içine alır, c) Klâsik devrinden sonraki devir; d) Gerileme devri, bu devir XVI. - XVIII. yüzyıllariyle sınırlanır. e) Avrupa medeniyeti tesiri altında gelişmeye başlamış olan uyanış devri edebiyatı.

Yukarda sıraladığımız bu devirlerin ancak Eski Arap devri ile Uyanış devri edebiyatı, arapların kendi çalışmalariyle meydana gelmiş ve arapların kendilerine has olan edebî evirdir. Arap edebiyatı gelişmiş olan klâsik devri ile gerileme (sükût) devri ise, arap dili bütün islâm âlemınce ve bütün kavimlerce kutlu ve mukaddes sayıldığı ve bilgi dili olduğu için, bütün müslüman kavimlerinin bilgi alanında hep birlikte çalıştıkları devirlerdir. Orta çağlarda Lâtin dili Katolik mezhebindeki muhtelif kavimlerin din ve bilgi dili olduğu gibi, arap dili de bu devirlerde bütün müslüman kavimlerin genel dili idi. Fakat bazı kayıt ve şartlarla arap şiir edebiyatı en çok veya en az derecede arapların kendi çalışmalarının eseri sayılabilir. Biz bu eklememizde ancak şiirde edebiyat (şiir ve nesir) tarihini pek kısa olarak gözden geçireceğiz.

Arap şiir edebiyatını öğrenmek için elimizde pek çok kaynaklar vardır. Bu kaynakları: a) Eski eserler, şiir mecmuaları, hal tercümeleri, IX. - X. yüzyıllarda yazılmış seçme okuma kitapları, bu cümleden olmak üzere İbnü'l-Kâtib (889 M. de ölmüştür) in 'Uyunu'l-Ahbar adlı tarihî ve edebî eseri, bu eseri tamamlayıcı mahiyette olan Endülüslü İbni 'Abdürrabbih (ölümü 967

M. de(nin El-İkdü'l-Ferid'i, Ebu'l-Ferec İsfahanî (967 M. de ölmüştür), müellifimizin de anlattığı gibi pek mükememl olan El-Egani-şarkılar-kitabıdır; bu kitap son derece faydalıdır. b) Şair ve ileri gelen yazarların eski kaynaklardan seçerek yazmış oldukları eserler, hal tercümesi kitapları bilhassa M. XIII. yüzyılda ve bu tarihten sonra yazılmış eserler ve bu eserler içinde en tanınmışı İbni Hallikan'ın hal tercümesi kitabıdır.

Avrupa dillerinde bu konu ile ilgili eserler pek çoktur. Garp dillerinde yazılan bu eserler içinde en önemlisi ve şimdiye kadar önemini kaybetmemiş olanı Broccelmann'ın Geschichte der Arabischer literatur, 2 cilt olarak yazılmıştır; müellifin bu eseri kuru bibliyografik mahiyette bir eserdir. Aynı müellifin Die Literaturen des Osten adlı eseri çok faydalıdır. Eserin İngilizce, Fransızca ve İtalyanca tercümeleri vardır. Broccelmann bu eserinden başka rehber olabilecek toplu makaleler de yazmıştır. E. G. Browne ve R. Nicholson gibi birçok bilginler de bu konu ile ilgili eserler yazmışlardır. İslâm Ansiklopedisinin bu konu ile ilgili maddelerinden de faydalanılır. Eserin türkçeye de tercümesine başlanmış ve B. maddesine kadar olan kısmı basılmıştır. İslâm Ansiklopedisi muhtelif dillerde yayınlanmıştır.

İslâm ve arap bilginlerine göre edeb=edebiyat kitabı olabilmesi için o eserin lûgat ve örnekleri hakkında delil ve belge mahiyetinde yazılmış olması şarttır.

Divanü'l-Edeb, Sırrü'l-Edeb, Mukaddimetü'l-Edeb, Divanü'l-Arab, Mizanü'l-Edeb, Ravzatü'l-Edem, Miftahü'l-Edeb ve Unvanü'l-Edeb adlı eserlerin edebiyat kitapları olduğunu söz birliğiyle kabul ederler. İbni Kutaybe'nin Edebü'l-Kâtib'i ile Müberrid'in El-Kâmil'i, Cahiz'in El-Beyan ve El-Tebyin'i, Ebu 'Ali Kali'nin El-Nevadır'ı edebiyat ilminin usulüne dair yazılmış eserlerden sayılır.

Şi'rî edebiyat (yani nazım edebiyatı) a gelince bu devir yukarda andığımız gibi, eski Arap devri olup, 750 yılına kadar vücuda getirilmiş olan edebî eserleri içine alır. İslâmlık çağına kadar ağızdan ağıza rivayet edilen şiirler bu devrin bir kısmını teşkil eder. İslâmlığın doğuşuna kadar araplarda yazılı edebiyat yoktur. O devirde Arap edebiyatı ancak ağızdan ağıza nakl ve rivayet erilmek suretiyle, islâmlığın doğuşuna kadar ve beşinci yüzyılın sonlariyle, sekizinci yüzyılın arasında gelişmiştir. Ağızdan ağıza nakledilen ve kimler tarafından söylenmiş olduğu belirsiz olan halk bedevî şarkıları bunun dışındadır. Bu devir şiirleri edebiyat bakımından güzel bir surette işlenmiş şiirlerdir. Bu devirde göçebe arap cengâverlerinde güzel şiirler yaratmak istidat ve kabiliyeti vardı. Şair bu şiirlerinde sevgilisini övüyor (Nesib), sevgilisi hakkında (fahriyeler) söylüyor, cengâver şair kendinin kahramanca olan akınlarını, emsaliyle çekişme ve saldırışmalarını, yarışlarını genel olarak, kahramanlığını, şarap içmekteki maharetini tavsif ediyor (ki şiirin vasıf

ve tavsif kışmını teşkil eder), kendinin atını, devesini ve avcılık hallerini (tard) anlatıyor, büyük bir kıskançlıkla kendi ve uruğunun düşmanlariyle alay ediyor (heca), düşmanları tarafından öldürülen dostları, akraba ve uruğundan öldürülenler için ağlıyor, kanlı öc almaya çağırıyor (şiirin Resa (ağ ıt) sağı sağma) kısmını teşkil eder, uruğunun kahramanlarını, şeyhlerini, bey ve hükümdarlarını övüyor (medh).

Bu şiirler söylendiği zaman yazılmış değildir, fakat güzel şiır söyliyen her şairin bir veya daha çok ravileri vardı. Bu raviler, bu cengâver şairin şiirlerini ezberlerlerdi. Fırat ırmağı boylarında İran Devleti himayesinde hüküm süren Hire Hükümeti çağında VI. yüzyılda Arap dili ile az çok yazı yazılmaya ve Arapça yazı dili olmaya başlamışsa da, arap şiirleri o çağda yazılmamış, ancak islâmlığın birinci yüzyılında filolojik, ahlâkî, tarihî ve o devrin üslûp ve tarzını öğrenmek maksadiyle toplanmış ve yazı ile tespit edilmiştir.

İşte bu toplama ve yazı ile tespit edilen bu şiirler, şiir dergileri ve seçme şiirler halinde elimize geçmiştir. Bu şiir dergileri çeşit çeşit olup bir kısmı Mu'allâkat, yani Kâbe duvarına asılmış şiirlerdir. Bu Mu'allâka'lar yedi, yahut dokuz tanedir. Bundan başkaları eski arap şarkılarından ibaret olan kahramanlık şarkıları (Hamase) adiyle anılır. Bu şekil ve tarzda şiir söyliyen beşyüzden fazla şairin şiirleri (844 M. yılında) yazı ile tespit edilmiştir. Bu şiir divanlarından biri Divan-i Beni Hüzayl'dir. Arap şiirlerini şerh eden

El-Müfazzal tarafından toplanmış olan yol kesenler (Kutta-i Tarik) şiirleri dergisi (El-Müfazzaliyyat) adını taşır. Şerhler yazan ve aynı zamanda etnografya bilgini olan Asma'î tarafından VIII. ve IX. yüzyıllarında toplanmış olan Asmaiyyat, müellifimizin de dediği gibi Arap edebiyatını arap bilginlerini ve önemli tarihî olayları içine alan El-Eganî dergisi bu cümleden olup, İsfahanlı Ebu Ferec bu eserini X. yüzyılda tertip etmiştir. Bu eser pek çok eski arap şiir örneklerini içine almaktadır. Bunlardan başka diğer dergilerde eski Arap şiiri muhafaza olunmuştur. İslâmlık devrinde söylenmiş şiirler, dergiler veya ayrı divanlar halinde toplanmıştır. İmreü'l-Kays (530 da ölmüştür) ın, Nabıa Zubyanî (takriben 610 M. de ölmüştür) in divanları ve başka şiir dergileri bu cümledendir.

Eski klâsik tarzda büyük bir maharetle şiir söyliyen Yedi Eskı şairleri şunlardır:

1) Yukarda işaret ettiğimiz gibi Kinde emiri İmreü'l-Kays'dir.

2) Pek samimî olan Tarfe'dir. Bu zat kardeşi ile birlikte Nire emîri Amr bin Hind tarafından ellerine mühürlenmiş mektup verilerek feci bir surette öldürülmek üzere gönderilmiştir.

3 ve 4) Birbirinin rakibi olan 'Amr bin Külsum ile Haris bin Hillize'dir (bunlar VI. ve VII. yüzyıllarda yaşamışlardır). Bir deve yavrucuğu için birbiriyle kırk yıl savaşan iki uruğdandırlar. Halk rivayetine göre uruğları Kinde emîri.

'Amr'ı hakem yaparak, bu savaşa son vermek üzere bu iki cengâver şairi emîrin katına göndermişlerdi.

5) Her yıl Mekke yakınında kurulan 'Ukaz panayırında şairlerin şiirlerini incelemek suretiyle hakemlik etmiş olan Nabi'a Zübyanî'dir. Bu şair bazan Fırat boylarında hüküm süren Gassanî hükümdarları katında yaşamıştır.

6) Bir tay bahanesiyle kırk yıl, (takriben 560 - 600) yılları arasında cereyan eden, ve İkinci Kırk Yıl Savaşı adiyle anılan savaşların Kahramanı 'Antere 'Abesi'dir.

7) Düşünce ve dehasiyle bu kanlı savaşları yatıştıran Zühayr'dir. Zühayr'in hemşiresinin kızı Hansa güzel şiirler söyliyen bir arap kadını idi. Bu şairin oğlu Kab önce Muhammed (Ona selâm olsun) e düşman kesilmişse de nihayet son derece belâgatli olan kasidesiyle Hazreti Peygamber'i övmüştür. Bu kasidesi (Banet suad) adiyle tanınmıştır.

Muaviye'nin annesi Hint'te tanınmış bir şairdir. İslâmlığa ve Hazreti Peygamber'e olan düşmanlığı ile tanınmıştı.

8) Her yerde dolaşarak şiir söyliyen, Vahdaniyeci — monofizist — Aşa (629 M. de ölmüştür) dır Bu şair Muhammed (Ona selâm olsun) ın zuhuruna kadar yaşamış, Peygamberi son derece övmüştür.

9) Uzun ömürlülerden olup, Hazret-i Muhammed'in zuhuruna kadar (540 - 660 M. de yaşamış) Lebid'dir.

Bunlardan başka İslâmlık çağına kadar şu tanınmış şairler yaşamışlardır: Sâf bir bedevî ve haydut olup, kimsesiz dehşetli çöllerde dolaşan siyah çehreli Şanfara, kendinin genç ve melez cengâver dostu Ta'abbataşerren (570 - 620 M. de) ile birlikte şiir söylemekle tanınmışlardır. Onlar devamlı bir surette çöllerde yaşamış iseler de sonsuz kum çöllerindeki Zerafe ve çöllerde mahv olan kafile ehlinin kimliklerini büyük bir maharetle tavsif etmişlerdir. Cömertliğiyle tanınmış olan Hatem-i Ta'î'nin çağdaşı olan "Alkame' de bu şairlerden biridir. Bir de İran'ın politikacı hükümdarlarından II. Husrev (590 - 628) in katında yetişmiş olan 'Adi bin Ziyad vardır. Bu şair zahmetsiz geçirdiği ömrünün son günlerinde Numan V. tarafından hapse atılmıştır Şair ve hükümdar olan İmreü'l-Kays (ölümü 530 M. de) imparator Jüstinyan'dan yardım istemek üzere Bizans'a gittiğinde eşyasını emanet bırakmış olduğu Semaval bin Adiya da vardır. Yahudi olan bu şairin İmreü'l-Kays'ın emanetini korumak üzere gösterdiği fedailik Arap edebiyatında meşhurdur.

Bu eski klâsik arap şairlerinin hepsi de mecusî değildi. Bunlar arasında hıristiyan, yahudi, Hanif, diğer tâbirle Vahdaniyyeciler de vardı. Fakat tefekkür ve düşünüş tarzları bakımından hepsi de islâmlıktan önceki göçebe ve kabile şairi idi.

Muallâka'ları yediye hasredenler Muallâka şairlerini tarih sırasiyle şöyle tespit ederler: 1) İmreü'l-Kays. 2) Tarfe bin El-'Abd. 3) Zühayr

bin Ebi Sülma, 4) Lebid bin Rebi'a, 5) 'Amr bin Külsum, 6) 'Antre bin Şeddad. 7) Haris bin Hallize'lerdir. Muallâka'ların (Askıları) sayısını sekize çıkaranlar bunlara Nabi'a Zübyanî'yi, on sayanlar, 'Aşa ve 'Abid bin Ebras'ları eklemişlerdir. Bu on Muallâkayı içine alan şiirler dergisi On uzun kaside adını taşır. İbnî Zekeriyya Tebrizî eserinde bu kasideleri toplamıştır. İbni 'Abdirabbih, İbni Resik ve İbni Haldun bu kasidelere Muallâka adı verilmesinin, saygı gösterilerek Kâbe duvarına asılmalarından ileri geldiğini söylerler. Başka bilgınler ise arapların bu kasideleri çocuklarına küçük yaşta ezberlettikleri için bu kasidelerin çocuklarının gönüllerinde bağlı kaldığından ileri gelmış olduğunu anarlar.

İslâmlıktan önce söylenmiş arap şiirlerinin şekil ve teknik taraflarına gelince, islâmlığın doğuşuna kadar söylenmiş şiirler vezin, aruz ve teknik bakımlarından birbirine uymaz. Bu şiirler tedrici bir surette işlenmiştir. Bununla beraber arap şiirlerinin her birinde belli bir kafiye iltizam edilmiştir. Arap rivayetleri kesin olarak V. yüzyılın sonuna kadar, arapların ancak, recezle şiir söylemiş olduklarını söylerler. Bu rivayetlere göre, araplar bu devre kadar başka vezinleri bilmemişlerdir. Diğer vezinler ve şiirin diğer şekilleri, meselâ kaside ve daha başka şekilleri. Kırk Yıllık Savaş (Harbü'l-erbain) dan sonra meydana gelmiştir. Bununla beraber bu arap rivayetlerine güvenmek güçtür. Çünkü 30 - 40 yıl içinde arap şiirinde görülen ilerleme bu rivayetleri kabul et-

memize engel olur. Bundan başka Milâttan önce Yemen'de oldukça gelişmiş bir dilin bulunduğunu, gittikçe sayıları çoğalan yazıtlar ispat etmektedir. Bununla beraber, recezin arapların esas vezinleri olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Goldzihr'in açıklamalarından da anlaşıldığına göre recez vezni, Mensur Seci'den alınarak işlenmiştir. Cinlerin yardımiyle, olağanüstü haller yaratmak kudretinde olduklarına inanılan kâhinler (arap şamanları) ilk defa şiir söyledikleri vakit, mensud seci tarzında söylemişlerdir. Bu kâhinler tarafından birini hicvetmek üzere söylenmiş söz (heca) o kimse hakkında bir lânetname gibi telâkki olunmuş, bundan dolayı o kimse bütün düşmanları tarafından hırpalanmış, kaygı ve kederler içine atılmıştır. Diğer arap vezinleri recez'den alınarak işlenmiştir. Deveyi tabiî yürüyüşünden daha çok, yürütmek için recez veziniyle söylenen şarkılar diğer vezinlerin türemesinde bir âmil olmuştur.

Arap şiirine İran Sasanî şiir tekniğinin tesir edip etmediği meselesine gelince, bunun ispatı İran Sasanî şiir tarz ve şeklini tespite bağlıdır. Halbuki o devirlerdeki İran şiirinin şekli açık bir surette belli değildir. Baron Genzburg'un tahminine ve sonradan akademik Korş tarafından kabul edilen nazariyeye göre, Fırat ırmağının aşağı havzalarında hüküm süren Hire bölgesi Sananî şiir tekniğinin arap şiirine tesiri için bir köprü başı vazifesi görmüş olacaktır. Fakat bu düşünce bugüne kadar ciddî bir incelemeye tâbi tutulmamıştır. Sasanî devri şiirleri elde bulunmadığı için

bundan sonra da kesin olarak halledilmek ihtimali azdır.

İslâmlıktan önceki arap şiir şekillerini ilmî olarak gözden geçirmek istiyenler, Kassen de Perseval'den başlıyarak Freitag Freitag (Einleitung) Nöldeke. Goldziher (Abhandlungen, rusçaya da çevrilmiştir), Rozen (Drevne Arabsky Poyzia, Yakaba (Studien II ve Hartmann'ların ihtiras eserlerini okumalıdır.

İslâmlıktan önceki nesre gelince, İslâmlığın zuhuruna kadar söylenmiş ve ağızdan ağıza nakledilmiş, arap şiirlerinin vezin şekilleri, bu şiirler uzun zamanlar geçmeden yazı ile tespit edilmiş olduğundan, eski ve orijinal şekillerinde pek yakındır. İslâmlıktan önceki nesir şekillerine gelince, mesele başka bir şekil almaktadır. Pek eski çağlardaki akınlara ve aynı devirlerin kahramanlarına dair hikâye ve kıssaların ve umumiyetle Eyyamü'l-Arab (Arap günleri) adiyle anılmış olan hâtıraların, efsane ve kıssaların menşeleri pek uzaktadır. Eski araplarda eski ahvali nakl ve rivayet eden uzmanların bulunduğu ve pek eski olaylara dair haberleri nakletmiş oldukları doğrudur. Fakat genel olarak nesir şeklinde olan eserler bir ağızdan öbürüne nakledilirken muhtelif şekil ve kalıplara girmek kabiliyetindedir. Bundan dolayı İslâmlığın ortaya çıkışından iki yüzyıl geçtikten sonra, ravilerden nakledilerek yazılmış bu eski eserlerin orijinal şekillerinin çok değişmiş olacağında şüphe yoktur.

Rivayet ıslâmî bilgiler arasında önemlı bir yer tuttuğu için, rivayet bilgisini Avrupa metoduna göre, vaktiyle incelemiştik. Bu eserimiz İlâhiyat Fakültesi Dergisinin IV. sayısında 92 sayfa olarak basılmıştır. Bu araştırmamızda İslâm kaynaklarından başka belli başlı Avrupa kaynaklarının bibliyografyasını da göstermiştik.

Arap nesrinin gelişme ve tekâmülünde en büyük âmil olan Kur'ana gelince, Kur'anın cihanşumul olan önemini ve dilimizde Kur'ana, tarihine ve Kur'an, bilgilerine dair ele alıp okunacak hiç bir eser bulunmadığı için, Kur'an hakkında uzunca bir yazı yazmamız icabederdi. Fakat bu esere bir ekleme, bütünleme olarak yazıldığı için burada uzun uzadıya bilgiler verecek değiliz. Müellifimiz (Kur'an İlimleri, Tefsir ve Kıraat) başlığı altında az çok bilgiler vermiştir. Son zamanlarda Kur'an ve tefsire dair diğer İslâm memleketlerinde birkaç eser yazılmış olduğunu biliyorum. İslâm dünyasında henüz Kur'an, tefsir bilgilerine dair yazılmış eserlerin bibliyografyası vücuda getirilmiş değildir. Buharî'nin Sahih'inden, İbni Nedim'in Fihrist'inden başlıyarak Keşfü'l-Zünun dahil olduğu halde, arapça yazılan eserlerde, muhtelif kütüphanelerin kataloglarında, bu cümleden İstanbul kütüphanelerinin kataloglarında, bilhassa Mısır Devlet Kütüphanesının kataloglarında Kur'an ve bilgilerine dair arapça, farsça ve türkçe olarak yazılmış eserlerin adları yazılıdır. Fakat bunlar bibliyografya sayılmaz.

Avrupa dillerinde yazılan eserlerin bibliyografyasını öğrenmek için birçok eserler vardır. Bunlardan en önemlisi Schwen'in Bibliographie des ourageş. Arabis, adlı eseri olup, Kur'an ile ilgili eserlerin bibliyografyası bu eserin c X ünde gösterilmiştir.. Biz burada ancak Kur'anın bediî değeri hakkında kısaca birkaç söz söyliyeceğiz: Müellifimiz Kur'anın bediî değerini kısaca pek güzel bir surette anlatmış olduğu için, müslüman bilginlerinin Kur'anın Tanrı Elçisi'nin bir mucizesi olduğunu ispat yollu söyledikleri sözleri ve açıklamaları burada anlatacak değiliz.

Kur'anı inceliyen Amerikalı ve Avrupalı bilginler arasında bediilik bakımından Kur'anı en yüksek bir eser telâkki eden bilginler bulunduğu gibi, bu bakımdan Kur'anı öğmiyenler de vardır. Kur'anın son sûrelerinin bediiliğine inananlar arasında en yüksek bediî zevk sahibi olmalariyle tanınmış olanlar vardır. Onlar bu sûrelerin meftunudurlar. Dünyaca tanınmış olan Rus şairi Puşkin bunlardan biridir. O, (Kur'ana taklit) başlıklı bir şiir yazmak suretiyle bu inanını açıklamıştır. Avrupanın en büyük müsteşriklerinden Hammer (Geschichte der Goldenen Horde s. 593) Kur'ana olan meftunluğunu anlatır. Budda hakkında derin incelemelerde bulunan Bertelmi Sentiler (Kendinin, Mohamet et el Coran) adlı eserinde Tanrı Elçisinin şahsının yüksekliğini ve Kur'anın pek yüksek bediî bir eser olduğunu söylüyor. Sedella ve Stanley Lane Poole Kendinin (Le Coran sa poésie et ses loise) adlı eserinde Kur'ana bü-

yük bir değer veriyor. Dozy büyük bir bediî zevkle Avrupalı bilginlerin bu türlü düşüncelerini göz önünde bulundurarak: "İslâm dini bize beklediğimizden çok fazla tesir etmektedir..." der. Renan Kendinin Histoire Général des Langues Sémitiques adlı eserinin Kur'ana tahsis etmiş olduğu ayrı bölümünde: "Kur'an şi'rî üslûptan nesrî üslûba intikal etmek için bir basamak teşkil ettiğinden, Arap edebiyatının gelişmesinde bir öncülük ödevini görmüştür." der. Kur'an tarihi ve aynı zamanda Eski Arap edebiyatı uzmanı olan Nöldeke: "Bizim çocukluğumdan beri zihin ve dimağımızda yerleşmiş ve kökleşmiş olan Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit kaideleri Muhammed'in (s. a.) çağdaşları için yeni bir düşünce olduğundan bu düşünceler araplara fazlasiyle tesir etmiş olacaktır." der. Meşhur Rus müsteşriki ve arabiyatçısı A. Krimsky arap ve islâm ilimleri ve Kur'anla ilk defa meşgul olmaya başladığı çağlarda Kur'anın kendisinde iyi bir tesir bırakmadığını anladıktan sonra, şöyle diyor: "Bundan sonra ben Muhammed'in hayatına dair birçok eserler okudum, Muhammed'in ruhî hallerini öğrendim, araplar arasında uzun zaman yaşadım, Kur'anın kemal-i hürmetle camilerde tantanalı bir surette okunduğunu işittim, bunun bir sonucu olarak kendim farkında olmaksızın Kur'anı sevdim, şimdi Kur'an okuduğum zaman büyük bir zevk ve haz duymaktayım... Benim fikrime göre müsteşriklerin bu baptaki teessürü diyanetli bir müslümanın teessürüne benzer..." der. Amerikalı ve

Avrupalı müsteşrikler Kur'anı Hazreti Muhammed'in faaliyet devirlerine bölerek, ona göre, Kur'anın bediî değerini ölçmüşlerdir. Bunlardan Nöldeke dört devreye bölerek Kur'anı bediilik bakımından incelemiştir. Bütün Avrupalı müsteşrikler Mekke devrine ait olan kısa sûrelerin Kur'anın diğer kısımlarına nispetle ifade ve bediilik bakımından daha yüksek olduğunu söylerler. Bunların bu düşünceleri doğrudur. Çünkü Medine devri âyet ve sûrelerinden çoğu ahkâm ve hukuka dairdir. Hukukî meselelerin ise bütün mânasiyle bediî ve şi'rî bir şekilde anlatılmıyacağı açıktır.

Hazreti Muhammed'in (Ona selâm olsun) zuhuruna kadar Arap dilinden iki şekil işlenmekte idi ki biri nesrseci'li (nesr-i müsecca'), diğeri şiirdi. Araplarda nesir şiire nispetle daha eskidir. Nesir şekli arap kâhinleri (şamanları) tarafından dua ve vaazlarda kullanılmıştır. Fakat şiir araplar arasında daha çok yayılmıştı. Her arap cengâveri uruğun ölmüş bir kahramanı için ağlamak üzere manzumeler ve ağıtlar tertip edebiliyordu. Bunların hepsi şiir adiyle anılırdı. Arap nesrinin en eski şekli ve nesirden şiirin nasıl türediği hakkında bilgiler edinmek için Goldzihr'in Abhandlungen adlı eseri çok faydalıdır. Kur'an birçok âyetlerinde Kur'ana nazire olarak kısa bir sûre veyahut bir âyet getirmeye çağırdığı halde Hazreti Muhammed'in Tanrı'nın Elçisi olduğuna inanmıyan ve sayıları milyonları aşan araplardan ve o çağın şair ve ediplerinden kimse, kısa bir sûre olsun getirmemiştir. Bu, tarihçe ispat edilmiş bir

gerçektir. Kur'anın arapların kalblerine tesiri son derece kuvvetli idi. Bundan dolayı müşrikler kadınlarına ve çocuklarına Kur'an işittirmemeye son derece önem verirler. Evinde iken bile Hazreti Muhammed'i (Ona selâm olsun) Kur'anı yüksek sesle okumaktan menettikleri gibi, Kâbe etrafında da Kur'an okumasına müsaade etmezlerdi. Vaktiyle Peygamber'in en kuvvetli ve korkunç düşmanı olan 'Ömer'in islâmlığı kabulü hikâyesi meşhurdur. Taha sûresini işittiğinde Kur'anın belâgati kalbini teshir etmiş, tanrısal yüceliğine boyun eğmış ve hemen islâmlığı kabul etmişti.

Bilhassa islâmlığın ilk günlerinde islâmlar Kur'anı ezberlemeye çok önem verirlerdi. Peygamber sağken âyet ve sûreler, sahabeler tarafından ezberlenirdi. Bu ezberlemenin ve Kur'anı çok okumanın bir sonucu olarak, Kur'anın emir, hüküm ve vaazları kalblerde yer tutmuş, ibare ve sözlerine diller alışmıştı. Islâmlığı kabul eden kavimler memleketleri birbirinden uzak, dil ve ırkları başka başka olduğu halde Kur'an bunların hepsine de aynı ölçüde tesir etmiştir. Arap dili müslümanların ortak bilgi dilleri oldu. Her yerde arapça öğretildi, eserlerini arapça yazdılar. Hutbeler söylediklerinde, nutuklar verdiklerinde Kur'anın üslûbunu örnek edinmeye çalıştılar. Bu suretle Kur'an arap nesrinin gelişmesinde bir basamak teşkil etti. Bu sayede arap nesri son derece ilerledi. İslâmlar Kur'ana son derece önem verdikleri için, Kur'andaki bütün sûre, âyet ve kelimelerin harflerini saymışlar, Kur'anda ne kadar

harf bulunduğunu bile tespit etmişlerdir. Tanrı Elçisi belâgatin, güzel ve bediî şiirlerin düşkünü idi. Güzel şiirler söyliyen ve islâmlığı öven şairleri mükâfatlandırdı. Fakat Cahiliyet ruhunda söylenmiş, islâmlık ruhuna uymıyan, eski Cahiliyet geleneklerini diriltmeye hizmet eden şiirleri sevmez, bu gibi şiirlere son vermeye çalışırdı. Peygamber çağının en büyük şairi Ensar'dan Medineli Hassan bin Sabit (674 M. de vefat) ve Züheyr bin Ka'b idi. İslâmlığın ilk yüzyılının ortalarında müslümanların sayısı çok değildi. Onlar da fetihlerle meşgul oldular. Bununla beraber Hazreti Peygamber istemediği halde, Ebu Michen gibi islâmlık ruhiyle telifi kabil olmıyan şiirler söyliyen cengâver şairler bulunmuştur. Şarap ve rakı düşkünü olan bu şair, 'Ömer tarafından 637 M. de) sürgün edilmişti. 'Ömer, Cervel bin Hutay'e'yi de hicviyeler söylediği için cezalara çarptırmıştı. Fakat 'Ömer'in şiddetli muamelesine rağmen Cahiliyet çağı şiiri gelişmesinde devam etmiştir. Üç yıl (717 - 720 lerde) hüküm süren 'Ömer bin 'Abdülâziz hariç olmak üzere, Emevî halifeleri islâmlığın öğretim ve ruhuna pek de önem vermemişlerdir. Bunlar devletlerini tutundurabilmek ve kuvvetlendirmek için şiir ve şairlere muhtaçtılar. Aralarından bazıları şarap düşkünü olup, onların islâmlıkla bir ilgileri yoktu. Yezit I. (680 - 683 M.) gibi, bu kabilden şiirler söyliyen halifeler de yetişmiştir. Yezid'in annesi mağrur bir göçebe arap kadını olup, Cahiliyet şiiri üslûbunda şiirler söylerdi. Hükümet ve devlet idaresinde

maharetiyle tanınmış olan Velid II. gibi Kur'anı bile istihfaf eden şair halifeler yetişmiştir. Emevîler Devletinin yıkılmasiyle eski arap devri sona ermiş, 'Abbasiler Devletinin kurulmasiyle klâsik islâmlık devri başlamıştır.

750 - 1050) yıllariyle sınırlanmış olan bu devrin özellikleri şöylece hülâsa edilebilir: Emevî halifeliği yıkılarak (750 M. de) 'Abbasiler halifeliği kurduktan sonra bunlar İran'a komşu olan bir yerde başkentleri olmak üzere Bağdad'ı kurdular. Devlet işlerinde İranlılara büyük imtiyazlar verdiler. Uyrukları olan Aramîlerin yardımiyle Fars, Yunan, Suriye kültür ve ilimlerini dirilttiler. Müellifimizin de güzel bir surette anlattığı gibi birtakım dinî ve sosyal ihtiyaçların sevkiyle arap dili gramer, sentaks, maani, beyan, bedi' ve lûgat bilgileri gibi arap diline bağlı olan bilgiler vücuda getirildi. Müellifimiz bunlardan oldukça geniş bir surette bahsettiği ve biz de bu eklemede ancak şi'rî edebiyat hakkında kısaca bilgiler vermek suretiyle açıklamalarda bulunacağımız için, burada bu bilgilerden bahsedecek değiliz. Birçok hıristiyan kavimler Lâtin dilini kendilerinin din ve bilgi dili olarak kabul ettikleri gibi, Türkler, İranlılar, diğer bütün müslüman kavimler de arap dilini kendi dilleri imiş gibi telâkki ettiler. Bu kavimler aynı zamanda, arap milliyet ülküsünü yıkmayı hedef edinen Şuubiyye partisini kurdular. Arap dilinin yardımiyle ideallerini yaydılar. Bu çekişmenin bir sonucu olarak, arap kavmi diğer kavimlere olan egemenliğini

kaybetti. Bu gibi tesirler dolayısiyle Klâsik İslâm Devri adı verilen Abbasiler Çağı edebiyatı, bilhassa, o devirde derlenmiş (tedvin ve tasnif edilmiş) olan bilgiler araplardan çok diğer islâm kavimlerinin çalışmasiyle vücuda getirildi ki müellifimiz bunu çok iyi açıklar..

Eski medeniyetler diriltildiği, göçebe araplar hariç olmak üzere, bütün eski arap hayatı yıkılarak yeni bir medenî hayat kurulduğu ve yeni baştan yeni bir kültür doğduğu için şi'rî edebiyat büsbütün değişti. Bu yeni hayat ve kültür şairlerin ilham kaynağı oldu.

Üstelik diğer bilgiler sırasında Hint-İran hikâye ve kıssaları arap diline çevrildi. Bunlar şi'rî edebiyata, bilhassa, arap nesrine büyük ölçüde tesir etti. Burada dikkat edilecek bir nokta var ki o da yunanca yazılmış önemli sayılan bütün eserler arapçaya çevrilmiş olduğu halde, İlyada ve Odise gibi Yunan şi'rî edebiyatı arapçaya çevrilmemiştir. Bunun başlıca sebebi arap zevkinin bunlara ihtiyaç duyması ve mütercimlerin de doğulu kavim ve ırklardan gelmiş olmalarıdır. İlyada ancak Avrupa medeniyeti tesiri ile uyanış çağında Suriyeli hıristiyanlardan Süleyman Bostanî tarafından arapçaya çevrilmiş, 1904 te Kahire'de basılmıştır. Arapçaya çevrilmiş olan bu hikâye ve kıssalar sonradan Dünya edebiyatında saygı değer bir yer almıştır.

Zaten Emevî'ler çağından beri Hint - İran nesri arap nesrine tesir etmeye başlamıştı. Eme-

vîler çağının sonlarına doğru İranlı İbni Mukaffa' (takriben 757 M. de ölmüş) tarafından (Kelile ve Dimne) ile Kitabü'l-Mülûk (Hükümdarlar kitabı) Pehleviceden Arapçaya çevrilmişti. Budda tarihinin üç (yahut en az üç kitabın veya dört kitabının biri) olan (Veliaht Yozasef) 'Abbasi halifelerinin ikincisi olan Mansur (774 - 775 M. de) çağında çevrilmiş olacaktır. Bunlar içinde münderecatı bakımından en zengini (Pehlevar ve Yudasef = İdesef) ve hıristiyanların deyişiyle Vorlam Virasef olup karışık ve çeşitli kavimlere dair tasvirleri içine aldığından Milletlerarası bir şöhret kazanmış, mecusî olan Budda hıristiyan veli ve azizleri şekline sokulmuştur. Hint kıralı Yuhasef adını takdis edip ortodokslar 16 Ağustos, katolikler 27 Eylül günlerini bayram yaparlar. Kadınların hiyle ve mekri hakkında yazılmış Sinbad veyahut Sindbad-i Kebir tercümesinin Asbaa tarafından tamamlanması, övgüsü dillere destan olan Harunu'r-Reşit devrinden de son değildir. Eban Lâhikî, Asbaa tarafından nesir halinde yazılarak tamamlanan Sindbad'ı konuşma tarzında şiire çevirmiştir. Sindbad-i Kebir hakkında biz ancak eski Pehlevî nüshasından tasarruf suretiyle X. yüzyılında İran'da işlenmiş olan nüshası yardımiyle fikir beyan edebiliyoruz. Aynı müellif Kelile ve Dimne'yi de nazıma çevirmiştir. Edebî bir eser olan Mezdek Kitabı eski Sasanî çağı eserlerinden olup, bir defa İbni Mukaffa tarafından, ikinci defa olarak Musa Kisra tarafından tasarruf edilerek arap diline çevril-

mesi herhalde Halife Mütevekkil (847 - 861 M. de) çağından daha sonra değildir. Mezdek VI. yüzyılda yaşamıştır. Aynı adam araplarca belli olan ve kadınların hiyle ve aldatmalarını tasvir eden ve Asbaa ve Lâhikî tarafından arapçalaştırılmış olan Sindbad-i Kebir'i kısaltılmıştır. Bu kısaltmanın bir sonucu olan bu eser Sindbad-i Sagir adını almıştır (Hezar Efsane) nin pehlevice-den arapçaya tercümesi VIII. yüzyılda değilse, IX. yüzyıldan sonra değildir. Bağdatlı Cahşier tarafından 943 M. de arapça olarak, seçme suretiyle "Binbir Gece" tertip edilirken bu eser kaynaklardan birini teşkil etmiştir. Elfileyle ve leyle hikâyesı işte bu eserin telifinden sonra işlenmeye başlanmıştır.

'Abbasiler Devri hikâye ve romanlarına Hint - İran edebiyatı tesir etmekle beraber, arapların kendi hikâye ve kıssacılarının hikâyelerinden de istifade olunmuştur. Nitekim arap yarımadasının geçmişteki göçebe hayatı ve göçebe hayata dair olan pek güzel hikâyeler arap edebiyatı sayfalarında yer almıştır. Emevîler çağında olduğu gibi 'Abbasiler devrinde de bu gibi hikâyeleri, bilhassa akşamları, nakleden hikâyeciler bulunuyordu. Bu hikâyeciler çekici olmakla beraber karışık ve enteresan olan aşk hikâyelerini edebî bir surette naklederlerdi. Bu hikâyelerde göçebe ve Mezopotamya aşk tipleri, sevgi uğunda acı ve kaygı çeken âşıkların hayatı veyahut canlı bir renk verilmek suretiyle hicvî hikâyeler yaratılırdı. Sonra bu hikâyeler birbiriyle ka-

rıştırılarak ayrı ayrı eserler vücuda getirilmiştir. Bağdat tabakasına mensup olan bu edipler bir takım eserleri bu cümleden olmak üzere Elfileyle veleyley'i telif etmişlerdir. VIII. ve IX. yüzyıllarda Farsçadan Arapçaya çevrilmiş olan eserler bu eserler telif edilirken kaynak ödevini görmüştür. Edebiyat bilgileri uzmanı ve ansiklopedist olan Basralı Cahiz (889 M. de ölmüştür) ve Hint, Avrupaî ve Samî ırklara mensup olan başka yazarlar da bu alanda güzel eserler vücuda getirmişlerdir. Cahiz Şu'ubilik dâvasının bir düşmanı olduğu halde, diğer ırklara mensup olanlara karşı şiddet ve taassup göstermenin vatandaşlık hukukuna hürmetsizlik olduğu kanaatinde idi. Bu zat pintiler hakkında hicvî hikâyeler dergisi tertip edip eserine (El-Buhela) adını vermiştir. Cahiz'in bu eserinde dercettiği hikâyelerin bir kısmında Milletlerarası serseri tipleri tasvir edilmiştir. Başkalarına dil uzatmanın âfetlerine ve şarlatanlık hakkında yazılmış eserlerde Sami-Arap kaynaklarının tesiri Fars hikâyeleri tesirine nispetle daha fazlacadır. Bu alanda yazılmış, meşhur hayatî olay ve hâdiseleri içine alan romanlar da IX. ve X. yüzyıllardaki Bağdat hayatı tasvir edilmektedir. Ebu Muzaffer Ezdî tarafından yazılan, bir ihtiyarın bir gün ve gecede başına gelenleri tasvir eden eser bunlardandır.

Bir yerde oturmıyan maceraperest proletar edebî tipleri kendi tasvirlerini (Makamat-ı Hariri) de bulmuşlardır. Bu eser secili nesir şeklinde yazılmış olup aynı zamanda bir takım şiirleri

de içine alır. Bu gibi makameleri pek başarılı bir surette yapan zat ve kendisi de serseri bir hayat yaşıyan Bedi'üz-Zeman Hemedanî (967 M. de ölmüştür) dir. Harirî (1015 yılında ölmüştür.) Bu kabilden makameler yazmakla tanınmıştır. Mecnunlara ve letâife dair yazılmış halk edebiyatı içinde serseri tiplerine dair yazılan hikâye ve romanların en tanınmışı Nişaburlu İbni Habib'in eseridir.

'Abbasi Çağı şiirlerine gelince, klâsik islâmiyet devrinde gelişmiş olan hissî şiirler hiç bir devirde millî araplık özelliklerini kaybetmemiştir. Arap şiirinin bu rengini kaybetmemesi de lâzımdı. O çağın filoloji bilginleri tarafından Muallâka ve Hamase şiirlerinin bir dergi halinde toplanması ve X. yüzyılda Ebu Ferec İsfahani tarafından Kitabü'l-Egani (Şarkılar kitabı) nın yazılması klâsik islâm devri şiirlerinin Cahiliyet çağı şiirleri tesirinden kurtulamamasında bir âmil olmuştur. Bununla beraber medenî ve sosyal hayat kendi tesirini göstermiştir. Meşhur cömertlerden olan Hatem-i Ta'î hakkında söylenen hikâyeler ve başkası, Bağdat ahalisinin çoğunluğu tarafından Ecyalü'l-Arap, yani eski arap devirlerine mahsus olan hikâye ve hâdiseler olarak telâkki edilmiştir. 'Abbasî Devrinin tekellüflü hayatı içinde yaşıyan şair, göçebe çadırlarını, çoktan bırakmış olduğu göcebe hayatını, çöl hayatının güzelliklerini, sade arap yemeklerini, tabiatiyle şiirlerinde tasvir edemezdi. Bununla beraber Şair 'Abbasiler Çağının tekellüflü ve tantanalı hayatını

tasvir ederken ve halifeleri ve devletin büyük adamlarını överken cümle kuruluşunda Cahiliyet çağı klâsik tarzını örnek edebilmek için bütün istidat ve kudretini harcamıştır.

Harunü-r-Reşit'ın son derece muhteşem olan saraylarında filoloji uzmanlarından Ebu 'Ubayde (825 M. de ölmüş), Kisa'î (805 M. de) ve halk edebiyatı bilgini ve hikâyeci Asmaî (831 M. de), tarihçi Vakidî (828 M. de ölmüştür) gibi büyük adamlardan başka Reşid'in sarayları çeşitli muhit ve tabakalara mensup olan şair ve yazarlarla dolup taşmıştır. Bu şairlerin büyüklerinden Ebu Nüvas, aşk ve sevgi şiirleri söylemekle başkalarından ayrılmış olan İbni Ahnef, Sari'ü'l-Gavani, Müslim bin Velid Ensarî ve daha başkaları teknik ve yapı bakımından şiirde birçok yenilikler ve orijinallikler vücuda getirmekle beraber, zihniyet ve ruhça Cahiliyet çağını örnek etmekten ayrılamamışlardır. Muganniler (ırcılar) ve birçok müzisyenler, bunlardan Musullu İbrahim, Harunü'r-Reşit sarayı mensuplarındandı. Bundan başka Reşit sarayının tekellüflü muhitinden bir tarafa çekilen bir takım şairler vardı. Şarap ve rakı şairi (Hamriyyatçı) İbni Dahhan büyük bir şairdi. Bunlardan her biri arap şiirinin işlenmesinde, orijinalleşmesinde büyük bir rol oynamışlardır.

Bu şairlerin çoğu Harunü'r-Reşit'in oğlu Me'mun çağında da yaşamışlardır. Me'mun hakîm ve filozofları koruduğu gibi, bunları da korumuştur.

X. yüzyılda yaşıyan şairler arasında güzel bir üslûpla eski arap tarzı şiirini örnek edinen Ebu Tammam, tilmizi Buhturî vardır. Ebu Tammam Hamase divanını tertip ve tasnif etmiştir. Her ikisi methiyeci şairlerden idi. Bir hicviyesinden dolayı vezirlerden biri tarafından zehirlenmiş olan İbni Rumî (836 - 896 M. de ölmüştür) de tanınmış bir şairdi.

Klâsik islâmlık devri şiirlerinin özellikleri şöylece hülâsa edilebilir: Bu devir şiirlerine kafiyecilikle beraber, güzel teknik ve yapı ustalığı görüldüğü gibi, aruz vezinleri ve orijinallik bakımından Yunan-Suriye edebiyatının tesirleri de görülmektedir. 'Abbasilerin ikinci halifesi Mansur (754 - 775 M.) çağından beri arap şiirinde medenî şehir ruhu görülmeye başlamıştır. Nitekim Mansur sarayına mensup şairlerden İbni İyas medenî, şehir ruhuna uygun şiirler söylemiştir. Mansur'dan sonra devletin başına geçen Mehdî çağında yaşıyan şairler de yeni tarzda şiirler söylemişlerdir. Eğlenceli şiirler yazan ve şiirleri felsefî düşüncelerden halî olmıyan Küfeli Ebu Dülâme (756 - 813 M.) vardır. Beşşar bin Bürde'nin şiirlerinde İran ruhu pek açık gözükmektedir. Harunü'r-Reşit sarayına mensup olan şairlerin en büyüğü ve en tanınmışı olan Ebu Nüvas, Cahiliyet çağının kaba şiir şekillerini bırakarak, yeni tarz şiirler söyliyen bir şairdir. Ebu Nüvas şi'rîn sade ve akıcı olmakla beraber gerçek, medenî ve sosyal hayattan ilham alarak yazılmasını göz önünde bulundurmuştur. Ebu Nüvas'dan 150 yıl

sonra yaşamış olan filoloji uzmanı İbnü'l-Kâtib bu yeni edebî tarzı teorik bakımdan inceliyerek bu yeni tarz şiirlerin usul ve kurallarını ortaya koymuştur. Harunü'r-Reşit'in kendi çevresi ve sarayına mensup olan şair, yazar ve genel olarak ilim adamlarını dillere destan olacak derecede koruması sayesinde, şi'rî edebiyat ilerlemeye başlamış ve gelişmiştir. Sonradan X. yüzyılda (Elfileyle ve leyle) hikâyesini yazanlar Harunü'r-Reşit ve sarayını canlı bir surette tasvir etmişlerdir. Bu çağın en büyük şairi Ebu Nüvas ve bir gün halifelik eden İbni Mu'tezz (860 - 908 M.) ile 'Abbasi devrinin sona ermiş olması ne yazık! Fakat Klâsik İslâmlık devri edebiyatı 'Abbasiler Devleti dışında gelişmesine devam etmiştir. IX. ve X. yüzyıllar islâm medeniyetinin ve arap edebiyatının altın devri olup, son derece büyük istidat sahibi şairler yetiştiği gibi, büyük filozof, tarihçi, coğrafyacı, büyük üstatlar zayıf düşmüş olan 'Abbasi halifeleri sarayları dışında kurulmuş olan yeni ilim merkezlerinde, 'Abbasilerden ayrılarak bağımsız devletler kuran hükümdarların saraylarında yetişmişlerdir. Bu feodalite ve bağımsız hükümet ve devletler şunlardır: 1) Hemedanîler, 2) Endülüs Emevileri, 3) Mısır'da Tulunlular ve İhşid'ler, 4) Samanîler, 5) Gazneliler, 6) Batı Afrikasında ve Mısır'da hüküm süren Fatimîler ve daha başkalarıdır. Bunlardan şi'rî arap edebiyatının gelişmesine büyük ölçüde hizmet edenleri Hemedanîlerle Endülüs Emevîleridir.

Hemedanî hükümdarlarından Seyfü'd-Devle (944 - 967 M. lerde) sarayı değişik milletlere mensup olan ilim adamları ve ediplerle dolup taşmıştır. Biz burada Seyf'in sarayına mensup olan ilim adamlarından ancak bediî edebiyat alanında çalışanları hakkında pek kısa bilgiler vereceğiz. Vaizlerin en ileri gelenlerinden üslûpçu e eserlerini secili nesirle yazan Hatip İbni Benna (946 - 984 M. lerde) Hemedaniler sarayında yaşamıştır. Bu zat Seyfü'd-Devle ile Bizanslar arasında Anadolu'da yıllarca süren savaşlar sırasında mev'izeleriyle müslümanlara tesir etmiştir. Eganî — şarkılar — kitabını yazan Ebul-Ferce İsfahanî de (967 de ölmüş) bunlardandı. Seyfü'd - Devle Cahiliyet çağı şekli şiirlerden çok yeni tarz şiirlere önem veriyordu. Talib-i Nişaburî (961 - 1039) Seyfü'd-Devle çevresi şairlerinin şiirlerini bir dergi halinde toplamıştır. Kahraman şair Ebu Firas da amcasının iki oğlu ve diğer yurttaşları ile beraber Seyfü'd-Devle'nin katına gelmişti. Şair Anadolu'da yapılan savaşlarda rumlar tarafından esir edilerek İstanbul'a götürülmüştü. O, yurdunu özliyerek ve acı ıstıraplarını tasvir ederek söylediği en güzel ve bediî şiirlerini İstanbul hapishanesinde söylemiştir. Seyfü'd-Devle sarayının en ileri gelen şairlerinden Mütenebbî (915 - 965) Seyfü'd-Devle'nin rumlarla olan savaşlarına çok önem vermiş, son derece nefîs ve bediî olan kasideleriyle bu savaşları tasvir etmiş, Seyfü'd-Devle'yi övmüştür. Bu büyük şairin kusuru, şaraba düşkün olması ve dilediği kadar para verenleri

övmesi ve az para verenleri son derece zehirli bir dille yermiş olmasıdır. Nitekim Mısır'da hü-, küm süren İhşid Oğullarından Kâfur'u çirkince yermiştir. Mütenebbi'nin şiirlerinde milletlerarası bir kaygı ve keder sesi ve eserleri duyulmaktadır. Milletlerarasında ortak olan bu kaygı ve acıları büyük mütefekkir ve kötümser bir filozof olan Ebu'l-'Alâ Maarri (972 - 1057 M.) açıkça anlatmıştır. Ebu'l-'Alâ Hatep'te Hemedanî hükümeti saraylarında Seyfü'd-Devle'nin vârisleri çağında yaşamıştır. Bağdat'ın felsefe çevreleriyle temaslarda bulunduktan sonra, Maari'nin şiirlerinde kötümserlik eserleri görülmüştür. Kimseden korkmadan sosyal hayatta görülen gayri tabiiliklleri, riyakârlık ve ikiyüzlülükleri tasvir etmiştir. Okuyucularımız, müellifimizin Mütenebbi ile Maarri'yi filoloji bilginlerinin fasih şairlerden saymadıklarını nakletmiş olduğunu hatırlarlar. Ebu'l-'Alâ önce Muallâkat ve hamase şiirlerini öğreten bir öğretmendi. Amerikalı ve Avrupalı müsteşrik ve arabiyatçılar Mütenebbi ile Maarri'ye çok önem verirler.

Endülüs'de nazım edebiyatının gelişmesine gelince, burası ilk önce tamamiyle doğu arap edebiyatı tesirinde idi. (750 M. de) Emevîler Devleti yıkılarak Emevîler öldürüldüğü çağda, bunlardan Suriye'ye sığınanları Endülüs'e gelerek Emevîler Devletini kurduklarında, bunlar ancak siyasal yönden 'Abbasilerden ayrılmışlardır. Kültür bakımından ise tamamiyle doğuya bağlı idiler. VIII. ve IX. yüzyıllarda Abbasilerin başkenti olan

Bağdat'da nazım edebiyatının gelişmesi, uzaktaki Endülüs'de de kendi tesirini göstermişti. Endülüs'ün yerli ahalisinden olup da araplaşmış olan Vizigotlar bile bu edebiyatın tesiri altında idi.. Bağdat tam mânasiyle her alanda ilham kaynağı olmuştu. 'Abdurrahman III. büyük bir kudretle Endülüs'ü birleştirerek kendini halife ilân edinciye kadar bu durum devam etti. Bu olaylardan sonra halifeliğin başkenti olan Kurtube süratle gelişti, her alanda bu cümleden nazım edebiyatı da zayıf düşmüş, yıkılmaya yüz tutmuş olan Bağdat halifeliğine tefevvuk etti. İslâm dünyasındaki bütün saraylar arasında Kurtube sarayı göze çarpıyordu. Zaferler kazanan 'Abdurrahman III. ve bilgin halifelerden oğlu Hakem devrinde diğer bilgiler sırasında şi'rî edebiyat da son derece gelişmiştir. Hilekâr Mansur (976 - 1010 M. de) Hişam'ın vâsisi sıfatiyle, devletin idaresini eline aldıktan sonra, mürtecilere yaranmak maksadiyle Endülüs'de türeyen medeniyete büyük bir darbe indirmiş, meşhur irtica hâdisesi vukua gelmiş, o çağda dünyanın en büyük kütüphanesi olan Kurtube kütüphanesinde toplanmış olan felsefe ve hikmet kitapları yakılmış, Emevî halifeleri devlet idaresinden (1031 M. de) el çektirildikten sonra, Kurtube eski önemini ve bilgi merkezliğini kaybetmişti. Kendilerini halife ilân etmiş olan Beni 'Abbad'ın başkenti İşbilye önem kazanmıştır. Bu devletin ücüncü halifesi olan Mu'temid (1068 - 1091) çağında Endülüs'de şi'rî edebiyat son derece gelişmiştir. Halife en ileri gelen

şairleri toplamıştır. Kendisi yüksek bir şair olduğu gibi, eşi Rummane ile veziri 'İmad da yüksek tabakadan birer şair idi. Mu'temid çağı şairleri arasında bilhassa iki şair dikkati çekmiştir ki bunlardan biri mersiyeci İbni Zeydun'dur. İbni Zeydun (1003 - 1071 M.) Emevî halifelerinin sonunculanndan birinin kızı olan prenses Vellade'yi sevmişti. Diğeri de Normanlar istilâ ettiği vakit Sicilya'dan kaçan İbni Hamis (150 - 1132) dir. Bediî ve hayatî şiirler söyliyen bu şair çok sevdiği Sicilya'yı çok özlemiş, şiirlerinde kendisini cennetten kovulmuş Âdem'e benzetmiştir. Yaradılışdan hoşgörür olan Mu'temid'in en güzel şiiri mersiyesidir. Onun bu mersiyesi Endülüs şiirinin incisi sayılmaktadır. O, bu mersiyesini kendini yenen Berber hükümdarlarının hapishanesinde (1090 M. de) Afrika'da tutkuk bulunduğu zaman söylemiştir. Berberler Bab-ı Mendeb körfezinden geçerek Endülüs'ü ele geçirmişlerdi. Mu'temid'e sadakat gösteren İbni Hamis, halifenin arkasından Afrika'ya gelmiştir. Benî Eftas hükümdarlarının başkâtibi olan İbni 'Adun (1126 M.) da Beni Eftas hükümdarlarına karşı aynı derecede sadakat göstermiştir. Beni Eftas iskân olunduğunda, onlar için sağı sağarak son derece belâgatli bir mersiye söylemiştir. Onun bu mersiyesi Endülüs şiirleri içinde ölmez bir eser sayılmaktadır.

Klâsik islâm devrinden sonraki devir (takriben 1050 - 1517 yılları) ile sınırlanır. Arap edebiyatının klâsik islâm devrinin ve klâsik dev-

rinden sonraki devrin sonunu tespıt hususunda arabiyatçıların düşünceleri başka başkadır. Birçok bilginler Endülüs ve Kuzey Afrika için geri ve kaba olan Berberlerin (1090 M. de) Endülüs'ü istiâları olayını Klâsik islâmlık devrinin sonu olarak kabul ederler. Doğu için Selçuk oğullarının (1055 de) Bağdat'ı ele geçirmeleri tarihi, doğu klâsik islâmlık çağının sonu olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber genel olarak arap ve islâm medeniyetinin Selçuk oğullarından çok evvel gerilemeye başlamış olduğunu unutmamalıdır. Klâsik islâmlık çağında Samanîlerin başkenti Buhara'da ve Gaznelilerin başkenti Gazne'de şiir edebiyatı hariç olmak üzere, bilgi ve fen alanında dünyanın en büyük bilginleri yetişmiş, bütün dünyanın faydalandığı eserler yazılmış olduğu. Fars edebiyatının ölmez eseri Şehname'nin Gaznevîler sarayında yazıldığı unutulmamalıdır. Arap olmıyan kavimlerin arap şi'rî edebiyatının gelişmesine önem vermiyecekleri pek tabiî görülmelidir. Brocelmann ise Klâsik islâmlık devri çağının sonu olarak 1010 yılını kabul eder. Asya'da cereyan eden savaşlar, sonradan Moğollar genel olarak islâm medeniyetinin, bilhassa şi'rî edebiyatın gelişmesine engel olmuştu. Müellifimizin de işaret ettiği gibi bu çağda millî dillerle öğretim az çok gelişmeye başlamıştır. Sukut devrini tespit etmek için iki olay vardır ki biri 1492 yılında Gırnata'nın istilâya uğramasıdır. Bu devirde de aşk ve hissî şiirler söyliyen veyahut tabiatın güzelliklerini tavsif eden şairler yetişmiştir ki

bunlardan biri de İbni Kuzman'dır. Bu şair Kurtube'de 1160 M. de ölmüştür. Müellifin uzun uzadıya anlattığına göre, Endülüslüler arap şiir, edebiyat, usul ve kaidelerini öğrenmeye her bölgeden ziyade önem vermişler, bundan ötürü şi'rî edebiyat, klâsik islâmlık devri şi'rî edebiyatı nispetinde olmasa bile, önemli derecede sukut etmemiştir. Bilhassa şi'rî edebiyatın halk şarkıları şekilleri türemiş ve gelişmiştir ki müellifin birçok örneklerini verdiği Vassaha ve Zecel şekilleri bunlardandır. Bu devirde Endülüs'de olduğu gibi Selçuklular İmparatorluğunda da pek çok ilmî eserler yazılmıştır ki bunları saymanın yeri burası değildir. Çünkü bunlar bahis konusu olan şi'rî edebiyata dahil değildir. Selçuklular İmparatorluğunda şiirle meşgul olanlar arasında Tugra'î (1121 M. de ölmüştür) vardır. Harirî'nin çağdaşı olan Bağdatlı İbni Serrec (1027 - 1106 M.) Emevî ve 'Abbasiler Devrine ait olan romantik olay ve hâdiseleri bir araya toplıyarak büyük bir hikâyeler dergisi vücuda getirmiştir. Selçuk Oğullarının tanınmış veziri Nizamü'l-Mülk'ün medenî faaliyeti ve Selçukluiar parasiyle kurduğu medreseleri malûmdur. Vezir, aynı zamanda o çağın methiyeci şairlerini de korumuş ve mükâfatlandırmıştır. Doğuda kurulan ve bilhassa Türk devletlerinde arap şi'rî edebiyatının gelişmemesinde en büyük âmil, oralarda Fars edebiyatının gelişmesi ve Fars kültürünün eskiden yerleşmiş olmasıdır. Bundan dolayı doğuda Fars edebiyatı son derece gelişmiş ve tekâmül etmiştir.

Endülüs Edebiyatı Arap Edebiyatı içinde ayrı ve yüksek bir yer işgal ettiği için, genişçe olmasa bile, biraz daha etraflı bilgiler vermek istedik: İlmin her alanında, bu arada edebiyat tarihi ve devlet idaresi ve politika işlerinde öncü mahiyetinde olan eserler telifi bakımından da Endülüs ayrı ve yüksek bir yer tutar. Nitekim XII. yüzyılda islâm Endülüs'ünde ve Sicilya'da devlet idaresinde ve politika işlerinde hükümdarlara önderlik edecek yarı edebî eserler yapılmıştır. Bu eserlerden biri Endülüs'ün Turtuşa şehrinde (1059 M. de) doğmuş olan İbni Randaka Turtuşî tarafından yazılmıştır. Filozof ve kelâm ilmî uzmanlarından olan bu zat, birçok seyahatlerden sonra o çağda. Fatımîler idaresinde bulunan Mısır'a gelmiş, orada yerleşmiş, (1122 M. de) ahlâk hocalığı ve hükümdarlara öncülük ödevini gören Siracü'l-Mülûk adlı eserini yazmıştır. Onun bu eseri İranlılar tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Devlet idaresine ve politika işlerine dair başka bir eser de Sicilyalı İbni Zafer tarafından (1159 M. de) Siciyla hükümdarı Muhammed için yazılmıştır. Aynı yazar, adı geçen hükümdarın tutulduğu cinnet hastalığını iyileştirmek maksadiyle İran tarihinden çekici hikâyeleri seçerek edebî bir şekilde Sulvan adlı eserini yazmıştır. Murabbitin. Devleti yıkılarak Muvahhidin Devletinin kurulması, güzel şiir dergileri vücuda getirilmesine, şiir ve nesrin gelişmesine yol açmıştır. Bu parlak çağın edip ve şairleri içinde Gırnatalı İbni Hakan (1134 M. de öldürülmüştür), aslen Porto-

galyalı olan İbni Bessam (1147 M. de ölmüş) seçme ve beliğ şiirler toplamaktaki maharetlerini göstermişler, güzel şiir dergileri vücuda getirmişlerdir. Bu tarihten çok zaman geçmeden XII. yüzyılda Kurtubeli İbni Başkuval (ölümü 1183 M. de) ve tarihçi İbni Ferdî yetişmiştir. İbni Başkuval Fedî'nin muakkiplerinden olup, kendi lûgat kitabında Endülüs bilginleri ve edipleri hakkında birçok materyel toplamıştır. Bunlar tarafından vücuda getiriler şiir dergileri klâsik islâmlık çağından sonraki Batı (Endülüs ve Batı Afrika) Arap edebiyatının özelliklerini öğrenmek için çok faydalıdır. XI. - XV. yüzyılları arasında yazılan hal tercümeleri, kamuslar, şiir dergileri eski çağlara dair olan haber ve eserleri öğrenmek için de çok faydalıdır. İbnü'l-Enbar (1260 M. de Tunus'ta öldürülmüştür) İbni Başkuval'ın ilmî bir surette yazılmış olan hal tercümesine dair olan eserini bütünlemiştir. Aynı yazar Endülüs'ün tanınmış şairleri ile Kuzey Afrika şairlerinin şiirlerini toplamak suretiyle, çok faydalı şiirler dergisi vücuda getirmiştir. Bu zatın bu eseri, XIII. yüzyıldan, önceki edebiyat tarihine ait birçok materyeli içine almaktadır. Yazarın da büyük saygı gösterdiği ve şiirlerinden örnekler aldığı Gırnatalıtalı Lisanü'd-Din bin Hatip (ölümü 1374 M. de) eseri birçok materyeli icine almaktadır. Merrakeşli Mekkarî'nin Al-Nafahat-ı Gusunü'l-Endülüs adlı eseri klâsik islâmlık çağından sonraki devirdeki Arap Edebiyatının özelliklerini öğrenme-

ye yarıyan pek zengin materyelleri içine alır. Eser XVIII. yüzyılda yazılmıştır.

Klâsik islâm çağından sonraki Endülüs Edebiyatını inceliyen Avrupalı arabistler bu şiir dergilerini okudukları zaman Avrupanın kahraman şarkıları ruh ve zevkini duyduklarını söylerler.

Klâsik çağdan sonra yetişen Endülüs şairleri içinde aslen yahudi olan bir takım kimseler vardır. İslâmlığı kabul etmiş olan İbni Sehl İsrailî bunlardandır. Onun çağımızda bile yayınlanmakta olan şiirlerinin çoğu âşık olduğu bir yahudi gencine ithaf edilerek yazılmıştır. XIII. yüzyılda müslümanlarla hıristiyanlar arasında vukua gelen çarpışmaların bir sonucu olarak Muvahhiddin Devleti zayıf düşmüş, bu savaşlardan sonra müslümanların elinde ancak Endülüs yarımadasının güney bölgesinin Gırnata ve ona bitişik olan kısımları kalmıştır. Bu savaşlarda Ferdinand II. nin ordularına yenilen müslümanlar 1248 M. de İşbilye'den çekildiler. Halk arasında Muvaşşaha ve Zecel şekillerinde oynak şarkılar yayılmakla beraber, o çağlarda yazılmış ciddi şiirlerde de, kaygı ve acılar tasvir edilmektedir. Ebu Beka Salih Rendekî bütün Endülüs'ün hıristiyanlar tarafından alınacağı duyulmuş olacak ki İşbilye'nin sukutu için söylediği mersiyesinde bu hislerin tercümanı olmuş, bundan müteessir olarak çok ağlamıştır.. Bununla beraber (1492 M. de Gırnata istilâya uğrayıncaya kadar, Gırnata'da söylenmiş şiirler bediiliklerini kaybetmekten çok uzaktır.

Bu mersiyelerin dinî his ve dinî ruhla söylenenlerinde çoğunluk tasavvuf ve târik-i dünyacılık izleri görülür. İşbilye'nin düşmesinden önce Muvahhidin Devrinin sonlarına doğru tasavvufî ve ahlâkî şiirler söylemekle İbni Yahleftan (ölümü 1230 M. de) başkalarından ayrılmıştır. Tasavvufî ve târik-i dünyacılık şiirlerinin kaynağı, sosyal hayatta duyulan kaygu ve acılardır. Yıkılma ve zayıf düşme halleri, zulümler, ekonomik ve sosyal mahiyette olan düzensizlikler, fakirlik ve ihtiyaç düşmanlara yenilmeler hep ümitsizlikler doğurur; bunların bir sonucu olarak insanlar kaygu ve iztiraplarını giderme çarelerini aralar, aralarından bazıları tasavvufî ve dünyayı terki terennüm eden şiirler söyliyerek bu ıstıraplarını hafifleştirmek isterler. Bu hal ve bu ruh İslâm tarihinin her sayfasında görülür..

Burada şunu da hatırlatmak gerekir ki Muvaşşaha tarzı şiirlerinin hepsi de oynak ve eğlenceli şarkılar değildir. (1269 M. de) Mısır'da ölmüş olan 'Ali tertip ettirdiği Muvaşşahasiyle tasavvufun esaslarını sadeleştirmiştir.

Fatımîler sülâlesinden sonra Moğollar hâkimiyeti çağında ve bundan sonra Suriye ve Mısır'da Atabegler, onların bir vassalı olan Selâha'd-Din ve Kölemen sultanlar (Kıpçak türkleri) hüküm sürmüşlerdir. Bu devirde Haçlılarla savaşlar devam etmiş, uzun süren bu savaşların bir sonucu olarak bedii edebiyat sekteye uğramış, seriler halinde büyük hacimden askerî hikâye ve

romanlar yazılmak suretiyle sade edebiyatı meydana getirilmiştir. Kin ve düşmanlık duygusiyle yazılan bu halk edebiyatının temel ve kaynağı Haçlı Seferlerinden çok önceki çağlara aittir. Emîr Nu'man ve onun yunanlılarla olan çekişmeleri tasvir edilen romanı ve islâmlığın zuhurundan önce, kendinin kahramanca olan akınlariyle şöhret kazanmış ve bu sayede kölelikten kurtularak büyük kahraman ve komutanlar sırasına yükselmiş olan Antere kıssasıdır. Kölemen sultanlarından Baybars (1260 - 1272 M. de) ın kahramanlıkları tasvir edilen hikâyeler, bu devre aittir. Beni Hilâl'in meşhur akınları tasvir edilen hikâyeler de bunlardandır. Bu hikâyelerin hepsi de Şam ve Suriye kahvelerinde hikâye söyliyen hikâyeciler tarafından hikâyeler listesine sokulmuştur. Bu hikâyeler halk edebiyatı sayıldığı için, Avrupalı yazarlar bu hikâyelere önem vermişlerdir. Bu çağda Mısır'da arap nesri de gelişmeye yüz tutmuştu. Koyu bir sünnî ve Selâhaddin'in en yakın adamlarından olan Mısır kadısı Fazıl, Mısır'da nesrin gelişmesinde bir âmil olmuştu. Hükümet daireleri kâtipleri belâgatli bir şekilde yazı yazabilmek zorunda idiler. Eyyubîler Tarihini yazanlar bu hususta geniş bilgiler verirler. Bu çağda tasavvufî şiirleriyle sofîlerin büyüklerinden Şair İbni Fariz (1181 - 1235 M. de) temayüz etmiştir. İbni Fariz bediî olan bu şiirlerinde feragat-i nefse, Tanrı'ya yaklaşmaya çalışıyordu. Hissî şiirler yazan Bahae'd-Din Zübeyr (ölümü 1258 M. de) Eyyubîler sarayı memurlarından idi.

Meşhur Kaside-i Bürde) sahibi Busirî'nin Tanrı Elçisi'ni överek yazdığı bu kasidesi bütün İslâm dünyasında şöhret kazanmıştır. Mısır Kölemen sultanları, yenilmez bilinen Moğol ordularını yenilgiye uğratmak suretiyle, Mısır'ı büyük bir tehlikeden kurtarmışlardır. Bu yüzden bu tehlikeyi atlatmış olan Mısır ın ekonomik durumu ağırlaşmamıştı. Bundan dolayı Mısır XIII. yüzyıldan sonra ilim ve Arap Edebiyatı için merkezlik ödevini görmüştür.

XIII. - XV. yüzyıllarda Mısır'da Kölemen Sultanlar çağında sade halk edebiyatı işlemiştir. Bu edebî halk hikâye ve eserlerinde şenlik, sevinç ve hicviye görüyoruz. Hayat Mısır'da halk hikâyeleri için şen ve şakrak elemanlar yaratmıştır. Kukla (Bebek), diğer adiyle gölge tiyatroları meydana çıkmıştır. Bu eğlenceli, sade halk tiyatrosu eseri ilk önce (ölümü 1310 M. de) Danyal tarafından kaleme alınmıştır. Danyal aslen Musullu'dur. Bu kukla tiyatrosu, bilhassa, türklerin Karagözü vasıtasiyle bütün doğuda yayılmıştır. (Elfileyle ve Leyle) Binbir Gece bu şekilde hikâye tarzında kölemenler çağında Mısır'da yazılmış ve bütün dünyada şöhret kazanmıştır. Bu hikâyelerin kaynağını (pek eski olan Hint ve Acem tipleri hariç olmak üzere) X. yüzyılda Bağdat'da yazılmış olan eser ise de, şimdiki şeklinde XIV. XVI. yüzyıllarda Mısır'da yazılmıştır. Bu eser Binbir Gece şeklinde bütünlenirken diğer hikâye ve dergilerden alınarak birçok hikâyeler eklenmiştir. Eser Haçlılar çağında Mısır'-

da yazılırken Emîr Numan ve Kelile ve Dimne gibi eserlerden alınan şarkılar da esere eklenmiş olacaktır.

XIV. - XV. yüzyıllarda Mısır'da yazılmış eserler, bunlardan Elfileyle ve Leyle gibi eserler gözden geçirildiğinde, bu eserlerde umumiyetle hiciv, lâubalilik, nadiren de kaygı ve tarik-i dünyacılık, yahut mübalâğalı bir surette dedikodu, aleyhte konuşmak görülmektedir. Rüşvet alan kadılar, ruhaniler ve başkaları hakkındaki aleyhte konuşmalar bu cümledendir. Aynı zamanda gerileme devri yaklaştıkça (XIV. - XV. M. yüzyıllarda) şi'rî edebiyatta da gerileme, hurafe ve yanlış inanlara meylin çoğaldığı görülmekte, gerileme devri yaklaştıkça artmaktadır. Bu gerileme yalnız Mısır ve Suriye'ye mahsus değildir, bu hal her yerde ve her memlekette gözükmekte idi. XIV. yüzyılda tasavvuf bedbinliği tesirinde birçok dergiler ve hikâyeler bile vücuda getirilmişti. Timur'un muhiplerinden ve onun tarihini yazan Dimeşk'li İbni 'Arabşah tarafından yazılmış ve aslı Farsça olan Merzuban-Nâme'de .sofilik ve tarık-i dünyacılık göze çarpar. Siyutî ansiklopedici ve sofîlerden (ölümü 1505 M. de) olup, din ve tarih bilgilerinden başka, Makameler de dahil olduğu halde, şiirler de yazan bir yazardır. O da dünyaya olan bu kötümser görüşü tavsiye etmiştir. Onun ruhunda bu haleti yaratan sosyal âmilleri burada inceliyecek değiliz..

İnce duygulu ve sofîlerden imam Şa'ranî (ölümü 1555 da) kendinin hayatı hakkında bir

hayli şeyler yazmıştır. Bu zata Osmanlıların Mısır'ı kölemen sultanlar elinden aldıkları çağı idrak etmiştir. Şa'ranî de bedbindir. O gençliğinde klâsik islâm çağından sonraki devri ve gerileme devrini idrak etmiştir.

XIV. yüzyılın sona ermesiyle gerileme (başka bir deyişle sükût) çağı başlar, bu devir.

XVIII. yüzyılın sonuyla sınırlanır. Gerileme çağı üç yüz yıl sürmüştür. Bundan sonra Avrupa Medeniyeti tesiriyle Mısır ve Suriye'de uyanış hareketleri, bununla beraber Arap edebiyatı tekrar canlanmaya başlar. Bu devirde Kuzey Afrika'nın bir kısmı, İran, halen rus boyunduruğu altında yaşıyan türkler Afganistan ve Hind'in müslümanların yaşadığı kısımları hariç olmak üzere, İslâm Dünyası Osmanlılar idaresinde bulunuyordu. Bundan sonra İstanbul, İslâm Dünyasının ilim ve medeniyet ocağı ve kaynağı olmuştur. Çalışkan Osmanlı Çağı bilginleri şi'rî edebiyat da dahil olduğu halde, ilmin her alanında birçok eserler vücuda getirmişlerdir. Fakat müellifimizin de açıkladığı gibi, arap ırkından gelmiyenler her ne kadar bilgin olurlarsa da şi'rî edebiyat alanında onların kusurları görülmektedir. Bu çağda İslâm Dünyasının diğer bölgelerinde de yüksek tabakadan şairler yetişmemiştir. Bundan ötürü nazım edebiyatı ilerlememiş ve gerilemiştir. XIV.-XVIII. yüzyıllarda yazılmış eserler önemli bir sayı teşkil eder. Mısırlı doktorlardan Kalyubî (ölümü 1658 M. de) nin eseriyle tam mânasiyle popü-

ler bir şekilde yazılmış olan Nüzhetü'l-Havatır adlı eser bu devirde yazılmıştır. Bu sonuncu eserin kim tarafından yazılmış olduğu belli değildir.

Bundan sonra XIX. yüzyılın başlaması ile Arap şiiri edebiyatının Avrupa Medeniyeti tesirinde gelişme çağı başlamıştır.

Benden önce bu eserin üçte ikisi Şeyhülislâm merhum Pirî Zade ve kalan üçte biri Cevdet Paşa merhum tarafından tercüme edilmiş olduğu malûmdur. Merhum 'Abdüllâtif Paşa tarafından da bir kısmı tercüme edilmiş ise de, onun tercümesini göremedim. Tercümelerine esas edindikleri el yazmalarını gördükten sonra bu fazilet sahibi üstatların tercümelerinde görülen kusur ve sürçmeler'inin sebeplerini anladım. Bundan ötürü bu üstatlar hakkında onları hayırla yad ve sarfetmiş oldukları himmet ve emeklerini takdirle anmaktan başka söyliyecek bir sözüm yoktur. Tanrı kendilerini yarlıgasın.

Bu eserin tercümesine Bulak basmasından başlamıştım. Sonradan diğer basmalarını, bu cümleden Beyrut basmasını da getirttim.

Beyrut basması kısaltılarak ve şiirler çıkartılarak basılmış olduğu için, bu basmadan faydalanamadım. Mısır basmaları birbirinin kopyesinden ibaret olup, hepsi de çok yanlıştır. Bilhassa (tılısım ve sihir) den sonraki parçalar hayret verecek derecede yanlış basılmıştır. Bilhassa göçebe arap şiirleri pek bozuk, birçok kasideler son derece yanlıştır. Şerif bin Haşim'in Caziye için ağlıyarak söylediği kasidesini gözden geçiren arabist, bu sözlerin yerinde söylenmiş sözler olduğuna inanacaktır. Nüshaların bu derece hatalı ol–

duğu görüldükten sonra Millî Eğitim Vekâleti Yayın Müdürü Sayın Bay 'Aziz'in yardımiyle İstanbul'dan Esat Efendi, Murat Molla ve Sultan Mustafa nüshalarını getirttim. Bu nüshaların da arapçayı iyi bilmiyen kimseler tarafından istinsah edilmiş olduğu görüldü. Nüshalar birbirini tutmaktan başka, bilhassa göçebe arap şiirleri pek yanlış istinsah edilmiştir. Bununla beraber bu nüshaları Mısır basmalariyle karşılaştırmak suretiyle Şerif bin Haşim'in kasidesinden başlıyarak, bilhassa, göçebe arap şiirlerini doğrulamaya yardım etti. Şerif bin Haşim'in kasidesinden başlıyarak bu nüshalara göre Mısır basmasını düzelttim, birkaç kaside ve parçaların nüsha farklarını ve yanlışlarını gösterdim. Fakat hepsini gösterdiğin takdirde çok uzun sürecek olup, okuyucular için bunun faydası olmıyacağını da düşünerek nüsha farklarını ve basılış hatalarını göstermekten vazgeçtim. Doğrusunu söylersem bu eser kelime ve sayfa hesabiyle tercüme edilecek bir eser değildir. Fakat zaruretler benim gibileri bundan daha zor işlere katlandırmaktadır. Bu eserin bilhassa son kısımlarını tercüme ederken ve açıklamalarda bulunurken Akademik çalışmalara ve bir devlet akademisi kurulmasının lüzumuna olan inanım kat kat arttı..

Bu göçebe arap şiirlerinin gramer ve lûgatçesini yapmak suretiyle bu işleri açıklamak çok faydalı olurdu. Bir himmet sahibi çıkıp da bunu yapar ve bu esere eklerse, Türk ilim âleminin minnettarlığını kazanacağı muhakkaktır.

Tercüme Bürosu bu eserin tetkikini fazilet sahiplerinden Bay Nuri Gençosman oğluna havale etmekle çok isabet etmiştir. Sayın Bay Osman oğlu eseri başından sonuna kadar kemali dikkatle okudu ifadece görülen kusurları düzenledi. Bundan dolayı kendilerine teşekkür etmeyi bir borç sayarım. Genç bilginlerden Sayın Adnan Erzi de birinci ve ikinci ciltlerini okumak suretiyle bana yardımlarda bulundu. Bu genç bilgine de teşekkür ederim.

Zakir Kadirî UGAN

NOTLAR

(1) Cabir bin Hayyan hakkında aşağıdaki notlarda bilgi verilmiştir.

(2) Aşağıdaki notlara bak.

(3) Tabakatü'l-Hükema sahibi El-Kıftî Mesleme bin Ahmet'in hal tercümesini oldukça geniş bir şekilde yazmıştır. Mesleme 976 M. de şimdiki İspanya'nın başkenti olan Madrit'te doğmuş, 1027 M. de ölmüştür. Araplar Madrit'i Macrit şekline sokmuşlardır. Bundan dolayı Mesleme'nin nispeti Macritî (arapça imlâsiyle (المجريطي)) dir. Rürbetü'l-Hakim'in yazma bir nüshası İmperial kitaplıkta saklanmaktadır.

(4) Zervan, Medine etrafında bir kuyudur. Buharî ve Müslim'in Sahihlerinde bu olay anılmıştır. Rivayete göre, Hazreti Peygamber yalvararak Tanrı'dan diledikten sonra, Tanrı duasını kabul edip, sihirlenmiş nesnelerin adı geçen kuyuya atılmış olduğunu bildirdi ve Falak sûresini indirdi. Bunun üzerine Peygamber arkadaşlariyle beraber kuyunun başına gitti; müellifin anlattığı gibi, sihirlenmiş nesneleri kuyudan çıkardı. Âyetleri okuyarak sihiri çözdü. Rivayet burada bitiyor. Hazreti Peygamber'in yapmadığı işi yaptım, yaptığını yapmadım diye hissetmiş olduğu kaydına gelince, bu kaydın yanlış olduğu şüphesizdir. Çünkü bu hal Peygamber'in ismeti ve Peygamberlik ödevi ile telifi kabil olmıyan bir şeydir. Bu yanılması dünya işlerine mahsus olup, ismeti din işlerine mahsustur, diye bizim bu sözümüze itiraz edilemez, çünkü önce rivayet geneldir;

rivayette böyle bir kayıt yoktur, sonra yapmadığını yaptım, diye bilmesi güvensizlik doğuracak, islâmlık henüz yerleşmemiş, arapların en çoğu eski dinlerinde sabitken peygamberliği hakkında şüpheler uyandıracak, âleyhinde bir propaganda aleti olacak, delidir, diye bağıracaklardı; halbuki bu böyle bir hal görülmemiş. İmam-ı A'zamın rey, kıyas ve Mutezilelerin akliyyecilik usullerine göre de bu hadis doğru sayılmaz.

(5) Türk şamanlarının bulutları sihirliyerek yağmur yağdırdıklarına dair Ebu Reyhan Biruni'nin El-cemahir fi'l-Cevahir adlı eserinin Hacere'l-matar maddesine bak. Eserin yazma nüshası İstanbul'da III. Ahmet ve Kayseri kütüphanelerinde bulunuyor.

(6) Mütehabbe sayılarak ('Adad-i mütehabbe) git gide kendi başına ilmin dalı olabilecek bir hale getirilmiş, Adad-i müetehabbe'ye dair risaleler yazılmıştır.

(7) Vefk, tılısım ve sihrin bir çeşidi olup yazarın aşağıda anlatacağı gibi, bir takım şartlara riayet edilerek altıgen (müseddes) ve başka şekli ve suretlerde yapılır. Bu vefklerin bir takım çeşitleri vardır. İranlıların Kadisiyye savaşında kullandıkları büyük ve kutlu sancaklarına tersim ettikleri vefk emniyet ve güven vefki (Me'ini) diye anılmıştır.

(8) Ebu Bekir Fahreddin Razi hakkında tıb ve tabii ilimlere dair yazdığımız açıklamada az çok bilgiler vereceğiz. Müellif, Razi'nin (Es-Sirrü'l-mektum) adlı sihire dair eseri bulunmıyacağı fikrinde ise de, aradaki mesafeler uzak olduğundan onun bu eserini görememiş ve bundan ötürü bu sözü söylemiştir. Yoksa Razi'nin bu adlı kitabı vardır. Eserlerinde de buna işaret etmektedir.

(9) Batılılar harflerin tabiatlarını sıralarken altı harfi doğuluların ve Gazali'nin sıralamasından başka bir düzenle sıralarlar. Çünkü onlara göre Ş harfi 60 ı, Z yi 90 ı, S 300, Z i 800 ü, g 900, i Ş 1000 i ifade eder.

(10) Sayılardan vetkler tertip etmek keyfiyeti ve bu tertipten yazar eserinin birkaç yerinde bahseder.

(11) Bazı nüshalarda اليمنى yerinde الشمانى

(12) Yazarımız eserinin I. kitabının VI. bölümünü ilimler tarihine ayırıp, kendinin 'Umran adını verdiği sosyolojik nazariyesi bakımından ilimlerin türeme ve genişlemesini incelemiş, Kur'andan başlıyarak sırasiyle bütün dinî ilimleri saymış ve tarihinden bahsetmiş, hendese, kozmoğrafya, mantık, tabiiyat, tıb, ziraat, ilâhiyat, sihir, tılsım, ve kimya bilgilerini ve tarihlerini gözden geçirmiştir. Onadn sonra bu alanlarda incelemeler, araştırmalar çok ilerlemiş, pek çok gerçekler açıklanmıştır. Biz I. ve II. cilt için yazdığımız önsöz ve açıklamalarda, o ciltlerin anlaşılması güç olan ve belirsiz kalan yerlerini açıklamıştık. Bu sonuncu cilt, o ciltlere göre daha çok açıklamalara muhtaçtır. Açıklamalarda bulunmadan, olduğu gibi kendi halinde bırakırsak ilim ve fenler tarihi uzmanı olmıyanlar, bilhassa islâmlığın muhtelif devirlerinde islâm kavimlerinin, bu cümleden atalarımız, Türk bilginlerinin himmetiyle ilimlerin nasıl genişlemiş olduğunu iyice öğrenmemiş olanlar, bu ciltten istenildiği gibi faydalanamıyacaklardır. Bilgiyi halk tabakalarına kadar götürebilmek için sadeleştirmek ve halkın az çok okumuş sınıflarının hazmedebileceği bir şekle sokmak gerektir. Biz bunu göz önünde bulundurarak, tabiî ilimlerden başlıyarak, yazarımızın bu ciltte incelediği bilgilerin islâm kavimlerinin himmetiyle nasıl gelişmiş olduğunu açıklıyacağız. Okuyucularımıza Avrupa bilginlerinin feyizlerinden faydalanmak yolunu da kolaylaştırmaya çalışacağız.

Tabiî ilimler ve dalları ilk önce, efsun, tılısım ve sihirbazlık halinde, türemeye ve gelişmeye başlamıştır. İlk önce bu bilgiler tılısım ve sihir suret ve şeklinde Mısır'da türemiş, efsun ve tılısım şeklinde Mısır'da yayılmıştı. Yazarımızın anlattığı gibi, bu ilmin izi ve eserleri o devirlerde olduğu gibi, şimdi de Mısır'da

görünmektedir. O çağın Babil, Yunan ve Romalı gibi kavimleri, bu bilgileri Mısırlılardan öğrenmişlerdir. Bazan devlet ve hükümetler yayılmasına engel olmak üzere bu bilglieri yasak edip tertipler almışlardır. Nitekim (284 - 305 de) hüküm sürmüş olan Diokletian bunu yasak etmişti. Fakat bu gibi yasaklara rağmen M. VII. yüzyılda Emevîler Devletini kuran Muaviye'nin torunlarından Halid bin Yezid çağına kadar, bu bilgiler korunabilmiştir. Emevîler Çağına kadar manastırlar gibi tenha köşelerde saklanmış olan bu bilgi, efsun ve sihir şeklinde olan simya ve kimyadan ibaretti. İşte bu bilgi üzerinde çalışarak tabiî ilimlerin başlangıcı meydana getirildi. Halid, 'Abdülmelik'in halifeliği çağında, hıristiyan rahiplerinden Marian (Marienus Romanus) dan bu bilgiyi öğrendi. Rahip kimyanın esas kaldelerini yazıp Halid'e verdi. Bu kaideler Orta Çağda Lâtinler tarafından arapçadan lâtinceye çevirildi. Lâtinler Halid'i Calidrex Aegyiptorum adiyle anmışlardır. Harranlı Sabi'î'lerden Kûfe'de bu bilgiyle meşgul olan Cabir bin Hayyan, Halid'in talebesinden sayılmaktadır. O, zamanında sihir, nücum ve kimya bilgilerinin üstadı olarak da tanınmıştır. Birçok eserlerinden faydalanmış olan Avrupalılar onu Ceberphilosophus adiyle anarlar Cabir'in efsun ve sihire dair verdiği bilgiler arasında fiziğin nüveleri ve kimyanın başlangıcı gözükmektedir. Husrev I. Nuşirvan (531 - 579 M.) Mezopotamya'nın aşağı tarafında Cündişabur'da bir akademi kurmuştu. Akademinin üstatları süryanî ve nasturîlerdi. Bu akademide tıb ile beraber tabiî ilimlerin nüveleri de okutulur, tecrübeler için bir de kliniği vardı. Akademinin üyeleri arasında Bahtişu ailesinden olan bilginler büyük bir yer tutuyorlardı. Bunların torunları Emevî ve sonradan 'Abbasî saraylarında başhekimlik ödevini görmüşlerdir. Cündişabur o çağın ilim merkezlerinin en önemlilerindendi. Bir başkası da Harran idi. Burası Mecusî olan Sabie'lerin merkezi idi. Yukarda adı geçen Cabir bin Hay-

yan bu şehirdendir. Bir de Suriye, Mezopotamya'daki manastırlarda bu bılgilerin islâmlığa kadar korunabılmesinde bir âmil olmuştu. Adı geçen yerlerde korunan bu bilgiler islâmlık devrinde tıb ve tabiî ilimler işlenirken, bir temel ödevini görmüştür. Yunan, Suriye ve Hintliler vasıtasiyle de bu ilimler hakkında bilgiler edindikten sonra, bu dillerde yazılan ilmî eserleri arapçaya çevirmişlerdir. Biz tercüme edilen bu eserlerin bir listesini ikinci cilde yazdığımız eklemelerimizde vermiştik. İslâmlar bu eserleri arapçaya çevirmekten başka kendileri de bu ilim dallarının her birinde birçok eserler telif etmişler, birçok yenilikler vücuda getirmişler, bu ilimleri sadeleştirerek, halk tabakalarının anlaya ve hazmedebileceği bir şekle sokmak hususunda da, büyük bir hüner göstermişlerdir. Bu hususta en büyük hizmetleri yapmış olanlardan biri Cahiz (ölüm 869 M. de) dir. Cahiz kendine has olan bir istidatla Kitabü'l-Hayavan adlı eserini yazmıştır. Cahiz büyük bir edip ve aynı zamanda hayvanlar bilgisi uzmanı sanılmaktadır. O, Yunan bilgilerinden de faydalanmış bir insandır. Broccelmann ise Cahiz'in Kitabü'l-Hayavan'ı ile Ebu Hanife Dineverî'nin Kitabü-n-Nebat'ı hakkında başka türlü düşünmektedir. Cahiz'in Kitabü'l Hayavan'ını ve Dineverî'nin Kitabü'n-Nebat'ını da bitki bilgisi kitaplarından saymaz. (Bak: c I, s. 152). Cahiz'in bu eseri Mısır'da 1907 de 5 cilt olarak basılmıştır Hammer ise (kendinin Geschichte der Araber, s. 480) bu eserin bir incelemesini yapmıştır. Mes'udî (ölümü. 956 da) de Mürucü'z-Zehebi'nde bu eseri tasvir etmiştir Hammer'in dediği gibi Cahiz'in Kitabü'l-Hayavan'ında yırtıcı hayvanları tasviri, hemen hemen son çağlarda yazılan eserlerdeki tasvirlere uygundur. Cahiz'in bu eserinde Aristo'nun eserinden tercüme edilmiş parçalar da vardır.. Bundan anlaşıldığına göre Cahiz'in bu eseri gibi M. IX. yüzyılda yazılmış başka yarı edebî eserler de, tabiî ilimlere dair yazılmış popüler ve ilk eserler olmakla beraber, bu

ilmin yayılmasında, o çağın topluluklarında halkın bu bilgilere rağbet etmesinde ve bu ilmin gelişmesinde büyük bir âmil olmuştur. Bundan sonra yabancılardan başka müslümanlar da bu alanda çalışmışlar, bu ilimlerin bütün dallarında doğru dürüst fennî eserler vücuda getirmişler. İslâm çağı doktoru aynı zamanda tabiiyatçı idi. Bu da tabiî ilimlerin, bu cümleden kimyanın gelişmesinde bir âmil olmuştur. Bahtişu ailesinden yetişen doktorlar bu alanda temayüz etmişlerdir. Bunlar arasında Harunü'r-Reşid'in özel doktoru Cibril bin Bahtişu (ölümü 828 M. de) de vardır. Bu, Harunü'r-Reşit öldükten sonra, hüküm süren iki halifenin de özel doktorluğu görevini yapmıştır. Bu çağda sivrilmiş doktorların biri de Yahya bin Musaveyh (Ölü. 857 M. de) dir. Aslen Taberistan'lı olan 'Ali bin Rabin, halife Mütevekkil'in (861 - 847 M.) saray doktoru idi. Yunan ve Hint kaynaklarından faydalanarak (Hıfzı's-Sıhha) ya dair yazan bu zat Fahre'd-Din Razi'nin hocasıdır.

X. yüzyılda ve XI. yüzyılın başlarında ayrı sülâleler hüküm süren ülkelerde Orta çağın dahilerinden iç hastalıklarına alt bir takım ilâçlar bulan üç büyük ilim adamı yetişmiştir ki biri Ebu Bekir Razi (takriben 923 M. de ölmüştür) dir. Bu zat yahudi İbni Rabin'in talebesinden olup Hint tebabeti usulünü de biliyordu. Razi'nin eserleri içinde en tanınmış (Havi) adlı eseridir. Avrupalılar bu eseri (Liber Helvavy) adiyle anarlar. İkincisi 'Ali (Ölü. 994 M.) El-Mecusi'dir. Bu zat, Büvayh sultanlarından Azdu'd-Devlenin saray doktoru idi. Avrupalılar bu zatı (Haly) adiyle anarlar. El-Kâmil adlı eser de bunun tarafından yazılmıştır. Üçüncüsü hem doktor hem filozof olan Afşinli İbni Sina (980 - 1037 M.) dir. Avrupalılar bu zatı Avicenna adiyle tanırlar. Bütün dünyaca tanınmış olan İbni Sina Buhara yakınındaki Afşina köyünden olup, Samanîler hüküm sürdüğü çağda Buhara'da yaşamış, Samanîlerin tabiî ilimler bakımından o çağda dünya-

nın en zengin kitaplığı olan kitaplıklardan faydalanmıştır. İbni Sina'nın felsefeye dair en tanınmış eseri Şifa'dır. Tıbba dair olan Kanun asıllı eseri bütün dünyaca tanınmıştır. Doğudaki ülkelerde, bu eser çağımıza kadar ders kitabı olarak kullanılırdı. Biz öğrenciyken Buhara'da İbni Sina'nın eserlerini okutmak ve bilmekle iki kişi tanınmıştı ki biri Mîrseyyid Saatçi olup, İbni Sina'nın Kanunu'unu okuturdu. Diğeri ise üstadımız Müfti 'Abdü'r-Rezzakça olup Şifa'nın birçok yerlerini ezberden bilir ve bu büyük üstadı Şeyh-i Re'is adiyle anar, hiç bir zaman gerçek adını söylemezdi. Filozof derin bir düşünce ve araştırma sonunda, ilmî bir surette, tabiî ilimleri tasnif etmiştir. Onun bu büyük eseri mâfevka't-tabia ve felsefe olmak üzere iki kısma bölünmüştür. Eserin ikinci kısmı 13 bölüme ayrılmıştır. İkinci kısmını teşkil eden bu 13 bölümden ilk sekizinde âlemin kuruluşu ve yaradılışı açıklanmış, geri kalanlar matematiğe ayrılmıştır. Tabakat-i arz, Cevv-i hava, kimya, fizik, bitki ve hayvanlar bu kısma dahildir. Adı geçen Kanun adlı eseri tıbba tahsis edilmiş olduğundan o Şifa'sında tıbdan bahsetmez. İbni Sina'nın bu, eserine orta çağda son derece büyük bir önem verilmiştir. Aristo (ölümü Milâttan önce 322 de) nun Mecmua-i asarı dünya tarihinde ne derece önemli ise, İbni Sina'nın eseri de X. - XI. yüzyılların bilgilerini içine alması bakımından o derece önemliydi.

Üçüncüsü operatör ve aynı zamanda hastalıkları iyi etme usulüne dair eser yazan Kurtubalı Ebu Kasım Zehravî (takriben 1010 M. de ölmüş) dir. Avrupalılar onu Albucasis diye anarlar. Bu zat Kurtuba halifelerinden II. Hişam (976 - 1010 M.) ın özel doktoru idi. Bu bilginin en tanınmış eseri cerrahlığa ait olan (Amelü'l-yed) idir. Bu zatın başka bir eseri de Kitabü'z-Zahravî, El-ta'rif limen azıanitte'litlif'tir.

Kurtubalı İbni Seyyid halife 'Abdurrahman III ün emriyle ebeliğe dair bir eser yazmıştır. Bu zat II. Hi-

Şam'ın sekreteri idi. II. Hişam'ın özel doktoru olan İbni Cülcül, Bizans İmparatoru tarafından gönderilen Yunanlı rahip Nikola'nın da dahil olduğu bir komisyonun yardımiyle Dioskarid'in bitkisel ilâç adları listesini ve havası hakkındaki eserinin 'Abbasiler Devrinde tercüme edilmiş olan metnini doğru olarak düzeltmiş, ilmî bakımdan doğru sayılmıyan terimleri, adı geçen eserden çıkartılmıştır. Sağlık koruma bilgisini şerhedip, sağlık koruma kaidelerine riayet edilmek şartiyle, insanların ihtiyarlık çağına eriştirmekle uğraşan ve bu bilginin uzmanı olan Bağdatlı İbni Botlan (takriben 1063 M. de ölmüş) da bu doktorlardan biri idi.

Klâsik devrinden (yani 1050 M. den) sonra da İslâm doktorları bilhassa bunlardan Endülüs ve Mısır'da yetişenler Orta Çağın sonlarına kadar İslâm Çağı tababetinin dünya çapındaki şöhretini devam ettirmişlerdir.

Arap dilinde tabip (doktor) hakîm adiyle de anılır. Gerçekten de bunların birçoğu aynı zamanda hakîm, yani filozof idi. Nitekim XII. yüzyılda Kurtuba'da yetişen İbnü-r-Rüşd (1126 - 1198 M.), diğeri Selâha'd-D'in hüküm sürdüğü çağda Mısır'da yerleşen ve aslen yahudi olan Musa bin Meymun (1139 - 1206 M) dir. Bunların her ikisi, İbni Sina derecesinde zekâ sahibi idi. Bunlardan her ikisi dünya çapında ve şan kazanmışlardır. Bu üç doktor, yani İbnü'r-Rüşd. İbni Meymun ve İbnü'z-Zühre gerek islâm, gerekse Avrupalı doktorlar tarafından son derece büyük bir saygı görenlerdendir. Klâsik Çağın seçkinlerinden tanınmış şahsiyet ve bilginlerinden sayılan Ebu Bekir Razî (takriben 923 M. de ölmüş) ile en büyük bilginlerden sayılan İbni Sina (1033 M. de ölmüş) nın eserlerinin Klâsik çağda olduğu gibi, bu devirde de istinsah ve tercümelerine devam edlimiştir. Bunların eserleri, Avrupa dillerine olan tercümeleri vasıtasiyle, Avrupanın en popüler sınıflarınca bile tanınmıştır. İtalyalı bilgin Bokkaçio kendinin Dekameron'unda kahramanlardan

birinin ağziyle Bukrat ile İbni Sina'nın en yüksek hekimler olduğunu söyletiyor. Ruslar da bu islâm hekim ve filozoflarının tesirleri dışında kalamamışlardır. Rus rafizileri ilk önce Kief'de, sonradan XV. yüzyılda Nijninovogord (şimdiki (Gonki) ve (Aristo kapıları) adını verdikleri Sirrü'l-Esrar'ın Avrupa dillerine olan tercümelerinden faydalanarak bu eseri Rusya'da yayınlamaya çalışmışlardır. Ruslar bu eserden başka İbni Sina, İbnü'z-Zühre, ve Mısırlı Musa Meymun'un tababete dair olan eserlerine önem vermişler, bu islâm bilginlerinin felsefelerini öğrenmeye çalışmışlardır. Matbaacılık çağı başladıktan sonra, düşünceler gelişmiş, fen ve ilim ilerlemeye başlamış olduğu çağlarda da eski gibi bu eserlere önem verilmiştir. Nitekim İbni Sina'nın Kanun'u otuz defadan çok ve XVI. yüzyılda Medisi basımevinde arapça metinleri ile birlikte basılmıştır.

XIII. yüzyıl ve ondan sonra da tıbba dair çok değerli eserler yazılmıştır. İbni Ebi Usaybaa (1208-1270 M.) İslâm doktorların hal tercümelerine dair yazmış olduğu eseriyle, büyük bir ün kazanmıştır. Şamlı bilginlerden İbni Nefis (takriben 1288 M.) İbni Sina'nın büyük hacimdeki (Kanun) unu kısaltmıştır. İbni Baytar'ın (1248 M. de ölmüş) İlâçlar dergisi bu cümledendir.

İslâm doktorların her biri, istisnasız olarak, tıb ilmini öğrenmek için bilinmesi gereken tabiî ilimleri: fizik, bitki ilimlerini biliyorlar, felsefe ile de meşgul oluyorlardı. Bundan ötürü bu adları geçen doktorlar tabiî ilimlere dair eserler de yazmışlar ve yukarda tabiî ilimlerin başlangıcından bahsederken Halid bin Yezid ile Cabir bin Hayyan'ın da adlarını saymıştık. Avrupalılar Gaber rex arabum diye anarlar. Yazarın da dediği gibi, Cabir İslâm Devri sihirbazlarının hocasıdır. Cabir, efsun ve sihirbazlık şeklindeki simyadan başka kimyanın da esas kaidelerini biliyordu.

Endülüs'de, burada andığımız doktor ve filozoflardan başka, doktor, hakîm ve filozoflar yetişmiştir. 'Abdurrahman Evsat çağında yetişen Ebu 'Ubeyde (Müslim bin Ahmed, Yahya bin Yahya, Gırnatalı İbni Semh, Ebu Hakem 'Amr Kirmanî Bekir bin Bace ve İbni Tufeyl gibi birtakım bilginler yetişmiştir. O devirlerde kadınlardan da birtakım doktorlar yetişmişti ki Hafit Ebu Bekir bin Zühr'ün kızkardeşiyle, kızı tanınmış doktorlardandı.

Tababetin her alanında doktorlar yetişmiş ve birçok yeni ilâçlar ve tedavi usulleri keşf ve ihtira edilmişti. Hele eczacılıkta çok ilerlemişlerdi.

IX. yüzyıldan başlıyarak gaipten haber verenler yetişip kendilerinin gaybî şeyleri bildiklerini iddia etmişler, sufilerden Zi'n-Nun (859. ölmüş) tasavvufu, gaipten haber verme ilmiyle karıştırmıştır. Yazar (ruhanî tesir ve rabbanî olan boyun eğme) ve yıldızların nurlarının birleşmesi ve (muhabbet makamı gibi) fasıllarında, gaipten haber vermeye dair olan kasideleri sırasiyle nakletmiştir. Biz de imkân olduğu kadar, bu kasideleri açıklamaya çalıştık. Bunlar bu kasidelerinde çeşitli tılısım ve sihir yoliyle, bir nevi tılısım ve sihirden ibaret olan vefklerin yardımiyle, varlıklarda tasarruf ettiklerini ve gaipten haber verdiklerini iddia ederler. Bu kasidelerde tanınmış mutasavvıflardan Zi'n-Nun, Cüneyd Bağdadî, Naci, Mar'uf, Şiblî ve Hallac'ların adları anılmaktadır ki bunlar tasavvufı gaipten haber vermeleriyle karıştıranların meşhurlarındandır.. Bunlar mesleklerinde selâbet sahibi kimselerdir. İngiliz müsteşriklerinden Nicholson Zi'n-Nun'a (ölümü 859 M. de) çok önem vermekte ve onun İslâm tasavvufının gelişmesinde büyük bir rol oynadığını ileri sürmektedir. İslâm tasavvufunu ve İslâmı okkültismini inceliyen Avrupalılardan bazıları (Broccelmann c. I s. 242) İbni Vahşiyye'yi bilerek şarlatanlık yapan ve kendini eski Babil-Nabat tılısım ve sihirlerini bilenlerden olarak gösteren bir kimse ol-

duğunu söylerler. İbni Vahşiyye aslen Nabattır. O çağda efendi ve hâkim ve millet olan araplara karşı koymak üzere eski Babil-Nabat kültürünün yüksekliğini ispat etmek maksadiyle, bir takım yalanlar uydurmuştur. Rus İlimler Akademisi üyelerinden Sami dilleri ve kavimleri tarihi uzmanı A. Cholson (kendisinin Die Veberreste der Altbabylonuschen letenaturin arabeschen uber setrungen, de) İbni Vahşiyye rivayetlerinin hepsinin de doğru olduğunu söyler. Onun bu düşüncesinin doğru olmadığı ileri gelen müsteşrikler tarafından ispat edilmiştir. Eski Babil kültürünün bilvasıta olsun İslâm Kültürüne tesirini itiraf etmekle beraber, İbni Vahşiyye'nin bilhassa düş (rüya) yorumu hakkındaki haberleri büyük bir şüphe uyandırmıştır. Emevîler Devrinde yaşıyan İbni Sirin (727 M. de ölmüş) rüyaya dair olan kendine elverişli hâdiseleri toplamıştır. İbni Sirin'in bu eseri hâlâ İslâm cemiyetleri arasında elden ele dolaşarak okunmaktadır. İbni Sirin'in bu eseri, yunanca ve lâtince tercümeleri vasıtasiyle, Avrupa'da da tanınmıştır. Bu eserin İbni Sirin'in olduğuna inanmak güçtür. Bu konuda yazılan arapça eserlerden aslına uygun olarak bizim elimize geçeni El-Kadirî rüya tâbiridir. Bu eser X.-XI. yüzyıllarda Nasır Dineverî tarafından halife El Kadirbillâh' için telif edilmiştir. Aynı zamanda Mısır'da hüküm süren Fatımî Halifelerinden El-Hakîm, efsun ve sihire dair olan El-Kaisedetü'l-Kimyaviyye'sini yazmıştır.

Aynı zamanda Mesleme Macriti (=Madritli) yetişmiştir. Bu zat Nev-eflâtunî felsefe mesleğine mensup bir zattır. Basra'da kurulmuş olan İhvanü's-Safa fikir ve mesleğini Endülüs'de yaymıştır. Mesleme, ma tematik ve astronomi uzmanıdır. O, aynı zamanda bitki ve hayvanlara dair de eserler yazmıştır. Kimyaya ait olan Miftah'ından başka yazarımızın da andığı Rütbetü'l-Hakîm ve Gayetü'l-Hakîm'i yazmıştır. O, bu eserinde tılısımdan ve göz değmesinden korunmak ve nüvha (muska) olarak yanında taşımak üzere efsun ve

tılısım mahiyetinde bir takım nesnelerden bahseder. Hayvan ve bitki bilgileri ilk önce tasnif edilirken hurafelerle karışık hikâyeler şeklinde yazılmış ise de, gitgide ilerleyip ilmî bir şekil almıştır. Yukarda adı geçen Cahiz'in Kitabü'l-Hayvan'ı ile Ebu Hanif(Dineverî'nin ve İbni Kutaybe' eserinin II.-IV. cüzleri bu usule göre yazılmış eserlerdir. X. yüzyılda İbni 'Abdu'r-Rabbih tarafından yazılmış olan El-İkdü'l-Ferid'in III. kısmı da bu şekilde yazılmıştı. Bu eserler Asma'î (takriben 888 M. de ölmüş) nin bir dil hazinesi olan eserine benzemekten başka, eserde eski İran-Pehlevî eserleri tesiri de gözükmektedir. İbni Kutaybe'nin Aristo'nun hayvanlara ve eski çiftçiliğe dair olan eserinden faydalanmış olduğu açıkça görünmektedir. İbni Kutaybe çiftçiliğe ait olan makalelerini İbni Vahşiyye'nin Felâhet-i Nabatiyye'sinden seçmek suretiyle yapmıştır (eserinin c. II, s. 355 ve başka sayfalarına bak.) Yunancadan çevrilmiş olan ilmî eserleri incelersek Arap dili ile çeşitli bilgi kollarına dair yazılan arapça eserlerin daha derin ve aklî bir düşünce ile yazılmış olduğu görülür. Bunun bir örneğini İbni Sina'nın eserleri teşkil eder. Klâsik devirde maden ve bitki ilimleri için yazılan eserler hakkında da aynı sözleri tekrar edebiliriz. Değerli taşlara gelince, Ebu Reyhan Biruni, El-Cemahir fi'l-Cevahir adlı eserini, değerli taşlara ayırmıştır. Bu eserin Türkiye'de iki yazma nüshası vardır. Biri İstanbul'da III. Ahmet öbürü Kayseri kitaplığındadır. Kayseri nüshası daha doğru olarak istinsah edilmiştir. İbni Kutaybe'nin eserlerinde de değerli taşların acip ve garip olan özellik ve hasiyetleri anılmaktadır. Biruni'nin yukarda adı geçen eserinde ise toplu ve etraflı bilgiler verilmektedir. Türklerin yede taşı adiyle andıkları taşın Türk şamanilerinin efsunları ile yağmur yağdırdığını anar. (Adı geçen eserinin Hacerü'l-matar maddesine bak.) Klâsik devirde taşların özellik ve faydalarına dair 'Utarid Muhammed (takriben M. IX. yılda doğmuş) in Mena-

fiül'l-Ahcar adlı eserinin bir nüshası elimize geçmiştir. Bu zat maden ilimleri uzmanıdır. Bu eserlerde geçmişte Yunan ve Roma çağı eserlerinde olduğu gibi, taşların esenliğe tesirleri ve taşıyan kişilerin hayatlarını koruyacağı anılmakta, hurafe kabilinden olan sözler söylenmektedir. Tabiî ilimler klâsik çağdan sonra daha ilmî bir şekil almış ve gelişmiştir.

Bunlardan başka X.-XI. yüzyıllarda tabiî ilimleri de içine alan ansiklopedi şeklinde bir takım eserler yazılmıştır. El-Bedve'l-Tarih adlı eser de bunlardandır. Bu eser Buhara'da hüküm sürmüş olan Samanîler sülâlesine mensup birisi için Filistinli Mutahhar bin Tahir tarafından yazılmıştır. Felsefe ansiklopedisi kabilinden olan bu eser, tabiî ilimler kısmını da içine alır. Fakat tabiî ilimleri incelemek bakımından daha önemli olanı Miftahü'l-'Ulûm'dur. Bu eser Harezmî adlı biri tarafından yazılıp hükümdar II. Nuh'un vezirine sunulmuş, ithaf edilmiştir. Eser iki kısımdır. Biri sarf, nahiv, hitabet, mantık bilgilerini, diğeri felsefe bölümünden ibaret olup: matematik, hendese, kozmografya, musiki fenlerini içine alır Bu kısımlarda tıb, kimya ve hiyel adiyle anılan bağcılık, canbarlık da incelenmektedir. Hiyele dair en çok tanınmış olan elimize geçmiş bulunan eser mühendis İbni Şakir'in Kitabü'l-Hiyel adlı eseridir. Bu eserde su ile dolu bir bardağın içindeki suyun, bir damla mayi atılmakla, bir anda tamamiyle çıkartmanın imkânından bahsolunmaktadır.

Orta Asya'da Samanîler Çağında bu eserler yazılırken, Mezopotamya'nın aşağı havzasındaki Basra şehrinde de, ilim alanında büyük bir faaliyet gözüküyordu. Nev'eflâtunî ilmi mesleğine mensup olan bilginler İhvanü's-Safa adiyle bir kurum kurarak, takriben 975 te (Tufet-i İhvanü's-Safa adiyle ansiklopedik mahiyette sade ve son derece tanınmış bir dergi vücuda getirmişlerdi Bu dergi: a) Dünyevî, b) Dinî, c) Felsefî olmak üzere üç bölüm halinde yazılmıştır. Birinci kısım tabiî ilimler, kâhinlik (şamanlık ve basık-

lık), kimya, ziraat bilgilerini içine alır. Üçüncü kısım ise bir takım bölümlerden mürekkep olup, tabiatı öğrenme, antropoloji, tıb, ruh ilmini içine alır. Eserde bu ilim dallarının her biri sade ve büyük bir halk kitlesinin anlıyabileceği bir şekilde yazılmıştır. Yukarda andığımız gibi İbni Sina'nın Şifa'sı da bu tarzda yazılmış eserlerdendir.

Burada aşağıda anlatacağımız gibi, dünya çapında bir değer taşıyan başka bir eseri anmamız gerekirdi, eser o çağda büyük bir kitlenin anlıyabileceği bir tarzda, sade olarak yazılmıştır. Sirrü'l-Esrar adını taşıyan bu eser Avrupa dillerinin çoğuna, bu arada rusçaya da tercüme edilmiştir. Rus rafizleri XVI. yüzyılda bu eseri Kiyef şehrinde tercüme etmişler ve esere Aristoya nispetle (Aristo kapıları) adını vermişlerdir. Lâtinler bu eseri (Secreta Sectretoum) adiyle anmışlardır. Halifeler devrinin sonlarına doğru gerileme çağlarında, Haçlı Seferlerinden sonra bu eser lâtinler ve yahudiler vasıtasiyle Batı Avrupa'da tanınmıştır. Nihayet yukarda andığımız gibi, XV. yüzyılda Rus rafizleri tarihinde önemli bir rol oynanmıştır. Eser, eğitim ve ilmî cepheler göz önünde bulundurularak yazılmıştır. Aristo, Makedonyalı Büyük İskender için yazdığı bu eserinde gerek ailede, gerekse aile dışında bilinmesi gereken umumî bilgiler, muamele ve muaşeret, esenlik ve sağlık, azaların ödevleri, devlet idaresi, politika işleri ve sosyal hayat gibi hususlarda bilgiler vermiş, tavsiyelerde bulunmuştur. Aristo bu konuları ilmî esaslara dayanarak açıklamıştır. Eserde astronomi, astrologi hakkında bilgiler verilirken gökteki yıldızların insan yaşayışındaki en ufak olaylara bile tesir etmekte olduğu açıklanıyor. Esere yazılan önsözde, eseri Yunancadan Arapçaya çeviren zatın Yahya bin Batrık olduğu anılmaktadır. Yahya'nın halife Memun çağında (818-833 M.) Beytü'l-Hikme Akademisi üyesi olduğunu biliyoruz. Bundan anlaşıldığına göre Memun çağındaki hararetli ilmî çalışmaları esnasında,

diğer eserlerle beraber, bu eser de Yunancadan tercüme edilmiş oluyor. Bundan başka birinin 779 M. de Sirrü'l-Esrar adiyle diğer bir eser yazdığı zikredilmektedir. Cabir bin Hayyan'ın 776 M. yıllarındaki faaliyet çağında Sirrü'l-Esrar adiyle bir eser yazmış olduğunu da biliyoruz. Onun bu eserinin bir nüshası British Müzeum'da saklanmaktadır. Emeviler Çağında da bu adla başka bir eser yazılmıştır (El-Fihrist'e bak.) Fakat bunların her biri muhteviyatları bakımından bahsetmekte olduğumuz Sirrü'l-Esrar'dan başkadır. Eserin Arapça metni bulunmadan önce, bu eserin mütercimi hakkında kesin olarak bilgi vermek mümkün değildir. Bu eser Avrupa'da çok yayılmış, belli başlı Avrupa dillerine tercüme edilmiş, XV. yüzyıldan itibaren basılmaya başlamıştır. Filip çağında bu eserin Lâtince metninden Rusçaya üç defa tercümesi yapılmıştır. XIII. yüzyılda Yahut Harici tarafından yapılan yahudice tercümesi, İspanya'dan Türkiye'ye gelen yahudiler arasında en çok sevilen bir eser sayılmıştır. Eser Yahudiceden güney İslâv diline tercüme edilirken, Arapçadaki (bab) sözü Yahudicesinde olduğu gibi, kapı diye tercüme edilmiş, bundan dolayı esere Aristo Kapıları adı verilmiştir. Bu eserin XVI. yüzyılda Vilna şehrinde yazılan en eski nüshası Spiransky tarafından 1907 de Petresburg'ta bastırılmıştır.

Bu çağlar Osmanlı İmparatorluğunun en şevketli çağı olup, 1453 M. de İstanbul fethedilmiş, İstanbul en büyük ilim merkezi olmuş, çalışkan Türk bilginleri felsefe, astronomi ve din ilimleri dahil olduğu halde bütün ilim alanlarında büyük bir faaliyet göstermişler, ilim ve fennin gelişmesinde büyük bir âmil olmuşlardır.

Yazarımızın da andığı gibi, Endülüs'de ziraat işleri çok ilerlemişti. İbni 'Avam gibi ziraat uzmanları yetişmiştir. İbni Avam (takriben 1130 da) ölmüştür. Onun Kitabü'l-Felâh'ı Çiftçilik kitabı bir ihtisas eseridir. O, bu eserini yazarken Yunan kaynaklarından

faydalanmış olmaktan başka, kendinin bu konudaki inceleme ve denemelerini de anlatmıştır. Onun bu eserinden islâm İspanyasında çiftçiliğin çok ilerlemiş olduğu anlaşılmaktadır. Eser aynı zamanda çiftçilik tarihine dair birçok maddeleri de içine almaktadır. Bu eser Clemen-Mulle tarafından tercüme edilmiştir. Mütercim esere yazdığı önsözde ziraat tarihi hakkında bilgiler vermiştir.

Bu eserin yazılışından yüzyıl sonra Moğolların zuhurundan az önce, aslen Dimeşk'li olup da Mezopotamya'da yerleşmiş olan Caybarî (1253 M. de ölmüş) Mezopotamya'nın kuzey bölgesinde hüküm süren, Artuk Oğulları sülâlesinden gelen Atabekler için El-Muhtar fi-Keşfi'l-esrar adlı çok faydalı bir kitap yazmıştır. Caybarî bu eserinde tabiî olmıyan her çeşit bağıcılık, hokkabazlık ve cambazlık gibi esassız şeyleri ve kimyevî hiyle ve hezeyanları ilmî temellere dayanarak inkâr etmiştir.

Tabiî ilimler diye andığımız maden, bitki, hayvan bilgilerine ait XIII. - XIV. yüzyıllarda diğerlerine nazaran daha ilmî mahiyette olan birkaç eser yazmıştır. Bu eserlerde kendi çağlarının özellikleri açık bir şekilde görünmektedir. O çağlarda İslâm ilim âleminin bu fenlerde ne derece ilerlemiş ve bu ilimlerin o çağlarda ne kadar gelişmiş olduğunu göstermesi ve bunu öğrenmek bakımından, İbni 'Avvam'ın eseri derecesinde önemlidir Tayfuşî (ölümü 1257 M. de) nin değerli taşlar ve bunların faydalarına dair olan (Menafiü'l-Hicare) adlı eseri bu cümledendir. Tayfuşî'nin bu eseri Clemen-Mule'nin Jurnal Asiatique'in 1868 senesi, nüshasında çıkan, İslâmlık çağı madenciliğine dair eseri için bir kaynak ödevini görmüştür. Tayfuşî aynı zamanda adem-i iktidar (erkeklik zaafı) uzmanı bir tabiptir. Eyyubiler sarayının baş doktoru ve eczacısı olan İbni Baytar (ölümü 1248 M. de) ilâç ve deva ların listesini ve tarifini içine alan Cami-i Müfredati'l-Edviyye adlı pek faydalı eserini yazmıştır. Bu zat

Mısır, Anadolu, Yunanistan'da dolaşarak bitkiler hakkında araştırma ve incelemelerde bulunmuştur. Bu tetkik gezileri sonunda 1110 den çok bitkileri tasvire ve faydalarını anlatmayı muvaffak olmuştur. Alman bilginlerinden Zontcheimer, İbni Baytar Mecmua-i asarını tercüme etmiş, bu dergi 1870-1872 yıllarında basılmıştır. Liclerk tarafından (Notcis et oxtraits) de bilgiler verilmiştir. İbni Baytar'ın bu eseri 1311 M. de Bağdatlı Cüveynî İbne'l-Butbî tarafından düzeltilerek hece harfleri tertibiyle yeni baştan işlenmiştir.

Mısırlı Demirî (ölümü, 1405 M. de) Hayatü'lHayavan adlı eserini yazmıştır. Demirî bu eserinde hayvanları, onların yaşayışlarını geniş ve faydalı bir surette açıklamıştır. Anlattığına göre Demirî bu eserini yazarken, kendinden önce yazılmış kozmografya, seyahatname, hâdise ilimlere dair yazılmış 1560 eserden, 99 tanesi eski arap şiirinden faydalanmıştır. Eserde anılan yırtıcı ve evcil hayvan ve kuşları, hayvan ilmî bakımdan incelendikten sonra, bu hayvanlara dair edebî ve tarihî bilgiler vermekte ve bu hayvanlar hakkında söylenmiş şiirleri nakletmektedir. Din bilginlerinin bunlar hakkındaki düşüncelerini, hangilerinin etlerini yemenin doğru olup ve hangilerinin etkilerini yemenin doğruru olmadığını da anatmakta, bu hayvanları düşte görmek ve bu düşlerin yorumu hakkında bilgiler vermektedir.

(13) Halid bin Yezid hakkında yukardaki notta yeter derecede bilgiler verilmiştir.

(14) Tabiî ilimlerde, eski filozof ve tabiiyatçıların Hikmet-i Tabiiyye adını verdikleri bu ilimde, unsurlardan bahsederken onları dört unsur olarak gösterirler. Unsurların birbiriyle karışarak başka şekiller almasından ve gökteki hal ve keyfiyetelrden bahsederler. Klâsik İslâmiyet Çağı adını verdiğimiz devirlerden itibaren bu ilim ilerlemeye başlamış, çağımızda ise son derece gelişmiş, sanayiin ve sosyal hayat ve medeniyetin dayanağı haline gelmiştir. 12. notta kısaca

açıkladığımız gibi, o çağlarda da tabiî ilimlerle ilgili olan meseleler önemsiz değildi.

([15]) Hazreti Peygamber'in İbrahim adlı oğlu öldüğü günde güneş tutulmuştu. Halkın bir kısmı güneşin, İbrahim'in ölümünden dolayı tutulmuş olduğu vehmine kapılmıştır. Tanrı Elçisi: "Güneş ile ay kimsenin ölümünden doláyi tutulmaz." diye bu vehmi giderdi.

([16]) Nevi' ayın burçlarından birinden, tanyeri ağarınca, yıldızlardan birinin batıya doğru kayması ve yere düşmesi demektir. O zaman bu yıldızın karşısında olan başka bir yıldız doğudan doğar. Araplara göre, bunun 18 gün hükmü olup, diğer bir yıldızın Nevi'ni bundan hesap ve itibar ederler. Böylece yılın sonuna kadar onüçer onüçer hesap ederek yağmur yağacağını ve rüzgârların nereden eseceğini bilirlerdi.

([17]) Eski tabiiyatçılar yazarın da dediği gibi, asıl madenleri yedi olarak tanırlardı. Altısı herkesçe bellidir. Harşin hakkında düşünceleri çeşitlidir. Bazıları harşin ham altındır, terkibi tamam olmadan önce, soğuk vurduğundan ham olarak kalmıştır, derler. Bazıları harşin bakıra benzer bir maddedir, bu maddeden yapılan aynaların kendilerine göre özeliği ve hasiyetleri vardır, derler. Kazvinî: "Harşin veyahut harsın, yedi madenin yedincisi olup, Çin tarafından gelir, rengi siyah ve kırmızıya çalar, ok uçları bundan yapılırsa tesiri kuvvetli olur," der. İbni Baytar harşinin beyaz renkte olduğunu söyler.

([18]) İslâmların Milâdi VII. yüzyılda Süryan ve Nabatlardan öğrenmiş oldukları felsefe, müspet olmaktan çok uzak olup mafevka'ttabia (tabiat üstü) ilimlere yakın bir şeydi. O çağda felsefe ile meşgul olan kimse, hastaları tedavi eder, onun tılsımlı sihir taşı vasıtasiyle, diğer madenleri altın şekline sokabileceğine inanırdı. O, El-İksir maddesini bulabilir, derlerdi. Bu gibi bilgileri öğrenmek için her nesneden önce tabiat üstü ilimleri bilmek gerekti. Biz bunun iz ve eserlerini

Halid bin Yezid'in öğrencilerinden sayılan ve aslen Harsan'lı ve Sabi'e mezhebinde olan Cabir bin Hayyan'ın eserlerinde görüyoruz. Onun sihir ve tılsım bilgisinin üstatlarından sayılması, kimyaya dair eserlerinde, tılısım taşından bahsolunması, göz değmekten vesaireden sakınmak hususundaki yazıları ve tedbirleri bunu pek açık gösterir. Yukardaki açıklamamızda da anlattığımız gibi kimyanın ilmî bir şekil alması uzun sürmüş, ve bunda yunancadan tercüme edilen eserler büyük bir rol oynamıştır. Biz Yunancadan tercüme edilen eserlerin listelerini ve kimler tarafından tercüme edilmiş olduğunu ikinci cilt için yazdığımız notlarda belirtmiştik. İslâm topluluklarının her biri ve her sınıfı bu eserlerle ilgilenmiş, bu felsefe ve bu bilgiler dinî bilgilere bile tesir etmiştir. Bilhassa kelâma ve tasavvufa dair eserler yazılırken felsefeden faydalanmıştır. Yazarımızın ifadeleri de bunu açıkça gösterir. İslâmî ilimler arasında felsefeden en çok müteessir olanı Neveflâtunî tasavvuftur. Gaybî sırları keşif, mükaşefe ve duygu kuvvetlerini öldürmek ve âtıl bırakmak suretiyle ulvî âlemlere ulaşmak dâva ve temeline dayanan tasavvufun menşe ve temeileri çok uzaktadır, çok karışıktır (bu meslek ve mezhebin kuruluşuna hıristiyanlıktaki rahiplik ve târik-i dünyacılıkla beraber, Hint Budizmi ve İranî unsurlar da tesir etmiş olduğu bir gerçektir. Tasavvuf birçok yönden Neveflâtunî felsefeye benzer. Bu felsefenin islâm tasavvufına tesiri büyüktür. Bu Memun devrinden önce Filistin hıristiyanları aracılığı ile başlamıştır. Mukaddes Dionse Areopagit ve onun talebesinden Jorian'ın Mukaddes Kitap adiyle Filistin hıristiyanları arasında yayılmış olan eserine de tesir etmiştir. Bundan başka Eflâtun'un Ennedda'sından işlenmiş ve tercüme edilmiş eser de Neveflâtunî tasavvufın gelişmesinde bir âmil olmuştur. Parantez içine aldığımız bu parça A. Krimsky'nin İran ve Edebiyatı ve İslâm Feosofisi adlı eserinden alınmıştır). Felfesenin Mutezileye ve Kelâm ilmine te-

şiri ise açıklamaya muhtaç değildir. Yazarımız buna yeter derecede açıklamıştır.

(19) İki anlamı anlatan bir lâfız kullanarak yakın mânasını irade etmeden, uzak mânasını irade etmektedir.

(20) İkisi arasındaki uzaklık uzun ve uzak olduğundan yazarımız o ülkelerde yetişen bilginler hakkında haber alamamıştır. Yoksa Razî ve Tusî'lerden sonra da Teftezanî'den başka ileri gelen birçok bilginler yetişmiştir. Kutbu'd-Din Şirazi, Sadrü'ş-Şeria, Azd, Kutbu'd-Din Razî gibi bilginler bu cümledendir. M. XVI. yüzyılda 'Ali Kuşçu da Semerkand'dan kalkarak Fatih Çağında İstanbul'a gelmiştir. Eserleri ve hal tercümesi bellidir.

(21) Fail, (özne) bir cümlede, o işi yapanı, mef'ul (tümleç) ise yapılan işi anlatan kelimedir. İsnat; bir söz ve haberı veyahut bir işi, sözü söyliyene ve o işi yapana nispet etmektedir. O iş veyahut o söz ona nispet edilen müsnedin ileyh, o söz veyahut işi müsned adiyle anılır.

(22) Takrir ve imlâ: eskide müelliflerin birçoğu öğrencilerine dersleri takrir ederler, yani anlatırlar, öğrenciler de hocalarının o dersini yazarlardı, bilhassa hadis ve edebiyat bilgileri okuturken bu usulü takibederlerdi.

(23) Bu takrirler bir eser şeklini alır ve o hocanın eseri sayılırdı.

(24) Ma'rife belli ve muayyen bir şey anlatan kelimedir. Nahiv bilginleri eserlerinde Ma'rife ve nevilerini sayarlar.

(25) Edebiyat bilginleri şairleri: 1) Cahilî - Cahiyilet - Çağında yetişen, 2) Muhazraman, yani hem Cahiliyet hem de İslâmiyet çağını idrak etmiş şairler, 3) Muvalledun, 4) Muhdesun olmak üzere dört tabakaya bölerler. Muvelledun Ebu Nüvas ve Ferezdak tabakasından, Muhdesun Ma'arrî ve Rumî tabakasından olan şairlerdir.

Bibliyoğrafya

A. Sprenger, De originibus medicinae sub Khalifatu, Lieden 1840,

F. Wüstenfeld, Geschichte der arabischen Arezte und Naturforscher, Gothenburg, 1840.

E. Meyer, Geschichte der Bothanik III, Königsberg 1855.

Clement-Mullet, Essai sur la minéralogie arabe, Paris 1868.

Rusça: Kaumer'in Kiyef'te neşrolunmuş "Üniversite haberleri mecmuası" nın 1890 yılı nüshalarında basılmış "Tıb Tarihi" adlı eserinde bu hususta bazı malûmat vardır.

L. Leclerc, Histoire de la medecine Arabe. Exposé complet des traductions du grec. Les sciences en Orient, leur transmission á l'occident par les traductions latines, 2 cilt, Paris 1892.

H. Schelenz, Geschichte der Pharmazie, 1904, 11+985 S. Mısır ve Hind ilimleriyle başlıyan bu eserde Arab tıbbına mahsus ayrı bölüm vardır.

M. Stinschneider, Virchovs Archiv für pathologische Anatomie und Psychologie, Zentralblatt für Bibliothekswesen VI, 1889.

M. Steinschneider, Die arabischen Uebersetzungen aus dem Griechischen, aynı yer, 52, S. 662.
Spanische Bearbeitungen arabischer Werke, III, Secreta Cecretorum, Yahrböcher für romanische und englische Litteratur XII, 1871.

Esasen Horasan'lı olan Cabir bin Hayyan, Orta zamanda Avrupa'da Geber rex Arabum adıyla yadolunmuş-

tur. En eski zamanlarda Arab ve kimya fenlerini Kûfe'de 776 M. de inkişaf ettirmiş bir zattır. Bu zatın birçok eserlerinden biri de Sirrü'l-esrar'dır. Bk. Brockelmann, Geschichte der arabichen Litteratur, I, 1898, s. 241.

R. Förster, De Aristotelis quae feruntur Secretis Secretorum commentatio, 1888.

R. Förster, Ceriptores Physiagnomici graeci et latini, ed. Teubner, I. prolegomera, VII, 1889, s. 1, 22, 57, 76.

R. Förster, Haodschriften und Ausgaben des Peseudo-Aristotelischen Secretum Secretorum, Centrlblatt für Bibliothekswesen, VI, 1889.

M. Speranskıy: Areçtolçkaya Varata adlı araştırmasında, (1908, s. 11).
Bk. Brockelmann, Geseehichte der arab. Litteratur, I, s. 490.

Marc. Dercic, Dictionnaire étymologique des mots français d'origine orientale, Paris 1876, s. 279.
Bu bölümde ihtisas meseleleriyle ilgili makaleler: Das arabische und hebräische in der Anatomie, Wien 1876, Bu eser hakkında Rus profesörlerinden Giyrtel'in Arab ve Yahudi dillerinin teşrih ilmi ile münasebetleri adlı, Otgulskah mecmuasının 1879, 10. nüshasında makalesi vardır.

A. Krimsky: Samidilleri ve kavimleri adlı eserinin 3. cildinde Arab Dili başlığı altında yazılmış ilâvede de bu bapta bazı bilgiler vardır.

İslâm Tasavvufunun gelişmesini öğrenmek için A. Krimsky'nin İstoriyi Persiyi dervisk teosofiy, adlı eserine bk.

Mu'tezileyi ve tarihini öğrenmek için şu eserler faydalıdır:

H. Striner: Die Mu'taziliten oder diefreidenker im İslâm.

Alfr. Von Kumır: Geschichte der herrschenden ideen des İslâm.

Arnold: Al-Mu'tazilah.

Hanri Goliand: Essai lur les Mu'tazelites, les ratiandistes de l' İslâm.

İgn: Goldziher: Vorlesungen über den İslâm.

Felsefe.

Bu bapta Avrupa dillerinde yazılmış eserler:

A. Schmölders, Essai sur les écoles philosaphiqes chez les Arabes, Paris 1842. Bu eser, Gazali'nin münazara tarzında yazmış olduğu ve hal tercümesini de içine alan eserini tahlil suretiyle yazılmıştır.

A. Schmölders, Documenta Philosophiae Arabum edidit Latine vertit commen tario illustravit, 1826.

S. Munk, Mélangues de philosophie juive et arabe, Paris 1861. Bu fen ile meşgul olan bilginlerden ve Arab felsefesinden bahsedilmiştir.

Renan, Averroes et l'Averrisme, bu eser Arab felsefesinin inkişafına dair mütalâalarla başlıyor. Rusça tercümesi Kiyef'te 1903 te basılmıştır.

F. Ueberweg, Gzundriss der Geschichte der Philosophio der Patristischen und scholastischen Zeit, 4. Tabı, 1877. Arabische Philosophen im Mittelalter, muhtasar olmakla beraber gayet öslü bir eserdir

L. Leclerc, Histoire de la médecine arabe, 2 cilt, Paris 1876. Şarkta felsefe ile tıb daima biribiri ile karıştırıldığından, bu eser felsefe ile de ilgilidir.

G. Dugat, Histoire des philosophes et des théologiens musulmans,

F. Dietrici'nin birçok neşriyatında, ve kısmen milâdî X. asırda yazılmış Tuhfet-ü ihvanu's -Safa'dan ve Farabî'nin eserlerinden tercüme edilmiş (Berlin-Leinzig 1858-1895) kitablarda giriş olarak yazdığı eserlerinde bu hususlarda bilgi vardır.

Dietrici'nin, yayınladığı ondan böyle eser yazmış olduğu girişlerden en mühimi, Fàrabî eserise Leiden 1890-1892) yazdığı önsözdür.

Léon Gauthier, **La philosophie musulmane** serisi sırasında (sayı 75) **Bibliothéque orientale Elzévirienne** adı ile yayınladığı popüler konferanslar bu cümledendir.

T. Y. de Boer, **Geschichte der Philosophie in Isläm**, Stuttgart 1901. Büyük bir eser değildir; kullanmak için elverişli ve faydalı olmakla beraber, bibliyografyaya dair bilgi bakımından eksiktir. İngilizce tercümesi 1903 te basılmıştır.

Brockelmann, **Geschichte der arabischen Litteratur**, cilt 1, 1898, s. 208-215, 452-69 önemlidir. II. cildinde, Berlin 1902,

Carra de Vaux'un iki monografi eserinden biri olan **İbni Sina**, Paris 1900; ve digeri de **Gazali**, 1902, dir. **Les grands philosophes** serisinde münderiçtir.

Horten:'nun Farabî hakkında geniş bir görüşle yazmış olduğu eseri, 1906 ve İbni Sina'nın mecmuai âsarının şerhli tercümesi, I. cildi: Leipzig 1909, 809 sayfa.

J. Y. Parkinson'nun **Essays on islâmic philosophy**, London 1909. Kısa bir eserdir.

Goldzieher'in: islâm ve yahudi felsefesine dair olan eseri. Rusça tercümesi, topluluğun menfaati için şirket tarafından neşredilmiştir. Bu tercüme, **Die Kultur der Gagenwort** serisi altında, **Die islâmische unddie jüdische Philosophie** adı ile basılmıştır, s. 45-77 lerde.